(હાલના નવીન અભ્યાસક્રમ મુજબ)

ગુજરાતી છઠ્ઠા ધોરણની સંક્ષિપ્ત

નોટ.

એમાં પુસ્તક ૬ ઠ્ઠાના પાઠોના શબ્દાર્થ, ટુંકસાર, બોધ અને પ્રશ્નો, વ્યુત્પત્તિ, કવિતાનું વિવરણ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ભૂતળ અને નાગરિકના ધર્મ એટલા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

રચી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય.

બુકસેલર-પેટલાદ, (પ્રાંત વડોદરા.)

અમદાવાદ-શ્રી ભાગ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ છાપી.

આવૃત્તિ ૬ ઠ્ઠી   પ્રત ૧૦૦૦
ઇ. સ. ૧૯૨૮   સંવત ૧૯૮૪

કિંમત ૧—૮—૦

છઠ્ઠા ધોરણની સંક્ષિપ્ત નોંધ.

પાઠ ૧ લો.

=(कृ ધા. કરવું.) કરવા

ય, કામ.

રજ.

ાવ=પવિત્ર લાગણી.

ીક.

ત=ગણી શકાય નહિ તેટલા

=બળવાન.

રણથી=ખરાબનથી.

–ગુણ, પાઠ,

=નિત્ય.

=ગ્રહની આજુબાજુ ફર-
ા બીજો નાનો ગ્રહ.

ળ=સૂર્ય અને બીજા ગ્રહો-
સમૂહ.

સર્વવ્યાપક=સર્વ સ્થળે વ્યાપી
રહેલો, પરમેશ્વર.

સરજ્યાં=બનાવ્યાં.

નિયમિત=નિયમ પ્રમાણે

ભ્રમણ=(भ्रमा ધા. ભમવું)
ફરવું તે

પાર=અંત

અગાધ=બહુ ઊંડુ.

શ્રદ્ધા=આસ્થા

પ્રભુ પ્રાર્થના=(ષ. ત. સ.)
પ્રભુની સ્તુતિ.

સંતાન=છોકરાં.

મરકી=રોગ.

સદ્વિચાર=(સદ્-સારો+વિચાર,)
સારા વિચાર.

ઉદાર=મોટા દીલનાં.

આશ્રય=મદદ.

દિલાસો=ધીરજ.

અકસ્માત=એકદમ.

ખાતર=માટે, વાસ્તે.

ઉમદા=ઉત્તમ.

અદેખાઈ=ઈર્ષ્યા.

હિતકર=હિત કરનારૂં.

આરોગ્ય=તંદુરસ્તી.

મર્મ=ભેદ; ખરો અર્થ.

અગત્યની=જરૂરની.
પવિત્ર=ચોકખું.
નમુના=દાખલા.
ભુંડું=નઠારું.
વર્તન=ચાલચલગત.
ભ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; બગાડવું
રૂડું=સારું.
સત્પુરૂષ=(સત્=સારા+પુરૂષ) સારા પુરૂષ
વિદ્વાન=(વિદ ધા. જાણવુંxવાન્=વાળો) જાણનારા વાળો.

પ્રશ્નો

૧ પરમેશ્વર પ્રત્યે માણસનું શું કર્તવ્ય છે ?
૨ પાડોશી પ્રત્યે માણસનું શું કર્તવ્ય છે ?
૩ 'આપણને નહિ તો આપણા પાડોશીને પણ હજો' એ કહેવત વિસ્તારથી સમજાવો.
૪ માણસનું પોતાના પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે ?

પાઠ ૨ જો.

દોલતવાળાં=પૈસાવાળાં.
ધમાલ=ભીડ
પુરાણું=જુનું.
તીર=કાંઠો
મથક=મુખ્ય ઠેકાણું.
અસલ=પહેલાં.
દંતકથા=લોકોમાં ચાલતી વાત.
ઇમારત=સુંદર મકાન.
અરબી=ભાષાનું નામ.
મુલ્લાં=મુસલમાન ધર્મગુરુ.
મહેલાત=ભવ્ય મહેલોનો જથો.
ખુદા=પરમેશ્વર.
બંદગી=પ્રાર્થના.
નકશીદાર=કારીગરીવાળાં
હમામખાનાં=નાહાવાની જગાઓ.
હેરત=નવાઇ, અજાયબી.
જળહળી=ઝળકી.
મયુરા=(મયુર+આસન) મોરના આકારની બેઠક.

ખ્યાલ=વિચાર.
પાર વગરની=ઘણી.
સરાફો=નાણાવટીઓ.
પેઢી=દુકાન.
દિલ્હીગરા=દિલ્હીમાં વસતા માણસો.
કામસર=કામ માટે.
જમા=એકઠા.
સલ્તનત=પાદશાહી.
એશઆરામ=મોજશોખ.
નિરુદ્યમી=(નિર્+ઉદ્યમ+ઈનવાળા) ઉદ્યમ વગરના; આળસુ.
જગજાહેર=અતિ પ્રખ્યાત.
૧ હૃદયભેદક લેખ=હૃદય ભેદાઈ જાય એવો.
ગંજાવર=ઘણી મોટી.
વેધશાળા=આકાશી પદાર્થની ગતિ વગેરે જોવાની જગા.
મજલા=માળ.
અટક=નિયમ.
વૃંદાવન=(વૃંદા=તુળશી+વન) તુળશીનું વન. હાલ તે જગાએ મોટું શહેર છે. મથુરાથી વૃંદાવન સુધી આગગાડી જાય છે.
જયસ્તંભ=જય મેળવ્યાની યાદગીરી રહે તે સારું ઉભો કરેલો થાંભલો.
જંગી=ઘણો મોટો.
વિસ્મય=નવાઈ; આશ્ચર્ય.

૧ નોટ—જહાનારા એ શાહજહાંની બેટી હતી. ઔરંગજેબે જ્યારે શાહજહાંને સખત કેદમાં નાખ્યો ત્યારે મરતાં સુધી તેણે પોતાના કળબળે નિરાધાર બની ગએલા કેદી પિતાની સેવા કરી હતી. પોતાને ગરિબાઈ વહાલી હતી તેથી તેણે મરતી વખતે પોતાની કબર ઉપર ઘાસ

---

૧. એ લેખનો ભાવાર્થ એવો છે કે—મારી કબર ઉપર લીલા ઘાસ-ધરો વિના બીજું કંઇ પણ મૂકશો નહિ; કારણ કે ગરીબોની કબર માટે આ ઘાસજ બસ છે.

ઉગાડવાનું કર્યું હતું હજી, પણ આ કબર ઘાસથી આચ્છાદિત છે, અને તેથીજ તે ખરેખર હૃદયભેદક લાગે છે.

પ્રશ્નો.

૧. દિલ્હીને ઠેકાણે પ્રથમ કયું શહેર હતું ?
૨. દિલ્હી શહેર કોણે બંધાવ્યું ?
૩. કયા મોગલ પાદશાહે કઇ સાલમાં તે પુનઃ વસાવ્યું.
૪. દિલ્હીમાં કયાં કયાં મકાનો જોવા લાયક છે.
૫. મયુરાસન વિષે શું જાણો છો ?
૬. કુતુબમિનારો કોણે બંધાવેલો !
૭ દિલ્હીની વેધશાળા કોણે બંધાવેલી છે. એવી વેધશાળાઓ બીજે કયાં કયા છે.
૮. લોઢાના જયસ્તંભ વિષે શું જાણો છો.
૯. દિલ્હી શહેરમાં કયારે કયારે દરબાર ભરાયા હતા ?

પાઠ ૩ જો.

દળ=લશ્કર.
દાખવી=બતાવી.
પાછીપાની કરવી=હિંમત હારી પાછા હઠવું તે
સહાયક=મદદગાર.
લાલી=કીર્તિ.
પુર્વજ=પુર્વે જન્મેલા ઘરડાઓ
યાવચ્ચંદ્ર દિવાકરૌ=ચંદ્ર સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી.

પાથરી=સાદડી.
ખાતરી=તપાસ.
કેર=કેર. જુલમ.
સમો=સમય, વખત.
પગ વાળવાનો=વિશ્રાન્તી લેવાનો
કારમી=ત્રાસ પમાડે એવી.
દુષ્ટ વાદળાં વેરાતાં=મોગલો ઓછા થઇ જતાં.

કાયાનો ધર્મ=સુખ દુઃખ થવું થાક લાગવો વગેરે.

સંચરી=જઇને.

શર=તીર.

ધનુષ્ય ટંકાર=કામઠાની પણછનો અવાજ

જેર કરો=તાબે કરો.

મહાજોધ=મોટા યોદ્ધા.

પાવ=પગ.

ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ.

પંડ=શ્રાદ્ધ વખતે અપાતા પિંડ.

મહી=પૃથ્વી

લાવ=લાભ.

દુર્લભ=(દુસ કઠણ+લભ-મેળવવું) મેળવવું કઠણ.

દાવ=પ્રસંગ તક.

હે સીસોદિઆઓ ! તમે ધનુષ્યનો ટંકાર કરી મતલબ કે ખૂબ બળથી શત્રુઓ ઉપર તીર ફેંકો. હે તુંવારો ! તમે તરવાર વડે શત્રુઓનો નાશ કરો. હે ઝાલાઓ ! તમે શત્રુઓ ત્રાસ પામે એવો ક્રોધ કરી તમારા ભાલા વાપરો અને હે સલુંબરાજી ! તમે બહુજ સાવચેત રહી મોટા મોટા (યોદ્ધાઓનો નાશ કરો. મર્દો ! તમે આ વખતે હિંમત હારી પાછા ભાગો નહિ, પણ બળ દાખવી તમારાં નામ અમર કરો. જુઓ, પેલા મહારાણા પ્રતાપ પોતાના ચેતકને ઠેકવીને સલીમના ઉપર ઘા કરે છે. યોદ્ધાઓને શૌર્ય ચડાવવા માટે રાજ બારોટે પ્રતાપનું તાજું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.) હે પુરૂષો ! જો તમે આ વખતે પાછા હઠશો તો તમારા પૂર્વજો પિંડ ગ્રહણ કરશે નહિ પણ જો તમે આ યુદ્ધમાં જય મેળવશો તો તમારી કીર્તિ નવે ખંડમાં પ્રસરશે આ પૃથ્વી ઉપર જે જન્મ લે છે તેને મરવું પડે છે એમાં કંઇ સંશય નથી આમ હોવાથી ક્ષત્રિયો તો લડાઇમાંજ પોતાનો દેહ ત્યાગે છે. ફક્ત કાયર પુરૂષોજ ઘેર—કંઇ પણ પરાક્રમ બતાવ્યા વિના મરણ પામે

છે. તમે પ્રતાપને જશ આપેને કીર્તિનો લાભ તમે પોતે લો. ઓ શૂરા સીસોદિઆઓ! આવો વખત તમને ફરીથી મળશે નહિ.

કાયર=બીકણ.

વજ્ર=કઠણ વસ્તુ, હીરો ઘણો કઠણ છે. આ વખતે સલીમ લોઢાનાં પતરાંથી જડેલા હોદ્દામાં હતો તેથી તેને વજ્રની પેટીમાં બેઠેલો કહ્યો છે.

ફળ=ભાલાનું પાનું.

લોહજડીત=લોઢાથી જડાએલો.

બુઠો=ખાલી; નિષ્ફળ.

નિરંકુશ=કાબુ વગરનો.

દારૂણ=ભયંકર.

જખમ=ઘા.

વકરાયલા=ખીજવાયલા.

ઇંદ્રાસન લેવા=જે લડાઇમાં મરી જાય તેને ઇંદ્રનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહેવાય છે. તેથી પ્રતાપને અટકાવવા એ વાકય લખ્યું છે.

મહિમાવાન=મહિમાવાળું, પ્રખ્યાત

તારો હક=તું પરાક્રમી છે તેથી તને જરૂર ઇંદ્રાસન મળવાનું છે, કારણ કે વિધાતાએ તારા માટે તે મુકરર કરેલું છે

વિધાતા=(સં) બ્રહ્મા.

મિથ્યા=ફોકટ.

ઉલટેલાં=ઉભરાયલાં.

તીડનાં ટોળાં=મોગલોનું લશ્કર.

અળગું=દૂર.

ઠરીને=નિશ્ચિત બનીને.

લૂણપાણી=તારો દરમાયો ખાનાર.

પાણી=બહાદુરી.

પ્રાણઘાતક=પ્રાણનો નાશ કરનાર.

સાહસ=વગર વિચાર્યું કામ.

વિમાનમાં...થોભાવો=મરતો અટકાવો.

સાહિત્ય=સાધન; હથિઆર.

સૂરજ ઉગાડ્યો છે=ઉદય કર્યો છે.

વિલંબ=વાર.

મરદામી=બહાદુરી.

આમ=આ તરફ—મારા ઉપર,

સોબતી=સાથી, મતલબ કે તે પણ મરણ પામે છે.

પ્રશ્નો.

૧ પ્રતાપ અને સલીમને લડાઇ થવાનું કારણ શું ?
૨ પ્રતાપે કેવું પરાક્રમ દાખવ્યું ?
૩ રાજપારેટે શું કર્યું ?
૪ માનસિંહે પ્રતાપને શા રીતે બચાવ્યો ?

બોધ.

દરેક માણસે પ્રતાપની પેઠે સ્વતંત્રતાને વહાલી ગણવી અને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા માટે પોતાનો પ્રાણ આપતાં પણ પાછા પડવું નહિ.

પ્રાણાન્તે પણ પોતાનો ટેક છોડી નીચું કામ કરવું નહિ માનસિંહ પેઠે દરેકે પોતાના રાજાને નિમકહલાલ રહેવું તથા દેશને માટે સંકટ સહન કરવાં.

૨ નોટ—દેલવાડા એ ઉદયપુર રાજ્યમાં ઉદયપુર શહેરથી ૧૪ મેલ છેટે આવેલું છે. દેલવાડાના રાજ્યને અંગે ૮ ગામ છે અને તે મેવાડના એક પહેલા વર્ગના ઉમરાવના તાબામાં છે. તેને રાજા રાણો કહે છે. દેલવાડાના રાજા રાણા સાદરીના રાજાના કુટુંબના છે સાદરી એ જોધપુરથી ૮૦ મેલ દૂર છે.

પાઠ ૫ મો.

ભિન્ન ભિન્ન=જુદા જુદા.
દ્રાવિડ=કર્ણાટકના વતનીઓ.
અગત્ય=જરૂર.
મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને.
આર્યકુળ=શરીરની રચના પરથી મનુષ્ય જાતિયાં પાંચ કુળ ગણેલાં છે તેમાંનું એક.

(૧) આર્યકુળ—એમાં હિંદુ; પારસી, મુસલમાન, જર્મન.

(૧) ફ્રેંચ અંગ્રેજ વગેરે જાતિ.

(૨) સીધી કુળ—આફ્રિકાના સીધી લોકોનો એમાં સમાવેશ થાય છે.

(૩) ચીનાઇ કુળ—ચીન, જાપાન અને તાતાર જાતનો એમાં સમાવેશ થાય છે.

(૪) ઇન્ડીઅન કુળ—તેમાં અમેરીકાના મૂળ વતનીઓનો સમાવેશ થાય છે.

(૫) મલાયા કુળ—તેમાં મલાયા અને આસ્ટ્રેલિયાંની જાતનો સમાવેશ થાય છે.

સમૂહ=જથો.
સાક્ષર=વિદ્વાન.
સંસ્કાર=સુધરવું તે.
પુરોહિત=યજ્ઞ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાનો—ગોર.
(परस—પાસે+हित)=પાસે બેસી હિત કહી સંભળાવનારો બ્રાહ્મણ તે.
વંશપરંપરા=(वंस—પેઢી+પરંપરા એક પછી એક આવવું.) વંશમાં એક પછી એક આવવું તે.
કાવ્ય=કવિતાનાં પુસ્તક.
વિદ્વાન=વિદ્વાનપણું.
સાધારણ લોકો=વિદ્વાન નહિ તેવા, ખેડુત, વેપારી, ઇ૦
પ્રાકૃત=સાધારણ લોકોની ભાષા.
બૌદ્ધ=ધર્મનું નામ.
પાલી=સાધારણ લોકોમાં બોલાતી ઘણી જુની ભાષા.
ગામડાના લોકો પણ સમજી શકે માટે બુધ્ધે પોતાના ધર્મ ગ્રંથો એ ભાષામાં લખેલાં છે.
નિરાળી=જુદી.
ફરક=તફાવત.

પ્રશ્નો

૧ હિંદુસ્તાનની ભાષાઓના મુખ્ય કેટલાક વર્ગ છે?
૨ પહેલા વર્ગની ભાષા કયા લોકો બોલે છે?
૩ સંસ્કૃત ભાષા શી રીતે બની?
૪ સંસ્કૃત ભાષા જરૂરની છે તેનું કારણ શું?
૫ સાધારણ લોકો કઇ ભાષા બોલતા?
૬ પ્રાકૃત ભાષામાંથી બીજી કઇ કઇ ભાષાઓ નીકળી?
૭ ગર્વિડી ભાષામાં બીજી કઇ ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે?

૩. **નોટ**—હમણાં દેશી ભાષાઓમાં ઘણા અંગ્રેજી શબ્દો મળતા જાય છે.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

ભાષા=(भाष् ધા. બોલવું.+આ સ્ત્રીલિંગનો પ્રત્યય) બોલી. (માણસો વ્યવહારમાં ઉપયોગ જેટલું બોલે છે તે બોલી કહેવાય છે. પણ વિદ્વતા ભરેલા ગ્રંથો લખવામાં જે બોલી વપરાય છે તે ભાષા કહેવાય છે અર્થાત સુધરેલી બોલી તે ભાષા.)

ઇતિહાસ=પાછલી હકીકત.

કાળે કરીને=વખત જતાં.

વીસનગરા=નાગરની એક જાત નાગરોમાં છ જાત છે. વડનગરા, વીસનગરા, સાઠોદરા, પ્રશ્નોરા ને ચિતોડાની વસ્તી આપણા પ્રાંતમાં છે.

પુંછઇ=(સં) पृच्छति, (પ્રા.) પુચ્છઇ (હાલની) પુછે.

પાતશાહ=પાદશાહ.

ઇસી=(સં ईदृशी ઉપરથી)એવી

કહીઇ=(સં कथय ઉપરથી)કહે.

કિસ્યુ=(સં कीदृशी ઉપરથી)કેવી

કિસ્યું=(સં कीदृसं) કેવું.

મંગલપુર=(સં. मंगलपुर) મંગલોર.

ઝાલાવાડિ=ઝાલાવાડ.

સુરઠ=(સં. सौराष्ट्र) સોરઠ

અરસામાં=વખતમાં
છાયા=અસર
અપભ્રંશ=(સં. अप-નીચે+भ्रंश પડવું) સંસ્કૃતમાંથી બગડેલી.
બાલ ભાષા=પ્રાકૃતભાષા
સત્તા=અમલ
સંખ્યાબંધ=ઘણા
ચલણી=ચાલતા
ચલણી થઇ ગયા છે=વ્યવહારમાં વપરાવા લાગ્યા છે.
ભંડોળ=ખજાનો
સંદેહ=વહેમ; શક
રૂઢિ=ઘણા વખતથી ચાલતા આવેલા રિવાજ
ઉચ્ચારણ=બોલવું
ઢબ=રીત
ભેદ=તફાવત.
સંક્ષેપ=ટુંકામાં
માસિક=દરમાસે પ્રકટ થતું ચોપાનીઉં
વર્તમાનપત્ર (वर्तमान-ચાલતા વખતના સમાચાર+पत्र કાગળ ચાલતા વખતની ખબર આપનારૂં ચોપાનીઉં)
કેળવાએલા=સુધરેલા
માન્ય=માનવા યોગ્ય

પ્રશ્નો

૧ કેટલાં વર્ષ ઉપરની ભાષાને જુની ગુજરાતી કહે છે ?

૨ આપભ્રંશ ભાષા ક્યારે બોલાતી.

૩ અપભ્રંશ ભાષા જોડે બીજી કઇ કઇ ભાષાઓનો સંબંધ છે ?

૪ હાલની આપણી ગુજરાતી ભાષામાં કઇ કઇ ભાષાના શબ્દો વપરાય છે ?

૫ નરસિંહ મહેતાની કવિતા જુની ગુજરાતી જેવી કેમ નથી?

૬ બાર ગાઉએ બોલી બદલાય એટલે શું ?

પાઠ ૭ મો.

અક્ય=(एक+य પ્ર) એકપણું.
વાકેફ=જાણીતા.
નરસાં=નઠારાં.
યોગ્ય=લાયક.
ઉદ્દેશ=હેતુ.
મુશ્કેલ=કઠણ.
ભાર=વજન.
રાજ્ય=સુધારાવાટ=રાજ્ય સુધારાની બાબત.
મત=અભિપ્રાય; વિચાર.
આબાદી=ચઢતી.
ડગલે ડગલે=ઘડી ઘડી.
વણસાડે=બગાડે.
હેરાન=દુ:ખી.
હાથે કરીને=પોતાની મેળે.
ફજેતી=અપકીર્તિ.
નિર્વિઘ્ને=(નિર+વિઘ્ન)હરકત વિના
પાર પડવું=સંપૂર્ણ થવું
અપરાધી=અપરાધ+ઇન-વાળો)
અપરાધવાળો; ગુનેગાર
ઘાલમેલ-અવ્યવસ્થા.
સ્થિતિ-હાલત.
તુચ્છા=હલકા.
પરાક્રમ=બહાદુરીનાં કામ.
અદ્‌ભુત=નવાઇ પમાડે એવાં
નફા=ફાયદા.
સસ્તી=સોંઘી.
દ્રવ્ય=નાણું.
પ્રફુલ્લિત=આનંદી.
બરકત=પુષ્કળ હોવું તે.
રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ રાખવી તે.
મનસુબો=વિચાર.
તૂત=તરકટ-તોફાન.
સ્વાર્થ=(स्व પોતાનો+અર્થ-લાભ) પોતાનો લાભ.
ધર્મ ઠગો=ધર્મને બહાને ઠગી લેનારા.
ધક્કો લાગે=નુકસાન થાય.
ઉપદ્રવ=પીડા, ઇજા.
વિનતિ=અરજ.
સુરાજ=સારાં રાજ્ય.
લેશ=જરા.
દૈવ=નસીબ.

આર=આરો; અંત	દશા=હાલત
કુવેમ=નઠારા વહેમ	આકરી=નઠારી
મત્સર=અદેખાઇ	પડી=પડીકી.

અર્થ—હે દેશી લોકો! હું મનમાં દાઝ ધરી તમને સાચું કહીને અરજ કરૂં છું. કુસંપને લીધે ઘણાં સારાં રાજ્યો પણ તૂટી ગયાં. હું નસીબની શી વાત કરૂં! હવે તો દુઃખનો અંતજ નથી નઠારા વહેમને અદેખાઇથી આપણી દશા નઠારી થઇ છે. સારા સંતરૂપી દવાની પડી વિના નઠારી દશારૂપી રોગ હવે મટવાનો નથી. કુસંપને નસાડવા સુસંપને જગાડવા ને શાંતિને વધારવા માટે હવે તમે ઝટ દઇ વિચાર કરો.

પ્રશ્નો.

૧ સંપ એટલે શું?

૨ વ્યવહારમાં સંપની શી જરૂર છે?

૩ રાજ્યકાજમાં સંપ ન હોય તો શું નુકશાન થાય?

૪ નીતિ સંબંધી વાતમાં સંપની શી જરૂર છે?

૫ વેપારની બાબતમાં સંપથી શા ફાયદા થાય છે?

૬ કેવાં કામ માટે સંપ કરવો?

૭ કુસંપને લીધે કયાં કયાં રાજ્ય પાયમાલ થઇ ગયાં?

બોધ.

આપણા સંબંધમાં આવતાં માણસો સાથે આપણે સંપીને રહેવું જોઇએ. આપણાથી હલકા દરજ્જાનાં માણસો સાથે પણ વિવેકી વર્તણૂંક રાખવી. દેશની આબાદી વધારવા માટે હમેશાં સંપની જરૂર છે એ કદી ભૂલવું નહિ.

પાઠ ૮ મો.

હાસ્યવિનોદ=હસીને આનંદ કરવો તે
ખુદાવંદ=ધણી
ઇન્સાફ=ન્યાય
એકવચની=વચન પાળનારો
વચન...લીધો=ચોક્કસ ગણ્યો
તકસીર=કસુર
સજા=શિક્ષા
ચેતવું=સમજવું
જહાંપનાહ=દુનિયાના ધણી
તાજુબ થયો=નવાઇ પામ્યો
નીચ=હલકા, ગરીબ
શેઠ શાહુકાર=શ્રીમંત માણસ
એકનો બે ન થયો=ડગ્યો નહિ
લાગ=પ્રસંગ
વજીર=પ્રધાન
કકુનડવુ=હેરાન કરવું.
વીસું=વીસની રકમ

જન્મારાની જીંદગી સુધીની
એ=ટેવ
દમ સુકાઇ જશે=ઘણું ભારે પડશે
ગત=સ્થિતિ
પંચ=કોઇ વાતનો નિર્ણય કરવા પાંચ સાત માણસોનું મંડળ થાય તે
રકઝક=બોલાબોલી
વડો=મોટો
પટેલ=આગેવાન માણસ
અન્નદાતા=(अन्न-અનાજ×दातृ) નું પ્ર. એ. વ. दाता આપનાર અર્થાત્ ભરણ પોષણ કરનાર
ફરમાવ્યું=આજ્ઞા કરી
આકરો=કઠણ; ભારે
વેઠવું=સહન કરવું
હિકમત=યુકિત

પ્રશ્નો

૧ અકબર પાદશાહ વિષે શું જાણો છો ?

૨ બીરબલે શી યુક્તિ વાપરી

બોધ

ભવિષ્યનો વિચાર કરી કામ કરવાથી તેનું કેવું સારૂં પરિણામ આવે છે તે આ પાઠ ઉપરથી સમજાય છે. વળી રાજનીતિને અનુસરી અકબર જેવો પાદશાહ પોતાના મિત્રો પણ ગુનો કરતા ત્યારે તેમને શિક્ષા કર્યા વિના રહેતો નહિ તે જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૧૦ મો.

પુરબહારમાં=પુરેપુરા બહાર નીકળી આવેલા.

અગણિત=ઘણા

બહુપગી=(બ. વી. સ.) બહુ પગવાળા.

ચોમેર=તરફ

રસી=ચીકણો નરમ પદાર્થ.

અનંતકોટિ=ઘણીજ કરોડાની સંખ્યા.

ઉષ્ણ કટિબંધ=ગરમ હવાવાળો પૃથ્વીનો વિભાગ

ખડક=દરીઆમાં પાણીની સપાટી નીચે તરી આવેલા ટેકરા

વામ=૪ હાથનું માપ

જવાળામુખી=જે પર્વતના શિખર માંથી જવાળા નીકળે છે તે

પ્રતિ=જાત

યુનાની હકીમો=ફારસી કે અરબી વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે દવા કરનાર વૈદ.

વિધિપુર્વક=(બ વી. સ.)અમુક નિયમ પ્રમાણે.

યાત્રા=ધાતુ વગેરે મારી કરેલ ઓસડ

ભસ્મ=રાખોડી,

પૌષ્ટિક=(પુષ્ટિ અક) પુષ્ટિ આપનાર.

પ્રશ્નો.

૧ પરવાળાં કયાંથી નીકળે છે.

૨. પરવાળાં કોણ બનાવે છે?

૩. પરવાળ શી રીતે બને છે?

૪. પરવાળાંના ખડક ઘણા ઉંચા હોય છે તે વિષે એક વિદ્વાન શો મત બાંધે છે?

૫. એ ખડકો ઉપર વસ્તી શી રીતે થાય છે?

૬. પરવાળાં શા ઉપયોગમાં આવે છે?

પાઠ ૧૧ મો.

અપંગ=શરીરનો કોઇ અવયવ જુડો પડી ગયો હોય તે

આસ્થા=શ્રધ્ધા

દીન=ગરીબ

વદન=મોઢું

ખોખરી=ભાગલી.

ઉદાસ=દીલગીર

બેસુર=મધુર સ્વર નહિ તે

ખૂબસુરત=રૂપાળા

માફ=ક્ષમા.

ચિત્તભ્રમ=ભમી ગયેલા ચિત્તવાળો

નિશ્વાસ=નિસાસા-દિલગીરીના ઉદ્ગાર

ક્ષય=એક જાતનો રોગ એમાં શરીર દિનપરદિન સુકાતું જાય છે

રસ્તા ખરચ=(ષ. ત. સ) રસ્તાનું ખરચ ખોરાકનું છ

હાયમાં=દુઃખમાં

ઉપવાસ=ભૂખ્યા રહેવું તે

લાચાર=નિરૂપાય

બુઢ્ઢો=ઘરડો

વેદના=દુઃખ

સ્થિતિ=હાલત

મનસુબો=વિચાર

મનોહર=મનને હરી લે-ખુશ કરે એવું

લીન થવું=ભળી જવું: એકરૂપ થવું

ઠઠ=ભીડ

દિંગ=આશ્ચર્ય

ગંભીરતાથી=ધીમેથી

ખંચાઇ=અટકી

દાન=કંઇ પણ બદલાની ઇચ્છા વિના કોઇને આપવું તે
જાન=જીવ
આભાર=ગુણ પાડ, ઉપકાર
પ્રસન્ન કરીને=ખુશી થઇને
અચ્છી=સરસ
પરવરદિગાર=પરમેશ્વર; પ્રાણીમાત્રને પુરૂં પાડનાર

૪ **નોટ**—ત્રણે છોકરાઓએ પોતાનાં નામ નહિ દેતાં આસ્થા આશા ને દાન કર્યું, તેનું કારણ એ કે વેદોક્ત ધર્મમાં ગુપ્ત દાનનું મહાત્મ્ય વિશેષ ગણ્યું છે. પ્રસિધ્ધપણે દાન કરે તો દાતાના લોક વખાણ કરે તેથી દાતાને અભિમાન થાય અને તેમ થાય એટલે તેને દાનનું કંઇજ ફળ મળે નહિ. આમ હોવાથી ત્રણે છોકરાઓએ કેવળ નિષ્કામ કંઇ પણ ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના દાન આપેલું તેથી પોતાનાં નામ નહિ દેતાં આસ્થા, આશાને દાન એમ કહેવું.

પ્રશ્નો.

૧. ગાયનમાં ડોસાનું ધ્યાન કેમ ન લાગ્યું ?
૨. ડોસો શા માટે ઉદાસ જણાતો હતો ?
૩. ડોસાને ભીખ શા માટે માગવી પડી ?
૪. પેલા છોકરાઓએ ડોસાને કેવી રીતે મદદ કરી ?
૫. તે છોકરાઓએ પોતાનાં ખરાં નામ ન દીધાં તેનું શું કારણ ?

બોધ.

અજાણતા પણ આપણાથી કોઇને હરકત થાય તે તો તેની માફી માગવી ગરીબ માણસ તરફ દયાભાવ રાખવો જોઇએ. દુઃખને વખતે કદી ધીરજ છોડવી નહિ. જે કંઇ પુણ્ય કરવું તે કંઇ પણ બદલાની આશા રાખ્યા વિના ગુપ્ત રીતે કરવું.

પાઠ ૧૨ મો.

આરોગ્ય=રોગ વગરના, શરીરે સુખી
તબીયત=પ્રકૃતિ, મનની સ્થિતિ.
યોગ્ય=લાયક
તંદુરસ્તી=શરીરની સ્થિતિ
ભેજ=ભિનાશ
મોરી=બાંધેલી નીક
શરદી=ભેજ
વગ=સવડ.
વેધવાળું=ખોડવાળું, ઘર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે નહિ બંધાએલું તે.
મોકળાશ=છુટ.

નિકાલ થવો=બહાર નીકળી જવું.
કોઠાર=અનાજ ભરવાની જગા
ફરાગત=ઝાડો પિશાબ
ખમી=ચુક
કારીગર=હોંશિયાર કડીઆ, સુથાર કે સલાટ.
કમ સમજ=ઓછી સમજ
વ્યવસ્થા=ગોઠવણ.
ત્રિદોષ=કફ, પિત્ત ને વાયુનો બિગાડ, તાવ, શુળ ને ખાંસીનો રોગ.
વ્યાધિ=રોગ
જમાવ થવો=એકઠું થવું

પ્રશ્નો

૧. ઘર કેવી જગાએ બાંધવાં ?

૨. ઘર બાંધતા પહેલાં શો વિચાર કરવો ?

૩. ઘરમાં રહેતાં માણસોની તંદુરસ્તી શા માટે બગડે છે ? તે તે સુધરવાના શા ઉપાય છે ?

૪. ચોકખું પાણી શી રીતે ઓળખી શકાય ?

બોધ

નજીવી ભુલથી પણ ઘણું નુકશાન થાય છે, માટે દરેક બાબત

માં કાળજી રાખવી. કારણ વિના કાર્ય બની શકતું નથી માટે વહેમ રાખવો નહિ પણ મંદવાડનાં કારણ શોધી તેના ઉપાય કરવા બનતાં સુધી શરીર ન બગડે તેવી રીતે હંમેશાં વર્તવું જોઇએ; કારણ કે ગએલી તંદુરસ્તી પાછી મેળવી શકાતી નથી.

પાઠ ૧૩ મો.

તીર્થક્ષેત્ર=(તીર્થ-યાત્રા કરવાનું સ્થળ+ક્ષેત્ર-જગા) યાત્રા કરવાનું સ્થળ

બનારસ=કાશી

દેહ પડે=મરણ થાય

મુક્તિપુરી=મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું સ્થળ

કહેવત=દંત કથા, લોકોમાં ચાલતી વાત

અશકત=(અ+શકિત. શકિતમાંનો 'ઇ' લોપાયો છે) શકિત વગરનાં

ખ્યાલ=કલ્પના વિચાર,

જન્મ મરણનો ફેરો=સંસારમાં ફરી ફરીને જન્મ લેવો. ને મરણ પામવું તે.

સોઇ=સગવડ

ભાથું=પરગામ જતાં રસ્તામાં ખાવાનો ખોરાક

પારાવાર=ઘણી (पारवार એ સમુદ્રનું નામ છે તે ઉપરથી 'ઘણીજ' એવો અર્થ થાય.

ઘાટ=ઓવારા

સ્નાન-(स्ना धा.) નહાવું તે

રળિયામણી=સુંદર

ગ્રહનિરીક્ષણશાળ=વેધશાળા, ગ્રહોનું અવલોકન કરવા માટે બાંધેલું મકાન, એવી શાળાઓ કાશી દિલ્હી ને જયપુરમાં છે એ ત્રણે શાળાઓ જયપુરના રાજા જયસિંહે બાંધેલી કહેવાય છે.

મણિકર્ણિકા=કાશીના એક અતિ પ્રખ્યાત ઘાટનું નામ

દશાશ્વમેધ=કાશીના એક ઘાટનું નામ એ સ્થળે દશ અશ્વમેધ યજ્ઞ થયા હતા; તેથી એ નામ પડ્યું છે ?
શિખર=ટોચ
વિચિત્ર તરેહવાર
બાંધણી=આકાશ; ઘાટ
ઘંટાકાર=ઘંટના આકાર જેવું.
રાજમહેલ=રાજાને રહેવાનો મહેલ
ઘુમટ=દહેરાનો ઉપરનો ગોળ ભાગ
વિશ્વવિખ્યાત=(સ ત. સ,) વિશ્વ=દુનિઆ+વિખ્યાત=પ્રખ્યાત) આખી દુનિઆમાં પ્રખ્યાત.
શિવાલય=(શિવ=મહાદેવ×આલય સ્થાન) શિવનું દહેરૂં.
ભાવિક=શ્રદ્ધાળુ.
આચમન=હથેલીમાં થોડું પાણી લઇને પીવું તે.
ભાગ્યેજ=જવલ્લે, ક્વચિત.
ગજવાં કાતરૂં=(વિ.) ગજવાં કાતરી લેનારા.
સાવધ=સાવચેત.
કુમાશ=પોત
મજલીન=એક જાતનું ઝીણા વણાટનું કાપડ
નમુનાદાર=ઘણી ઉંચી જાતનું.
અંબર=સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક જાતનું રેશમી કાપડ.
નાનાવિધ=અનેક જાતનાં.
દબદબો=ભપકો
સાજ=સામાન
શ્રેષ્ટ= ઉત્તમ
ધુરંધર=બહુ વિદ્વાન (ધુર-ધુંસરી ધર-ધારણ કરનાર) વિદ્યાની ધુંસરી ખભે લઇ ચાલનાર મતલબ કે ઘણી વિદ્યા જાણનારા
સમર્થ-બળવાન (અહીં વિદ્યામાં)
આચાર્ય=સંપુર્ણ વિદ્યા ભણી બીજાને શિખવવાની યોગ્યતાવાળો; પંડિત
ઋષિ=વેદના મંત્રો જેમને વગર શીખવ્યે આવડે છે તે.
મુનિ=તપશ્ચર્યા કરનાર બ્રાહ્મણો
પદ્ધતિ=રિવાજ; રીત

૫ નોટ—કાશી ક્યારે બંધાયું હશે તે જણાતું નથી. પ્રાચીન કાળથી તે દેવતાઓની ભુમિ મનાતું આવે છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજા કાશીમાં વેચાયો હતો. ધનવંતરીએ કાશીના રાજા હતા. શંકરાચાર્યે અને તુલશીદાસજીએ કાશીમાં વાસ કર્યો હતો. કાશીની વસ્તી ૨૦૪૨૨૨ માણસની છે.

પ્રશ્નો.

૧. કાશીમાં શું શું જોવા લાયક છે?
૨. હિંદમાં કાશી જેવાં બીજાં ક્યાં જુનાં નગરો છે?
૩. કાશીનું શું વખણાય છે?
૪. એ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને હાથ ક્યારે આવ્યું? શા કારણથી?
૫. કાશીને સંસ્કૃત વિદ્યાનું શ્રેષ્ટ સ્થળ શા માટે કહે છે?
૬. ગંગા નદી પર આવેલાં બીજાં શહેર ક્યાં છે?

પાઠ ૧૪ મો.

સ્વભાવ=મનનું વલણ
તિરસ્કાર=ધિક્કાર.
ખંતથી=ઉમંગથી કામમાં મંડ્યા રહેવું તે.
લક્ષણ=ખાસિયત
દાખલો=દ્રષ્ટાંત
ખુબી=ચતુરાઇ
બચપણ=નાનપણ
નીમેલ=ઠરાવેલ
મહાવરો=એકનું એક કામ ફરી ફરીને કરવું તે.
જાદે=વધારે.
મહાલવુ=આનંદથી રહેવું
પાયમાલ=નાશ.
શત્રુ રૂપ=શત્રુ જેવી.
હદ બહાર જવું=વધી જવું
પરીક્ષા=(परि–ચોપાસ+ईक्ष–જોવું) ચારે તરફ તપાસ કરવી
આદરવું=આરંભ કરવો.
મુક્તાફળ=મોતી.

દૃઢ=મજબુત.

ઘર નરને બનાવે છે=જેવું ઘર હોય
તેવું માણસ નીવડે છે.

અંકુર=ફણગો.

હૃદય કમળ=હૃદયરૂપી કમળ
(હૃદયનો ઘાટ બીડાયલા
કમળ જેવો છે માટે તેને
કમળની ઉપમા આપી છે
નાભીને પણ તેવીજ ઉપમા
અપાય છે.)

અનુકરણ=(**अनु**–પાછળ+**हरण**
કરવું તે) કોઇ કરે તેવું કરવું તે.

સહજ=સ્વાભાવિક રીતે–વગર
પ્રયત્ને.

અનુરૂપ=જેવું.

જનમંડળ=(ષ. ત. સ.)માણસોનો
સમુહ, ટોળું.

શોધક=નવી નવી શોધો કરનાર.

સંયુક્ત=(**सम–युज**.ધા.+ત ભૃ. કૃ.
પ્રત્યય.) એકઠું જોડા-
એલું.

પ્રજાસત્તાક=પ્રજા પોતાનામાંથી
કોઇ માણસને પસંદ કરી
તેની મારફત રાજકારભાર
ચલાવે તે.

પ્રમુખ=આગેવાન

માનપત્ર=માન=મ ન આપનારો કાગળ

અસર=લાગણી

બાલ્યાવસ્થા=બાળપણ

જનેતા=જન્મ આપનાર માતા
(**जनयित्री** ઉપર)

સમર્થ=બળવાન.

દુર્લભ=**दुस**–કઠણ=**लभ** ધા મેળ-
વવું.) મેળવાને કઠણ.

જિંદગી=જીવન

માતાને ન્યાય આપવાની ખાતર=
માતાનો કોઇ ખોટો વાંક
કાઢે નહિ માટે.

સાંપડે છે=મળે છે.

પાયા વિનાના=નકામા.

તર્ક=કલ્પના–વિચાર.

સ્વર્ગસમી=સ્વર્ગના જેવી સુંદર.

અનુભવ કરે છે=ભોગવે છે.

પ્રશ્નો.

૧. ટેવ પડવાનું સ્થળ કયું છે

૨. ઘર નરને બનાવે છે એટલે શું ?

૩. કેળવાએલી માતાથી બાળકને શા શા ફાયદા થાય છે ?

બોધ.

સારી ટેવ પાડવા માટે નાનપણથીજ પ્રયત્ન કરવો. ટેવને હદમાં રાખવી. સુખ દુઃખનું કારણ પણ ટેવજ છે.

પાઠ ૧૫ મો.

વિવેક=(વિ+**विच्** જુદું કરવું + ખરાખોટને પારખવાની બુદ્ધિ.

ઢીલ=મંદ

ઉતરતા=હલકા દરજ્જાના.

જળપાત્ર=(ષ. ત. સ.) પાણીનું વાસણ.

સાદા=મધ્ય પ્રકારના

ઉત્તર=જવાબ

ચહેરો=શીકલ, દેખાવ

હસમુખા=આનંદી

સભ્યતા=સભ્ય=સભામાં બેસવાને યોગ્ય માણસ+તા. ભા. વા. પ્ર. પણું) **સભ્યપણું.**

તડકા=ગરમાં

તાકીને=ધારી ધારીને

ફૂંપદ=અભિમાન-અહંકાર

સંભવિત=આબરૂદાર

પરિચય=ઓળખાણ

અવલોકન=(અવ-નીચે-**लुक्** ધા. જોવું×અન પ્ર.) બારીકીથી ધ્યાન દઇ જોવું તે.

બીભત્સ=ખરાબ

પ્રસંગ=વખત

વર્તવાની=ચાલવાની

કાર્ડ=કાગળનો કકડો. (ગૃહસ્થ માણસો પોતાના નામનાં છાપેલાં કાર્ડ હંમેશાં પાસે રાખે છે. જ્યારે કોઇને મળવા જવું હોય ત્યારે તે કાર્ડ તે માણસને પ્રથમ મોકલી આપે છે.)

પ્રશ્નો

૧. વિવેક એટલે શું ?

૨. વિવેક શીખવાની શી જરૂર છે ?

૩. વિવેક બતાવવા માટે કેવી રીતે વર્તવું ?

૪ અંગ્રેજ ગૃહસ્થને મળવા જવું હોય ત્યારે શી વાત ધ્યાનમાં રાખવી ?

૫. ' પાત્ર ' શબ્દને જુદા જુદા અર્થમાં વાપરો.

બોધ.

વિવેકથીજ માણસની પરીક્ષા થાય છે. વિદ્વાનોએ વિવેકને દશમો નિધિ કહ્યો છે. વિવેક વગરના માણસો બધે તિરસ્કાર પામે છે. માટે દરેક માણસે વિવેક શીખવાની ખાસ જરૂર છે.

પાઠ ૧૭ મો.

વિમાન=હવામાં ઉડતું યંત્ર

આસરે=લગભગ

પાધરે.દોર=સીધો સપાટ એક સરખો.

આરપાર=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી.

ઝગઝગારો=પ્રકાશ

ધુમાડીઉં=ધુમાડો નીકળવાનું ભુંગળું.

વગ=પ્રકાર, જાત

ઉતારૂ=ગાડીમાં મુસાફરી કરનાર

ત્રાસ=જુલમ

અનાવૃષ્ટિ=વરસાદ ન પડે તે

અમુલખ=કીમતી

સોઇ=ગોઠવણ—સવગડ

છાવણી=લશ્કરને જાથુ રહેવાની જગા

યોગ=સાધનથી

દંગો=ફિતુર

પ્રશ્નો.

૧. આગગાડીની પ્રથમ શોધ કોણે કરી ?

૨. આપણા દેશમાં આગગાડી ક્યારે ચાલતી થઇ ?

૩. આગગાડીના યંત્રની બનાવટ કહો ?

૪. આગગાડીથી શા ફાયદા થાય છે ?

૫. હિંદુસ્તાનની મુખ્ય સડકોનાં નામ આપો ?

૬. ગુજરાતમાં મોટી સડક કઇ ? તેનું નામ શું ?

પાઠ ૧૮ મો.

દુરના=છેવટના
દરિદ્રી=ગરીબ
દરિદ્રતા=ગરિબાઇ. (તા પ્ર૦ વિશે ને લાગવાથી ભા૦ વા૦ ના૦ થાય છે.)
પ્રહર=પહોર, ત્રણ કલાકનો વખત (રાત્રિ દિવસના આઠ પહોર છે.)
કુળવાન=ઉંચા કુળના
વર્ણ=જાત
વિસામો=આરામ
લાભ=ફાયદો
કથની=કુથલી
આવરદા=આયુષ
ચલાયમાન=ચાલ્યા જાય એવાં. ચંચળ. અસ્થિર
ખેદ=પસ્તાવો
અંતકાળ=છેવટનો વખત
આપત્તિ=દુઃખ
રક્ષણ=(रक्ष ધા. સાચવવું × अन પ્ર) જાળવી રાખવું તે
કમાણી=પેદાશ
તજે છે=છોડી દે છે.
સોબતી=સાથી
પ્રતિદિન=(અ. ભા. સ.)દિનેદિને
કાર્ય=કામ
પ્રયત્ન=મહેનત
નીતિમાન=નીતિવાળા
માન=બરાબર

પ્રશ્નો

૧ સુખી થવા માટે શું કરવું?

૨. પુણ્યદાન શા માટે કરવું?

૩. ધર્મનું કામ કરવાથી શા ફાયદા થાય છે?

૪. ગુણવાન લોકો કોને કહેવા?

બોધ.

ઉદ્યમ વિના કંઇ પણ મળી શકતું નથી. માટે દરેક માણસે ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર છે. થોડો પણ વખત નકામો જવા દેવો નહિ; કારણ કે ગયેલો વખત પાછો આવતો નથી. ઉદ્યમ પછી લીધેલો વિસામો આનંદ આપે છે. આખી જીંદગીમાં સુખનો આધાર પહેલી અવસ્થા (વીસ વરસ સુધીની ઉમ્મર) ઉપર છે. માટે તે કાળમાં ખંતથી ઉદ્યોગ કરવો.

પાઠ ૧૯ મો

ભાગ્યે=જવલ્લે.

ખામી=ખોટ.

આપદા=હરકત.

જન્મ બહેરાં=જન્મથીજ બહેરાં.

ઇશારત=સંજ્ઞા.

સ્પર્શેન્દ્રિય=સ્પર્શની ઇંદ્રિય (આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી).

સુપ્રસિદ્ધ=સારી પેઠે જાણીતો થએલો.

શીઘ્રકવિ=કોઇ પણ વિષય ઉપર ઝડપથી કવિતા લખનાર.

યાદદાસ્ત=સ્મરણશકિત.

માહીતગાર=જાણીતા.

પદ્ધતિ=રીત

ગત=સ્થિતિ

સરલ=સહેલી, ઝટ સમજણ પડે તેવી.

યોજીકાઢી–ખોળી કાઢી.

બેહદ=હદ વિનાનો, ઘણોજ

જ્ઞાન=(જ્ઞા. ધા. જાણવું+ન) જાણવું તે.	અંધશાળા=આંધળાને ભણવાની નિશાળ.
ઉપસેલી=ઉંચી-કરી આવેલી	શિક્ષણ=(શિ ક્ષ ધા.) શિખવવું તે

પ્રશ્નો.

૧. કરપલ્લવી એટલે શું?

૨. કમળમુદ્રા, ચક્રમુદ્રા, ટંકારમુદ્રા, પત્રમુદ્રા, એ સમજાવો.

૩. લુઇ બ્રેલ કોણ હતો? તેણે શું કામ કર્યું?

બોધ.

આંધળાં, બહેરાં ને મુગાંને પણ ભણાવાથી તે ભણી શકે છે. માણસ બુદ્ધિબળથી કેવું કામ કરી શકે છે તે આ પાઠ પરથી જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૨૦ મો.

સાહસ=વિચાર કર્યા વિના કામ કરવું તે.	કપ્તાન=વહાણનો મુખ્ય અમલદાર
કર્મ=કામ	બેપરવા=કાળજી વિના.
સદાકાળ=હંમેશાં.	સાહસિક=સાહસ કરનાર.
પાસ=તરફ	રાક્ષસી ક=રાક્ષસ જેવું વિકાળ
કાફલો=જથો	વિકાળ=ભયંકર
રવાના કરવું=મોકલવું.	ધસારો=હુમલો.

(૧)

વિચાર કર્યા વગર કોઇ પણ કામ કરવાથી હમેશાં પસ્તાવો, થાય છે. શામળ કવિ કહે છે કે એ બાબત દાખલાથી તમે તપાસી જુઓ.

(૨)

સાહસથી પરશુરામે સહસ્રાર્જુનને પુરો કર્યો–મારી નાંખ્યો છે. તે પરશુરામ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ થયો એવાજ સાહસથી શરા ઇંદ્રજીતને લક્ષ્મણે સંહાર્યો, અને સાહસિક કામ કરવાથી વિક્રમ રાજાનું નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે વળી સિકંદર પણ સાહસિક કામ કરવાથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. માટે કોઇ પણ કામ હિંમતથી હાથમાં ઝાલવું ને દુઃખ સહન કરવા તત્પર રહેવું. એમ કરવાથી આગળ જતાં કાર્ય પૂર્ણ થાય છે.

૬ **નોટ**—જમદગ્નિ ઋષિને રેણુકા નામની સ્ત્રીને પરશુરામ નામનો પુત્ર હતો એ રેણુકાની બીજી બેન સહસ્રાર્જુન નામના રાજા સાથે પરણી હતી. એક વખત સહસ્રાર્જુન પોતાના સૈન્ય સાથે જમદગ્નિના આશ્રમમાં આવ્યો. ઋષિ પાસે એક અક્ષયપાત્ર હતું ને એક કામદુધા નામની ગાય હતી તેના પ્રતાપથી ઋષિએ રાજાની સારી રીતે પરોણાગત કરી સહસ્રાઅર્જુને અક્ષયપાત્ર ને કામદુધા ગાય માટે ઋષિ પાસે માગણી કરી, પણ ઋષિએ તે ન આપવાથી સહસ્રાર્જુને મારી તે બંને વસ્તુઓ લઇ ચાલ્યો. પતિ વિયોગથી રેણુકા કુવામાં પડી મરી ગઇ. જ્યારે પરશુરામે એ વાત જાણી ત્યારે તેણે પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી સહસ્રાર્જુનને મારી નાંખ્યો ને બંને વસ્તુઓ પાછી લાવ્યો.

પીંખવા લાગ્યું=હેરાન કરવા લાગ્યું
સોબતી=સાથી.
પરાક્રમો=બહાદુરીનાં કામ.
સહન કરવુ=વેઠવુ.

સર્વોપરિ=સર્વનું ઉપરિ
પરિણામ=ફળ
પુખ્ત=પુરો પાકો.
આરંભવું=શરૂ કરવું.

દૃઢ=અચળ; મજબુત, ચોકસ.

શ્રદ્ધા=આસ્થા.

ઉમેદ=આશા; ઇચ્છા.

ઉત્સાહ=ઉમંગ.

ઝંપલાવવું=પડવું.

ફતેહ=વિજય, જીત.

કસી જોવું=પરીક્ષા કરી જોવી.

પ્રશ્નો

૧. વખાણવા યોગ્ય સાહસ ક્યારે કહેવાય?

૨. સાહસિક માણસોને ફતેહ ક્યારે મળે?

૩. નેલ્સનનું સાહસ કેવું હતું?

૪. સાહસથી ફાયદો થયાના દાખલા આપો?

૫. સરજોનનું સાહસ વખાણવા જેવું શા માટે હતું?

બોધ.

પોતાની શક્તિનો પ્રથમથીજ વિચાર કરી કોઇ પણ કામ આરંભવું, પછી તે કામ પાછળ અંત સુધી મંડયા રહેવું. પોતાના દેશને ખાતર કઇ પણ ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વિના હિંમત રાખી ડહાપણથી સાહસ કરવું એ દરેકનો ધર્મ છે.

પાઠ ૧૨ મો.

જળપ્રવાસ=(સ. ત. સ.) જળમાં મુસાફરી કરવી તે.

પસાર થયા=ચાલ્યા ગયા.

કસબ=હુન્નર

સવા=અનુકુળ.

પવન પડી જવો-પવન સ્થિર થવો.

સફર=મુસાફરી.

આગબોટ=અગ્નિની મદદથી ચાલનારૂં વહાણુ.

સુકાન=વહાણને ફેરવવાનું સાધન.

ચક્ર=પાણી કાપવાનો સંચો.

ડાક=ટપાલ.

સરજામ=સામાન

ફુરજી=હાલી.

યાંત્રિક=યંત્રનું.
ગંજાવર=ઘણી જ મોટી.
મનવાર=લડાઇ માટે રાખેલું વહાણ
વિદ્યુતબળ=(પ. ત. સ.) વિજળીનું બળ.

હોકા યંત્ર=દિશા જાણવાનું સાધન (એમાં એક સોય હોય છે ને તેના અંને કાંટા હંમેશાં ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં રહે છે.

પ્રશ્નો.

૧ વહાણ બનાવવાતાં આવડતું નહિ ત્યારે લોકો શી રીતે દરિયામાં મુસાફરી કરતાં ?

૨ પ્રથમ વહાણ કયા લોકે બનાવ્યાં ?

૩ વહાણ ચલાવવામાં કયા લોકો હોંશિયાર છે ?

૪ ફિનિશી લોકો કયાં રહે છે ?

૫ વહાણને ચાલવા માટે શાની જરૂર છે ?

૭ **નોટ**—લડાઇમાં વપરાતું મોટું વહાણ ડ્રેડનેટ ને તેનાથી પણ મોટું સુપરડ્રેનોટ નામનું પણ છે. આવાં વહાણનાં તળીયાં લગભગ ૧૮–૨૦ ઇંચનાં જાડાં લોઢાનાં પતરાંથી મઢી લે છે, તેમાં ગોઠવેઠવેલી તોપોમાંથી ૧૪ ઇંચ વ્યાસના ને ૧૪૦૦–૧૫૦૦ રતલના ગોળા છુટે છે. દરેક લડાયક આરકસમાં દુશ્મનનુ આરકસ કેટલે છેટે છે તે જાણવા રેનજ ફાઇન્ડર નામનું યંત્ર હોય છે. વળી તેમાં તારનાં દોરડાં વગર વાત થઇ શકે એવા સાંચા હોય છે. તેથી ૨૦૦ મૈલ પર આવેલાં વહાણ યા સ્થળ સાથે તે વાત કરી શકે છે. તે સિવાય તેમાં 'સર્ચ-લાઇટ' હોય છે, તેની મદદથી ૧૫૦ મૈલ દુર અજવાળાનાં કિરણો નાંખી શકાય છે.

ઉંચી જાતના સચ—લાઇટનો કાચ વચ્ચેથી $\frac{1}{16}$ ઇંચ જાડો ને બાજુથી ૩ ઇંચ જાડો હોય છે. તેનું વજન ૩૦૦ રતલ હોય છે. પરંતુ તે સંચા ઉપર ગોઠવેલૂ હોવાથી સહેલાઈથી આડું અવળું ફેરવી શકાય છે.

પાઠ ૨૩ મો.

દ્રૌપદી=દ્રુપદ રાજાની પુત્રી.
સ્વયંવર=(**स्वयं**-પોતાની મેળે+ वृ-વરવું-પસંદ કરવું+પ્ર૦) પોતાની મેળે પરણવું તે.
પણ=ટેક (નાગ)
ભુદેવ=બ્રાહ્મણ
વિવેદન કરવું=જણાવવું-જાહેર કરવું.
ભગિની=બ્હેન
=છેદ
ડોળ=ખાલી હાઠ
હાથ ઘસીને=નિરાશ થઇને
બાંકા ટેડા=ફાંકડો
ઉકાળશે=કામ કરી શકશે.
તાલ=હાથ
સમર્થ=બળવાન
પણછ=ધનુષ્યની દેરી
નયન વેધ=(પ. ત. સ.) આંખ ફોડવી તે
સિધાવો=જાઓ.
દેવ=શીઘ્ર.
પ્રબળ=(બળ) અતિશય બળવાન
મિથ્યા=ફોકટ
કીર્તિમંત=કીર્તિવાળો (મંત પ્રત્યય છે તેનો અર્થ વાળો, થાય છે એજ અર્થના બીજા પ્રત્યય 'વા,' વાન અને 'માન' છે.)
વીર્ય=પરાક્રમ
સરશે=થશે-પાર પડશે.
કોડ=ઉમંગ

દીન=ગરીબ
વિનવવું=કરગરીને કહેવું.
નિર્ભય=(પં. ત. સ.) ભય વગરનું
સિદ્ધ=સફળ
સુત પુત્ર=(૯. ત. સ.) દાસીનો પુત્ર (ખરૂં જોતાં કરણ કુન્તાનો પુત્ર હતો. પણ કુન્તાએ તેને કુમારી અવસ્થામાં મંત્ર બળથી જન્મ આવ્યો હતો, તેથી શરમને લીધે તેને રખડતો મુકી દીધો હતો. તે એક દાસીને હાથ આવ્યો તેણે તેને ઉછેરી મોટો કીધો હતો, તેથી તે દાસીપુત્ર કહેવાય છે.
ક્રોધયુક્ત=ક્રોધવાળો; ગુસ્સે
ભગવાન=(અહીં વિશેષણ) નસીબવાળો. (ભગ=નસીબ+વાન—વાળો) ક્રોધ પણ મહા પુરૂષને એ વિશેષણ અપાય છે.
રાજકન્યા=(ષ. ત. સ.) રાજાની કન્યા
નક્ષત્રી=ક્ષત્રિય વગરની
સાક્ષાત=પોતે જાતે
કન્યારત્ન=(કર્મ ૦સ. સ. રૂપી રત્ન
વરવા=પરણવા
પ્રિય=બ્રાહ્મણ

...ભોજન ના પણ વાંધા છે હો ! આ વાકય બ્રાહ્મણોની પુર્વ સ્થિતિ જણાવે છે. તે કાળમાં બ્રાહ્મણો તો ફકત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા ને લોકોને ઉપદેશ આપતા, બીજું કંઇજ કરતા નહિ વૈશ્ય લોકો તેમને જોઇતી વસ્તુઓ પુરી પાડતા.

અગસ્તિ=અગસ્ત્ય ઋષિ. (એ ઋષિ હાથમાં સમુદ્રને લઇ તેનું આચમન કરી ગયા હતા એવી વાત ચાલે છે.)
ઉદર=પેટ
વિસ્મય=નવાઇ
વાન=ચહેરો
ચાંચલ્ય=ચંચળાઇ ય (પ્ર૰ વિ-

શેષણને લાગવાથી તે બા૦ વા૦ નામ બને છે.)

કાન્તિ=જણાય છે.

દક્ષ=ચતુર

કાપડી=સાધુ

સદ્ય=જલદી

અદ્ભુત=નવાઇ જેવું.

વિપ્રકુળ=(ષ. ત.સ.) બ્રાહ્મણનું કુળ

અંતરે=(અંતરનીસા૦ વિ૦)મનમાં

મચ્છવેધુ=બહુવ્રીહી)મચ્છ વેધનાર

ફળો=સફળથાઓ-પાર પડો.

દ્રૌપદીદર્શન=આ નાટક કવિ નર્મદાશંકરે બનાવેલું છે તેમાંથી આ પાઠ લીધો છે.

(કવિતાના અર્થ.)

(૧)

હે વીર પુરૂષો! જે માણસ ધનુષ્ય હાથમાં લઇને નીચે પાણીમાં જોઇ બાણ ફેંકશે ને ઉપર ફરતા મત્સને વેધશે તેને આ મારી બેન વરમાળ પહેરાવશે અર્થાત્ પરણશે.

(૨)

હે રાય! ઉઠો ને મચ્છ વેધીને કન્યા પરણો, એટલે મારી પ્રતિજ્ઞા ફોકટ જાય નહિ.

(૨) આટલા બધામાંથી કોઇ મચ્છ વેધી શકતો નથી એ જોઇ મને ખેદ થાય છે. અહીં બધા કીર્તિવાળા ક્ષત્રિયો શોભે છે પણ તેમાં શું એકે વીર પુરૂષ નથી ?

(૩) હે રાજાઓ ! તમે માથે મુગટ પહેર્યા છે અને કોટે મોતીની માળા પહેરી છે, પણ હવે તમારૂં પરાક્રમ બતાવી મારૂં પણ પુર્ણ કરો ને વરમાળા પહેરો.

(૪) બધાને ઉદ્દેશીને કહે છે) જો કોઇ ક્ષત્રિય મચ્છ વેધવાની

ની હિંમત ધરી શકતો ન હો તો બ્રાહ્મણોમાં કોઈએ કામ કરો તેથી મારી ને આખી સભાની લાજ રહેશે ને કન્યાનું કાર્ય પણ સિદ્ધ થશે.

(૩)

જુઓ, આ બ્રાહ્મણે હિંમત ધરીને ધનુષ્ય છટાથી ઝાલ્યું છે એ સાધુ અહીં ક્ષત્રીયનું કામ કરે છે. એનો અંગનો મરોડ જુઓ. એ જોઇને અહંકારી રાજાઓની ઇચ્છા પણ નાશ પામી જણાય છે. એની નજર જુઓ. શર મારવામાં એ કેવો ચતુર દેખાય છે? ઓહો! એણે મચ્છ વેધીને ધનુષ્ય ટાઢું કર્યું. હવે એ જલદી વરમાળા પહેરશે. વિપ્રે અદ્ભુત કામ કર્યું.

(૪)

હે બાઇ! કાંઇક નવાઇ પમાડે એવું દેખાય છે; કારણ કે તેમની ધારણા પાર પડે છે એટલે તે (દ્રૌપદી) મનમાં હરખાઇને વરમાળા પહેરાવે છે.

(૨) દ્રૌપદી વરમાળા પહેરાવીને અર્જુન પાસે ઉભાં છે એની બધી આશાઓ સફળ થાઓ, અને એ સાધુ ક્ષત્રિયપુત્ર નીકળજો.

(૩) હે બેન! તમારું હેત ભુલાતું નથી. તમારા વિયોગથી અમને દુઃખ થાય છે, પણ તમને સુખ થાઓ. અને તમારા સુખમાંજ અમારું સુખ માનીશું.

પ્રશ્નો.

૧. કર્ણ કોણ હતો? તે શાને માટે પ્રખ્યાત છે?

૨. મચ્છ વેધનાર બ્રાહ્મણ કોણ હતો? તે શા માટે બ્રાહ્મણના વેશમાં ફરતો હતો?

જાત્રા=(યાત્રા **या** ધા. જવું) તીર્થમાં જવુ તે

હજ=મકકાની જાત્રા

હાજી=મકકાની જાત્રા કરનાર.

લગભગ=આશરે

તંદુરસ્ત=નિરોગી

ભરણપોષણ=(ભરણ **भृ** ધા. ભરવું) ×**अन**; પોષણ—**पुष** ધા—પોષવું×**अन** પ્ર. **अन** ક્રિ. વાચક પ્રત્યય છે તે ધાતુને લાગી નામ બનાવે છે) ગુજરાન.

જગવાડ=સગવડ

પાક=પવિત્ર

ખુલ્લા=ઉઘાડા

પહેરવેશ=પોશાક

અહિંસાધર્મ (**हिंस** ધા મરવું) કોઇને મારવું નહિ એવો ધર્મ

શરીફ=કીર્તિમંત; આબાદ

નિમાઝ=સ્તુતિ, બંદગી

પઢે છે=ભણે છે.

લબ્બેક=હું આવું છું

ફરમાન=હુકમ

પ્રદક્ષિણા=આજુબાજુ ફરવું તે

અલેહિસ્સલામ=જેનાં નામ ઉપર રહેમત રહે એવા.

ચુમે છે=ચુંબન કરે છે

ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ

ભાગ=મારીને આગળ ધરવું તે

અસલ=પ્રથમના

ઇસ્લામી=મુસલમાની.

ભાવિક—શ્રદ્ધાવાળા

પેગંબર=સદેશો લાવનાર

પ્રશ્નો.

૧. હજ એટલે શું ?

૨. મુસલમાન લોકો મકકે શા માટે જાય છે ?

૩. મુસલમાની ધર્મમાં કેવા માણસને યાત્રા કરવા કહેલું છે ?

૪ મકકા સિવાય બીજે કયાં જાત્રા કરવા જવું પડે છે ?

૫. મદીના શા માટે પ્રખ્યાત છે ?

પાઠ ૨૫ મો.

પ્રાચીન=(પ્રાચ્. સૌથી આગળનું અથવા પુર્વ દિશાએ ઉપરથી) પહેલાંના વખતનું અથવા ઘણું જુનું
અર્વાચીન=(અર્વાચ–પાછળનું થોડા વખત પરનું-પાછળનું.
મનોહર=મનને ખુશી કરે એવું;
ત્વચા=ચામડી.
જોડકું=બેનો જથો,
વય=ઉમ્મર
તેજદાર=પાણીવાળુ
મોસમ=ઋતુ. તક
કોમ=જાત
છવાઈ=પથરાઇ
દલાલ=માલ લેનાર અને દેનાર વચ્ચે સાટું કરાવી આપનાર
માણસ
ખજાનો=ભંડાર
ઝવેરી=હીરા મોતીનો વેપાર કરનાર
સૂર્યોદય=(ષ. ત. સ. સૂર્ય=ઉદય) સૂર્યનું ઉગવું તે.
ખડક=દરિઆમાં તરી આવેલો ટેકરો
અડદીઆ=કાળા ને કઠણ
કને=પાસે
સટકીયું=છેડો
મહાવરો=ટેવ
ભસ્મ=રાખ
વળ=વર્ગ.
વીંધ=કાણું
અંકાય છે=નક્કી થાય છે.
સરકામાં=તેજાબમાં

નોટઃ—મોતીની ઉત્પતિ વિષે જુદા જુદા મત છે, પણ મોતીની ઉત્પતિ વિષે શોધ કરનાર ડાકતર કેલારડ કહે છે કે ઓઇસ્ટર માછલીના શરીરમાં એક જાતના પિંડ હોય છે, તેમાંથી અંડ નીકળે છે. તે અંડ માછલીના શરીર બહાર આવી તે પર તેના શરીરમાંથી નીકળતો તેજોમય પદાર્થ ઠરે છે તેજ મોતી.

મોતીની ઉત્પતિનાં સ્થાન–મનાર, એસકાટીક ક્રેમેગાન. બેરેન, જંઝીબાર ટાટીકા સ્વોન નદી, માડાગાસ્કર મેક્સિકોનો અખાત અને ઈંગ્લાંડ તથા સ્કોટલાંડ પાસનો સમુદ્ર.

પહેલાં ચીના લોકો એક જાતની માછલીઓ પાળી રેશમના કીડા પેઠે તેના પાસે મોતી બનાવરાવતા.

મોતીનું વજન ' ચવ' થી થાય છે. તે તેની કિંમત વજનના વર્ગના પ્રમાણમાં અંકાય છે.

મોતી કાઢનાર માછી લોકો પ્રથમથી અમુક જાતનું ધાન્ય ખાય છે, અને દરરોજ શરીરે તેલ ચોળે છે, પાણીમાં ઉતરતાં પહેલાં તેઓ કાનમાં રૂનાં બોળાં પુંમડાં ઘાલે છે ને નાક ઉપર શીંગડાનું યંત્ર ઘાલે છે, હાલમાં જર્મની વગેરે કેટલાક દેશોમાં પુષ્કળ બનાવટી મોતી થાય છે, તેના રીત કાચના પોલા મણકાને અંદરની બાજુએથી મોતીના રસનું પડ કરે છે. પછી તેની અંદર મીણ ભરતા, પણ હાલમાં એક જાતનો કઠણ પદાર્થ ભરે છે. પછી હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડમાં તેને બોળે છે એટલે મણકાનું કાચવાળું પડ નાશ પામી મોતીનું પડ ઢાંકણ રૂપે રહે છે.

પ્રશ્નો.

૧. મોતી ક્યાંથી નીકળે છે ?

૨. મોતી કાઢવાની રીત કહો ?

૩. સીપોને બહાર કાઢ્યા પછી શી ક્રિયા કરે છે ?

૪. મોતી શા ઉપયોગમાં આવે છે ?

૫. તેની સીપો શામાં વપરાય છે ?

૬. બનાવટી મોતી શી રીતે બનાવે છે ?

૭. મોતીની કિંમત શા ઉપર થાય છે ?

બોધ.

નાનાં સરખાં પ્રાણીઓ પણ આપણને ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવી આપે છે. નજીવો દેખાતો પદાર્થ આપણને કોઇક વખત ઉપયોગી થઇ પડે છે, એ ખાસ લક્ષમાં રાખવું.

વિષય=બાબત
કુટેવ=નઠારી ટેવ-ખો-આદત
મુકાબલો=સરખામણી
વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતની ખબર આપનારૂં ચોપાનીઉં
ચર્ચા=કોઇ વિષય પર વિવેચન કરવું તે
નીચ=હલકા
બચપણ=નાનપણ
ઘટતી=યોગ્ય જોઇએ તેવી.
કુશળ=ચાલાક
તુચ્છકારી=ધિક્કારી
કુથલી=નિંદા
છાપ=અસર
બોધ=ઉપદેશ, શિખામણની વાત
ઘરભાગવું=સ્ત્રીપુરૂષને અણબનાવ થવો.
ચાડીઓ=ચાડી કરનારા માણસ
ભરોસો=વિશ્વાસ
ચાનક=ચિંતા કાળજી.
ગીબત=નંદા
બુરી=નઠારી
હલાલ કરેલી=મારી નાંખેલી
તાજુબ=નવાઇ
ખોડ=નઠારી ટેવ
મોટું મન=કોઇનાં સારાં નરસાં વચન સહન કરવાં તે
ઝંખવાણું=ફીકું
ખાસીયત=ટેવ
મતલબ=હેતું
દંડ=ગુના બદલ કરેલી શિક્ષા.
પાક પાકો થયો નથી=આપેલી શિખામણ પ્રમાણે હજી ચાલી શકયો નથી
વિકટ=કઠણ
લુલી=જીભ

પ્રશ્નો

૧. સ્ત્રીઓને નિંદા કરવાની વધારે ટેવ હોય છે તેનું કારણ શું?

૨. તેવી ટેવ ન પડે માટે શું કરવું?

૩. ચાડી કરવાથી શું નુકસાન થાય છે?

૪. આપણા વડીલોનું બોધવચન શું છે?

બોધ.

આળસુ થઇ બેસી રહેવાથી નિંદા અને ચાડી કરવાની ટેવ પડે છે. માટે કોઇ વખત આળસુ બેસી રહેવું નહિ. નિંદા કરવાથી કંઇ લાભ થતો નથી, પણ ઉલટું પ્રતિષ્ટા ઘટે છે. જેમને આ ટેવ પડી હોય તેમણે તે ધીમે ધીમે મટાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, મન ઉપર કાબુ રાખવાથી અને ઉદ્યોગમાં મંડયા રહેવાથી આ બુરી ટેવ મટે છે.

પાઠ ૨૭ મો.

અમલ=અધિકાર.

અરૂણ=સારથિ; સૂર્યનો રથ હાંકનાર.

મર્યાદા=હદ

આદરમાન=સત્કાર

અસ્ત થએલો=અસ્ત ધા. ફેંકવું (તે ઉપરથી). આથમેલો.

પ્રિયા=વહાલી.

નાસિકા=નાક.

દિવાકર=(દિવાકર) દિવસનો કરનાર-સૂર્ય

નેકી=છડી

મંદમંદ ધીમેધીમે

મગ્ન=ખુશી.

ચો દાર=છડી પોકારનાર.

આનંદદાયક=આનંદ આપનાર

નોબત-નગારાં

નાદ=મોટો અવાજ

ઘોર=ઘેરો અવાજ

શોર=અસ્પષ્ટ અવાજ.

છી.પો=લુગડાં છાપનાર

અમસ્થો=નકામો.

પિરતાં=અક્ષર લખવાનાં પત્તાં.

દુષ્ટ=નઠારા સ્વભાવનું

શંખણી=શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓની ચાર જાત વર્ણવી છે તેમાંની એક અધમ જાત (પદ્મની, હસ્તિની ચિત્રિણી. શંખની.)

ઢોલીઓ=પલંગ

નાસ્તો=સવારમાં થોડું ખાવું તે

રમણિક=સુન્દર

અંગવસ્ત્ર=(પ. ત. સ.) ઉપરનો-વેશ

આસ્થા=શ્રદ્ધા, ભાવ.

ધાક=બીક
ગુપ્ત=છાની
સર=(સહફળ ઉપરથી)(બ વી સ.) આશા પુરી થવી તે.
ચિંતાતુર=ચિંતાથી આતુર, ચિંતાવાળો.
લાદવું=જાનવર પર બોજો નાખવો તે
ધનુર્વિદ્યા=બાણ મારતાં શિખવાની વિદ્યા
કરણઘેલો=એ નામની ઐતિહાસિક નવલકથા સુરતના વતની રા. નંદશંકર તુળજાશંકરે લખેલી છે. તેમાંથી આ પાઠ લીધેલો છે.

પ્રશ્નો

૧. સૂર્યોદયનું વર્ણન કરો ?

૨. આપણા લોકો સવારનો વખત શી રીતે ગાળે છે ?

પાઠ ૨૯ મો.

રા૦ સા૦=રાવસાહેબ એ સરકાર તરફથી મળેલો ખિતાબ.
અસલથી=જુના વખતથી
મશહુર=જાણીતા
નિર્ધનતા=ગરિબાઇ
મશહુર=જાણીતા
નિર્ધનતા=ગરીબાઇ
બંધારણ=શરીરનો બાંધો
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને જે માસિક રકમ આપવામાં આવે તે.
'મોંઘી મુંબાઇ, કહેવાનું' કારણ એ કે મુંબઇમાં દરેક ચીજ ઘણી મોંઘી મળે છે તેથી ખરચ પણ ઘણો વધારે થાય છે.
નિર્વાહ=(निरवह્વા લઇ જવું) ગુજરાન ચલાવવું.
મુશ્કેલીઓ=હરકતો
પ્રત્યક્ષ=દેખીતું
વિપત્તિ=દુઃખ
ધૈર્ય=(ધિર વિશે૦ ×ય ભા. વા. પ્ર.) ધીરતા
બાહુબળ=હાથનું બળ;જાત મહેનત
શિક્ષક=(शिक्ष ધા. શિખવવું) શિખવનાર
મનોબળ=માનસિકબળ
મંત્રી=સભાનો મુખ્ય નાયક (મંત્ર છૂપો વિચાર તે ઉપરથી)

તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર કે માસિકમાં લખાણ લખી ચલાવનાર મુખ્ય માણસ

ગયું દીઠું ન પડ્યું=કામ અટકી ન પડ્યું

અરસામાં=વખતમાં

હાઈસ્કુલ=મોટી પાઠશાળા

ઇન્સપેક્ટર=તપાસનાર

લેખક=(लिख લખવું + अक પ્ર.) કોઇ અમુક બાબત ઉપર લખનાર વિદ્વાન માણસ

સામેલ=તૈયાર

બંહુ કોણ ઝડપે !=જવાની કિંમત કોણ પકડે.

આખરે=એવટે.

શુર ચડ્યું=જુસ્સો ચડ્યો

નાત તની અડચણ=તે વખતે હિંદુસ્તાન બહાર જનાર માણસને નાતના માણસો નાતબહાર મૂકતા કારણ કે વિલાયત જનાર માણસને ત્યાં વટલાવું પડે છે એમ લોકો માનતા હતા

પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરુ

ગુજરાતશાળા પત્ર=પ્રાથમિકશાળાઓના શિક્ષકો માટે સરકાર તરફથી બહાર પડતું માસિક-આ માસિકમાં ફક્ત શિક્ષણના વિષયો ચર્ચાય છે. એ માસિક હજી પણ નીકળે છે અને તે અમદાવાદ ટ્રેનિંગકોલેજના પ્રિન્સિપાલ ચલવે છે

ભાષાંતર=બીજી ભાષામાં લખાયલાં પુસ્તકોને ગુજરાતી ભાષામાં લખવ તે

અભિપ્રાય=મત

પસાર=ફેલાવો

ઉત્તજન=મદદ

કોમ=જાત

ઉન્નતિ=ચડતી; આબાદી

પ્રયાસ=મહેનત

જીવનચરિત્ર=જીવતરની વાતો.

સ્વર્ગવાસ (સા. ત. સ.) સ્વર્ગમાં વાસ થવો અર્થાત મરણ પામવું

આયુષ=જિંદગી

અર્પણ કરવું=સોંપી દેવું

નખાલસ=ખુલ્લા દીલના

શ્રદ્ધાવાળા=આસ્થાવાળા

પ્રશ્નો

૧. મહિપતરામ કોણ હતા ?
૨ મુંબઇમાં રહી તેમણે શું કર્યું ?
૩. એમણે કયાં પુસ્તકો લખ્યાં છે ?
૪. કેળવણીખાતાને તેમણે સો ફાયદો કર્યો છે ?
૫. તેમનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
૬. તે વિલાયત શા માટે ગયા હતા ?
૭. વિલાયતથી આવ્યા પછી તેમણે શું કર્યું ?

સાર.

ગરીબ કુટુંબમાં જન્મેલા માણસો પ્રયત્નથી ઉંચી પદવી મેળવી શકે છે. દુઃખમાંજ માણસોની ખરી કસોટી થાય છે. માટે દુઃખ પડે તો પણ આરંભેલું કામ છોડી દેવું નહિ. યાદ રાખવું કે ગરીબ મા-બાપને પેટે જન્મેલા માણસો પ્રખ્યાતિ પામે છે.

પાઠ ૩૦ મો.

ઢંઢેરો=જાહેરનામું
હેતુ=મતલબ
પાર્લમેન્ટ=રાજા, અમીરને રૈયત-માંથી વીણી કાઢેલા માણ-સોની મંડળી
સનંદ=પરવાનો લેખી હક
સમસ્ત=બધી
દિલાસો=ધીરજ
ઉદાર હૃદય=મોટું મન
પ્રગટ=જાહેર
વાઇસરાય=રાજાને બદલે કામ કરનાર અમલદાર
કાયમ=ચાલુ
તહનામાં=સલાહનો કરાર
મુદ્દલ=બીલકુલ
ધક્કો=નુકસાન
યત્ન=મહેનત
મરતબો=માન

દરજ્જો=હોદ્દો
શખ્સ=માણસ
ઇનકાર=ના પાડવું તે
તાકીદ=ચેતવણી
ખુતરાજી=ના મરજી
પ્રમાણિકપણું=સાચવટ
ભેદ=તફાવત.
પ્યાર=હેત; વહાલ
વાજબી=યોગ્ય
સ્વસ્થતા=શાંતિ
લોક કલ્યાણ=(ષ.ત. સ.) લોકનું હિત
સમગ્ર=બધી
આબાદી=ચઢતી
સામર્થ્ય=બળ
વફાદારી=રાજભક્તિ
પ્રાર્થન =સ્તુતિ

પ્રશ્નો.

૧. ઇસ્ટઇંડિઆ કંપનીનો શો હેતુ હતો ?
૨. તે પહેલાં બીજી કઇ કંપનીઓ આ દેશમાં વેપાર માટે આવી હતી ?
૩. કેવા સંજોગોમાં કંપનીએ આ દેશના રાજકારભારમાં હાથ ઘાલ્યો ?
૪. મહારાણી વિકટોરિઆએ આ દેશના રાજકારભાર પોતાના હાથમાં કેમ લીધો ?
૫. મહારાણીએ ઢંઢેરામાં કેવી ઇચ્છા જણાવી ?
૬. હિંદુ પ્રજાના મનપર શી અસર થઇ ?

પાઠ ૩૧ મો,

રોકનદાર=ઘાટદાર
ઝળાંઝળાં=પ્રકાશિત
વખાર=માલ ભરવાનું મકાન
ટનલ=જમીન ખોદી નીચે કાઢેલો રસ્તો
રઢિયાળું=સારૂં

ધમાલ=વેપારની ગડમથલ
નામાંકિત=પ્રખ્યાત
પટ્ટાભિષેક=ગાદીએ બેસતી વખતે થતી ક્રિયા
પાલેસ=મહેલ
ન્યુઝીઅમ=સંગ્રહસ્થાન.
પુસ્તકાલય=પુસ્તકો રાખવાનું મકાન
ઐતિહાસિક=ઇતિહાસને લગતું
બખ્તર=લડાઇ વખતે શરીરના રક્ષણ માટે પહેરવાનો લોઢાનો પોશાક
જોવાયોગ્ય=જોવા લાયક
ભુજ=હાથ
કુશળ=હોશિયાર
ચમત્કાર=નવાઇની વાત
નેશનલ=પ્રજા સંબંધી

પ્રશ્નો.

૧. લંડન શા માટે પ્રખ્યાત છે?
૨. તે શહેરના દેખાવનું વર્ણન કરો.
૩. તેમાં જોવા લાયક કયા મકાનો છે?
૪. શહેરમાં કઇ નદી વહે છે?
૫. નેશનલગેલેરિ વિષે શું જાણો છો?

પાઠ ૩૨ મો.

કૃતજ્ઞતા=કોઇના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાની લાગણી
વૃત્તિ=મનનું વલણ
ઉંચી=સારી વખાણવા જોગ
કેળવી=સુધારી
ભક્તિ=(भज धा.) ભજવું તે
ધર્મ=ફરજ
સપુત=(સુ+પુત્ર) સારો પુત્ર
ઉમદા=ઉંચા પ્રકારનો
ગરક થવું=અદૃશ્ય થવું
અસાધારણ=સાધારણ નહિ તે
શોકાતુર=દીલગીર
દરજ્જે=અધિક ર
કૃતઘ્ન=कृत ઘ हन ધા. નાશ

કરવો) કોઇના કરેલાં ઉપકારનો નાશ કરવાની વૃત્તિ
ઘોરકર્મ=પાપીકામ
ચટકા ભરવા=બાળવું
અવશ્ય=જરૂર
ફીટકાર=ધિક્કાર
કમોત=મોત વગર

પ્રશ્નો.

૧. કૃતજ્ઞતા એટલે શું ?

બોધ.

કોઇએ આપણને ગુણ કર્યો હોય તો તે યાદ રાખી તેનો બદલો વાળી આપવા બનતો પ્રયત્ન કરવો એ આપણો ધર્મ છે. ગમે તેમ થાય તોપણ ગુણને બદલે અવગુણ તો નજ કરવો.

પાઠ ૩૩ મો.

જૈન વર્ગની=જૈનલોકની
ભવ્ય=મોટી ને દેખાવડી
દેવાલય=દેવનું ઠેકાણું
મત્સ્યેંદ્ર=ગોરખના ગુરૂ. તે મોટા તપસ્વી હતા.
યોગી=(युज धा. જોડવું) પરમાત્મા સાથે મન જોડનારો
શૃંગ=શિખર
ગલી કુંચીવાળો=ગુંચવણી ભરેલો
ઉપદ્રવ=ભય
ક્વચિત=કોઇક વખત
વેદાંત જ્ઞાન=(ષ. ત. સ. વેદાંત+અંત બાબત=વેદની બાબત) વેદનું જ્ઞાન
પારંગત=પાર પામેલા
યથાશકિત=(અવ્ય ભા. સ.) શકિત પ્રમાણે
ઇષ્ટ=(ईष धा. ઇચ્છવું) પસંદ કરેલો
સંન્યાસી=(सम+न्यस ફેંકવું+इन प्र.) સંસારને–માયાને ફેંકવાવાળો

નિર્વાહ=ગુજરાન ચલાવવું (निर + वह ધા.)

મહત્ત્વ=મોટાઇ

દૃષ્ટિ=(દૃષ–જોવું) નજર

શિલા=પત્થર

ઝાંઝવાં=આંખમાં પાણી ભરાઇ આવવું તે

ચાતુર્માસ=ચારમાસ–ચોમાસું.

સરતાં=(सृ. વહેવું) વહેતાં.

ઓર=વિચિત્ર

ફોક=નકામું; વ્યર્થ.

પ્રશ્નો.

૧. યદુશૃંગ શિખરનું વર્ણન કરો ?

૨. પર્વત ઉપર રહી શું દેખાતું હતું ?

પાઠ ૩૫ મો.

રાક્ષસી વિસ્તારનાં=ઘણાં મોટાં ને પહોળાં

ગીચ=ભરચક; પાસે પાસે

જ્વરનાશક=(જ્વર–તાવ×નાશક–મટાડનાર) તાવને મટાડનાર.

અગત્યનાં=જરૂરનાં

ફળદ્રુપ=રસાળ

સૌન્દર્ય=(સુન્દર વિશે૦ છે એને ય પ્રત્યય લાગવાથી ભાવ વાચક નામ બની ગયું છે) સુન્દરપણું.

કાષ્ઠૌષધી=(ષ. ત. સ.) વનસ્પતિની દવા

ઉદારતા=મોટાં મનથી

ટુંક નજરથી=થોડા લાભથી લલચાઇને

પરિણામે=અંતે

હાનિ=નુકશાન

ઉન્મત્ત=(ઉત્+મત્) અવિચારી

વોકળા=પાણીનાં નાળાં

સંહાર–(सम=हृ ધા. હરવું) નાશ

વિધવિધ પ્રકારે=જુદી જુદી રીતે

જબરલ=મોટા

ડેરાડુન=ઉત્તર હિંદમાંનું એક શહેર

બગીચારૂપ=બગીચા જેવો–રસાળ ને સુંદર

ટાંકણે=વખતે

અવસર=સારો વખત, તહેવાર

આબાદી=ચઢતી

પ્રશ્નો.

૧. સિંકોનાનાં ઝાડ ક્યાં ઊગે છે ?

૨. જંગલથી શા લાભ થાય છે ?

૩. જંગલનો નાશ કરવાથી શું પરિણામ આવે છે ?

૪. આપણા દેશમાં જંગલનું રક્ષણ શી રીતે થાય છે ?

પાઠ ૩૬ મો.

ખલીફા=મહમદ પેગમ્બરની પછી ગાદીએ બેસનાર
જમાનો=વખત
ફીદાફીદા=ખુશ
તવગર=પૈસાદાર
નામના=કીર્તિ
બેગ=એક જાતનો અમીરી ઇલકાબ
આગા=શેઠ
કઠિઆરો=લાકડાં વેચનાર
વાંસો=પીઠ
કરાર=સરત, ઠરાવ
રિવાજ=ચાલ
મુફતી=મુસલમાન ધારા શાસ્ત્રી
કાજી=ઇનસાફ કરનાર
વળ્યું નહિ=કામ થયું નહિ
જુમ્માનો દિવસ=શુક્રવારનો દિવસ
દસ્તબસ્તા=(દસ્ત=હાથ,=બસ્તા બાંધેલા) હાથજોડીને અદબ-સર
ફરમાવ્યું=કહ્યું; હુકમ કર્યો
લફ્જ=શબ્દ
કાનુન=ધારા
તારી બાજુપર=તારી તરફેણમાં
ખુબી=કળા
સોબતી=સાથી
દામ=પૈસા.
હાડકાંની ખરાબી થશે–માર પડશે
રજુ=હાજર
દરઆફ–વિચાર
ખાસિઆણો=શરમિંદા
દમ સુકાઇ ગયો=મહા મહેનત પડી
તમાશો=ખેલ

બોધ.

આપણુ જેવાં કામ કરીએ તેવાં ફળ મળે છે, માટે બીજાને છેતરવાનું કે એવું બીજું કોઇ નીચ કામ કરવું નહિ.

પાઠ ૩૭ મો.

શૌર્ય=(શુર વિશે૦ + ય) શુરાપણુ
વાટપાડુ=રસ્તામાં લુટ કરનાર
વીર=બહાદુર
ધાડ=લુટારૂનો કાફલો
પાળક=(पाल–પાળવું + अक) પાળનાર
ક્ષત્રીવીર=ક્ષત્રિયપણું
કેશરીઆ=મરણીયા થઇ લડાઇમાં છેવટ સુધી લડવું તે
સતીત્વ=(સતી + ત્વ ' ત્વ ' ' તા ' ય ' પ્રત્યયો ' પણુ ' ના અર્થમાં લગાડાય છે.) સતીપણું.
રૂવાં ઉભાં થવાં=કંપારી આવવી
જોખમ–નુકસાન
ખડક=પાણીની સપાટીએ ઉપસી આવેલો ટેકરો
વીરબાળા=બહાદુર છોકરી
સ્વાર્પણ=(સ્વ+અર્પણુ) જાતનો ભોગ આપવો તે
જાન=જીવ
યોગ્ય=લાયક
સુચના=ચેતવણી
મુસીબત=હરકત
આભ=વાદળ
ટેક=પણ પ્રતિજ્ઞા
યુગ=જમાનો વખત.

પ્રશ્ન

૧. પાળીઆ શા માટે ઉભા કરતા હશે ?
૨. પરદેશી લે કોના હુમલા સામે કયા કયા માણસો લડ્યા હતા ?
૩. રણભુમિ વિના બીજા સ્થળે પણ વીરપુરુષો વીર્ય બતાવી શકે છે ' એ વાક્ય સમજાવો.

બોધ.

૪. માનસિંગના શૌર્ય બતાવના દાખલા આપો ?

પોતાના દેશના હિતને માટે પ્રત્યેક માણસે પરાક્રમ બતાવવું જોઇએ. પોતાના નિશ્ચયને વળગી રહી હમેશાં પોતાનું કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે બજાવવું, અનીતિથી મોટો લાભ મેળવવાની કદી પણ ઇચ્છા ન કરવી.

પાઠ ૩૯ મો.

શ્રીમંત=(શ્રી=લક્ષ્મી=મંત-વાળો) લક્ષ્મીવાળો, પૈસાદાર

=ક્રવર્તી=જેના તાબામાં ઘણા ખંડીઆ રાજા હોય એવો મોટો રાજા

મહારાજાધિરાજ=(મહારાજા+અધિરાજ) મોટા રાજાઓના ઉપરી

દિગ્વિજયી=દિક-દિશા = વિજય = ઇનવાળો) બધી દિશાઓમાં વિજય મેળવનારો

લખીતંગ=લખનાર (સં. लिख्यते (ઉપરથી ટુંકામાં લિ૦)

આજ્ઞાંકિત=(પં. ત. સ) આજ્ઞા પાળનાર; તાબેદાર.

સામંતશિરોમણી= (સ. ત. સ.) બધા સામંતોમાં શ્રેષ્ટ

જત=(સં. वृत ઉપરથી) જે.

યુદ્ધકૌશલ્ય=(કુશળ=' ય ' =કુશળતા) લડાઇમાં કુશળતા

પ્રસન્ન=રાજી

સ્વીકારવું=કબુલ કરવું

સહાય=મદદ

પદવી=હોદ્દો

છળભેદ=કપટ

ઘાટ ઘડવો=મારવાનેયુક્તિ કરવી તે

ટીપ=યાદી, ખરડો, લીસ્ટ.

વંશપરંપરા=(પરંપરા એક પછી એક આવવું તે, હાર) વંશમાં ઉતરી આવતા માણસો.

વિખ્યાત=(વિ+ખ્યા ધા.) વખાણ કરવાં) જાણીતું; પ્રસિદ્ધ
કહેણુ=સંદેશો.
સ્વસ્તે=પોતાને હાથે
વિમળદેવ=સુરપાળની પત્ની અને જયશિખરીની બહેન
ચાવડામણિ=(સ. ત. સ.) 'મણિ' એ શ્રેષ્ટતા વાચક પ્રત્યય છે.) ચાવડા રાજાઓમાં શ્રેષ્ટ
રાજેન્દ્ર=(સ. ત. સ.) ('ઇન્દ્ર' એ આહીં શ્રેષ્ઠતા વાચક પ્રત્યય છે) રાજાઓમાં ઇન્દ્ર જેવો અર્થાત શ્રેષ્ઠ
સુભટ્ટાપરી=(સુભટ્ટ-બહાદુર યોદ્ધા +ઉપરી)- યોદ્ધાઓનો ઉપરી
તન=પુત્ર
નીચ=હલકું
ખેદ=શોક
નિષ્કપટ=('નિષ'=નહિ×કપટ) કપટ વગરનું
રિપુ=દુશ્મન
પ્રયાસ=મહેનત
ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે લડવું તે પહેલાંના વખતમાં આવા પ્રકારનાં યુદ્ધ થતાં. લડાઇ બંધ હોય ત્યારે બંને પક્ષનાં માણસો એક બીજા સાથે બેસી આનંદ કરતાં અને જ્યારે લડાઇ ચાલુ થાય ત્યારે પાછા એક બીજા સાથે બહાદુરીથી લડતા. હાલના વખતમાં આવાં યુદ્ધ થતાં નથી. ઇતિહાસમાં ક્ષત્રિય જાતિ'ધર્મ યુદ્ધ' માટેપ્રસિદ્ધછે.
હેતુ=મતલબ; ઇચ્છા
અધમ=નીચ
દૈવયોગે=દૈવબળથી, કવચિત
ફતેહ=જિત
ફોડવા=લલચાવી પોતાના પક્ષમાં લેવા.
ખચીત=નક્કી
ધર્મ=ફરજ
દુર્દશા=નઠારી દશા
દેશકલ્યાણ ભાવ=દેશનું હિતકરવાની લાગણી
નખોદ=સત્યાનાશ
વેદવાક્ય=વેદનું વચન. નિશ્ચિત વચન

સત્ય મેવજયતે=સત્યજ જય પામેછે
ઇંદ્રાસન=ઇંદ્રનું આસન
ત્રિલોક=ત્રણ લોક=સ્વર્ગ પૃથ્વી ને પાતાળ
પ્રતિષ્ઠા=શાખ, આબરૂ
રાજદ્રોહ=રાજની સામું ફીતુર કરવું તે
ફિટકાર=ધિક્કાર
બટ્ટો=કલંક

પ્રશ્નો

૧. ભુવડ કયાંનો રાજા હતો ?
૨. જયશિખરી ઉપર કયારે અને શા કારણથી તેણે ચડાઇ કરી?
૩. લક્ષ્મી ચાલ્લી...ધરવું, એ વાકય સમજાવો ?

બોધ.

ભારે લાલચથી લોભાઇ પોતાના રાજાને કદી નુકશાન કરવું નહિ. પોતાનો ધર્મ બરાબર નહિ બજાવનારા માણસો કદી સુખી થતા નથી. પૈસો, પદવી એ સર્વ વખત જતાં નાશ પામે છે પણ કરેલાં કર્મનાં ફળ તો વહેલાં મોડાં ભોગવવાજ પડે છે.

મોટી લાલચથી સુરપાળ ડગ્યો નહિ એ તેનું માનસિક શાપ ગણાય.

પાઠ ૪૦ મો.

રાની=જંગલી
હિંસક=હિંસા કરનાર અર્થાત પ્રાણીઓને ફાડી ખનાર, ક્રૂર.
નિભાવતાં=ગાળતાં
ટાપુ=બેટ.
ઋષિપત્ની=ઋષિની સ્ત્રી
વલ્કલ=ઝાડની છાલનાં લુગડાં
ખ્યાલ=વિચાર.
યુકિત=કળા
બેહદ=(બેહદ) હદ વગરનું; ઘણું
રોજી=ધંધો

એકત્ર=ભેગા | આબાદ=સુખી; ચઢતી સ્થિતિનો.
અક્કલમંદ=બુદ્ધિશાળી | ફીટશે=મટશે.

પ્રશ્નો.

૧. માણસ જાતની આરંભની સ્થિતિ કેવી હતી?
૨, તેમાં કેવી રીતે સુધારો થતો ગયો?
૩. સંચાથી શા ફાયદા થાય છે?
૪. 'પારોશમાં પહેલી પુણી' એટલે શું?

બોધ.

બુદ્ધિબળથીજ માણસ જાત હાલની સ્થિતિમાં આવી શકી છે, અને બુદ્ધિની કેળવણી ઘણી અગત્યની છે.

કોઇ પણ જાતની હરકત નડે ત્યારે જ તેની શોધ થાય છે.

પાઠ ૪૧ મો.

નોટઃ—"અભિજ્ઞાન શાકુંતલ" નામનું સંસ્કૃત નાટક મહાકવિ કાલીદાસે લખેલું છે. તેનાં ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થએલાં છે તે ભાષાંતરમાંથી આ પાઠ લીધેલો છે. તે નાટકનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

વિશ્વામિત્ર ૠષિના અતિશય ભારે તપને લીધે ઇંદ્રને ચિંતા થઇ કે રખેને તે મારૂં પદ લઇ લેશે. એ વિચારથી ૠષિના તપનો ભંગ કરવા માટે ઇંદ્ર મેનકા નામની એક અતિ સુંદર અપ્સરાને ૠષિ પાસે મોકલી. તેણે નૃત્ય, ગાન, હાવભાવાદિ સ્ત્રીચારિત્ર્ય કરી ૠષિને તપથી ભ્રષ્ટ કીધા પછી ૠષિએ મેનકા સાથે સંસાર માંડ્યો. કેટલાક વખત પછી મેનકાને એક પુત્રી જન્મી. મેનકાએ તે પુત્રી ૠષિને સોંપવા માંડી પણ ૠષિએ તેનો સ્વીકાર ન કર્યો. આથી

મેનકા તે મુનીને એક વૃક્ષ નીચે મુકી સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ. હવે એવું બન્યું કે એક વખત કાશ્યપ ૠષિના શિષ્યો નદીએ સ્નાન કરવા જતા હતા. તેમની દૃષ્ટિ એ બાલિકા ઉપર પડી. ત્યાંથી તેઓ તે બાલિકાને ૠષિ પાસે લઇ ગયા અને તેમણે ૠષિને તેની સઘળી હકીકત કહી. વૃક્ષ નીચે તે બાલિકાનું પક્ષીઓએ રક્ષણ કર્યું હતું તેથી તેનું નામ શકુંતલા (શકુંત=પક્ષી+લા=રક્ષા એટલે=પક્ષીઓએ જેનું રક્ષણ કર્યું છે એવી) પાડ્યું એ પ્રમાણે શકુંતલા કાશ્યપ ૠષિના આશ્રમમાં ઉછરી મોટી થઇ તે તેની સખીઓ સાથે સઘળો વખત આનંદમાં ગુજારતી હતી. એક વખત ૠષિ પોતાના શિષ્યો સાથે પ્રભાસપટ્ટણની જાત્રાએ ગયા હતા તે દરમિયાન તેમના આશ્રમમાં દુષ્યંત નામનો સૂર્યવંશી રાજા શિકારે ખેલતો આવી પહોંચ્યો શકુંતલાએ તેનો યોગ્ય સત્કાર કીધો. ૠષિના આશ્રમમાં આવું કન્યારત્ન જોઇ રાજા ખુશી થયો. તે ત્યાં કેટલેક વખત રહ્યો. ધીમે ધીમે રાજા અને શકુંતલા વચ્ચે પ્રેમ બંધાયો. પછી બને જણ ત્યાં ગાંધર્વ લગ્નથી પરણ્યાં. શંકુતલાને દુષ્યંતથી ગર્ભ રહ્યો દુષ્યંત રાજા પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો ગયો. જતી વખતે તેણે પોતાની ઓળખાણ સારૂં એક વીંટી શંકુતલાને આપી હતી, અને કહ્યું હતું કે નગરમાં ગયા પછી તને તેડવા મોકલીશ. પતિના વિયોગથી શકુંતલા અતિશય દિલગીર થઇ. એક વખત તે વિચારમગ્ન થઇ બેઠી હતી તેવામાં તેના આશ્રમમાં દુર્વાસા-ૠષિ આવી ચડ્યા, પણ તેની શંકુતલાને ખબર પડી નહિ. પોતાનો યોગ્ય સત્કાર નહિ થવાથી ૠષિ ક્રોધે ભરાયા. તેમણે શંકુતલાને શાપ દીધો કે 'તું જેનું ધ્યાન ધરી બેઠી છે તેનોજ તને વિયોગ થશે' ૠષિનાં એ વચન સાંભળી શકુંતલાની સખીઓ દિલગીર

ગીર થઇ. પછી શકુંતલાને પણ એ વાતની ખબર પડી એટલે તેણે એ ઋષિને ઘણી આજીજી કરી. આથી મનમાં દયા લાવી ઋષિએ કહ્યું કે 'પાછળથી મેળાપ થશે' આ વાત બન્યા પછી થોડે વખતે કણ્વ ઋષિ યાત્રા કરી પાછા આવ્યા. તેમણે શકુંતલાની સઘળી હકીકત જાણી ઘણી ખુશી બતાવી. કેટલાક સમય પછી તેમણે શકુંતલાને પોતાના શિષ્યો સાથે દુષ્યન્ત પાસે મોકલી રસ્તામાં એવું બન્યું કે એક નદીમાં સ્નાન કરતાં (દુર્વાસા ઋષિના શાપને લીધે) સાડીના છેડે બાંધેલી વીંટી સરી પડી. શકુંતલાને તે વાતની ખબર પડી નહિ, આથી તે દુષ્યંત પાસે ગઇ. તે શકુંતલાને વિસરી ગયો હતો. આથી તેણે શકુંતલા પોતાને ઘેર રાખી નહિ. બિચારી શકુંતલા ત્યાંથી નિરાશ થઇ પાછી ફરી ને કાશ્યપનાં આશ્રમમાં આવી ત્યાં તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્ર આશ્રમના સર્વ પ્રાણીઓને ઘણો પજવતો હતો માટે તેનું નામ સર્વદમન પડ્યું. હવે એવું બન્યું કે નદીમાં સરી પડેલી વીંટી એક માછલી ગળી ગઇ હતી, તે માછીને હાથ આવી. માછીએ વીંટી રાજાને આપી. વીંટી જોતાંજ રાજાને શકુંતલાનું સ્મરણ થયું (અહીં શાપનો અંત આવ્યો) હવે તેને ઘણો પસ્તાવો થયો એક વખત તે રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો હતો, ત્યાંથી પાછા ફરતાં તે ઋષિનાં દર્શન કરવા માટે આશ્રમમાં ગયો. એને સર્વદમન ને શકુંતલા મળ્યાં. આ નાટકમાં કવિએ ઘણાં મનોહર ચિત્રો ચીતર્યાં છે.

ખોવાયલી વીંટી જોતાંજ પુર્વ સમયનું અભિજ્ઞાન—ઓળખાણ દુષ્યંતને થાય છે, અને એ રીતે બંનેનો મેળાપ થાય છે તેથી એ નાટકનું નામ 'અભિજ્ઞાન શાકુંતલ' પાડ્યું છે.

તપોવન=(૫. ત સ)તપ કર-વાનું વન

બાંહુ=બાહ્યણેત.

નમસ્કાર=નમઃ+(कृ ધા. કરવું +अ) પ્રણામ; નમન.

પ્રણામપુર્વક=બહુવ્રીહિ સ પ્રણામ છે પુર્વે જેની તે) પ્રથમ પ્રણામ કરીને.

પરિક્રમણ=(परि—ચારે તરફ + क्रम ધા. ચાલવું) अन ક્રિયા પ્રત્યય, ફરીને.

અલી=સખીનું સંબોધન.

પ્રિયવંદા=(ઉપપદ સમાસ પ્રિય બોલનાર સ્ત્રી. અહીં વિશેષ વ્યકિતવાચક નામ.

રાજપુત્ર=દુષ્યંત.

ઉત્કંઠા=તીવ્ર ઇચ્છા.

આશ્રમ=રષિનું રહેઠાણ.

પગ ઉપડતા નથી=જવું ગમતું નથી.

તપોવન વિયોગ=(૫. ત. સ.) તપોવનથી છુટા પડવું અર્થાત તપોવન મૂકીને જવું.

કેવળ=ફકત; માત્ર

કવલા=કોળીઆ

નર્તન=(नृ ધા=નાચવું+ अन)

સકલ=બધી.

વનલતા=(ષ.ત.સ) વનની વેલીઓ.

પત્ર=પાંદડાં.

ઉભરા=ઉદ્દગાર.

સામટા અર્થ—હરણાં મોઢામાંથી દર્ભના કોળીઆ નીચે નાખી દે છે, અને તારા વિયોગ થવાના જાણી દુઃખ થવાથી મોર પક્ષી નર્તન આનંદ ભૂલી જાય છે વનની સર્વ વેલીઓ જાણે ખરેખરી રૂદન કરતી હોય, તેમ પાંદડાં વેરી (પાંદડાં ખરી પડે છે એ જાણે આંસુ પડતાં હોય એવી કવિ કલ્પના કરે છે.) પોતાની દિલગીરી દર્શાવે છે.

સંભારી=યાદલાવીને; સ્મરણ થવાથી વન જ્યોત્સના=વેલનું નામ લે છે.

માનીજણી બે=સગી બહેન

સ્નેહ=પ્રેમ; હેત

પ્રિય=વહાલી.

શાખારૂપી હાથ=ડાળીઓને હાથની ઉપમા આપી છે.

સંકલ્પ=નિશ્ચય.

ભર્તાર=ભૃ ધા. ભરવું પોષણ કરવું પોષણ કરનાર, પતિ.

અવર=બીજા

સમાન=બરાબર.

સુકૃતથી=સારાં કર્મથી

પ્રમાણ=યથાર્થ; જોઇએ તેવા

બધુ=બહુ.

વર વિષે=વરમેળવવાની બાબતમાં તેની એટલે નવ માલિકાની.

ચિંતા=ફિકર

અર્થ—મેં તારે માટે પતિનો નિશ્ચય મારા મનમાં પ્રથમથીજ કરી મૂક્યો હતો. તારાં સારાં કર્મથી-આચરણથી તને રૂપમાં, કુળમાં અને બીજા સદ્ગુણોમાં બરાબર અને જોઇએ તેવો પતિ મળ્યો. વળી મારી નવમાલિકાને પણ આંબારૂપી પતિ મળ્યો. તેથી ખરેખર એમની પણ જોડ થઇ. તમે બન્ને (શકુંતલા તને નવમાલિકા) સારા વર મળવાથી સુખી થયાં. તેથી તમારી બંનેની ચિંતા હવે મને મટી ગઇ.

સુપરત=સોંપણ.

આ બે જણની=ગૌતમી અને પ્રિયંવદાની.

લાડકડી=('ડી' લઘુતાવાચક પ્રત્યય-છે) લાડ કરનારી.

ભારેવાહી=ગર્ભવતી

નિર્વિઘ્ને=(બહુવ્રીહિ)(નિર્+વિઘ્ન) અડચણ વગર.

શુભ વર્તમાન=સારા સમાચાર

કહાવજો=મોકલજો.

વીસરું=ભૂલું

સાહી=પકડી

કુશ=દાભ

રૂઝવ=મટવા

અમળ=મેલ વગરનું.

સામટા અર્થ—મોઢામાં દાભની અણીથી પડેલો ઘા રૂઝવવા માટે તેં ચોકખું ઇંગુદિનું તેલ રેડયું હતું, વળી સામાની મુઠીઓ ખવરાવી ઉછેરેલો આ પુત્ર જેવો હરણો તને છોડીને જતો નથી. (મૃગ પણ શકુંતલાના વિયોગથી દુઃખી થાય છે.)

કાં આવે છે=શા માટે આવેછે?
જણીને=જન્મ આપીને
જતન=રક્ષણ.
ભગવાન='ભગવાન' (વિશે૦) નું સંબોધનરૂપ.
સંપ્રદાય=રિવાજ
તેડ=કિનારો.
વિસામો=આરામ.
મહાપ્રતાપી=મોટા પ્રતાપવાળો.
(પ્રતાપ=પ્રાદિ સમાસ)
આપોઆપ=પોતાની મેળે.
વૃત્તિ=વલણ
અવર=બીજી
સામાન્ય=સાધારણ
સત્કાર=માન
પ્રાપ્ત થશે=મળશે
ઉદય=ચઢતીસ્થિતિ, સુખ
બંધુજનો=સગાં વહાલાં

અર્થ—જાણે તપ એજ જેનું ધન છે એવા અમે રૂષિ સાથે તમારા જેવા ઉંચા કુળના ક્ષત્રિયનો સંબંધ થયો છે. તેનો ખુશીથી વિચાર કરો. અર્થાત્ આપણો સંબંધ ઘણો શ્રેષ્ટ છે. તમારા તે શકુંતલાના હૃદયમાં એકલીની તરફ સ્નેહની લાગણી પોતાની મેળે જ જન્મી હતી. અર્થાત્ તમારો સ્નેહ સ્વાભાવિક રીતે થયેલો છે તમારો બન્નેનો સંબંધ જોડવામાં બીજાં કોઇ સગાંવહાલાં વચમાં ન હતાં અને જેવી રીતે તમે તમારી બીજી બધી રાણીઓને બહુ માનથી રાખોછો તેવીજ રીતે આ-શકુંતલાને સામાન્ય બીજીએના જેવાજ માનથી રાખજો. એથી વધારે માન એને પ્રાપ્ત થવું એ એના નશીબની વાત છે, તે સબંધી વહુના સગાંવહાલાંથી કંઇ વધારે બોલાય નહિ.

પ્રશ્નો

૧. શકુંતલા કોની પુત્રી હતી?
૨. કાશ્યપને એ શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ?

૩. શકુંતલા કોની સાથે પરણી હતી ?

૪. શંકુતલાને કોણે શાપ આપ્યો હતો ? અને તે શા માટે.

બોધ.

માણસ પોતાના વિનયી વર્તન-આચરણથી સર્વને-પશુપક્ષીને પણ પ્રિય થઈ પડે છે. બીજું આપણે પશુ પક્ષીઓ તરફ માયાળું વર્તન રાખવું જોઇએ. શકુતલાએ પોતાના સદગુણોથી આશ્રમનાં સર્વ પ્રાણીઓનાં મન કેવાં હરણ કર્યાં. હતાં. તે આ પાઠથી જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૪૨ મો.

ઊમદા=ઉંચું-સારૂં

છેડણી=કનડગત

સોસવું=વેઠવું; સહન કરવું.

પ્રસંગ=વખત

ખામોશ=ધીરજ

વકતા=(વચ ધા. બોલવું)છટાથી ભાષણ કરવું.

રાજદ્વારી=રાજકાજ કરનાર

નીચ=હલકું

દુષ્ટ=ખરાબ

ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો=ઘણી ગાળો દીધી

મુંગે મોંઢે=કંઇપણ બોલ્યા. વિના

બદમાસ=ખરાબ માણસ

પીછો=કેડો, પુંઠ

મશાલચી=મશાલ ઝાલનાર ચાકર

આજ્ઞાધારી=આજ્ઞા ધારણ કરનાર મતલબ કે હુકમ પાળનાર

વિશ્વ વિખ્યાત=(સા. ત. સ.) દુનિઆ પ્રસિદ્ધ

પાનું પડયું=સંબંધ જોડયો

વૃષ્ટિ=વરસાદ.

ખરાબી=નુકશાન

વિપતિ=દુઃખી

મીઠું=સારૂ લાભકારક

સત્ય વચની=સાચું બોલનાર

અચળ=ડગે નહિ તેવું દૃઢ

દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં=ઘણું દુઃખ પડયું.

સામો=સમય; વખત	ધાગે=રાખો
સહેવું=સહન કરવું, વેઠવું	સર્જ્યો=બનાવ્યો.
હેબકી=ગભરાઇ	વિશ્વ=દુનીઆ
ધૈર્ય=ધીરજ.	તથાપિ=તોપણ

અર્થ—પ્રભુ આપણે માથે સંકટ નાખે તો તે પણ સહન કરવું ને હમેશાં મનમાં રાજી રહેવું નહિ. (દુઃખથી ગભરાવું નહિ) દુઃખથી ગભરાઇને કદી હિંમત હારો નહિ પણ ઘણાં દુઃખ આવી પડે ત્યારે ઘણી ધીરજ રાખવી.

ઇશ્વરે આ વિશ્વનો ખેલ મેઘના માંડવા જેવો બનાવ્યો છે. જેમ વરસાદ એકદમ આવે છે ને વળી ઘડીમાં જતો રહે છે તેમ સંસારમાં સુખદુઃખના પ્રસંગો અણધાર્યાં આવે છે ને વળી ચાલ્યા જાય છે, માટે ઘણાં દુઃખ આવી૦ ૨

એક વખત સારી ખબર મળે તો વળી એક વખત નઠારી ખબર પણ જાણવામાં આવે. યાદ રાખવું કે બધો વખત એક સરખો (સુખમાં કે નર્યા દુઃખમાં જતો નથી માટે ઘણાં દુઃખ આવી૦ ૩

દુઃખ પ્રસંગે જો આપણી કંઇ યુક્તિ ન ચાલે તોપણ દુઃખ મનમાં લાવી ગભરાઇ જવું તો નહિજ. પરંતુ તેવે વખતે જે શાંતિ રાખી ઇશ્વ સ્મરણ કરે છે એજ સારો છે. માટે ઘણાં દુઃખ આવી૦ ૪

દુઃખપાશ=(કર્મ. સ) દુઃખરૂપી જાળ	જારી=ચાલુ.
અસહ્ય=ન સહન થાય તેવાં.	પરિણામે=છેવટે
અપુર્વ=(બહુ વ્રીહિ) જેની પહેલાં નથી તેવું.	રૂડા દહાડા=સુખનો વખત.
	અભ્યાસ=મહાવરો.
	જામી=ફેલાઇ,

પ્રશ્નો.

૧. ક્ષમા અને ધૈર્ય એટલે શું ?
૨. એ ગુણો મેળવવાની શી જરૂર છે ?
૩. ધૈર્ય રાખનાર સ્ત્રી પુરૂષનાં દ્રષ્ટાંત આપો ?
૪. 'ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે' એ વાક્ય સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.

બોધ.

ક્ષમા ને ધીરજનો ગુણ રાખવાથી આપણને અનેક રીતે ફાયદો થાય છે. દૃષ્ટાંત આપી તે આ પાઠમાં સમજાવ્યું છે. બીજું આવી પડેલા દુઃખથી ગભરાઇ ન જતાં તે દૂર કરવાના ઉપાયો કરવાથીજ લાભ થાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. ત્રીજું, જ્યારે આપણને દુઃખ પડે ત્યારે રામ સીતા, હરિશ્ચન્દ્ર વગેરેના દાખલા ધ્યાનમાં રાખવા કે જેથી આપણું દુઃખ કંઇક ઓછું થાય ને મનમાં ધીરજ રહે.

પાઠ ૪૪ મો.

ઉડતા રોગ=ચેપી રોગ.
લક્ષણ=ચિન્હ
પરમાણું=ઘણી નાની રજકણ.
સૂક્ષ્મ=ઝીણું.
તંદુરસ્ત=નીરોગ
સૈયડ=શીળી, બળીઆ
અવધિ=મુદત; હદ.
પ્રાણહર=જીવ લેનાર
વ્યાધિ=રોગ
નિર્ગત=(બહુ વ્રીહિ સ૦) નબળો.
સલામતી=સારૂં.
પ્રસરે=(प+सृ ધા.સરવું) ફેલાય
વિષ=ઝેર.
પ્રાણઘાતક=પ્રાણ હરનાર.
નિર્ગુણ=(બહુ વ્રી૦ સ૦) ગુણ વિનાનું
ગ્રેન=ઘઉંના દાણાના જેટલું વજન

પ્લાસ્ટર=લેપ.
સન્નિપાત=તાવ જેવા ભારે રોગથી ચાળા કરે છે તે
સૂજવું=ફુલવું.
પાછું વળે=ઉલટી થાય
અવશ્ય=જરૂર.

પ્રશ્નો

૧. ચેપી રોગ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે?
૨. એ રોગને ઉડતા રોગ કેમ કહે છે?
૩. ચેપી રોગ કયા કયા છે?
૪. કોલેરા ચાલે ત્યારે શી સાવચેતી રાખવી?
૫. કોલેરા લાગુ પડ્યો હોય એવા દરદીની સારવાર શી રીતે કરવી?
૬. શીળીનો રોગ શી રીતે થાય છે?

બોધ.

આરોગ્ય એ મનુષ્યને મોટું સુખ છે. **पहेलुं सुख ते जाते नर्या** એ કહેવત લક્ષમાં રાખવી. શરીરને નીરોગી રાખવા માટે ચોકખી હવા, ચોકખું પાણી ને તાજો ને નિયમસર ખોરાક લેવા દરેક માણસે કાળજી રાખવી. એ બાબતમાં બેદરકાર રહેવાથી ઘણી વખત ભયંકર રોગ લાગુ પડે છે માટે દરેક માણસે પોતાનું આરોગ્ય જાળવવા ખાસ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૪૫ મો.

પ્રાચીન=ઘણા જુના (**प्राचि-** (સૌથી આગળનો' અથવા પૂર્વ (દિશાનું નામ) ઉપરથી)
રિબાવ્યો=દુઃખ દીધું
સલાહ=સંપ
અદલાબદલી=એક બીજાનાં પકડેલાં માણસ પાછાં આપવાં તે
શરીરે ઘસાઇ ગએલો=નિર્બળ થએલો; જંગલી લોક તે કાર્થેજિઅન

સેનેટ=રાજસભા.
કાલાવાલા=આજીજી
મસલત=સલાહની વાતચીત.
દોસ્તદાર=ભાઇબંધ. મિત્ર
આગ્રહ=તાણ.
સભ્ય=પ્રતિષ્ઠિત માણસ.
પદવી=દરજ્જો
માઠી=ખરાબ.
બળહીન=નિર્બળ
આશ્ચર્ય=નવાઇ.

ધર્માચાર્ય=(ધર્મ+આચાર્ય-ગુરુ) ધર્મ ગુરુ.
ઉમરાવ દીલ=મોટું મન.
રિબામણ=દુઃખ.
કારી જખમ=જબરો ઘા.
વ્યર્થ=નકામું ફોકટ.
કોલ=વચન.
નમ્રતાપૂર્વક=(બ. વ્રી. સ.) નમ્રતાથી.

પ્રશ્નો

૧. રેગ્યુલસ કોણ હતો?

૨. તેણે પોતાના દેશને શો લાભ કર્યો?

૩. રેગ્યુલસનું નામ ઇતિહાસમાં શા માટે પ્રખ્યાત છે?

બોધ.

દરેક માણસે દેશાભિમાન રાખવું જોઇએ. પોતાના દેશના સુખને માટે પોતે ગમે તેવું સંકટ સહન કરવું. સુખની લાલચથી પોતાનું વચન તોડવું નહિ. કે દેશને ગેરલાભ કરવો નહિ.

પાઠ ૪૬ મો.

નજીવી=હલકી
જાન=જીવ
ક્રમ=ગોઠવણ
જખમી=ઘાયલ

શિક્ષા=સજા
સ્વાર્થ=(સ્વ-પોતાનો+અર્થ-લાભ) પોતાનો અર્થ કે લાભ.
પ્રસંગ=વખત

નીવેડો=ફેંસલો.
એકદીલી=સંપ
પ્રવીણ=હોશિયાર
પરસ્પર=એક બીજા ઉપર
કુનેહ=ચતુરાઇ.
નિમાજ=ખુદની બંદગી કરવી તે (મુસલમાની ધર્મમાં પાંચે કામો કરજીઆત છે (૧) ખુદા એક છે ને હજરત મહમદ સાહેબ તેના રસુલ છે એવું અરબી વાકય (કલમો) છે, તે ભણવું ને અંતઃકરણ પુર્વક સત્ય માનવું. (૨) નમાજ-એક દિવસમાં પાંચ વખત ખુદાની ભકિત કરવી (૩) રમજાનના રોજા (ઉપવાસ) કરવા (૪) ગૃહસ્થે હજ કરવી. (૫) અમુક રકમ બાર મહીના સુધી જેના સ્વામિત્વમાં રહે તેને $\frac{1}{40}$ ભાગ ધર્માદા કરવો.
દિવાલ=ભીંત
મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિને પૂજનાર
જીર્ણોદ્ધાર=જુનું હોય તેને દુરસ્ત કરવું.
સદરહુ=ઉપર કહેલો
યોગ્ય=લાયક
સ્થાન=જગા.
બડાફજર=મળસકું.
અગ્રેસર=આગેવાન
રાહ=વાટ
ઇશ્વરેચ્છા=ઇશ્વરની મરજી
ખ્યાતિ=આબરૂ
શુભચિન્હ=સારી નિશાની.
સંકેત=ગુપ્ત વિચાર
કફની=પહેરણ.
કૃત્ય=કામ
અનેક=ઘણાં
પ્રસંગ=વખત
કલ્યાણ=ભલું

પ્રશ્નો.

૧. મુસલમાની ધર્મ કોણે સ્થાપ્યો ?
૨. મહમદ પેગમ્બરને શી હરકતો વેઠવી પડી ?
૩. મહમદ પેગમ્બર સાહેબે કજીઓ મટાડવા માટે શી ચતુરાઇ વાપરી તે કહો ?

બોધ.

કોઇ પણ નજીવી બાબતમાં કદી તકરાર કરવી નહિ. નહારા માણસો સાથે કામ પડે તો થોડું નુકસાન વેઠી પણ સંપથી ચાલવું. બે પક્ષ વચ્ચે તકરાર ચાલતી હોય ત્યારે ચતુરાઇ વાપરી તેમની વચ્ચે સંપ કરાવવો એ પણ એક પ્રકારનો પરોપકાર છે.

પાઠ ૪૮ મો.

પહેલા વર્ગના=ઉત્તમ

રમણીય–(**रम+अनीय**) સુંદર

ગામઠી=ગામ લોકો પોતાના ખર્ચે ચલાવે તે; ખાનગી

મધુર=કોમળ અને મીઠું

દેવસ્થાન=(દેવ+સ્થાન જગા) સ્થાન–સ્થા ધા. ઉભા રહેવું + **अन** પ્રત્યય) દેવનું

પદ=ભજન

મુળથીજ=નાનપણથીજ

અચ્છો=સરસ

ગવૈયો=(ગૈ ધા. ગાવું) ગાનાર

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી અર્થાત સુધરેલી ભાષા. હિન્દુલોકનાં બધાં ધર્મ પુસ્તકો એ ભાષામાં લખાયલાં છે. દુનિઆની સર્વ ભાષાઓમાં સંસ્કૃત ભાષા શ્રેષ્ટ ગણાય છે.

કાળ=મરણ

ગુજરી ગયાં=મરી ગયાં

નિરાધાર=(**निर**–નહિ+**आधार** મદદ) મદદ વગરનું

મત=અભિપ્રાય

જાત્રા=(**या** ધા. જવું) તીર્થની જગાઓમાં ફરવું તે.

કાશીવિશ્વેશ્વર=મહાદેવનું નામ છે. (હિંદુસ્થાનમાં એવી બાર મૂર્તિઓ–જ્યોતિર્લિંગ છે તેમાં સોરાષ્ટમાં સોમનાથ (૨) ઉજ્જયનીમાં મહાકાળેશ્વર (૩) દક્ષિણમાં રામેશ્વર (૪) કાશીમાં

વિશ્વનાથ (૫) ગોદાવરી તટે ત્ર્યંબક (૬) હિમાલયમાં કેદારનાથ એ મુખ્ય છે)
લાવણી=એક જાતનો રાગ છે.
સ્નાન=(स्ना ધા. નહાવું+अन) નહાવુ તે
મહ=શ્રમ
કૃષ્ણ ચરિત્ર=કૃષ્ણનું વૃત્તાંત
આશીર્વાદ=આશીશ
કાવ્ય શકિત=(૫ ત. સ.) કવિતા બનાવવાની શકિત.
દેશાટન=(देश+अटन-अट ધા. -ફરવું) દેશમાં ફરવું તે; મુસાફરી.
અજબ=નવાઇ પમાડે એવી.
સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય=(૫ ત. સ.) દુનિઆની શોભા
રચના=(रच ધા-બનાવવું+अन) બનાવટ.
કલ્પના=અનુમાન કરવાની શકિત
પ્રવાસ=મુસાફરી
નિમિત્ત=બહાનું
દરમિઆન=તે અરસામાં
વ્રજભાષા=ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ચાલતી ભાષા.
અભ્યાસ=મહાવરો
અનુભવ—મહાવરાથી મળતું જ્ઞાન
ઉગ્ર=તામસી—ચડાઉ
સ્વતંત્ર=છૂટો.
મળતાવડા=માયાળુ
ગુજરાન=નિર્વાહ.
દેખાવડા=સુંદર; રૂપાળા.
લીન=ગરક થઇ જવું તે.
રસિક=રસવાળા.
ઓશીંગણ=આભારી
સદ્બોધ=સારી શિખામણ
ક્ષણભંગુર=ક્ષણવારમાં નાશ પામે તેવું.
શૃંગાર=વીર કરૂણ રૌદ્ર, શૃંગારાદિ નવ રસમાંનો એક
સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર કવિતાને લગતા ભાષાના ગ્રંથો
દરકાર=પરવા, ગરજ
ઉભરો=મનની લાગણી
તરૂણ=જુવાન.
પ્રકૃતિ=સ્વભાવ
અભ્યાસી=શિખનાર
સંગીત=ગાવાની કળા

પ્રશ્નો.

૧. દયારામનો જન્મ ક્યાં થયો હતો !
૨. તેમણે કેવી રીતે કવિત્વ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી ?
૩ મુસાફરીમાં તેમને શી અડચણ પડી ને તેથી તેમને શો લાભ થયો ?
૪. તેમનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
૫. ગુજરાતના પહેલા વર્ગના કવિઓનાં નામ દો ?

બોધ.

મુસાફરીથી ઘણા ફાયદા થાય છે, એ બાબત લક્ષમાં રાખી હરેક માણસે પ્રસંગ આવે મુસાફરી કરવા ચુકવું નહિ. દરેક માણસને દુઃખની કસોટીમાથી પસાર થવું પડે છે. આપણે હમેશાં સાધુ પુરુષોનો સમાગમ કરવો.

પાઠ ૪૯ મો.

પ્રપંચ=ગોઠ; કપટ

વત્સ=પુત્ર, શિષ્ય વગેરેને બોલાવતાં વપરાતો શબ્દ

જી=મોટા માણસ બોલાવે ત્યારે નમ્રતા દર્શાવવા 'જી' વપરાય

પ્રવેશ=(प्र+विश પેસવું પેસવું

તે કવિતાના અર્થ-ચાણક્યના અચાનક તેડાથી દોષ વિનાનો માણસ પણ ભય પામે તો હું તો તેનો ગુન્હેગાર છું માટે તે ઘાતકીથી કેમ ના ડરું ?

વણિક=વાણિઆ

દુષ્ટ=ખરાબ.

રાક્ષસ=નંદરાજાના પ્રધાનનું નામ

અમાત્ય=પ્રધાન

બાપતાબંધ=પાધરાબંદોબસ્તથી.

પરિક્રમણ=ફરીને આવવું તે.

વિરાજીએ=' બેસો ' એ અર્થનો માનવાચક શબ્દ

મર્મ-ર્યું=(પં. ત. સ.) ભેદભર્યું

અઘટિત=અયોગ્ય, હદથી વધારે.

આદરમાન=આવકાર, સત્કાર.

અકારૂં=કડવું, ખરાબ.

તેજ=ધમધોકાર (૨) પહેલાંનો.

અત્યંત=ઘણી

આદર્શક=મોટો વહેમ

દોષ અવગુણ.

ગત=મરણ પામેલો, મરહુમ
શારદઋતુ=એ નામની ઋતુ.
પૂર્ણિમા=પુનેમ
તુલ્ય=બરાબ
પરમ=વધારે
પ્રસન્ન=રાજી
પ્રિય=કલ્યાણ
પ્રતિપ્રિય=ગમતુ કરી બદલો વાળવો તે
લાલચુ=લોભી.
કૃપા=મહેરબાની.
નિવૃતિ=નિરાંત
ફરમાવો=કહો
પ્રતિ=સામે
અવિરુદ્ધ=વિરુદ્ધ નહિ તે; મળતું.
વર્તવું=ચાલવું.
અધન્ય=અભાગીઓ
વિરોધ=દુશ્મનાવટ
અદ્યાપિ=હજી સુધી.
માજી=પહેલના
ભય=બીક
છુપાવવા=ઢાંકી
વિરુદ્ધ=ઉલટું
વાગદોષ (વાક-વાચા=દોષ) વાણીનો દોષ
નિર્દોષ=દોષ વિનાનું.
પ્રતિકાર=ઉપાય.
વિષ્ણુગુપ્ત=ચાણુકયનું બીજું નામ
રખે=જો જો

૧૦ નોટ—' મુદ્રારાક્ષસ ' એ નામનું સંસ્કૃત નાટક વિશાખાદત્ત નામે કવિએ રચેલું છે. એની વાત એવી છે કે પાટલી પુત્રનો રાજા નંદ, ધન અને બળના મદમાં અંધ થએલો હોવાથી લોકોને બહુ દુઃખ દેતો માટે તેને ચાણુાકયે ગાદી પરથી ઉઠાડી મુકી ચન્દ્રગુપ્ત ને રાજ્ય અપાવ્યું. નંદનો પ્રધાન રાક્ષસ નામે હતો તેને પકડવા માટે ચાણુાકયે પ્રયત્ન કર્યો. પણ તે ચંદનદાસ નામના કોઇ વણિકને ત્યાં ગુપ્ત રહ્યો હતો. ચાણુાકયે તે વાત જાણી એટલે તે ચંદનદાસને બોલાવે છે ત્યાંથી આ પાઠની શરૂઆત છે. ચાણુાકય ચંદનદાસને ઘણો ભય બતાવે છે પણ તે અમાત્ય રાક્ષસનું કુટુંબ સોંપતો નથી. આખરે ચંદનદાસની માલ મીલ્કત જપ્ત કરી તેને ફાંસી દેવાની શિક્ષા કરે

૭. જ્યાં તેને ફાંસી દે છે ત્યાં અમાત્ય રાક્ષસ આવી ચંદનદાસને છોડાવે છે.

પ્રશ્નો

૧. ચાણુક્ય કોણ હતો ?

૨, ચંદ દાસે કોને આશ્રય આપ્યો હતો ?

૩. ચંદ્રગુપ્ત પહેલાં પાટલીપુત્રનો રાજા કોણ હતો ? શા માટે તેને પ્રદભ્રષ્ટ કીધો ?

૪. ચંદનદાસ, ચાણાક્યનો અપરાધી શા કારણથી હતો ?

પાઠ ૫ મો.

સ્વરૂપ=દેખાવ

ખંતીલા=ઉમંગી

પ્રવાહ=(प्र–वह ધા. વહેવું)વહેવુ તે.

ભરતી=મોજાં ઉત્પન્ન થાય તે.

ઓટ=પાણીનું ઉતરી જવું.

ગંજાવર=બહુ મોટા

શુમારે=આસરે.

સંરક્ષણ=(सम+रक्ष ધા. રક્ષણ अन) બચાવ.

ખળભરાટ=ગરબડ.

આચકો=હરકત.

મહાભારત=મોટું

રોગિષ્ટ=(रोग-इष्ट શ્રેષ્ટતા વાચક પ્ર.) વધારે રોગવાળું.

હેતુ=પ્રયોજન, ઇચ્છા.

ફળદ્રુપ=રસાળ

અદ્ભુત=નવાઇ જેવું.

કસ=ગુણ સત્વ

ખુલ્લુ=સ્પષ્ટ ઉઘાડું.

બખોલ=ખાડો, કાણું.

કૃત્રિમ=બનાવટી.

આડચ= અંતરાય.

પ્રશ્નો.

૧. ભરતીઓટ એટલે શું ?

૨. હોલાંડ કેવી જમીનમાં આવેલો છે ?

૩. ક્યુસિનસની આસપાસની હવા રોગિષ્ટ હોવાનું કારણ શું ?

૪. નદી કાંઠાની જમીન લોકો શી રીતે ફળદ્રુપ બનાવે છે ?

બોધ.

માણસ જો ખંતથી કામ કરે તો તે વહેલું મોડું પણ પાર પડે છે. એ યાદ રાખવું. બુદ્ધિબળથી માણસો અદ્ભુત કાર્યો કરી શકે છે.

પાઠ પર નોંધ.

દ્વેષ=ઇર્ષ્યા

ક્રોધ=ગુસ્સો

ચુંટો નાખવું=ખેતરમાં ઉછરતા પાકને કાપી નાખવા તે

ગંજી=ચારો

ક્રુર=ઘાતકી.

ઠાર કરવું=મારી નાખવું

પ્રસરવું=ફેલાવું.

દાબ=કાબુ.

અવધિ=હદ.

તિરસ્કાર=અનાદર.

ખડો કરવો=રજુ કરવો.

અહેણાં મારી=લાગણી દુઃખાવી

દેશનિકાલ=દેશ બહાર કાઢી મુકવો તે

વિયોગ=જુદા પડવું તે.

મોંમાગ્યા=જોઇએ તેટલા; પુષ્કળ

વાટખરચી=રસ્તાનું ખર્ચ—ભાથું, ભાડું વગેરેનું ખર્ચ.

વતન=પોતાનો દેશ—જન્મભુમિ.

પ્રસંગ=બાબત.

પજવણી=દુઃખ દેવું તે.

વિરોધી=વેરી.

કાળા પાણીની=દેશનિકાલની.

સતાવણી=પજવણી.

ફુગાય છે=ઠગાય છે.

રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઇ

૧, દ્વેષ ને વેર એટલે શું ?

૨. આફ્રિકન લોકો બળવાન પ્રજા શા માટે થઇ શકતી નથી ?

૩. કેવી પ્રજામાં ક્ષમા ને ઉદારતા હોય છે?

૩. યુધિષ્ઠિરે પોતાને કરેલા નુકશાનનો બદલો કેવી રીતે વાળી આપ્યો ?

૪. દ્વેષ કરનારને જ નુકશાન થાય છે તેના દાખલા આપો.

બોધ.

સારા ને સમજુ માણસોએ દ્વેષ કે વેરની લાગણી રાખવી નહિ. દુશ્મનને પણ ક્ષમા આપી તેનું ભલું ઇચ્છવું એમાંજ આપણું ખરું ભૂષણ રહેલું છે.

પાઠ ૫૩ મો.

સહીસલામત=કંઇપણ જોખમ વિના

દીપમાળ=દીવા મુકવા માટે ચણેલો થાંભલો

લાંગરેલાં=ઉભાં રાખેલાં

બાનું ઉપર=મુખ આગળ

ખરાબો=પાણીમાં નીકળેલો ટેકરો

કરામત=યુકિત.

તખ્તક=માળ, મજલા

પ્રશ્નો

૧. દીવાદાંડી એટલે શું ?

૨. દીવા સ્થિર નહિ રાખતાં ફરતા રાખવાનું કારણ શું ?

૩. ગુજરાતનાં કયાં કયાં બંદરોમાં દીવાદાંડીઓ છે ?

પાઠ ૫૫ મો.

ટોચ=શિખર.

લોકોક્તિ=(લોક+ઉક્તિ=બોલવું) લોકનું બોલવું તે કહેવત.

સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે–હુન્નર ઉદ્યોગ અતિશય હોવાથી ત્યાં પુષ્કળ પૈસો છે.

જંગી=ભારે

અજાયબી=નવાઇ

ભૂરચના=(ભુ+રચના) જમીનની બનાવટ

આબોહવા=(આબ+હવા) હવા પાણી

ઉમદા=સારૂં

લક્ષણ=ગુણ
જોગવાઇ=સગવડ
સફર=મુસાફરી
દાંતા વાળો=ખાંચાવાળો
બારકસ=મે ટું વહાણ
ખનીજ=(खन-ખોદવું-ज-જ-ન્મેલુ) ખાણુમાથી નીકળતા પદાર્થો
નિરંતર=દરરોજ.
ઉત્સવ=આનંદ
આચકા ખાતો નથી.=ડરતા નથી
વૃદ્ધિ=(वृद्ध ધા.-વધવું+ह)વધવું
સુઝી આવે છે=જણાઈ આવે છે.
હિતચિંતન=ભલું થાય તે માટે વિચાર કરવો તે.
પાછી પાની કરવી=ડરવું
સ્વાર્થ ત્યાગ=પોતાનો લાભ છોડવો તે.
વ્યાવહારિક=(વ્યવહાર+इक)વહેવાર સંબંધી.
વિશેષ=ખાસ
તરંગી=ફકત લાંબા લાંબા વિચાર કરી બેસી રહેવું તે.
ફરજ=કર્તવ્ય.
ઘણી ઉંચી=તીવ્ર.
નૌકા સેનાપતિ=દરિઆઇ સૈન્યનો ઉપરી
શ્રેષ્ઠતા=મોટાઇ
ગંજાવર=વિશાળ
સંમતિ=મત. અભિપ્રાય.
મોકળા=સંકોચ વિના.
સ્વાશ્રય=પોતાના પર આધાર રાખવો તે.
સ્વાભિમાન=ટેક; સન્માન
પ્રતાપ=મહીમા.
આબાદ ઉચ્ચ, સારૂં
સુખસમૃદ્ધિવાળી=સુખીનેપૈસાવાળી

૧. અંગ્રેજ લોકોની મોટાઇનાં કારણ કહો.
૨. ઇંગ્લંડના રાજ્યમાં સુરજ કદી આથમતો નથી એ વાક્ય સમજાવો.
૩. જળ માર્ગે પહેલી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કોણે કરી?
૪. અંગ્રેજ પ્રજા વિષે નેલ્સન શું કહેતો?

બોધ.

દરેક માણસે પોતાના દેશનું અભિમાન રાખી દેશની આબાદી વધે તેવાં કામ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

પાઠ ૫૬ મો.

છેલ્લા દિવસો=મરણ સમયનો વખત
વિકળ=શિથિલ નિ ળ.
ક્ષણભંગુર=ક્ષણવારમાં નાશ થાય. તેવું
સત્તા=અમલ
ઉપભોગ=ભોગવટો.
વિકળ=દોહરાં, જીર્ણ
કેવળ=ફક્ત; માત્ર.
રક્ષક=(ક્ષ ધા. રક્ષણ કરવું×अक रक्षण કરનાર.
પાલક=(पाल-પાલવુ×अक) પાલણ કરનાર.
એળે=નકામી, ફોકટ
માફક=પેટે
ગમગીન=દીલગીર
ભયભીત=(પં. ત. સ. ભયથી, ભીત બાધેલો) ચિંતાતુર
વૃત્તિ-મનનું વલણ.
હાનસાન=બેગમ
આલીશા=વિશાળ.
જર્જર=દોહરૂં
અત્યંત=ઘણું.
કાબેલ=ચતુર
બાહોશ=હિંમતવાન
કપટનું પુતળું=કપટથી ભરેલો અર્થાત્ કપટી.
જજીયાવેરો=મુસલમાની ધર્મ નહિ પાળવાના કારણથી હિંદુઓ પ સેથી લેવાતો કર.
નામની=ઉપલક.
તખત=ગાદી.
સંધી=સલાહ
અંબર=જયપુ નગરથી ત્રણ મૈલ છેટે આવેલું છે. જયપુર પહેલાં ત્યાં રાજધાની હતી. હજુ પણ ત્યાંનો રાજમહેલ જોવા લાયકછે.
કાવતરૂં=પ્રપંચ
શિ ચ્છેદ=માથું કાપી નાખવું તે
સર થયો=તાબે થયો.
શ્રમ=મહેનત.
જે મહા પુરૂષ=એટલે શિવાજી

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ.
ઐક્ય=એક—ય. ભાવવાચક (પ્રત્યય એકતા; એકપણું, સંપ
ઝનુન=જુસ્સો,
તીખી=તીવ્ર
વિધવા=(બ. વી સ.) ધણી વગરના સ્ત્રી.
ધોકો=નુકસાન

પ્રશ્નો.

૧. ઔરંગઝેબનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
૨. ક્યાં ક્યાં રાજ્ય તેણે ખાલસા કર્યાં ?
૩ રજપુતો સાથે તેને લડાઇ થવાનું કારણ શું ?
૪. મરેઠી બળ વિષે ઔરંગઝેબ કેવો વિચાર રાખતો હતો ?
૫. મરેઠી વિગ્રહ વખતે દેશની સ્થિતિ કેવી હતી ?
૬. ભોપાળના યુદ્ધની હકીકત કહો ?
૭. નાદિરશાહની ચડાઇથી દિલ્હીની અને મોગલ પાદશાહની શી અવસ્થા થઇ ?

બોધ.

આપણાથી ઉતરતા દરજ્જાના માણસો હોય તો પણ તેમની સાથે સંપ રાખવો દુષ્ટ કામ કરવાથી પાછળથી પસ્તાવો થાય છે માટે હમેશાં નીતિને રસ્તે ચાલવું. ઘણા માણસો સાથે વેર બાંધવું નહિ. નના સંખ્યા શત્રુથી પણ હમેશાં સાવધ રહેવું.

૧૧ નોટ—મરેઠી રાજ્ય દિનપ્રતિદિન વધતું જવાથી દિલ્હીના પાદશાહે મરેઠી સત્તાનો ધ્વંશ કરવા નિજામ સાથે ખટપટ ચલાવી. નિજામ સરકાર દિલ્હી ગયો ને સંપ કરી બાજીરાવ પેશ્વા સાથે યુદ્ધ કરવા નિશ્ચય કીધો. આ વખતે નિજામ પાસે ઉત્તમ તોપખાનું હતું. તેણે ૧ લાખ સૈન્ય સાથે ભોપાળના અભેદ્ય દુર્ગમાં મુકામ કર્યો. આ વર્તમાન બાજીરાવને ખબર પડતાં તે અસંખ્ય સેના સાથે ચડી

આવ્યો ને તેણે ભોપાળની આજુબાજુ પોતાની સેના પસરાવી દીધી. ખોરાકને પાણીની તંગી પડવાથી નીઝામ ગભરાયો. આવા અણીના પ્રસંગે રાજા જયસિંહનો પુત્ર દશ હજાર રજપૂત સૈનિકો લઇ નિઝામની મદદમાં આવી ઉભો પણ મરેઠાએ તેને હરાવી કાઢયો. હવે નિજામની ગભરામણનો પાર ન રહ્યો તેણે મદદ માટે દિલ્હી પત્રો લખ્યા પણ ત્યાંથી તેને મદદ મળી નહિ, છેવટે તેણે પોતાના પુત્રને હૈદ્રાબાદથી કુમક બોલાવ્યો પણ મરેઠાએ તેને દક્ષિણમાંજ અટકાવ્યો. હવે નિજામે નિરાશ થઇ મલ્લયુદ્ધ કર્યું પણ તેમાં તે હાર્યો ને પાદશાહ પાસેથી મરેઠાને આખો પ્રાંત આપવાના શરતે નિજામે સલાહ કરી.

પાઠ ૫૭ મો.

પૂર્ણકળા=ચઢતી કળા
દિનપરદિન=વખત જતાં
ફતેહમંદ=વિજયી
યશસ્વી=યશવંતી; પ્રખ્યાત
ચોથ=ઉપજનો ચોથો ભાગ
ઉગરવું=બચવું
મોટો વિચાર=ઘણી ચિંતા
કટ્ટો વિગ્રહ=ભારે લડાઇ
સુરક્ષિત=સુ+સારી રીતે×રક્ષ×ધા +ઇત) સારી રીતે રક્ષાયલા મજબુત
પ્રયત્ન=મહેનત
કારકીર્દિ=અમલ
ઘર ફુટવું=ઘરનાં માણસો વિરૂદ્ધ પક્ષમા ભળી જાય તે.
નામની= લકી, કહેવાની
અનુપમ=(अन×उपम 'ઉપમા' નું ટુંક રૂપ ઉપમા આપી શકાય નહિ તેવું, ઘણું શ્રેષ્ઠ
પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
ઇરાદો=વિચાર
છત=સામાન
અલંકાર=ઘરેણાં, શણગાર વગેરે
પ્રસંગોપાત=યોગ્ય સમય
સમૃદ્ધિ=દોલત

એકાદ અવયવ તોડવા=એકાદ પ્રાંત પોતાના તાબે કરી લેવા.

એકત્ર=એકઠું.

અભિષેક=ગાદીએ બેસાડવાની ક્રિયા.

પ્રશ્નો.

૧. હિંદમાં ૧૭૩૮ થી ૧૭૬૦ સુધીમાં ક્યાં ક્યાં મોટાં રાજ્યો હતાં ?

૨. મરાઠા લોકોની ચઢતીનું કારણ શું ?

૩. મોટા મરાઠા સરદારો કયા હતા ?

૪. બાલાજી બાજીરાવે કેવી રાજનીતિથી પોતાનો અમલ મજબુત કરી મોગલાઇ બળ તોડી નાખ્યું ?

૫. ૧૭૬૧ ની લડાઇથી મરેઠી રાજ્યપર શી અસર થઇ ?

બોધ.

મોટાં કામ ધીરજ, ઉદ્યોગ ને સંપથી થાય છે. પોતાના વિચારનેજ વળગી રહી કોઇ પણ કાર્ય કરવું નહિ પણ અનુભવી માણસોની સલાહ લઇ કામ કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે, હાથ લીધેલુ કામ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પોતાના પક્ષનાં માણસોને નાખુશ કરવા નહિ.

પાઠ ૫૮ મો.

વય=ઉમ્મર

હયાત=જીવતો

સમારવુ=સુધારવું.

મના કરી=ના પાડી

કોઠી=વખાર

મુશીબતો=હરકત

કારાગૃહ=અંધારી કોટડી.

નૌકાધિપતિ=દરિયાઇ સૈન્યનો ઉપરી

ધડા વગરનો=સંતોષ વગરનો

સમર્થ=શક્તિમાન

જલદ=ગરમ

કાળ=મૂળ

પરિચય=સહવાસ.

સંકટ=પ્રપંચ	ફરમાન=હુકમ
દસ્તાવેજ=ખત	પદવી=અધિકાર હોદ્દો

પ્રશ્નો.

૧. અંગ્રેજ ને નવાબ વચ્ચે લડાઇ થવાનું કારણ શું?

૨. અમીચંદ વિષે શું જાણો છો ?

૩. શિરાજ-ઉદ દૌલ્લાની રાજનીતિ કેવી હતી ?

૪. કલાઇવે કેવો પ્રપંચ કરી નવાબને હરાવ્યો ?

૫. ૧૭૬૦ ની સાલમાં શા બનાવ બન્યા ?

બોધ

હાથ નીચેના માણસોને સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા દેવાં નહિ, યાદ રાખવું કે કોઇ પણ કામ ઉતાવળથી અને વિચાર કર્યા વિના કરવાથી લાભ થતો નથી પણ નુકસાન થાય છે.

પાઠ ૫૯ મો.

કૌંશીલ=કારભારી મંડળ	દુરદેશીપણું=દીર્ઘ નજર
રેસિડંટ=દેશી રાજ્યમાં અંગ્રેજ સરકાર તરફથી રહેતો અધિકારી	મુંબઇ પાસેના બેટ=સાષ્ટી ને વસઇ
	તહ=કોલકરાર
ગણકારવું=લક્ષ આપવું.	મસલત=છુપી સલાહ
સોસવું=વેઠવું.	નામોશી=કલંક
પરાભવ=નાશ	ખુશકીને રસ્તે=જમીન માર્ગે
હરામી=ગેરવ્યાજબી	ઉલટયા હતા=ઉપડ્યા હતા
મુક્ત=(मुञ्च ધા-છાંડવું×ત)છૂટો	અણીનો સમય=મુશ્કેલી । વખત
નિકાશ=પરદેશ જતો માલ	જબરજસ્તી=બળાત્કાર
ચાંચીઆ=દરિઆઇ લૂટારા	ઉત્તેજન=મદદ
સંધિવિગ્રહ=સલાહ ને વિગ્રહ	જમાવટ=વિસ્તાર.

પ્રશ્ન.

૧. હેસ્ટિંગ્સના વખતમાં કયા કયા વિગ્રહો થયા ?
૨. એણે હિંદના રાજ્યવહીવટમાં શા સુધારો કર્યો ?
૩. બોર્ડ આવ કન્ટ્રોલ એટલે શું ?
૪. હેસ્ટિંગ્સના અમલથી કંપનીને શા લાભ થયા ?

બોધ.

સાધારણ સ્થિતિમાંથી ઉંચો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ હેસ્ટિંગ્સના વૃત્તાંત ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

પાઠ ૬૦ મો.

આગળ પડવું=જાહેર કામમાં ભાગ લેવો
ધ્રુસરામાં=જોખમમાં
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
સન્નિધિમાં=દેખતાં
સગર્ભા=ગર્ભવાળી
વફાદાર=વિશ્વાસુ
દઢ=કાયમ
કુલ=બધી
અસાધારણ=સાધારણ નહિ તેવી મોટી
કુમુ =મદદ
ભમાવવું=સદેહ ઉપજાવવો તે.
નાબુદ=નિમૂળ
સમારંભ=મેળાવડો
વકીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી
ઇનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
દબદબો=ઠાઠ
તખ્ત=આસન
ખિલત=સરપાવ
નજરાણા=ભેટ મૂકી
પગરખાં=જોડાં
પતરાજી=બડાઇ
અનુક્રમે=એક પછી એક
સિધાવી=ચાલી
અધમ=હલકું
સામ્રાજ્ય=આખું રાજ્ય
નમોશી=ફજેતી
દ્વેષ=ઇર્ષ્યા

પ્રસંગ=વખત.	રાજ્યદ્વારી=રાજકારભાર કરનાર
ડોલી ઉઠી=નબળી પડી	ગણના=ગણતરી.

પ્રશ્નો.

૧. નાનાને ઉંચી સ્થિતિએ કોણે ચઢાવ્યો ?
૨. તેણે રઘુનાથ વિરૂદ્ધ શું કામ કર્યું ?
૩. નાનાના વખતમાં કયો મોટો બનાવ બન્યો ?
૪. તેના મરણ પછી મરાઠી રાજ્ય શી રીતે નબળું પડ્યું ?

બોધ.

દરેક માણસે દેશાભિમાન રાખવું. પોતે મુશ્કેલીઓ વેઠીને પણ દેશને ફાયદો થાય તેવાં કામ કરવાં.

૧૨ નં.૨ સિંધીઆની ઇ. સ. ૧૭૮૭ ની લઢાઇ. ઇ. સ. ૧૭૬૧ પછી પેશ્વાઇ નબળી પડીને ઉત્તર હિંદમાં મહાદજી સિંધીઆ બળવાન થઇ પડ્યો. આ વખતે રજપુતાનામાં માંહોમાંહે કજીઅ ચાલતો હતો તે વખતનો લાભ લઇ મહાદજીએ રજપુતસ્થાનમાં પોતાની સત્તા વધારવાનો પ્રયત્ન કીધો. જોધપુર રાજ્ય પાસેથી તેણે અજમેર લીધું ને દર ત્રણ વર્ષે ખંડણી ઠરાવી વળી તેણે ઉત્તર હિંદની મુસલમાન જાગીરો પણ જપ્ત કરવા માંડી. ઉત્તરહિંદમાં સૌથી મોટો મુસલમાન સરદાર મહમ્મદબેગ હામદાની તથા તેનો ભત્રિજો ઇસ્માઇલબેગ સિંધીઆની વિરુદ્ધ ઉઠયા. સિંધીઆએ જયપુર રાજ્યપર ચઢાઇ કરી ત્યાંના રાજા પાસે ૬૦ લાખ રૂપિયા ખંડણી કબુલ કરાવી તેમાંથી કેટલોક ભાગ વસુલ કરી, ઠરાવેલી મુદતે બાકીની ખંડણી લેવા જ્યારે સિંધીઆના માણસ જયપુર ગયો ત્યારે રજપુતો સામા થયા ને જોધપુરનું સૈન્ય પણ જયપુરાધીશની મદદમાં આવી ઉભું. વળી મહમ્મુદબેગ

ને ઇસ્માઇલ પણ જયપુરની મદદમાં ભળી ગયા, આ લડાઇમાં રજપુતોએ સિંધીઆની સેનાનો નાશ કર્યો. ત્યાર પછી પુનઃ લડાઈ થઇ તેમાં પણ મહાદજી સખત હાર્યો. સિંધીઆ રણભુમી છોડી દીગ સુધી પાછો ફર્યો, ને દિગનો કિલ્લો જાટ રાજાને આપી દીધો અહીં તેણે પોતાની બીજી બધી સેનાને બોલાવી રજપુતો લડાઇ લંબાવી નહિ કારણ કે તેમનો હેતુ સિંધીઆની લોભવૃત્તિ દાબી દેવાનો હતો, નહિ કે તેની સત્તાને તોડવાનો. યુદ્ધ પછી રજપુત સેના વિખરાઇ ગઇ. ઇસ્માઇલબેગ એકલો પડ્યો. કેટલાક દિવસ સુધી બેગ ને સિંધીઆ વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ એટલામાં સિંધીઆએ સાંભળ્યું કે બાદશાહી સૈન્ય સાથે રોહીલા સરદાર ગુલામ કાદરબેગની મદદમા આવે છે ત્યારે સિંધીઆ ગ્વાલીઅર સુધી પાછો ફર્યો, આ વખતે પેશ્વાની મદદ મેળવવા માટે તેણે નાનાને પત્ર લખ્યો હતો, ને પોતાને મદદ કરવા માટે તેને વિનંતી કરી હતી.

પાઠ ૬૧ મો

પલટણ=લશ્કરની એક ટુંકડી
રાજકીય=રાજ્ય સંબંધી.
અનુભવ=મહાવરાથી મળતું જ્ઞાન
નામના=કીર્તિ.
ચોકસ=ખાતરીથી
ખટપટ=તકરાર.
અલગ=દુર
વડા=મોટા.
તહ=સલાહ
આશ્રય=મદદ
રુચવું=ગમવું.
ઇરાદો=વિચાર
જનરલ=મોટો,
ઝઝુમવુ=ટમટમી રહેવું
વિગ્રહ=લડાઇ
યોજના=ગોઠવણ

કુશળ=ચાલાક
ઉદારતા=મોટું મન
અસંખ્ય=ઘણાં
જળ શય=નવાણ
સમરાવ્યા=સુધરાવ્યાં
ફરજ=પોતાનું કામ
પ્રબળ=જોર
સ્વાર્થ=પોતાનો લાભ
મનસુબો=વિચાર
ભોગ આપવો=તજી દેવો.
જિગર=મન
ઘરભરવું=ગમેતેમ કરી પૈસો મેળવવો
પ્રમાણિકતા=વહેવારમાં સાચવટ
બરબાદ=દુખી; હેરાન
બહેતર=ભલું: કલ્યાણ
ઘાટ ઘડે=વિચાર કર
સ્થાનિક=દેશના
સ્પષ્ટ=ચોકખું
યોજના=ગોઠવણી
નામાંકિત=પ્રખ્યાત
ખિતાબ=ઇલકાબ, પદવી.
પાણી બરાવતી=નમળા પાડતી

પ્રશ્નો.

૧. આર્થર વેલેસ્લીની રાજનીતિ કેવી હતી ?
૨. કયા કયા વિગ્રહોમાં તેણે ભાગ લીધો ?
૩. નેપોલિઅન કોણ હતો ?
૪. 'તેનામાં ફરજ બજાવવાની લાગણી પ્રબળ હતી' એટલે શું ?
૫. 'પાણી' શબ્દ વિવિધ અર્થમાં વાપરી બતાવો

પાઠ ૬૨ મો.

સૈકુ=સો વરસનો કાળ.
કંપની=વેપારી મંડળી
પગપેસારો=ધીમેધીમે ઘુસી જવું તે
કઠો=જથ્થા
જુમો=જોખમ
સુચના=ચેતવણી
ગુપ્ત મસલત=છાની સલાહ
દહાડો વળવે=લાભ થવો
જોખમ=નુકસાન
સાબીતી=પૂરવાર

ફરમાવ્યું=હુકમ કર્યો
ન છુટકે=કમનથી
કોશીશ=પ્રયત્ન
વ્યય=કાકટ
દાવો=હક
બોલાચાલી=વર્તણુંક
ભોંઠા=મળતીયા
ફોડવા=પોતાના પક્ષમાં લેવા

મુલાકાત=ભેટ
વિષય=જવાબ
ધા=હુમલો
ખંચાયો=અચકાયો
ઉદ્ધતાઇ=ગર્વ
પેન્સન=વાર્ષિક રકમ બાંધી આપવી તે
નજર કેદ=સખ્ત ચોકી પહેરામાં રાખવું

પ્રશ્નો.

૧. ૧૮ માં સૈકાની આખરે કંપની સરકારની સ્થિતિ કેવી હતી?
૨. વેલેસ્લીએ દેશી રાજ્યોને તાબામાં લેવા શી યોજના કરી ?
૩. હોલ્કર મરાઠા વિગ્રહ થવાનું કારણ શું ?
૪. બાજીરાવના ગુણ દોષ કહો.

પાઠ ૬૩ મો.

મહંત=મોટો પુરૂષ
પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના
નામના=કીર્તિ, મોટાઇ
તરવાર હાથમાં લીધી=લડવૈયા બન્યા
ઐક્ય=એકતા; સંપ
મધ્યબિંદુ=વચમાં આવેલું શહેર રાજધાની
તિજોરામાં=ભંડારમાં

લડાયક વૃત્તિ=લડવાનું વલણ
દ્રઢતા=(દ્રઢ—તા—પણું) દ્રઢતા
તેજ=જુસ્સો
પાઇને=પોતાનો જુસ્સો સીખોને આપીને
લોઢામાંથી પોલાદ બનાવ્યા=સાધારણ પ્રજામાંથી લડવૈયા બનાવ્યા
મંત્ર=છુપો વિચાર

અજીત=જીતી શકાય નહિ તેવું
ઇલ્કાબ=ખિતાબ
જેર કર્યા=તાબે કર્યા
આણ વર્તાવી=સત્તા ફેલાવી
પાંખમાં લીધા=પક્ષમાં લીધા
મુકરર=ચોકસ
ધાસ્તી=બીક
ઢીલું થવું=નબળું પડવું; અશક્ત થવું
પ્રબળ=વધારે બળવાન
અભિપ્રાય=મત
તર્ક=અટકળ, અનુમાન
પ્રત્યક્ષ=આંખ સામે (પ્રતિ સામે
અક્ષ—આંખ)
મિથ્યા=પ્રાપ્ત કર્યા
કુલ સત્તા=બધો અધિકાર
અંધાધુંધી=અવ્યવસ્થા; અંધેર
વર્તાઇ=ફેલાઇ.
બેવફા=નિમકહરામ; વિશ્વાસઘાતી
કેર=જુલમ
તહ=સલાહ
આંખ ઉઘડી ગઇ=મર્મ સમજાઇ
ગયો
પીછો=કેડો
સ્વીકારી=કબુલ કરી
સંતોષ=(सम्+तुष धा. धरावुं)
ધરાવું તે
અણીનો વખત=સંકડામણ

પ્રશ્નો.

૧. શીખ પ્રજામાં લડાયક જુસ્સો કોણે આણ્યો ?
૨. તેમણે કેવા રીતે રાજ્યબંધારણ કર્યું ?
૩. ગુરૂગોવિંદ વિષે શું જાણો છો ?
૪. શીખ સત્તા શી રીતે ને કેવા સંજોગોમાં વધી ?
૫. શીખ લશ્કર બળવાન હોવાનાં કારણ શાં ?

૬૩ નોંધ.—રણજીતસિંહના મરણ પછી અંધેર ચાલ્યું. આખરે રાજકુંવર દિલિપસિંહને ગાદીએ બેસાડી તેને નામે કારભાર કરવા 'ખાલસા' નામે એક સભા નીમી. એ સભામાં મહારાણી ચંદાકુંવર, લાલસિંહ, જોહારસિંહ, ગુલાબસિંગને ચતુરસિંગ એ મુખ્ય હતા. શીખ

લશ્કર ઘણું બલિષ્ટ ને કવાયતી હોવાથી ઉપર કહે l આગેવાનોને ડર લાગ્યો તેથી તેમણે શીખ લશ્કરનું બળ તોડવા તેને (લશ્કરને) અંગ્રેજી મુલક પર ચડાઈ કરવા મોકલ્યું.

પાઠ ૬૪ મો.

અતિઘોર=ઘણો ભયંકર
કસોટીએ ચડ્યાં=ખીલી નીકળ્યાં
અસંતોષ=નાખુશી
અત્ર=(સં. માં अत्र—અહીં ઉપરથી) અહીં
ભથ્થું=મુસાફરી ખર્ચ
જૂજ=નજીવી
પ્રકોપ=[પ્રાદિ સમાસ प्र+कुप ધા.] વધારે કોપ
બળવે=ફિતુર
ચેપ=અસર અથવા લાગણી
કતલ કર્યા=મારી નાંખ્યાં
તખ્તનશીન=ગાદીએ બેસવું તે
દુવાઈ=આણ
સરંજામ=સામગ્રી
બાઠા=બાકી
પગરવ=(પ. ત. સ.) પગલાંનો અવાજ, ઘસારો
મોખરે=આગળના ભાગમાં
જંગ=મારે યુદ્ધ
મોગલ પાદશાહ=શાહઆલમ
દાવાનળ=જબરો અગ્નિ
ક્રૂર=ઘાતકી
વફાદાર=વિશ્વાસુ.
પ્રસરી=(प्र+सृ ધા. ધારવું)ફેલાઇ

પ્રશ્નો

૧. બળવો થવાનાં કારણ શાં?
૨. બળવાની શરૂઆત ક્યાં થઇ?
૩. બળવામાં ભાગ લેનાર મુખ્ય દેશી માણસો ક્યાં હતાં?
૪. બળવો સમાવનાર અંગ્રેજ સેનાપતિઓનાં નામ દો?

પાઠ ૬૫ મો.

જાહેર કર્યું=જણાવ્યું
આણ=સત્તા
પ્રાર્થના=સ્તુતિ
હિત=લાભ
સફળ=પાર પડવું તે
દત્તક=કોઇના છોકરાને પોતાની મિલકતનો વારસ ઠરાવવો તે
સનંદ=પટ્ટો-[લખી આપેલા ઠરાવ]
નિર્ભય=ભય વિના
હકુમત=દેખરેખ
સંબંધ=વ્યવહાર
કારકિર્દિ=અમલ
સુરક્ષિત=સારૂં રક્ષણ થએલું હોય એવું.
મિત્રાચારી=દોસ્તી
આબાદ=સુખી
દુકાળ=(दुष्काळ दुष—નઠારો+काळ વખત) નઠારો વખત
અનેક=એકથી વધારે ઘણાં
વૃદ્ધિ=વધવું તે
સગમતા=સગવડ
અવલોકન=(अव-लुक ધા. જોવું +अन પ્રત્યય) બારીક જોવું તે
સમગ્ર=તમામ
ફરજ=ધર્મ

વિગત=બાબત
સ્પષ્ટ=ખુલ્લું
નિભાવતી=ભરણ પોષણ કરતી
તગાવી=દુકાળના વખતમાં ખેડુત લોકોને સરકાર ખેતીનાં ઓજાર ખરીદવા જે વ્યાજે નાણાં આપે છે તે
દુકાળ નિવારણ=દુકાળની હરકતો દૂર કરવી
ઇસ્પિતાલ=દવાખાનું
ફંડ=ઉઘરાણું
સ્કોલરશીપ=વિદ્યાર્થીઓને મદદ માટે દરમાસે જે રકમ અપાય છે તે
બક્ષીસ=ઉદારતાથી આપવું તે
કૌંસીલ=મંડળી
વરિષ્ઠ=મોટી
પ્રતિનિધી=મેમ્બર
ગટર=ગંદાપાણીને જવાનો માર્ગ
કસ્બો=મોટું ગામડું
લાયકાત=યોગ્યતા
ભરતી=ઉમેરો
માહિતી=અનુભવ
અગ્રણી=આગળપડતોભાગ લેનાર

કામ=જાત પ્રસરવું=ફેલાવું	પ્રજાહિત=(ષ. ત. સ.) પ્રજાનું કલ્યાણ

પ્રશ્નો.

૧. કંપની પાસેથી મહારાણીએ હિંદનો કારભાર શા માટે પોતાના હાથમાં લીધો?
૨. ઢંઢેરામાં રાણીએ દેશી રાજાઓને શી છુટ આપી ?
૩. બળવા પછી દેશની સ્થિતિમાં શો સુધારો થયો ?
૪. દુકાળનું દુઃખ ટાળવા સરકારે કેવા ઉપાય યોજ્યા છે ?
૫. તેથી લોકોને ફાયદો શો થયો ?

પાઠ ૬૬ મો.

નિરંતર=હરરોજ પેટું=અંદરનો ભાગ લક્ષ=ધ્યાન ભૂસ્તરવેત્તા=પૃથ્વીનાં પડ સંબંધી વિદ્યા જાણનાર થર=પડ ભેળસેળ=મિશ્ર હાડપિંજર=હાડકાનું ખોખું. પ્રાણીજ=પ્રાણીઓથી જન્મેલું જ્વાળામુખી=જે પર્વતોના મુખમાંથી જ્વાળા નીકળે તે	ધરતીકંપ=ધરતીનું હાલવું તે ઉપસી=તરી; ઉચું આવે તે ઠેરઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે અરસામાં=વખતમાં અંશ=ભાગ સંકોચાવું=રજકણો ભેગાં થઈ જાયતે પૃષ્ઠ-ઉપલો ભાગ, સપાટી ઉદ્ભિજ્જ=વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો

પ્રશ્નો.

૧. પૃથ્વીની અંદરના ખડકોના કેટલાક વર્ગ પાડયા છે ? તેમનાં નામ હકીકત કહો ?

૨. પૃથ્વીની અંદર એ ગરમી શી રીતે આવી?
૩. એ ગરમીથી શા ફેરફાર થાય છે?

બોધ.

પૃથ્વીની અંદરની રચના જોતાં પણ ઇશ્વરની અદ્ભુત ચાતુરી જણાઇ આવે છે અને બુદ્ધિ ખીલે છે, માટે પ્રસંગ આવે એવી બાબતનો પણ ખંત રાખી અભ્યાસ કરવો.

પાઠ ૬૭ મો.

પ્રાચીન=પ્રાચ્ચિ એટલે સૌથી આગળનો અથવા 'પૂર્વ' એ સંસ્કૃત શબ્દ ઉપરથી) પહેલાંના વખતનું, ઘણું જુનું
ભિન્ન=જુદું
માહીતી=અનુભવ
ફીનિશી=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં । સિરિઆ પ્રાંતમાંના ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે રહતી એક જાત
પોઠ=માલ લાધેલા બળદ
મહત્વ=(महत्–મેટું-त्व પણું) મોટાઇ
ધોકો=નુકશાન
સફર=લાંબી મુસાફરી
પ્રખ્યાત=(प्र+ख्या વખાણવું+त) વખણાતો, જાણીતો
કોશીશ=વિચાર
સોઇ=સગવડ

પ્રશ્નો.

૧. હિંદ જોડે પ્રથમ કયા લોકો વેપાર ચલાવતા?
૨. ફીનિશી લોક પછી કયા લોકો વેપાર કરવા લાગ્યા?
૩. તે વખતે હિંદને યુરોપ વચ્ચે વેપારના કયા માર્ગ હતા?
૪ ડિઆઝને વાસ્કોડા ગામાએ કયો માર્ગ શોધી કાઢયો?
૫. સુએઝનો રસ્તો કોણે ચાલુ કર્યો?
૬. સુએઝની સંયોગીભૂમિ ખોદી તેની નહેર કરનાર મહા પુરૂષનું જીવનવૃત્તાંત લખો?

પાઠ ૬૮ મો.

રાજ્યાભિષેક=ગાદીએ બેસતી વખતે કરાતી ક્રિયા
તેજસ્વ=(તેજ+સ્વીન ઉપરથી) તેજવાળું
મંદ મંદ=ધીમે ધીમે
જહાજ=નાના વહાણ
કંગાળ=ગરીબ
બેડોળ=ઘાટ વગરના
પ્રવેશ=પેસવું

પ્રશ્નો.

૧ મુંબઈથી પોર્ટ સૈયદ જતાં વચમાં આગબોટ ક્યાં ક્યાં ઉભી રહે છે?

પાઠ ૬૯ મો.

જોગવાઈ=સગવડ
પેઢીઓ=દુકાનો
વટાવી=પસાર કરી
બળતો પહાડ=જ્વાળામુખી
વમળ=ભમરા
પ્રવાસી=(प्र–वस=પ્રવાસ+इन्–વાળો) પ્રવાસ–મુસાફરી કરનાર
બેચેની=ગભરાટ

પ્રશ્નો.

૧. હિંદુસ્તાનથી વિલાયત જવાના મુખ્ય કેટલા રસ્તા છે? તેમનાં નામ આપો?
૨. હિંદની ટપાલ વિલાયત કયે રસ્તે જાય છે?
૩. પોર્ટસૈયદથી માર્સેલ્સ જતાં કયી કયી સામુદ્રધુનીઓ ઓળંગવી પડે છે?
૪. ભુમધ્ય સમુદ્રમાં આવેલો અંગ્રેજ તાબાનો મુલક કહો?

પાઠ ૭૦ મો.

પ્રમાણમાં=મુકાબલે.
સમૃદ્ધિવાળું=ધનાઢ્ય
રળિઆમણું=સુશોભિત
ચોડા=પહોળા

પીંઝા=કુંપળો
હિંસારી=પ્રાણીઓને મારી નાંખનાર
માવજત=બરદાસ; ચાકરી
ગુજરાન=નિભાવ
આરંભ=શરૂઆત

પ્રશ્નો.

૧. બ્રિટિશ બેટમાં મુખ્ય નગર કયાં છે?
૨. હિંદુસ્થાન સાથે કયા શહેરનો વેપાર ચાલે છે?
૩. હિંદની અને ગ્રેટબ્રિટનની આબોહવા સરખાવો?
૪. ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ કેવી છે?
૫. બ્રિટન પર કયી કયી પ્રજાએ અધિકાર ભોગવ્યો છે?
૬. કોના અમલમાં તે દેશ સુધર્યો?

પાઠ ૭૨ મો.

પદ્ધતિ=રીત
સત્તા=અધિકાર; અમલ
અમીર=ખાનદાન કુટુંબનાં માણસ
મત=અભિપ્રાય
ઓવ=છઠ્ઠી વિભક્તિના અર્થમાં જે-મ પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સ-વેલ્સ પ્રાંતનો પ્રિન્સ (રાજકુમાર
કોમન્સ=સાધારણ લોક
પ્રતિનિધિ=લોકોએ પોતાની વતી મોકલેલો માણસ.
ધર્માધ્યક્ષ=ધર્મ ગુરૂ
અધ્યક્ષ=પ્રમુખ
હસ્તક=હાથમાં
મંત્રી=(મંત્ર-છુપો વિચાર+'ઇન' વાળો) છુપો વિચાર કરનાર
વડો=મોટો
ખજાનો=ભંડાર
જવાબદારી=જોખમ
યોજના-ગોઠવણ
ઉમેદવાર=ઇચ્છા રાખનાર
મુખ્ય=મોટી
અપીલ=નીચલી કોર્ટનો ફેંસલો અરજદારને નાપસંદ પડે અથવા ગેરવાજબીછે એમ લાગેતો ન્યાય મેળવવાને માટે ઉપલી કોર્ટમાં અરજ કરવી તે

આ રાણીઓ=(૧)મેરી પહેલી તેનું લગ્ન ફ્રાન્સના બીજા ફિલિપ સાથે થયું હતું (૨) ઇલિઝા બેથ એ કુંવારી રહી હતી. એના વખતમાં ચીનમાંથી ચા અમેરિકામાંથી બટાટા ને તમાકુ અને જર્મનમાંથી ગજવામાં રાખવાનાં ઘડીઆળ વિલાયતમાં દાખલ થયાં હતાં.

(૩) એન્ન (Anne) એના વખતમાં જિબ્રલ્ટર સ્કોટ-લાંડ ઇગ્લાંડ સાથે જોડયાં. (૪)વિકટોરિઆ-ચોથા વિ-લ્યમની ભત્રીજી થાય. તેમનું લગ્ન જર્મન શાહજાદા આલ્બર્ટ સાથે થયું હતું.

અંધેર=અવ્યવસ્થા.

પ્રશ્નો.

૧. બ્રિટિશ રાજ્ય વહિવટ કોણ ચલાવે છે?
૨. પાર્લામેન્ટનું બંધારણ કેવી રીતે કર્યું છે?
૩. અમીરોની સભામાં કોણ બેસી શકે છે?
૪. બન્ને સભાઓનું મુખ્ય કામ શું છે?
૫. રાજાના હાથમાં શી સત્તા છે?
૬. બ્રિટિશ બેટમાં મુખ્ય સત્તા કોની છે?
૭. એ સતાને લીધે તેમને શા લાભ થયા છે?
૮. હિંદમાં જ્યારે તેવી (કાયદાની) સત્તા હતી નહિ ત્યારે શી હરકતો નડતી તે સવિસ્તર કહો?

પાઠ ૭૨ મો.

વિસ્તાર=લંબાઇ પહોળાઇ
છાછર=બહુ ઉંડું નહિ તે
ધાડી=સજજડ
તરેહ=જાત
ચાલચલણ=રીત રિવાજ

ગમ=તરફ
રમણીય=સુંદર.
ધનાઢ્ય=(ત.ત સ.)પૈસાથી ભરપુર
પાત્ર=નદીનું તળીયું.

પ્રશ્નો.

૧. ફ્રાન્સની આબોહવા કેવી છે?
૨. ફ્રેંચને અંગ્રેજોના રીતરિવાજો કહો?
૩. ત્યાંની રાજ્યપદ્ધતિ કેવી છે?
૪. પ્રેસિડંટના હાથમાં શી સત્તા છે?

પાઠ ૭૩ મો.

તમામ=બધું
સામટે મેળ=એક દરે
સપાટ=ખાડા ટેકરા વિનાનું
અઘોર=બિહામણું
રાન=જંગલ
ફલપ્રુ-જમિનમાં ફળી-ખૂંચી જવાય તેવું.
ઉજ્જડ=ઝાડપાલા વિનાનું
સ્વાદિષ્ટ-(સ્વાદ+ઇષ્ટ-શ્રેષ્ઠતાવાચક પ્ર૦) ઘણા સ્વાદવાળું
માત્ર=ફક્ત
હોંશ=ઉમંગ
કંગાલ=ગરીબ
ચોડા=નિશાળ
કૌશલ્ય=(કુશળ+યબ્રા પ્ર.)કુશળતા

પ્રશ્નો

૧. રશિયાને બ્રિટિશ રાજ્ય સાથે સરખાવો?
૨. ત્યાં કયી કયી ધાતુઓ નીકળે છે?
૩. રૂશ પ્રજા ગરીબ હોવાનાં કારણ?
૪. ત્યાં રાજસત્તા કોના હાથમાં છે?
૫. બધી સત્તા રાજા પાસે હોવાથી પ્રજા પર શી અસર થાય છે?

૧૪ **નોટ**—પોલાંડનાં મુખ્ય શહેર ક્રાકોની મીઠાની ખાણો દુનિઆમાં ઘણી પ્રસિદ્ધ છે, તેની લંબાઇ ૪૬૦ મૈલ ને પહોળાઇ ૨૦ મૈલ છે તેમાં ઘણાં મકાનો કોતરી કાઢેલાં છે, દરરોજ ૭ હજાર માણસોને તે ખાણમાં રોજી મળે છે.

પાઠ ૭૬ મો

કાળ=વખત
ઉદય પામીને=ચઢતી સ્થિતિમાં આવી
અસ્ત=(अस ધા. ફેંકવું + त ભૂ. કૃ. નો પ્ર.) ફેંકેલું-આથમે ઉતરતી સ્થિતિમાં આવી પડેલું
અમલ=અધિકાર
સંસ્થાન=તાબાનો મુલક
ફળદ્રુપ=રસાળ
કુળ=વંશ
અરણ્ય=જંગલ
અત્તર=સુગંધીદાર પદાર્થમાંથી ખેંચી કાઢેલું સત્વ
લાહરી=નાણી
આયાત=દેશમાં આવતો માલ
નિકાસ=પરદેશ જતો માલ
કમાવેલાં=તયાર કરેલાં
સર્વોપરિ=સર્વથી ચઢતું
મોસમ=વખત
સંત=સાધુ પુરૂષ
હેરાન=દુઃખી
મળતાવડા=માયાળુ.
આગતાસ્વાગતા=(आगत આવેલા स्वगत) આવેલા માણસની સેવા ચાકરી કરવી તે
નખતેલ=તેલની એક જાત
ખંડેર=જીર્ણ ઇમારત

પ્રશ્નો

૧. પૃથ્વી પર મુસલમાની રાજ્ય કયાં કયાં છે?
૨. તુર્કસ્તાનના તાબાનો મુલક કહો?
૩. તુર્કી રાજ્ય કોણે તોડયું હતું?
૪. ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા કેવી છે?
૫. તેમાં પ્રસિદ્ધ શહેર કયાં છે?
૬. ઇરાનમાં કઇ પ્રજા વેપાર ચલાવે છે?

૧૬ **નોટ**—તુર્કી શહેનશાહતનો વિસ્તાર પ્રથમ ઘણો હતો. પણ ૧૭ મા સૈકાથી તે પડતી સ્થિતિમાં આવ્યું. સને ૧૮૭૮ માં

આ રાજ્ય રશિઆએ તોડી નાંખ્યું, તેથી તેના બોસ્નીઆ ને હરઝી ગોવિના પ્રાંતો આસ્ટ્રિઆમાં ભળ્યા, ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં એલજીર્સ ને ૧૮૮૧ માં ટયુનિસ પ્રાંત ફ્રાન્સે લઇ લીધો. હાલમાં ત્યાં ત્રિપોલી એકલું તેના તાબામાં છે. ત્યાં તર્કસ્તાનમાં શિક્ષણ મફત ને ફરજિઆત છે, સર્વ દેશો કરતાં ધર્મની કેળવણી ત્યાં સારી અપાય છે. થોડાંક વર્ષથી જર્મની સાથે આ રાજ્યનો ગાઢ સંબંધ થયો છે. જર્મનીએ ધીમે ધીમે આ રાજ્યમાં પોતાની લાગવગ વધારી દીધી છે.

ઇરાનમાં હાલ બે સત્તા ચાલે છે. ઉત્તરમાં રશિઆની ને દક્ષિણમાં અંગ્રેજની. એ બંને પ્રજાએ ધીમે ધીમે પગ પેસારો કરી લગવગ વધારી સત્તા મેળવી છે.

પાઠ ૭૫ મો.

બોડા=ઝાડપાલા વિનાના; સુકાઇ ગએલાં
શુમારે=આશરે
અદેખાઇ=ઇર્ષ્યા
સગવડ=ગોઠવણ.
આચકો ખાય છે=ખેંચાય છે
માહિતી=અનુભવ
તાલેવર=પૈસાદાર
ભૂષણ=શણગાર
કસકસાવીને=ખેંચીને
સવારી=હુમલા.
ભીંત=મજબુત દિવાલ આ દિવાલ આખી પૃથ્વીમાં અદભુત નમુના રૂપ છે
સુપ્રયત્ને=ઘણું કરીને
એકે=એક પણ
બળતા...સંબંધ=પૃથ્વીના પેટામાં અતિશયગરમી હોવાથી પાણી પત્થર ને ધાતુઓ પીગળી તેનો રસ થઇ વરાળ થાય, તે વરાળને રહેવાની જગ્યા

જોઇએ એટલે તે ઉપર આ-વવા પ્રયત્ન કરે તેથી ધરતી-કંપ થાય	પંક્તિ=હાર
	શિક્ષણપદ્ધતિ=શિખવાની રીત
	નિપૂણ=હોશિયાર
આંચકા=ધક્કા	ફતેહ=જીત

૧૬ **નોટ**—હમણાં યુરોપમાં ચાલતા વિગ્રહને લીધે ત્યાંથી અહીં આવતો માલ અટકી ગયો છે. આ લાભ લઇ જાપાને હમણાં આ દેશમાં પુષ્કળ માલ મોકલવા માંડ્યો છે તેથી ત્યાંના વેપારને સારૂં ઉત્તેજન મળ્યું છે. ત્યાંની ઘણીક વેપારી પેઢીઓને જાપાનની સરકાર તરફથી મદદ મળે છે, આખા એશિયા ખંડમાં સુધારામાં આગળ વધેલું ને બળવાન રાજ્ય આ છે. ઇ સ. ૧૯૦૫ માં આ રાજ્યે રશિઆને હરાવ્યું હતું. હમણાં તે ચીનમાં પગ પેસારો કરવા લાગ્યું છે.

પ્રશ્નો

૧. ચીનાં લોકના રીત રિવાજ કેવા છે?
૨. એ દેશમાં અદ્ભુત વસ્તુ કઇ છે?
૩. ત્યાંના લોકોનો પહેરવેશ કેવો છે?
૪. જાપાનનું રાજ્ય શાથી ચઢતી સ્થિતિમાં આવ્યું?
૫ ચીનાઇ ને જાપાનીઝ પ્રજાનો મુકાબલો કરો?

પાઠ ૭૬ મો.

ચોમેર=ચારે તરફ	બારીક=ઝીણું
અગણિત=ગણી શકાય નહિ તેવું	નિહાળવું=જોવું
વાસ્તવિક=સામાન્ય	ભેદ=તફાવત
અવકાશ=જગા	વર્ગ=ભાગ

ઉદાહરણ=દાખલો; દૃષ્ટાંત
મરજી=ઇચ્છા.
સિદ્ધ=સાબીત
શક=વહેમ
રૂપ=અવસ્થા.

પાઠ ૭૭ મો.

વિશેષ=વધારે
પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક) દરેક
સૂક્ષ્મ=ઝીણું
બુંદ=ટીપું
સમૂહ=જથો
છિદ્રાળુ=છિદ્રોવાળું
ઘટ=જાડું
રૂપાંતર=રૂપમાં ફેરફાર થવો તે
જડ=હાલી ચાલી શકે નહિ તેવું
જડત્વ=(જડ+ત્વ-પણું)જડપણું
અદૃશ્ય=દેખાય નહિ તે.
પૃષ્ઠ=સપાટી.
વાતાવરણ=(વાત-હવા×આવરણ-ઢાંકણ) હવાનું ઢાંકણ
અવિનાશીપણું=જેનો નાશ ન થાય તેવું.

પાઠ ૭૮ મો.

સ્થિર=(स्था ધા. થોભવું)હાલે ચાલે નહિ તે.
સ્થળાંતર=સ્થળમાં ફેરફાર થવો તે
વિકાર=ફેરફાર
ઉપાધિ=કારણ
બાહ્ય=બહારનું
ગતિમાન=ગતિવાળું
અનંત=(अन-નહિ×अंत-છેડો જેનો છેડો ન આવે તે.
હડસેલી=ખસેડી
વલણ=જોર
દિવાલ=ભીંત

પાઠ ૭૯ મો.

અસલના=પહેલાંના
મુસીબત=હરકત
ધોરણ=રીત
યાંત્રિક=યંત્રનું
તોટો=નુકસાન

પાઠ ૮૦ મો.

કાકુર્દ=મહેનત
હીકમત=યુક્તિ; કળા.
સ્થાયી=કાયમ
સહજ=માથાકુટ વગર, થોડી મહેનતે થાય તેવું.

ગોદી=બંદરમાં વહાણને લંગરવાની જગા
અવકાશ=જગા
સ્ક્રુ=પેચ
પરિઆઇ=ખીલો બેસાડવાનું નાકું
બુઠ્ઠા=ધાર વગરના.

પાઠ ૮૧ મો.

ગતિ=ચાલ
આકર્ષણ=(आ कृष×ખેંચવું-अन) ખેંચાણ
ગુરુત્વ=(गुरु-ભારે×त्व-પણું) ભારેપણું.
પ્રયોગ=અખતરો
સિદ્ધ=સાબિત

તત્ત્વવેત્તા=(तत्-તે+त्व-પણું×विद् ધા. જાણવું×अ) તે પણાને જાણનાર અર્થાત્ ગુહ્ય વિષય જાણનાર.
નિરીક્ષા=અવલોકન
પૂજ્યભાવ=પવિત્ર લાગણી

પાઠ ૮૨ મો.

એકત્ર=એકઠું
વિરુદ્ધ=ઉલટું
રેખા=કલ્પિત
અવશ્યનું=જરૂરનું

બીના=બાબત હકીકત.
રીચા=ગોદી.
સલામત=સુખરૂપ

પાઠ ૮૩ મો.

નડતર=અટકાવ
મોજાં=તરંગ
પ્રકાર=જાત.

ઇંદ્રિયબોધ=(ય. ત. સ.) ઇંદ્રિય જ્ઞાન થાય તે
ક્ષુબ્ધ=હાલી.

દૃષ્ટિ=નજર.
બેશક=શક વગર અર્થાત ખરેખર
પડઘો=સામો અવાજ.
ઉષ્ણતા=ગરમી
નાજુક=કોમળ
શુમારે=આસરે

પાઠ ૮૪ મો

તોળી=જોખી
ધ્રુજતી=હાલતી
પ્રકાશિક=તેજસ્વી
પ્રતિસાર=ફેલાવનાર
મનોરંજક=મનને આનંદ આપનાર
વિરંગ=જુદાં રંગવાળું.
જ્યોત=ઝોળ
જમાવ=સંચય; એકઠું થવું તે

પાઠ ૮૫ મો

ઉનો=ગરમ
ગજ=સળીઓ.
વાહક=લઈ જનાર
મંદવાહક=ધીમે વહી શકે તેવા
બાળ્યે=જવલ્લે
સંગમ=સંબંધ
ભ્રમણ=(भ्रम् ધા. ફરવું=अन) ફરવું તે
સંયોગ= सम्=युज-જોડવું)મેળાપ જોડાવું
બાજઠ=ચોરસ ઘાટનો પાટલો.
શોષણ=ચુસાઇ જવું.

પાઠ ૮૬ મો

પીગળવું=ઓગળવું
ઉષ્ણતામાપક=ગરમી માપનારૂં.
દ્રવિણબિંદુ=ઓગળવાનું બિંદુ
અભ્યાસ કરવો=શીખવું.
આંદોલી=ફેલાતી
કૃત્રિમ=બનાવટી
નિકટ=પાસે
પોત=પ્રવાહી પદાર્થમાં પલાળેલા લુગડાના કકડા
ઝરવું=ધીમે ધીમે નીકળવું.

પાઠ ૮૭ મો

હરકોઇ=ગમે તે.
સ્વપ્રકાશક=પોતાની મેળેપ્રકાશના
પરાવર્તન=પાછા ફરવું તે
જ્ઞાન=જાણવું તે; જાણ.
ત્વચા=પાતળી ચામડી.
ઓળો=પડછાયો

પાઠ ૮૮ મો.

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું
ભિન્ન=જુદું
ઘાડાઇ=જાડાઇ
પૃષ્ઠ=સપાટી
નિયમિત=ચોક્કસ
વક્રીભવન=વાંકા વળવું તે
પ્રતિબિમ્બ=સામી ઉભી પડે તે
પાધરાં=એકદમ

પાઠ ૮૯ મો

માર્ગ=રસ્તો
વિખુટા=છુટા
પ્રયોગ=અખતરો
કોરણુ=ધાર
બહુધા=ઘણું કરીને.
ક્ષિતિજ-પૃથ્વીને આકાશ મળી ગયાની કલ્પિત લીટી

પાઠ ૯૦ મો.

ગર=અંદરનો પોચો ભાગ
વરખ=પાતળી ચીપો
ઘર્ષણ=ઘસારો
રૂવાટાં=વાળ
પડખામાં=બાજુમા

પાઠ ૯૧ મો

મહાન=મોટા
ગગન=આકાશ
ચગતો=ચળકતો.
ઢઢ્ઢો-પતંગમાં ઉભી મુકેલી સળી
ગાંઠી-બાંધી.
ઘનઘોર=ગાઢાં

ધારણા=ઇચ્છા
વાદ=સંભાષણ
મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને
વિદ્યુત્વાહક=જેમાં થઇ વિજળી વહે તેવું
લોખંડ=લોઢું
ધ્વનિ=અવાજ
ગર્જન=મોટો અવાજ

પાઠ ૯૨ મો.

ખનીજ=ખાણમાંથીનીકળતાપદાર્થ
ગજવેલ=સખત લોઢું
ઘેલું=ગાંડું, અસ્વસ્થ સ્થિતિ
ગુચ્છમડો=ઘણા કણનો જથો
બુચ=શીશીએ દેવાનો ડાટો
ફુ રી=ચકરી
માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો અમલદાર
બનાવટ=રચના
સહીસલામત=જોખમ વિના
ખીસામાં=ગજવામાં

પાઠ ૯૩ મો.

મલમ=ઝીણું કપડું
કિંચિત્=જરા
વહેર=ભુકો
ઘર્ષણ=ઘસારો
તાસક=પિત્તળનું ઢાંકણું
શીપી=ચુસી
સિદ્ધ=સાબીત
ઘટક=તત્વ; મુખ્ય અવયવ.
લક્ષ=ધ્યાન
દહન=(दह धा० બળવું+अन) બળવું તે
અંશ=ભાગ.
સેંદ્રિય=ઇંદ્રિયવાળા

પાઠ ૯૪ મો.

પેશી=ઝીણા તંતુ.
બેજ=બિનાશ
અગત્ય=જરૂર
ભુઝાયા=હોલવાઇ
પુર્તિ=પુરી
ઉત્કૃષ્ટ=ઘણું સારૂં.

પાઠ ૯૫ મો.

ઉદર=પેટ
અંગ=ભાગ
આરંભ=શરૂઆત
અસમાન=સરખું નહિ તેવું.
કાર્ય=કામ
આનબર=ધાડું ને મેલું
કોષ=ભાગ-ઝીણા તંતુની ગોળી
દ્વાર=બારણાં
બખોલ=ઉંડાણવાળો ભાગ
શર્કરા=સાકર જેવા સ્વાદવાળા પદાર્થ
માહીતી=જાણ
ખ્યાલ=વિચાર
બેચેની=અણગમો
નાજુક=કોમળ.
ગંભીર=અતિકઠણ. ઝટ મટે નહિ તેવું
રગસીઆ=ધાબોવખત પહોંચેતેવા
મૃત્યુ=મોત

પાઠ ૯૬ મો.

બળવાન=જબરું
અંતર=છેટું.
વાસ્તવિક=ખરે ખરૂં
અચંબો=નવાઇ
અત્યંત=ઘણુંજ
નરી=એકલી
ઇજા=હરકત
સાવચેતી=સંભાળ
પ્રકાશમાન=પ્રકાશવાળું, તેજસ્વી
ચિહ્ન=નિશાની.
પ્રદક્ષિણા=આંટો; ગોળ ફરવું તે
તેજોમય=તેજવાળું
બાકાં=કાણાં
લગણ=સુધી.
તેજાવરણ=(તેજ+આવરણ=ઢાંકણુ તેજનું ઢાંકણુ.
પ્રસરેલું=ફેલાયલું
વિલક્ષણ=નવીન
સમૂહ=જથો.

પાઠ ૯૭ મો.

આનંદકારી=આનંદ આપનારું
વૃદ્ધિ=(વૃદ્ધ ધા. વધવું) વધવું તે
ક્ષય=(ક્ષિ ધા. ક્ષય પામવો)ઘટવું તે
ઉપગ્રહ=નાનો ગ્રહ.

દુરબીન=દુરનો પદાર્થ દેખાડનાર યંત્ર

નિરીક્ષક=નિરિક્ષા કરનાર

અદ્યાપિ=(અદ્ય-આજ-અપિ--પણ આજપણ હજુ સુધી

પાઠ ૯૮ મો.

વિશેષ કરી-ઘણું કરી

મુશ્કેલ-કઠણ.

કલ્પના-ધારણા; અટકળ.

અદ્ભુત-નવાઇ જેવું

સંશય-વહેમ.

ઋતુભેદ-ઋતુનો તફાવત

કવિતાની સમજુતી

પાઠ ૪ થો.

કુદરતનું વર્ણન.

મંગળકારી-આનંદકારી

પરિતાપ-દુઃખ

નિવારી-ટાળી

ચંદની-ચંદ્રપ્રકાશ

તરુવર-(મા. ત. શા.) મોટું ઝાડ

ઠરયું-લાગ્યું

પરમ-ઘણું

સ્વર-અવાજ

સરિતા-નદી.

મીલનતા-મેલ

શશી-ચંદ્ર

શીતળ ઠંડો

મંદ-ધીમો.

વિહારતો-વાતો.

લેરી-તંગ; મોજું

વાસિત-(વાસ ઇસ-વાળું) વાસવાળું.

શોભન-શોભા આપનારું.

લોભન-(લુભ્ ધા.) લોભાવનાર

શ્રમ-થાક

વિરામતા-(વિ રમ ધા.)અટકતાં

નાવડી=નૌકા; હોડી ('ડી' લઘુતા વાચક પ્રત્યય)
ઉદર=પેટ
ધવલ=ધોળું
નાવિક=હોડી હાંકનાર
તીર=કીનારો
સામો=(સમય) વખત.
કદીય=કોઇ વખત
પથિક–(સં. પન્થ–રસ્તો ઇક) રસ્તે ચાલનાર, મુસાફર
નિરત–ચિંતા વગર
ભ્રાંત ખોટો વિચાર
ત્રાસ–દુઃખ
સકળ=બધું
નિવાસ=રહેઠાણ
ઉચ્ચરતી=બોલતી

અજવાળી રાત્રે જંગલ આનંદ આપે છે. તે જોવાથી માણસ પોતાનાં સઘળાં દુઃખ (આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ) ભૂલી જાય છે. મધુર અને કોમળ ચંદ્રનો પ્રકાશ દીપી રહેલો હોવાથી બધાં વૃક્ષો અમૃતને–ચંદ્ર પ્રકાશને–ઝીલી રહેલાછે, અર્થાત ઝાડ, ઉપર ચંદ્ર પ્રકાશ પ્રસરી રહેલો છે. ૧

બધું વન જાણે રુપેરી ધોળા–રસથી રસી લીધું હોય તેવું દેખાય છે. અને તેથી તે આંખને ઘણી શોભા આપી મોહ પમાડે છે, ત્યાં મધુર અવાજ કરતી નદી વહે છે. તે જોનારના મનિમેલા–ખરાબ–વિચાર ને વળી દુઃખ સમાવી દે છે (ભુલાવી દે છે) ૨

નદીના નિર્મળ જળમાં ચદ્રનાં કિરણ નૃત્ય કરે છે. (પવનના સપાટાથી જળમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે હાલે છે. તેથી તેમાંનાં પ્રતિબિમ્બિત કિરણો પણ હાલતાં દેખાય છે). તે જોવાથી જાણે ચદ્રની છબી પાણીના અંદર ઉછળતી ન હોય! તેવો ભાસ થાય છે, ધીમે ધીમે વ્હેતો પવન પાણીનાં નાનાં મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. ૩

તે પવન વનનાં પુષ્પોની સુગંધી લઇને આખા વનને વાસવાળું બનાવી દે છે. (આખા વનની હવાને સુવાસિત બનાવી દે છે), જ-

જલમાં વસતાં પશુ પંખીઓ આખા દિવસની મહેનતથી સુવાસિત હવામાં આનંદ કરતાં ઉંઘી જાય છે. ૪

નદીમાં ચાલતી હોડીનો સફેદ સઢ પવનના ઝપાટાથી અતિશય ફુલેલો દેખાય છે. (આ દેખાવ જોઇ કવિ કલ્પના કરે છે, કે) ખરે-ખર નદીનું પેટ ઘણું ઉજળું હશે. માટે તેણે તે ધોળા કપડાથી ઢુપાવી દીધું હશે. ૫

હોડી હંકારવાથી પાણીમાં ખળળ એવા શબ્દો થયાં કરે છે અને થાકથી ખલાસીઓ હાંફે છે. રાત્રિનો ઘણો વખત વીતી જવાથી રસ્તામાં જતી ગાડીઓ નદીઓ કાંઠે આવી છુટવા લગી, અને પાણી પી શાન્ત થઇ, નીચે બેસી બળદ ઘાસ વાગોળવા લાગ્યા. ૬

કોઇ કોઇ વખત બળદ માથું હલાવે છે તેથી તેમનાં વાંકાં શીંગડાં હાલતાં દેખાય છે, ને તેથી ડોકે બાંધેલી ઘંટડી । મધુર અવાજ થાય છે; મુસાફર સઘળો બીકનો વિચાર છોડી દઇ નિરાંતે સુઇ રહ્યાં. ૭

અહિં શાન્તિ પ્રસરેલી હોવાથી માણસો પોતાનો સઘળો ત્રાસ ભૂલી જાય છે. જંગલની આ બધી રળીઆમણી રચના ઇશ્વરની કીર્તિ ગાઇ રહ્યા છે. ૮

પાઠ ૯ મો.

પ્રભુ પ્રસન્ન કેમ થતો નથી તે વિષે.

પ્રસન્ન=રાજી

દીલ=મન

સ્મરણ=યાદ કરવું તે (સ્મૃ ધાતુ+અન.)

કાચાકૂટ=લવરી; નકામું બોલવું તે

લવ=જરા

પરનિંદા=બીજાનું ભુડું બોલવું તે

કાયા=શરીર

શ્રમ=થાક

શરીર દુઃખે=શરીર બગડે

કુંડી=મસાલો છુંદવાનું ખાંડણીઆ જેવું વાસણ

ફુંદકું=લ કડાનો દસ્તો
પ્રહોર=(પ્રહર)ત્રણકલાકનો વખત
એકાદશી=અગીઆરસ
ઓચ્છવ=(ઉત્સવઉ પરથી) આ-
નંદનો વખત
જાગરણ=ઉજાગરો.
સારી=આખી.
લહે=જાણે
અંતરજામી=(અંતર-મન+જામી,
યામ ધા. જવું) મનમાં
પણ જનાર, 'મનની વાત
જાણનાર
વેઠ=પરાણે કામ કરાવવું તે
મિષ્ઠ=મીઠો પદાર્થ.
પરાણે=આગ્રહથી
ગણગણતું=આનાકાની કરવી તે

મગન=(મગ્ન ઉપરથી) ખુશી
કિંડિઆં=પત્થરના મણકા
ભગવત=(ભગ-નસીબ + વત--
વાળો) પ્રભુ
ભૂષણ=ઘરેણાં
મૂક્તા=મોતી
વીણ=વિના
સુતસ્ત્રી=દ ૮ સં૦) છોકરાંને સ્ત્રી
ગળગળો=દયામણો.
બાવા=યાગી.
અન્ય=બીજું.
શિક્ષા=શિખામણ
અનુચિત=(अन्-नहि उचित
યોગ્ય) અયોગ્ય, અઘટિત.
અંતરના=મ ના
સંગી=સોબતી.

તારા મનનું કપટ જતું નથી તો પ્રભુ તારા પર શી રીતે રાજી થાય? પ્રભુના ગુણ ગાતાં ને તેના નામનું સ્મરણ કરતાં તને અતિશય આળસ આવે છે પણ આખો દિવસ લવારી ને પારકાની નિંદા કરતાં તું જરાયે પાછો પડતો નથી તો પ્રભુ તને શી રીતે પ્રસન્ન થાય? ૧

પ્રભુની પૂજા કરતાં તારૂં શરીર કંપે છે (તને કંટાળો આવે છે,)

પણ ગંજીફાને સોગટાં રમતાં તું આખી રાત ને દહાડા જંપતો–થાકતો નથી, તો પ્રભુ૦ ૨

પ્રભુની પુજા માટે ચંદન ઘસતાં તું એમ જાણે છે કે મારૂં શરીર દુખસે; પણ ખાંડણીઓ ને દસ્તો લઇ મરી મસાલો ને ભાંગ ઘુંટતાં શરીર બગડવાનો તને જરાયે ભય લાગતો નથી તો પ્રભુ૦ ૩

અગીઆરશને દિવસે ઓચ્છવમાં બેસી જાગરણ કરવુ એ તને ઘણું કઠણ લાગે છે. પણ ભાંડ ભવૈયા જોવા માટે તો તું આખી રાત ઉજાગરો કરે છે, તો પ્રભુ૦ ૪

ઘેર કોઇ સાધુ સન્યાસી આવ્યો હોય તો તું કકળતાં તેમને લુખું સુકું જમાડે છે; પણ જ્યારે તારાં સગાં વહાલાં કે કોઇ પરોણો આવે છે ત્યારે તો સારી રસોઇ કરી બળાત્કારે જમાડે છે. તો પ્રભુ૦૫

ગુરુ તને પ્રભુની સેવા અર્થે બે પૈસા ખર્ચવાનું કહે તો તે વખતે તું આનાકાની કરે છે, ને મનમાં દુભાય છે; પણ જ્યારે તારી સ્ત્રી ભારે કિંમતનાં ઘરેણાં માગે છે, ત્યારે તું ઘણો ખુશી થઇ હસતાં હસતાં વાત કરે છે, પ્રભુ ૬

ખોટા મોતીનાં ને પત્થરના મણકાનાં ઘરેણાં બનાવી તું ભગવાનનો શણગાર કરે છે: પણ તારી સ્ત્રી અને છોકરાંને તો મણિ અને મોતીનાં ઘરેણાં વિના ચાલતું નથી, તો પ્રભુ૦ ૭

જમતી વખતે સ્નાન કરવું પણ તને ગમતું નથી. છતાં તું લોકોને બતાવવા નાહી ધોઇ ભજન કરવાનો ઢોંગ કરે છે; સંકટ આવે ત્યારે ગળગળા–પ્રભુભકત હોવાનો ડોળ કરી છુટી જવું એ વૈષ્ણવના ચાળા છે, તો પ્રભુ૦ ૮

આ કામ કરવું ને આ ન કરવું એમ તું બીજાને બોધ આપે

છે; પણ તું તો તે પ્રમાણે જરાયે કરતો નથી, ઉલટું નઠારાં કામ કરે છે, તો પ્રભુ૦ ૯

મનનાં કપટ કોઇ બીજું જાણી શકતું નથી, પણ પરમેશ્વર તો તે સઘળું જાણે છે જ. પ્રભુના સેવક દયારામનો ધણી–પરમેશ્વર—તો સત્યનો સંગી છે–સત્યને સહાય કરનાર છે. પ્રભુ૦ ૧૦

વાંસળી.

વૃંદાવન=(વૃંદા–તુળશી+વન) તુળશીનું વન હાલમાં તો તે જગાએ એ નામનું શહેર છે. મથુરાંમાંથી ત્યાં રેલ્વે રસ્તે જવાય છે.

નાદ=ધ્વનિ; અવાજ.

મુનિવર=(સા. ત. સ.)શ્રેષ્ઠમુનિ.

સાન=શુદ્ધિ; ભાન.

શાખા=ડાળી.

જૂમી=નમી

ચરણ=પગ.

જમુના તિર=જમના નદીનં પાણી

મોહન=(મુહ ધા. મોહ પામવું અને ખુશી થવું તે.

મ્હાલે=આનંદથી રહે

પયપાન=દુધ પીવું તે

ગાળ=બાંધણ.

ટાટડી=થિર

પડે–જાય

ભાણ=(ભાનુ) સૂરજ

સમાધ=સમાધિ, પ્રભુ સાથે મન જોડવું તે.

શંકર=(શમ–કલ્યાણ કૃ કરવું કલ્યાણ કરનાર મહાદેવ.

વૃંદાવનમાં ઉભો ઉભો કૃષ્ણ વાંસળી વગાડે છે. તેના નાદથી મોટા મોટા મુનિઓના પાસથી વિધાઇ ગઇ અર્થાત તેના અવાજથી મુનિઓનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘડ્યાં; તેના સાદ સાંભળવામાં એકતન થઇ જવાથી કોઈ ભાન રહ્યું નહિ૦ ૧

(પ્રાણીઓના પર વાંસળીના સ્વરની જેવી અસર થઇ તેવીજ અસર બીજા પદાર્થો ઉપર પણ થઇ એવા ભાવથી કવિ કહે છે કે)

વાંસળીનો સુર સાંભળી ખુશી થવાથી ઝાડની ડાળીઓ પણ શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવા નીચી નમી અને ઝાડ સાથે વીંટળાએલી વેલી પણ નીચે નમી ગઇ, અને તે એમ ધારવા લાગ્યાં કે અ ારાં ધનભાગ્ય. કે અમે કૃષ્ણની વાંસળીનો સ્વર સ ભળવા ભાગ્યશાળી નીવડયાં. વૃંદાવન૦ ૨

વાંસળીનો સૂર સાંભળવાના લેભમાં જમનાનું પાણી પણ સ્થિર થઇ ગયું અને વગડામાં ફરતા મૃગ પણ મનમાં આનંદ પામવા લાગ્યાં, વાંસળીનો નાદ સાંભળી પંખી ા પોતાના માળામાં આનંદથી રહી શક્યાં નહિ (માળો છોડી સૌ કૃષ્ણ તરફ ચાલ્યાં) વૃંદાવન. ૩

વાંસળીની લહે લાગવાથી વાછરડાં ધાવવાનું પડતું મુકી એક ચિત્તે નાદ સાંભળવા લાગ્યાં નાદ સાંભળવા માટે વ માં બાધેલી ગાયો પણ દોરડાં તેડી કૃષ્ણ પાસે જવા લાગી વૃંદાવન૦ ૪

જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય એમ જાણી પાણીમાં કમળ ખીલી સ્થિર ઉભાં રહ્યાં (સૂર્યને દર્શન વિન કમળ ઉઘડતાં નથી તેથી કવિએ આવી કલ્પના કરે ી છે.) અ ા શંકર પણ સમાધિમાંથી જાગી ઉઠયા તેની જગતને જાણ થઇ. વૃંદાવન૦ ૫

પાઠ ૧૬ મો.

ઉપદેશ.

આયુષ=આવરદા.
ભાગ્ય=નશીબ
ઉછળતા=મળતી.
ઉપભોગ=વૈભવ

ભણુતી=ભોગવના.
લોગજોગ=(યોગ્યઃ યોગ્ય ઉપરથી) સારો વખત.
ખજાનો=ભંડાર

અનુસાર=જેવી; મળતી.	ગદમાં=માટીમાં
નોખમાં=શોભામાં	પવિત્ર=શુદ્ધ
કોટીધ્વજ=કરોડો.	જીવન=જીંદગી.
ગરજતા=વસ્તા.	અંતર=મન.
ગોખ=ભવ્ય મહેલ.	ભ્રાત=ભાઇ
ગુણસાર=સદ્‌ગુણી	ધ્યાન=સ્મરણ

સ્વારીમાં ફરતા ત્યારે જેઓ હાથીના હોદ્દામાં બિરાજતા, માથે છત્રની છાય થતી ને આગળ છડીધરો દોડતા હતા, વળી અંતરગદાને દ્રવ્યની પણ તેમને ખોટ ન હતી, તેવા માણસો પણ એક દિવસ=ભભકતી અગ્નિમાં સૂતા અર્થાત તેવા માણસો પણ સવ વૈભવ મૂકી મરણ પામ્યા. ૧

વૈભવ અને સર્વ સુખ ભોગવનારા હતા, અને કોઇ પણ કામ કરતાં મારો નઠારો વખત જોતા નહિ (કામ કરતાં વહેમ રાખતા નહિ;) તેવા માણસોએ કરોડો (પુષ્કળ) દ્રવ્ય સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી ખજાના ભરી ખાણમાં દૂર કર્યા તેવા માણસો પણ એક દીવસ મસીદ કે મસાણમાં (હિંદુ મસાણમાં ને મુસલમાન કબરસ્તાનમાં) સોડ તાણીને સુતા અર્થાત મરણ પામ્યા. ૨

ઇંદ્રપુરીની સાથે સ્પર્ધા કરે તેવી શોભાવાળી નગરીઓમાં અનેક કરોડપાતઓ (ધનાઢ્ય માણસો) સુશોભિત મહેલોમાં વસતા હતા; અને તેમાં સ્ત્રી પુરુષો સદ્‌ગુણી હતાં, તેવી નગરીમાં પણ કોણ જાણે ક્યારે માટીમાં મળી ગઇ (વખત જતાં તેનો પણ નાશ થઇ ગયો.)

આમ છે માટે હે મિત્ર! ઉપરની સઘળી વાતનો વિચાર કરી (સર્વ સુખ અસ્થિર છે એમ જાણી) પાપો મટી પવિત્ર બનો (નઠારાં કામ કરવાં

છોડી દઈ સારાં કામ કરો) ભગવાનની ભક્તિ કરવી એજ આપણી જીંદગીનું ફળ છે એમ જાણી ભગવાનને ભજો અને મનમાં પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખી હંમેશાં તેનું સ્મરણ કરો.

શ્યામ=મૂળ અર્થ કાળું પણ રૂઢિથી એને અર્થ (કૃષ્ણ ભગવાનના અવતારનું) વિશેષ નામ થઇ ગયો છે.

ચરણ=પગ

સ્મરણ=(સ્મૃ+ધા अन કિ૦ પ્ર.) યાદ કરવું તે.

ત્રિલોક=(દ્વિગુ સમાસ) ત્રણ લોક; સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

ક્રોડ=કરોડ

કૃપાળ=(कृपालु ઉપરથી) કૃપાવાળા

ખાનપાન=ખાવું પીવું તે.

વદન=મુખ.

કષ્ટ=દુઃખ

અભાગી=ભાગ્યહીણ.

દુષ્ટ=નીચ કામ કરનાર

ઇષ્ટ=માનેલો.

જુક્ત=કળા, રીત

કાંપ=કાદવ

જાચ્યો=યાચ્યો.

આયુ=આવરદા; જીવનદોરી.

(૨)

હે મિત્ર ! કૃષ્ણ ભગવાનના ચરણનું સ્મરણ કરવું એજ રીત સૌથી સાચી અને સરળ છે, તે વિના ત્રણે લોકમાં બીજી સર્વ વાતો કાચા છે (નકામી છે) એવી વાતોથી કંઇ ખરો ફાયદો થતો નથી :-

હે દયાળુ પ્રભુ ! તમે હાથ, પગ, કાન અને નાક એ સર્વ ઇંદ્રિયો બનાવી આંખો,મોઢું ને તેમાં દાંત આપી સાથે જ્ઞાનશક્તિ વિશેષઆપેલીછે.

વળી ખાવા **પીવાની** સઘળી વસ્તુઓ પણ તે પ્રભુ આપે છે. ભુખ તરસ ને ટાઢ તાપનું દુઃખ પણ પ્રભુજ મટાડે છે (તે દુઃખો

દુર કરવા પ્રભુએ આપણને જોઇતાં સાધન આપેલાં છે,) એવો દયાળુ પ્રભુ તને ઘડી યાદ કરે છે—રક્ષણ કરે છે; પણ તું ભાગ્યવગરનો અને પાપી હોવાથી તારા મોટા દેવને ઓળખતો નથી. (ઇષ્ટ દેવ કહેવાનું એ કે હિંદુ લોકોમાં ઘણા ધર્મ પ્રચલિત છે તે દરેકમાં જુદા જુદા દેવને માનવાનો ઉપદેશ છે પરંતુ તે સર્વ એકજ પ્રભુનું સુચન કરે છે એમ માની કવિ ઇષ્ટ=પોતાનો માની લીધેલો એક દેવ—પછી તે શિવ, વિષ્ણુ કે દેવી હોય તેનું ભજન કરવાનું કહે છે.)

હે જીવ ! તું વિચાર કર મનુષ્ય જેવી ઉત્તમ જાતિમાં જન્મ પામી તેં શું કર્યું? પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવાની રીત તેં જાણી નથી પણ પાપના કાદવમાં જન્મ્યો અર્થાત્ અતિ ઘોર પાપ કરવામાંજ તું આગળ વધવા માંડયો. હે ભાઇ ! જો હજી પણ ઉપાય થાય તો ઘણું સારૂં. કારણ કે એક ઘડી જાય છે, તે તારા આયુષમાંથી ઓછી થાય છે.

(૩)

મનોરંજન કવિતા.

નાથ=ધણી.
નરક=પાપી માણસોને મરણ પછી શિક્ષા ભોગવવાનું સ્થાન
સારન્તત્વ.
ચતુર=બુદ્ધિવાળી.
ઉત્તર=જવાબ.
લહો—કહો; આપો.
ઓટલા=આનન.
શ્રીફળ=નાળીએર.
દગો=કપટ
પદ્વી=હોદો
વાચા=વાણી.
અવિચલ=જેચલિત-નાશનથાયતે
પરમ=મોટું,
આદ્ય=પહેલો.
અંત=છેલ્લું
રહેમ=ઠડી.
વરણ=અક્ષર.

નરકનો નાથ–ધણી કોણ ? જમ દહીંને મન્થન કરતાં તેમાંથી તત્વરૂપ શું નીકળે ? ઘી, બાળકની પોથાને આપણે શું કહીએ છીએ; ચોપડી, રસોઇ કરનારી અ દરરોજ ઘરમાં બધાનું શું ખાવાનું કરે છે ? રોટલી.

હે ચતુર પુરૂષ ! ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે વિચાર કરીને આપો. જો તમે સમજ્યા હશો ને તેના ઉત્તર આપશો તો તમને માન આપી બેસવા માટે આસન આપીશ, પણ જો નહિ સમજી શકયા હો તો હું કહીશ કે (ઉત્તર) જમ. ઘી, ચોપડી રોટલી.

શ્રીફળમાં શું હોય છે ? જ. કોપરૂ દગો કરતાં શું હારે, જ. ધરમ. (દગોકરે ત્યારે તે દગાબાજ એટલે કપટી માણસ કપટ કરે ત્યારે તે શું હારે–શું ખુવે, જ. ધરમ) ઘણાં ગામડામાં ભારે અધિકાર કોણ પામે છે, જ. ગમેતી. વળી મટે નહિ તે કોણ જ રોગ મટે એટલે રોગની શાન્તિ થાય અથવા તે નાશ પામે ગાટે નાશ પામે તે કોણ? ઉપર જેમ દગો કરે તે દગાબાજ એવો અર્થ લીધોતેમ અહીં મટે નહિ તે કોણ–કેવો !) જવાબ શાશ્વત એટલે અનંત થાય સૌ દુઃખોમા મોટું દુઃખ તે કયું ? જ. મરણ આ પાંચ પ્રશ્નો પૂછી કવિ કહે છે. કે એ પાંચે જવાબમાં જે શબ્દ આવ્યા તેનો પહેલો ને છેલ્લો અક્ષર કાઢી નાખે એટલે બાકી પરમેશ્વર રહે છે. એ અવિચળ અવિનાશી દેવ છે (આ છએ પદના) વચલા અક્ષર દ, લ, પ, ત, રા. મ, થી બનતા નામવાળો કવિ (દલપતરામ) કહે છે કે પરમેશ્વર છએ લીટીના પહેલા અક્ષરવાળા નામ (અમદાવાદ) ઉપર દરરોજ કૃપાદૃષ્ટિ રાખે.

પાઠ ૨૧ મો

વિદ્યા વિષે.

માન=અહંકાર; હુંપદ.
વાન=શરીર.
નૃપતિ=(નૃ=નર+પતિ) રાજા
નામે—નમે; નમસ્કાર કરે.
વિવેક=સારૂં નરસું સમજવું તે
વિમલ=શુદ્ધ.
વાણી=બોલી.
વિશ્વ=જગત.
મોહિની=મોહ
સદ્‌વિદ્યા=સારી વિદ્યા
વિશાળ=મોટું.
વિદ્યાહીન=વિદ્યા વગરનો મુર્ખ.
પંડિત=વિદ્વાન.
મૂઢ=(સં મૂક-વાચા વગરનો,મૂંગો) મૂર્ખ
બગ્ગા=બગલા.
કોકિલા=કોયલ.
કગ્ગા=કાગડા.
રાય=રાજા.
રાંકાં=ગરીબડાં
સિંધુ=સમુદ્ર
ટાંકા=ઘરમાં પાણી ભરી રાખવાનો કુવો
પ્રાક્રમ=(પરાક્રમ ઉપરથી)બહાદુરી
શિર=માથુ
મોર=શોભતા વાચક શબ્દ.

અજ્ઞાનને લીધે મનુષ્યમાં રહેલું હુંપદ વિદ્યા પાસે મુકે છે અર્થાત માન હલકું પડે છે, નાશ પામે છે ને ખરી કીર્તિ તો વિદ્યાનીજ કેલાય છે, વિદ્યા વડેજ મનુષ્યનું શરીર શોભે છે (વિદ્યા એજ મનુષ્યનું ખરૂં આભુષણ છે) રાજા પણ વિદ્યાને એટલે વિદ્વાન પુરૂષને નમે છે. વિદ્યાથીજ વિવેક શીખાય છે, અને વાણી પણ વિદ્યાથીજ શુદ્ધ થાય છે; વિદ્યાને બધું વિશ્વ માન આપે છે. ખરેખર વિદ્યા, જગતમાં મોહ પમાડનારી અલૌકિક વસ્તુ છે; સારી વિદ્યા એ કિંમતી રત્ન છે. માટે વિદ્યાથી કંઇ પણ વધારે કીમતી નથી; વિદ્યા આગળ

ધનનો પણ હિસાબ નથી વિદ્યા વગરનો એટલે મુર્ખ માણુસ ખરેખર પશુ સમાન છે.

હંસ આગળ જેમ બાગલા શોભતા નથી; તેમ પંડિત આગળ મુર્ખ માણસો શોભતા નથી, જેમ કોયલ પાસે કાગડા શોભતા નથી તેમ વિદ્વાન માણુસો પાસે મુર્ખ શોભતા નથી, રાજા પાસે જેમ ગરીબ માણસોનો હિસાબ નથી, તેમ પંડિત આગળ મૂર્ખ માણુસોનો પણ હિસાબ નથી; અને સમુદ્ર મુકાબલે જેમ કાંટ કિંમત વગરનાં છે તેમ વિદ્વાન પાસે મૂર્ખ માણુસો પણુ કંમત વગરના છે. વિદ્યાવાળા માણસોમાં ઘણું પરાક્રમ છે તેઓ વિદ્યાના બળથી મોટાં મોટાં કામો કરવા સમર્થ છે, તેથીજ તેઓ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, સામળ કવિ કહેછે કે વિદ્વાનો પાસે મૂર્ખ માણુસ તો ચાકર (છેક હલકા અથવા નીચ) કે ચોર જેવા છે.

સાચી સમજ.

જટા=માથાપર લાંબા કેશ રાખવા તે	ગધર્વ=ગધેડો
નિજ=પોતે	છાર=રાખોડી
કાયા=શરીર	લોટે=આળોટે.
જળચર=(જળ+ચર ફરવું)જળમાં ફરનાર, મગર, માછલી ઈ.	શુક=પોપટ
ધ્યાન=મન જોડવું તે.	ભાખે=ભણે, બોલે
ધાયા=દોડયા.	માનીની=સ્ત્રી, અહીં માદાના અર્થમાં દેલ
બાળ=પેટાં.	શ્વાન=કુતરો.
શિશ=માથું.	ભાળે=જુએ.
અજા=બકરો.	ન્યાળે=જુએ.
	સહેછે=વેઠે છે.

દૃઢ=સ્થિર
આસન=બેઠક.
છપીને=છુપાઇને; ગુપ્ત.
નોળીકર્મ=નાકથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=હાથી (રાજ-શ્રેષ્ઠતા વાચક પ્રત્યેય)
ભક્ષ=ખાવું.
અનુભવ=ઓળખાણ
સહેજ=પ્રયત્ન વિના.
ભાવના=ઇચ્છા
ભગ્ન=નકામી
મનસા=મનવડે.
ફળપત્ર=ફળ ને પાંદડાં
પાડ=પર્વત.

વડનું ઝાડ ધણીએ જટા વધારે છે, પતંગીઆં દીવામાં પડી પોતાની બાળે છે, માછલાં, મગર વગેરે પ્રાણીઓ હંમેશાં પાણીસ્નાન કર્યા કરે છે; અને શિકાર માટે બગલા ધ્યાન ધરી બેસી રહે છે; ઘેટાં માંથું મુડાવે છે અને બકરાં દાઢી રાખે છેઃ ગધેડા રાખોડીમાં આળોટે છે, પોપટ રામ બોલ્યા કરે છે; વળી મોર પક્ષી દેલનો સંગ કરતુ નથી અને કુતરાં કંઈ પણ ભેદ વિના બધાનું ખાય છે જો ઢોંગ કરવાથી પ્રભુ મળતા હોત તો ઉપર કહેલાં સર્વને મળે.

પ્રાણીઓને પ્રભુનાં દર્શન થાય પણ તેમ થતું નથી. તેથી શામળ કવિ કહે છે કે સમજ્યા વિના ઇશ્વરભક્તિનો આડંબર કરવાથી કોઇ સ્વર્ગમાં જઇ શકતું નથી.

ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી ભક્તિ કરવાથી ફળ મળતું હોય તો ઉંટનેજ મળે કારણ કે સદા ઉંચુંજ જુએ છે, તેવીજ રીતે વાગોળ ઉંધે માથે લટકી રહે છે માટે તેને ફળ મળત, વળી ઝાડ તાપ તડકો સહન કરે છે, પર્વત અચળ રહે છે સાપ ઘર કરીને રહેતા નથી— ગમે ત્યાં ફરતા ફરે છે, અને ઉંદરો છુપાઇને રહે છે માટે તેમને પ્રભુ મળત, પણ તેમ થતું નથી. નાકે પાણી પીવાથી કે ફળ ફુલ

ખાઇને રહેવાથી ફળ મળતું હોય તો હાથી અને વાંદરાંને મળત; પણ ઇશ્વરને ઓળખ્યા વિના સહજમાં તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવી તે નકામી છે. શામળ કવિ કહે છે કે મ વડે જેણે સિદ્ધ કર્યું છે, જેને ઇશ્વર ભક્તિનો ખરો માર્ગ સૂઝ્યો છે તે કદી ઉપર કહ્યા તેવા ઢોંગ કરશે નહિ. તેને તો ઘેર બેઠા કથરેટમાં ગંગાજી પધાર્યાં હોય તેવું છે અર્થાત ઇશ્વર ભક્તનો ખરો માર્ગ જાણ્યો હોય તો પછી કંઇ પણ ઢોંગ કર્યા વિના ધારેલું ફળ મેળવી શકાય છે.

સાચી સમજ

(૨)

વહ્યાં=ગયાં.
નાકાં ગયાં=વેહ ઘસાઇ ગયા
તીરથ=જાત્રાનાં સ્થળ
ચર્ણ=પગ.
પામવા=પ્રાપ્ત કરવા
મેળ=કોઇની સહાય વિના
સમરસ=સુખ દુઃખમાં સમાનવૃત્તિ
સહે =મહેનત વિના.
સંજોગ=મેળાપ.
સાવ=સર્વ
ભોગ=સુખ

પોતા=પહોંચ્યા,
શરણ=આશ્રય.
બ્રહ્મજ્ઞાન=બ્રહ્મનું ઓળખાણ
ઉત્પા =નવાઇ પામવા જેવું
તિમિંગલ=મોટા મચ્છ.
દમ =દુઃખ દેવું
પેરે પેરે=ધીમે ધીમે; કળે કળે
મથી વિચારી.
આથ્ય=પુંજી
ટળ્યો=નાશ પામ્યો.

તિલક કરતાં ત્રેપન વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં મતલબ કે ઘડપણ આવ્યું ને જપ કરતાં માળાનાં નાકાં પણ ઘસાઇ ગયાં; તીર્થમાં ફરી ફરીને

પગ પણ દુખ્યા, પણ પરમેશ્વરને શરણ પહોંચ્યા નહિ અર્થાત પરમેશ્વર મળ્યા નહિ, કથા સાંભળીને કાન બહેરા થઇ ગયા. (ઘણી ઘણી વાર્તાઓ સાંભળી) તો પણ અખો ભક્ત કહે છે કે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન થયું નહિ. ૧

કેટલાક મૂર્ખ માણસોની એવી ટેવ હોય છે કે પત્થરને દેવ તરીકે માની તેની પુજા કરે છે; વળી તે પાણી દેખે એટલે તેમાં સ્નાન કરવા મંડી પડે છે, અને તુલશીને દેખે એટલે તરત તેનાં પાંદડાં તોડે છે (મૂર્તિની પૂજા કરવા માટે) અખો ભક્ત કહે છે કે એતો બહુ ગોટાળો કહેવાય કારણ કે પરમેશ્વર એકજ છે. ૨

પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા સૌ માણસો તપ કરે છે, પણ અખો તો એની મેળે (તપાદિ કષ્ટ સહન કર્યા વિના) હરીમાં ફરે છે. મતલબ કે અખાને હરી મળ્યા છે; મને સમાનરસની સ્થિતિ, એટલે જે સ્થિતિમાં રસ–લાગણી સમાન થઇ રહે છે, મતલબ કે કે ઇપણ જાતનો જેમાં સંકોચ રહેતો નથી એવી સ્થિતિનો સંજોગ સહજ– વિના પ્રયત્ને થયો છે; અને હું તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે ભોગ પામ્યો છું એટલે મને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે તે સ્વતંત્ર રીતે,–ગુરુ પાસેથી નહિ અથવા મને ભોગ મળ્યો છે તેમાં કોઇ દેવની પરતંત્રતા નથી જેમ ભરદરિઆમાં મોટા મચ્છ ફર્યાં કરે છે તેવી રીતે હું હરિમાં રમું છું. તો મારે શરીરને કષ્ટ આપવાની શી જરૂર છે? ૩

મેં ધીમે ધીમે વિચાર કરી જોયો તો મને જણાયું કે હરિ વિના કોઇ પણ પદાર્થ છેજ નહિ. આમ તો ઇશ્વરે મને જે આઠ વેંતનો ઘડયો છે તે તેનાથી શી રીતે દુર હોઇ શકું? આમ વિચાર કરતાં મને પરમેશ્વર જડયા. અખો કહે છે કે મારૂં શરીર નાશ પામ્યું પણ એ પુંજી બ્રહ્મજ્ઞાન તો કાયમ રહી. ૪

પાઠ ૨૮ મો.

કબીરવડ.

આસ્યો=દેખાયો (માસ ધા.)
ધુમસે=ધુમાસ્થી.
નિરભયપણે=બીકવિના
જોદ્ધા=લડવૈયો
હૃદે=મનમાં
ધ્યાન=સ્મરણ
શોક=દિલગીરી
હરતો=નાશ કરતો
અચરતી=નવાઇ, આશ્ચર્ય.
મોરું=અહારપડતું;શોભીતીવસ્તુનાક
અગરૂર=અભિમાની.
અમર=નાશ ન થાય તેવું.
તરૂકેરી=ઝાડની.
તંતુ=તાંતણા
અતીશય=અતિશય, ઘણું
સંકેલી=ગીંટાળી
ગિરિ=પર્વત
ભાનુ=સૂર્ય
અતિશ્રમ=ઘણી મહેનત.
ભેદી=ચીરી

અભંગ=ચોકખું
સમાતાં=રહેતા.
ખગ=(ખ-આકાશ×ગ–ગમ્‌-ચા.
જવું)આકાશમાં ફરનાર પક્ષી
કરમહીણુ=નશીબ વગરના
રમણીય=સુંદર શોભા
લાલલલના=(દ્વાદસમાસ) યુવાન
સ્ત્રી પુરૂષ
સત્સંગ=(સદ-સારું×સંગ-સોબત
સારી=સાધુ પુરૂષોની સોબત
નિત્ય=હંમેમાં
શીતળ=ઠંડી
મિત=મધ્યમ; થોડું
જપ=મંત્રનો ઉચ્ચાર
હરિત=લીલાં
કુમશાં=ભરાઉ
ખુશનુમા=ખુશી કરે તેવાં
ખરી=નાશ પામી
ગંભીર=મોટાં
કૃતાર્થી=આભારી

કબી વડ છેટેથી ધુમસવાળા પહાડ જેનો ભુરા રંગનો દેખાય છે. તે નદી (નર્મદા) વચ્ચે નિડરપણે એક સરખી રીતે ઉભેલો છે. જાણે કોણુ યોદ્ધો હારીને હરિનું ધ્યાન ધરતો ન હોય! એ એકાંત જગામાં ઉભેલો વડ સવારમાં માણસોનો શોક દૂર કરે છે. ૧

કદમાં અને દેખાવમાં એ વડ નવાઇ પમાડે એવો છે (આખા જગતમાં એ ાં વિસ્તારવાળાં વૃક્ષ કદાચિત્ જણાય છે.) એ આખા દેશના શણગારરૂપ છે તો પછી શા માટે આ દેશ મગરૂર ન રહે? સઘળી ભકતોમાં કબીર પવિત્ર મનાય છે અને તે તેના નામનું સ્મરણ કરાવતો આ—કબીરવડ—વડ હજી સુધી પવિત્ર મનાય છે. વળી કબીરવડ પવિત્ર માનવાનું બીજું પણ એ કારણ છે કે ત્યાં ઘણા સાધુસંતો રહેતા હોવાથી ત્યાં જતા યાત્રાળુઓને સંતોષ થાય છે (કબીરવડ ચિરંજીવ રહેવાનો એમ કહેવા કવિ કારણ આપે છે કે) ઝાડની ડાળોમાં વડવાઇ ઉત્પન્ન થઇ અને પાછી એવા તંતુ ગયા કે જમીનનાં મુળ ચે અને પાછા નવા વડ ઉત્પન્ન થાય. પ્રજા વૃદ્ધિ આમાજ થાય છે અને તેથી (કવિ કહે છે કે કબીરવડ હંમેશા કાયમ રહેશે એમ કેમ ન કહેવાય! શંકર પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન વડ તેકૈલાસ છે શિવ જ્યારે કૈલાસ જાય છે ત્યારે વડ ઉપર થઇને જાય છે. શંકર કાઇ વખત કબીરવડ આગળ થઇ જતા હશે ત્યારે તેમને ત્યાં નિવાસ કરવાનું મન થએલું અને તેથી આનંદ પામી તેમણે પોતાના જટા છુટી મુકી દીધી હશે તે વખતે કબીરવડની વડવાઇઓરૂપી જટાની શોભાથી પોતાની જટા માટે શંકરને શરમ થઇ અને તેથી વડનો ત્યાગ કરી પર્વત ઉપર જઈ રહ્યા. ૨—૩

(કવિ અનુભવથી કહે છે કે) ઉનાળામાં સુર્યના પ્રખર કિરણ પણ વડની છાયામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી અને ઉંચે એવો ઘટ છે કે ગરમીના દિવસમાં માણસો ઠંડી છાયાનું સુખ ભોગવે છે વળી આજુબાજુમાંથી પવન આવીને પણ જગ્યા ચોકખી કરી આપે છે. અને આનંદ આપે છે.૪

ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ આ સ્થાનમાં સુખ પામે છે. ઘણા યાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને અહીં ઉતરે છે વળી ઘણા ફિકરીઓ પણ આ સ્થાનમાં રમત કરતા ફરે છે. હજારો માણસોને એક સામટો વાસ કરવામાં અહીં અડચણ પણ પડતી નથી. ૫

નર્મદા નદીપુર જોસથી વહે છે તે પણ અહીંથી જોવાય છે. આ બેટ ઉપર પશુપક્ષી ફરે છે તે પણ અહીં રહી જોવાય છે બારે ઘટા જોવી દીસે વાયુ લેવો ને કોઇ પક્ષીઓના શબ્દ સુણવા વગેરે પ્રકારનું સુખ કબીર વડ જઇને જે ભોગવતા નથી તે કરમહીણજ. ૬

ઘટ્ટ ડાળા થઇ જવાને લીધે ગલીકુંચીઓ (ભુલવણીવાળા માર્ગ) માં ફરવાને આનંદ અહીં મળે ઘણી બખોલો ને ઘણી સુંદર બેઠકો પણ અહીં બંધાઇ ગએલી છે. એ બેઠકો એવી છે કે જેમાં જુવાની જુવાન સ્ત્રી પુરુષ રમત રમી શકે છે અને કેટલીક એવી એકાંતમાં છે જ્યાં બેસી જોગીઓ નિરાંતે જપ જપી શકે છે.

ઉપર છવાયલ જાતાં લીલાં, કુમળાં ને હુમસાં પાંદડાંથી વડ સુંદર દેખાય છે. ટેટા પણ રાતા થાય છે. લીલાં ને કુમળાં પત્ર ને અનેક નાના ઘણા પક્ષીઓ બેઠાં હોય, ટેટા ખાતાં હોય તેથી વડની શોભામાં કંઇક ઓર વધારો થાય નચે પડેલાં ઠરતાં બિંદુઓ બરફ સરખાં હોવાથી તડકો પડવાથી ચળકે છે અને તેમાંથી પરાવર્તન પામતાં કિરણો મનોહર રંગના હોવાથી મનને ખુશ કરે છે. ૮

હે કબીરવડ! તને જોઇને મારી આંખો ઠરી છે. મારી પાપી બુદ્ધિ ખરી-નાશ પામી છે. ખરેખર, મને સાની જાત્રા થઇ છે. કહે ગંભીર વડ! તારાથી આ નર્મદા વિશેષ શોભે છે અને તારાં દર્શનથી હું (નર્મદા શંકર) પણ કૃતાર્થ થયો છું. ૯

પાઠ ૩૪ મો.

વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

સમાણી=સરખા
શાણી=ડાહી
પ્રતિજ્ઞા=આજ્ઞા
પ્રમાણી=પ્રમાણુગણી—માની
કુરંગ=હરણ
ભ્રષ્ટ=નઠારી
વિપરી =નઠારી
ધુત=જુગાર.
વળુંધી=વળગી
યદુપુરી=દ્વારકાં
સુર =દારૂ
શરીરશુદ્ધિ=શરીરનું ભાન
કાળજ્ઞાની=વખતને જાણનાર અર્થાત્ દીર્ઘદર્શી
પાની=પગલાં
દ્વેષ=અદેખાઇ
ક્રોધ=ક્રોધ કરનાર
નિપુણતા=કુશળતા
જમાવી=ફેલાવી
રૂડો=સારો
શાસ્ત્રવેત્તા=શાસ્ત્રોને જાણનાર
નિકટ=પાસે
કષ્ટ=દુઃખ
લહ્યું=વહોર્યું

સીતાના જેવી સદગુણી ને ડાહી સ્ત્રી બીજી કોઇ ન હતી. તે હંમેશાં પતિની આજ્ઞા પાળતી તથાપિ તેણે મૃગ હણવાને માટે નઠારી બુદ્ધિ કરી. ખરેખર જ્યારે વિનાશકાળ આવવાનો હોય છે ત્યારે નઠારી બુદ્ધિજ સૂઝે છે.

કૌરવો ભુત, ભવિષ્યને વર્તમાન કાળને જાણવાવાળા હતા તથાપિ તેમણે કુસંપ કરતાં પાછી પાની કરી નહિ અર્થાત તેમણે વગર વિચારે પાંડવો સાથે કુસંપ કર્યો. તે લોકો ઇર્ષ્યા સાથે કપાઇ મુઆ—તેમનાં શરીર કપાઇ ગયાં એટલે તેમનો દ્વેષ-ઇર્ષ્યા પણ કપાઇ ગયાં અર્થાત નાશ પામ્યા ખરેખર. ૨

પ્રજાને ન્યાય આપવામાં કુશળતા બતાવી નળરાજાએ જગમાં પોતાની આબરૂ વધારી તથાપિ જુગારને વળગી રહી તેણે રાજપાટ ખોયું. ખરેખર ૩

દ્વારકાંનગરને તેમાં વાસતા બાહદર લોકોને-તેમના વૈભવ પ્રતાપને સાંભળો વિચાર કરો, પણ જ્યારે દારૂનું વ્યસન કીધું ત્યારે તેઓ ફરી અવસ્થામાં સઘળા મરણ પામ્યા ખરેખર. ૪

લંકાપતિ રાવણ સારોને શાસ્ત્ર જાણનારો હતો. વળી નવે ગ્રહ હંમેશાં તેની પાસે-તેના તાબામાં રહેતા, અર્થાત્ તે ઘણો બળવાન હતો પણ તેણે નઠારી બુદ્ધિથી સીતાને હરી જઇ દુઃખ વહોરી લીધું, ખરેખર. ૫

સંત સમાગમ વિષે.

સુખદાયક=સુખ આપનાર
સંત સમાગમ=સારા પુરૂષોનો સમાગમ
ટળે=જાય
તૃષ્ણા=ઇચ્છા.
ઇર્ષ્યા=અદેખાઇ.
મોહ=પ્રેમ ચોંટવો તે
મત્સર=તોર
મમતા=મારાપણું-હું પદ.
પ્રગટે=ઉત્પન્ન થાય
દ્રઢ=ચોકસ
પતિત=પાપી
ઓધાર્યાં=ઉદ્ધાર કર્યો: તાર્યો
મર્મ=ભેદ
અનુપ=(અનુપમનું ટુંકું રૂપ)ઉપમા આપી ન શકાય તેવું.
મહિમા=મોટાઇ.
મહંત=મોટા માણસ
આળપપાર=ફાંફાં

સાધુ પુરૂષોની સોબત સુખ આપનારી છે માટે તેવા માણસોના સહવાસમાં રહેવું. સંત પુરૂષોના મેળાપથી આશા, ઇચ્છા અભિમાનને અદેખાઇ જતાં રહે છે અને મોહ, તોર ને હું પદ નાશ પામી મનમાં પ્રભુનું ચોકસ જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, માટે સંત સાધુઓનો સમાગમ કરવો ૧

સંત પુરૂષોના સમાગમથીજ નારદમુનિ હરિનું મન થયા એટલે

સર્વ વાત જાણી શકે તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકયા, અને તેમણે ઘણાં પાપી માણસોને બોધ આપી તાર્યા એમની કીર્તિને પ્રતાપ હજી પણ મોટો છે માટે સંત પુરૂષોનો સમાગમ કરવો. ૨

સંત પુરૂષોના સમાગમથીજ શુક વગેરે મુનિઓ સુખી થયા ને તેમનાં મન પ્રભુના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચોટયાં. વળી તેમણે ઘણી બાબતોનો ભેદ પણ જાણ્યો માટે સંત પુરૂષોનો સમાગમ કરવો. ૩

સાધુ પુરૂષોનો મહિમા મોટો છે તેમને સેવવાથી માયાની જાળમાંથી છુટાય છે અને પ્રભુ પ્રત્યે પ્રીતિ વધે છે મુકતાનંદ કહે છે કે સઘળાં કાંઈ છાડી દઈ સાધુ પુરૂષોના સમાગમ કરો. ૪

ઝેર=અદેખાઈ
વેર=દુશ્મનાઈ
કાળા કેર=મહા જુલમ
ઉપકાર=ગુણ, પાડ
લાજ=કીર્તિ
લેખ=ગણ
કુકર્મી= દારાં કર્મ કરનાર
દગો=છળ, કપટ
ડુબ્યું=નાશ પામ્યું
મારણ=મારનાર
તુલ્ય=બરાબર
જડ ઉખડી=વિનાશ થયો
ભારે=(પ્રેમભાવનું) ઘણો
વિધવિધના=જુદી જુદી જાતના
વૈભવ=મોજમઝા
પટકુટ=સુંદર કપડાં
કોણ માત્ર=શા હિસાબમાં
સંહાર=નાશ
મહી=પૃથ્વી
માનવ=આબરૂ
સ જગ=સધી
કુમાત્ર=નઠારાં
નેજા=વાવટા
તનુજ=છોકરાં
ગુલતાન=આનંદ
અ શ્રય=શરણ
ધવળ=ધોળી
મંગળ=શુભ.

નિર્જળ=જળ વિનાનાં
ચિત=મન
તજી=તજી
સંસ્થાન=ઠામ
ફેલ=ઢોંગ
વાટ=રસ્તે
ધીંગા—મજબુત
ધાટ=ઓવારા

કુંતર=કુવાનું પાણી પાઈ પાક કરવાની જગ્યા; વાડી.
પ્રવેશ=(प्र–विश ધા.)પેસવું
નિરંતર=હંમેશાં
સ્વર્ગસમો=સ્વર્ગના-જેવો
શણગાર=ભૂષણ અલંકાર.
સજજે=ગણ્ કરજે
આદિ =વગેરે

અહેખાઈને વેર ગયાં ને મહા જુલમ કરનાર પણ નાશ પામ્યા જુદી જુદી નાતના લોકો સંપથી રહી પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે છે હવે બકરી જેવા ગરીબ પ્રાણીનો પણ રસ્તે જતાં કોઇ કાન પકડી શકતું નથી અર્થાત ગરીબમાં સોને પણ આ વખતમાં કોઇ હરકત કરી શકતું નથી એ બધો ઉપકાર પરમેશ્વરનો માનીને હે હિંદુસ્તાન! તું હવે રાજી થા. ૧

આજે દેશમાં શ્રેષ્ઠ રાજ્ય થયું છે અને તેણે તારી (હિંદની) લાજ વધારી છે એમ ગણ. ભયંકર ક્રુર કામ કરનાર ચોર પણ ગયા ને છળકપટનું ઘર હતું તે પણ નાશ પામ્યું મહમુદના જેવા જુલમીને તૈમુરના જેવા તોફાન કરનારા-ધાડપાડુ રાજાઓ હવે દેખાતા નથી એ બધા ઉપકાર૦ ૨

નાદીર જેવા જુલમી રાજાઓ પણ નાશ પામ્યા ને તેમનાં મૂળ ઉખડી ગયાં હવે ભીલ લોકોના ભરે બીક અને કજીઆ કંકાસ કયાં છે લોકોને જુદી જુદી જાતના વૈભવ મળે છે ને સારાં સારાં કપડાં પહેરી પાન ચાવે છે અર્થાત આનંદ કરે છે. એ બધો ૩

હવે હોળી કરથી દેશની કંઇ પણ ખરાબી થતી નથી અને મરાઠાનો

તો હિસાબજ નથી સિંધિઆ લોકો કદી પણ નુકશાન કરી શકતા નથી વળી નઠારા-કુર પિંઢારા હતા તે પણ નાશ પામ્યા. અગ્રેજી વાવટાની નીચે હવે તારાં છોકરાં આનંદ કરે છે. એ બધો૦ ૪

એ બળવાન રાજ્યના આશરામાં રહી સારાં ધોળ ને ગુણનાં ગીત ગાય છે. એ રાજ્યના ધારા એવા સારા છે કે નિર્બળ માણુસને પણ કોઇ જાતની બીક રહેતી નથી, કોળી વગેરે માણસોનો ભય ન રાખતાં સૌ માણસો પોત પોતાના સંસ્થાના કામ સાચવી શકે છે, એ બધો૦૫

હવે ફાંસીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલમાં લુંટફાટ કરી શકતા નથી. મજબુત બાંધાના કાઠી લોકો ને જાટ લોકોનાં ઘોડેસ્વાર ધાડાં હવે પાણીના ઓવારા ઘેરી શકતાં નથી લશ્કર પણ પહેલાની પેઠે ખેતર કે વાડામાં જઇ લુટી શકતા નથી એ બધો. ૬

તે માટે તું તનમનથી બ્રિટિશ રાજ્યનો ગુણ માની લે અને હંમેશાં રાજી રહીને સ્વર્ગના જેવી તારી શોભા વધાર. દલપતરામ કવિ અંતઃકરણથી આશિષ દે છે કે (હે હિંદુસ્તાન !) તું પૃથ્વીમાં ઘણું માન મેળવ એ બધો ઉપકાર. ૭

પાઠ ૪૩ મો
નળ દમયંતી

નરદેવ=(સા. ત. સ.) રાજા	વરી=પરણી
પ્રશંસા=વખાણ.	સુર=દેવતા.
હંસથી=હંસને મેઢેથી	વહાથી=હેતથી

નૃપ=રાજા
રાજી=આરોપી
દિવ્યાંગના=(દિ૦ (દેવતાનું x
અંગના=સ્ત્રી) દેવાની સ્ત્રી
સમ-સરખી
દીપતી=શોભતી
તનયા=પુત્રી
તનય=પુત્ર
સાંપડયાં=પ્રાપ્ત થયાં
સુરપુર=(ષ ત. સ) દેવતાનું નગર
ભાવતાં=ગમતાં
પુણ્યશ્લોક=પવિત્ર ચરિત્ર-યશવાળો
તે ચાર ગણાય છે, નળ, યુ
ધિષ્ઠિર જનક ને વિષ્ણુ
પ્રસરાવતાં=ફેલાવતાં
સુજ્ઞ-સુજાણ
નિજ=પોતાના
બંધુ-ભાઇ
દુર્દશા=(દુર=નઠારી×દશા સ્થિતિ)
નઠારી હાલત
સંતાન=છોકરાં
પળ્યા=ગયા
સુકુમાર=કોમળ
આકરો=કઠણ

તાકાત-બળ
ભૂ=પૃથ્વી
ક્ષુધા-ભુખ
શાંતિ=તૃપ્તિ
ખગ=(ખ-આકાશ-ગ+ગમ્=ધા
જવું ઉપરથી) આકાશમાં
ચાલનાર, પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર
દંપતી= સ્ત્ર
દંપતી=સ્ત્રી પુરુષનું જોડું
દુર્ભાગ્ય-નઠારૂં નશીબ
સ્થિર=કાયમ
મત=બુદ્ધિ
ઋતુપર્ણ=અયોધ્યાનો રાજા
બચવા=ઉગરવા
પળવા=જવા
પ્રાણ=(અહીં) પતિ ધણી
ગુણવંતી=ગુણવાળી
રાન=જંગલ
હેરાન=દુઃખી
રજની=રાત્રિ
સતી=સદ્‌ગુણી સ્ત્રી
બેભાન=ભાનવિનાની
જીવન=જીવાડનાર
વિકળ=બહાવરૂં

વ્યાધ=પારધિ
યુક્તિ= ળા
વૈદર્ભિ=વિદર્ભ દેશના રાજાની પુત્રી
વલવલતી=વલતી
કુળગુરુ-કુળમાં ચાલતો આવેલો
  કુળ રુ ગોર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી=નકી
અહિદંશ=અહિ–સર્પ; કર્કોટકનો
  ડંખ
વિરૂપ=કદરૂપું
સારથિ-રથ હાંકનાર
શીઘ્ર–જલદી
નરમણિ=(સા. ત. સ.) માણસોમાં
  શ્રેષ્ઠ
લક્ષણ=ચિન્હ
કળ્યા=ઓળખ્યાં.
હર્ષઘેલાં=(પં. ત. સ) આનંદથી
  ઘેલાં
અહિઅસર=સર્પ કરડવાથી થએલી
  અસર (શરીરનું બેડોળ
  બની જવું તે)
ગત=ગએલું
સાનુકુળ=(સ+અનુકુળ) માફક
છકી=બહેકી
કિંવા–અથવા
દ્યૂત=જુગટું
નિશ્ચય=જરૂર

ભીમકરાજાને દમયંતી નામે પુત્રી હતી હંસને મોઢેથી નળ રાજાનાં વખાણ સાંભળી તે મનથી નળરાજાને પરણી ચુકી–નળ સાથે પરણવા તેણે દૃઢ નિશ્ચય કીધો. મોટી સ્વયંવરની સભામાં દેવતાઓને અને બીજાઓને છોડી તેણે હેતથી નળરાજાના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી. ૧

દમયંતી સૌન્દર્યમાં દેવતાઓના સ્ત્રી જેવી હતી. તેને વખત જતાં પુત્ર અને પુત્રી જન્મ્યાં તે સદ્ગુણી ને રૂપાળાં હતાં. નળ રાજાએ અમરાપુરીના જેવાં મન ગમતા સુખ ભોગવ્યાં અને પવિત્ર યશવાળો બની પ્રજાને પાળી તેણે પોતાની કીર્તિ ફેલાવી. ૨

નળ રાજા સારો જ્ઞાની હોવા છતાં, તે પોતાના ભાઇ પુષ્કર સાથે

જુગાર રમ્યો. જેને માથે દુર્દશા ફરતી હોય તેને તો સદા અવળું જ સુઝે તેનું બધું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમ ગયું એટલે છોકરાં મોસાળ મોકલી નળને દમયતા એકેક લુગડે પોતાનું નગર છોડી બહાર વનમાં જવા નીકળ્યા. ૩

જંગલમાં તેમના કુમળા સુવાળા પગમાં શુળો, કાંટા ને કાંકરા વાગ્યા અને વનમાં ખાડા ટેકરા ઓળંગતાં ઘણાં થાકી ગયાં જંગલમાં તેમને ત્રણ દિવસ સુધી ખાવાનું મળ્યું નહિ. તેથી ભુખને લીધે આંખો પણ ઉંડી ગઇ. મોઢાનું તેજ પણ ફીકકું પડી ગયું ને શરીરમાં કંઇ બળ રહ્યું નહિ. ૪

જંગલમાં ફરતાં તેમણે થોડે છેથી કેટલાંક પક્ષી જમીન પર બેઠેલાં જોયાં. નળ રાજાને ઘણી ભુખ લાગેલી હોવાથી શિકાર કરવા તેણે પોતાનું વસ્ત્ર તે પક્ષીઓ પર પાથર્યું પણ પક્ષીઓ તે લુગડું લઇ ઉડી ગયાં. તેથી દમયંતી પાસે જે એક લુગડું હતું તે તેમણે બંનેએ પહેર્યું. પોતાની આવી ખરાબ સ્થિતિ જોઇને નળ રાજાની બુદ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ. ૫

દુઃખથી બચવા નળ રાજાએ દમયંતીને તેના પીએર જવા કહ્યું. પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પોતાના ધણીથી છુટા પડવાનું ગમ્યું નહિ. વનમાં ઘણાં દુઃખી થઇ રાત પડતા બંને જણ ઉંઘી ગયાં. મધરાત્રે નળરાજા અર્ધું કપડું ફાડી દમયંતીને છોડી ચાલ્યો ગયો. ૬

જ્યારે દમયંતી જાગી ઉઠી ત્યારે તેણે પોતાના સ્વામીને જોયો નહિ. તે ઘણી ગભરાઇ ને બેભાન થઇ પૃથ્વી પર પડી ઓ મારા નાથ! ઓ મારા જીવનના આધાર! તમે મને એકલી મુકીને કયાં ગયા? એમ તે રૂદન કરવા લાગી. બહાવરી બની તે નળની શોધમાં ફરતી હતી એવામાં તેનો પગ અજગરના મોઢામાં આવી ગયો. તે દુઃખથી ટળવળતી દમયતીને કોઇ પારધિએ યુકિતથી ઉગારી. ૭

દમયંતી ત્યાંથી રખડતી રખડતી ઘણું દુઃખ વેઠી પોતાની માશીને ત્યાં ગઈ. અને સુખ દુઃખમાં (દાસી તરીકે) કેટલાક દિવસ ત્યાં કઢયા દમયંતીના બાપનો કુળગુરૂ જે સુદેવ કરીને હતો તે દયમંતીને શોધતો શોધતો ત્યાં આવી ચડયો તેની સાથે દમયંતી પોતાના પિએર ગઇ. આ વખતે નળરાજા પણ કરકોટક નાગની વિષમય જવાળાથી કદરૂપો બની ગયો હતો ને તે અયોધ્યાના રાજા ઋતુપર્ણને ત્યાં રથ હાંકવા માટે રહેતો હતો. દમયંતીએ જ્યારે ફરી સ્વયંવર વચ્યો ત્યારે નળ રાજા પણ રથ હાંકી ત્યાં ગયો. ૮

આ વખતે નળ રાજાના રૂપમાં ઘણો ફેર પડી ગયો હતો. પણ તેના લક્ષણમાં કંઇ ફેર પડેલો નહિ હોવાથી લક્ષણ મૂળનાંજ હોવાથી દમયંતી ઝટ દઇ નળને ઓળખી શકી. તેમનાં બે બાળક પણ આનંદથી ઘેલા બની તેમને ભેટી પડયા. આ વખતે નળરાજાને જે સર્પની અસર હતી–ચહેરો કદરૂપે બની ગયો હતો–તે મટી અસલ રૂપ પ્રાપ્ત થયું ને પુષ્કર પણ તેને નમી પડયો, વળી ગએલું રાજ્ય પણ તેને ફરીથી મળ્યું એમ જો પરમેશ્વરની મહેરબાની હોય તો સઘળા સારાં વાનાં થાય છે. ૯

સુખના વખતમાં છકેલી જવું નહિ, ને દુઃખના વખતમાં ગભરાવું નહિ. એમ જાણવું કે સુખ દુઃખ કંઇ હમેશાં ટકતાં નથી, વળી રાજા હોય કે ગરીબ માણુસ હોય પણ તે બધા જુગાર રમવાથી દુઃખી થાય છે માટે કોઇ માણસે કદી એ દુર્ગુણ પાસે જવું નહિ મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ. ૧૦

પાઠ ૪૭ મો

હાક=બુમ	ભાણ=સૂર્ય
તાક=માત્ર	ઝળહળ–તેજસ્વી
ઉઘો=ઉગ્યો	ઉદ્યોત=આગીઓ

રવિ=સુર્ય
પેર=પેઠે
લેહકે=ઝળકે
ઊહકે=સોહય
વદન=મોઢું
કમળનયન=(કર્મધારય) કમળ
જેવી આંખ
ફંદ=ફંદો; પાશ.
નાશા=નાક
કીર=પોપટ
ચંચ=ચાંચ.
કંઠે=મળે
ગજમુકતા=(કર્મ-ધા)હાથીના ગંડ
સ્થળમાં ઝરતા રસના મોતી
ઐશ્વર્ય=(ઇશ્વર મોટું-ય) મોટાઇ
જુધ્ધે=લડાઈમાં
ત્યાગી=વિરાગી
કર=હાથ
કુંજર=હાથી

શુંડાકાર=સૂંઢના આકાર જેવું
શોભાળ=શોભીતું
કટી=કેડ, કમર.
કુંજકાળ=(ષ. ત- સ.) (કુંજર-
હાથી-કાક-શત્રુ) સિંહ
શાર્દુલ=વાઘ
ગત્ય=ગતિ; ચાલ
નરપત્ય=નરપતિ, રાજા
નિર્વાણુ=નકકી
તવ=ત્યારે
સોમ=ચંદ્ર
ગતે=ગતિમાં
વાય=વાયુ; પવન
મહિમા=મોટાઇ
સ્થિરતા=અડગપણું
મેર=મેરપર્વત
ધને=ધનમાં.
કુબેર=સ્વર્ગનો દેવતા છે ને
તેની પાસે ખજાનો રહે છે
શિબિ=એક રાજાનું નામ

એ નળ આવ્યો એવી સ્વયંવરમાં હાક વાગી બુમ પડી એટલે ત્યાં ભેગા થએલા સર્વ રાજાનાં ગાત્ર શિથિલ થઇ ગયાં અર્થાત તેઓ નિરાશ થયાં જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય એવો તે નળરાજા આવ્યો એટલે સઘળા રાજા તારાની પેઠે નિસ્તેજ -ઝાંખા- થઇ ગયા.

જેનો પ્રકાશ ઝળહળ પ્રકાશી રહ્યો છે એવો તે નળ આવ્યો જેના મુગટપર આગીઓ ચળકે છે એવો આ નળ આવ્યો.

જેના કાનના કુંડળ સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે પ્રકાશે છે એવો તે આખા શરીર પર સુગંધીદાર ચંદન બહેકે છે એવો આ નળ આવ્યો.

જેનું મોઢું પુનમના ચંદ્ર જેવું શોભે છે એવો તે જેની કમળ જેવી આંખો પ્રેમની જાળ જેવી છે [આંખો જોવાથી તેના પ્રતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન છે] એવો આ નળ આવ્યો.

પોપટના નાક જેવું જેનું નાક છે એવો તે નળ આવ્યો દમયંતી સિવાય નળનું રૂપ ધારણ કરી સભામાં આવેલા પાંચ દેવોને કોઇ દેખી શકાતું નથી.

ગળામાં હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતા મોતીની માળા છે એવો તે નળ આવ્યો.

તેનું હૃદયને હુંટી કમળ જેવાં શોભીતાં છે તે અને તેની કમરે સિંહની કમર જીતી છે તેની કમર સિંહના કમરથી પણ પાતળી છે.—એવો આ

વાઘના જેવી અર્થાત ધીમી ચાલથી ચાલનારો તે નળ આવ્યો અને તેથી—તેના આવવાથી — ઘણા રાજા નિરાશ થયા.

દમયંતીના પ્રાણ જીવન-રૂપે તે નળ આવ્યા; અને હવે તે નક્કી દમયંતીને પરણવાના.

નળરાજા સભામાં આવ્યો છે એમ કન્યાને-દમયંતીને જાણ થયું અને તે સમજી કે જેનું હંસ વખાણ કરતો હતો તેજ નળરાજા છે.

તેજ તે સૂર્યના જેવો તપતો દેખાય છે ને ઠંડકમાં તે ચંદ્ર સમાન છે ચાલમાં તે વાયુના જેવો છે; અને શંકરના જેવી તેની મોટાઇ છે એવો આ૦

મેરૂ પર્વતના જેવું તેનું મન અચળ છે અને ધનમાં તે કુબેર જેવો છે.

શિબિ રાજાના જેવો તે સત્યવાદી છે; અને મોટાઇમાં નિધૂ રાજા જેવો છે. લડાઇ લડવામાં તે ઇંદ્રના જેવો બહાદુર છે; અને હરિશ્ચંદ્રની પેઠે તે વૈભવનો ત્યાગ કરી શકે તેવો છે.

પાઠ ૫૦ મો.

ધનવંતના ધર્મ વિષે.

વિનતી=અરજ.
લક્ષ=ધ્યાન.
શરણું=ધરકાં.
નિકટ=પાસે
સરે=થાય.
દોહલાં=કઠણ.
શ્રમ=મહેનત.
સઝવવું=મટાડવું.
મંદ=ધીમું.
મુગા=વાચા વગરના.
વજ્ર=૧ ઇંદ્રનું આયુધ ૨ એક જાતનો કઠણ પદાર્થ.
નિરાશ્રિત=આશ્રય-મદદ વગરનાં
ધર્મનેધીવું-ધર્મને માટે ખર્ચ કરવું.
સંચવું=સંગ્રહ કરવું.

મુક્તિ=મુચ્-ધા. (છુટવું) મોક્ષ.
છોડજે=મૂકી દેજે.
ક્રમ=ચાલ; રિવાજ.
ઠઠ=મોટાઇ.
દ્રવ્ય=નાણું.
વરવધૂ=(કન્યા)વરવહુ.
ધૂર્ત=ઠગારા.
દીન=ગરીબ, અપંગ.
સુધરાવે=સુધારવા માટે.
ચોંપ=ચાનક.
દરદી=આળસુ.
મોખરે=આગળ.
પાત્ર=લાયક.
રમો=(ધા. રમવું, ખુશી થવું) આનંદ પામો

હે દેશી બધુંઓ હું તમને વિનંતી કરું છું કે તમે ગરીબ માણસો ઉપર દયા રાખો; બહેરાં પાંગળાં ને રોગી માણસોની સંભાળ લો ૧

જે નજીકનાં સગાં છે તેમનાં કામ કરો, અને પછી બીજાં માણસોનાં દુઃખ મટાડવા તત્પર થાઓ. શરીર અને મનમાં ન સહન થાય તેવાં દુઃખ તમે મટાડો. ૨

હાડ મુંજ માં હોય ને રોગથી નાડી પણ ધીમી ધીમી ચાલતી હોય એવી રોગની વેદના નિરાધાર માણસો મુગા મુગા—બોલ્યા ચાલ્યા વિના શી-રીતે વેઠી શકે? તેમનું દુઃખ જોવાથી તમારા મનમાં તેની અસર થશે-તેમને દયા આવશે. માટે એવાં રોગી માણસોનાં દુઃખ મટાડવા તમે સારી રીતે દયા કરો.

આશ્રય વગરનાં ગરીબ માણસોને પાળવાં એ આપણો મોટો ધર્મ છે, આવાં સજ્જન શિરે સારી ગણાય છે. દેશી માણસોનું એ સારૂં આભમાં છે. માટે હિમત રાખીને દુઃખીનાં દુઃખ મટાડવા તૈયાર રહેવું.

મરણ પછી ધન તો અહીંજ પડી રહેવાનું છે, તે આપણી સાથે આવવાનું નથી પણ ફક્ત ધર્મજ સાથે આવનાર છે માટે પાપનો નાશ કરી પોતાનું ધન હોય તે ધર્મનાં કામ કરવા માટે ખરચવું જોઇએ. તેમ કરવાથી આ દુનિઆમાં માન મળે છે અને મરણ પછી મુક્તિ મોક્ષ—જે આત્માનું અંતિમ સ્થાન છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

નાતે જમાડવાના રિવાજ છોડી દો ને વરઘોડો કાઢ—વ ઘોડા કાઢવા વગેરે રિવાજ—પણ બંધ પાડો જો તમો કીર્તિ મેળવવા ઇચ્છા હોય તો ધુતારા લોકોને ન આપતાં ગરીબ માણસોને નહિ સોંપતાં તમે જાતેજ કામ કરો. ૬

વહેમને જડમૂળથી કાઢી નાંખો અને સુધારવા માટે ચાનક ચીવટ રાખો દયાળુ રાખી ગરીબનાં દુઃખ મટાડો.

જે ગરીબ માણસો લાયક હોય તેમને દાન આપવું. (ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે ' ગરીબોને દાન આપ શ્રીમંતોને નહિં. કેટલીક વખત કીર્તિ મેળવવા અથવા છેતરાઇ જવાથી દાતા કુપાત્રને પણ દાન આપે છે માટે તેમ નહિ થવા કવિ ચેતવણી આપે છે.) એના જેવી બીજી એકે મારી બુદ્ધિ નથી. નર્મદાશંકર કવિ નમ્રતા પૂર્વક કહે છે, કે હે દેશી ભાઇઓ, તમે ગરીબ લોકોને મદદ કરી આનંદ પામો.

બોધક છંદ

નિર્જળ=(બહુર્વ્રીહિ) જળવિનાનું.
નવાણ=પાણીની જગા.
તીર=કાંઠો.
ધીંગા=મજબુત.
નિવારો=ટાળો.
ધર્મ=ફરજ; કર્તવ્ય.
તનતાપ=શરીરનાં દુઃખ.
આદરવી=શરૂ કરવી.
ઔષધશાળા=(ષ. ત.સ.) દવાખાનાં
જનજાત=(ષ. ત સ.) માણસની
ભાળી=જોઈ.
ભાખે =(ધા. બોલવું) બોલો
જળેલ=જળી ગએલાં.

અંધા=આંધળા.
પુંજી=દ્રવ્ય.
ઉધારો=વાપરો.
શીરસ્તા=રિવાજ.
સુખસાજ=સુખનો સામાન.
નકારો=નઠારો.
કાવ્યકળા=કવિતા લખવાની કળા
જુગોજુગ=સર્વોત્તર.
લાવો=લાભ.
જોગ=વખત
જમાવો=માંડો.
પરલોક–બીજા લોકમાં પરદેશમાં.

પાણી વિનાનાં ગામમાં આવેલા નવાણ (પાણીની જગાઓ) ગળાવો વાવ, કુવા, નદીના કાંઠા તળાવ વગેરે જુનાં થઇ ગએલાં નવાણ શોધી કાઢી જલદી સુધરાવો હે ધનવાન લોકો ! એ તમારી ફરજ ૧

મજબુત ને મોટી ધર્મશાળાઓ બંધાવો કે જેમાં નબળાં સ્ત્રી પુરૂષો રહે ને તે દુઃખ મટાડો, હે ધનવાન૦ ૨

સારી ને મોટી નિશાળ ચલાવો, ને તેમાં બાળકોને સારી રીતે ભણાવો જેથી તેમની ઉપર આખી જિંદગી સુધીનો ઉપકાર થશે. હે ધનવાન૦ ૩

મોટાં મોટાં દવાખાનાં બંધાવો કે જ્યાં શરીરે રોગી માણસો નિરોગ બને અને રોગી બાળકો પણ સુખી થાય. હે ધનવાન૦ ૪

ભીખારીને જોઇ તેની સાથે માયાળુપણે બોલો, તેને ખાવાનું આપી અર્થાત ધંધે વળગાડી ભિખરી રાખો નહિ; હજારો જાતના ઉદ્યોગો ચાલે છે તેમાં તેને જોડી દો. હે ધનવાન૦ ૫

શરીરે ગળી ગએલાં કે જળી ગએલાં તથા આંધળાંને શરીરે કામ ન કરી શકે તેવાં માણસોનું ભરણ પોષણ કરવા તમારૂં ધન વાપરો. હે ધનવાન૦ ૬

સંપ કરી ચાલતા રીત રીવાજમાં સુધારો કરી સૌના સુખનો સામાન ત્યાર કરો, ને હંમેશાં સારા વિચાર કરો. હે ધનવાન૦ ૭

પરદેશમાં જઇ વેપાર કરો અને બીજા લોકોની વિદ્યાકળા શીખી લાવો, તેમ કરવામાં હિંમત હારો નહિ પણ ઉમંગ રાખો. હે ધનવાન૦ ૮

હે ધીર પુરૂષો ! કવિઓ પાસે પુસ્તકો લખાવી તમારૂં નામ કાયમ રહે તેમ કરો, હે ભાઇઓ! આવો જોગ ફરીથી મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે તેનો સારો ઉપયોગ કરો હે ધનવાન૦ ૯

પાઠ ૫૪ મો.
જગત્કર્તાની સ્તુતિ.

શોભા=દેખાવ. | રાજ=રાજા.
સાજ=ભપકો | જશ=કીર્તિ.

કામ=હિંમત.
ન્યારાં=સુંદર.
રચના=બનાવટ.
ઉદ્‌ભિજ=વનસ્પતિ.
જ્યાં=જ્યાં
સૃષ્ટિ=પૃથ્વી.
ક્રમે=અનુક્રમે.
મંડાઇ=સ્થાપન થઈ.
નમુના-ઘાટ.
નિશાની=એંધાણી.
કંકર=પત્થર.
જડ=હાલી ચાલી શકે નહિ તેવો પદાર્થ
ભુચર=(ભુ. चर्. धा.) પૃથ્વી પર ચાલનાર
ગળચળ=પાણીમાં ચાલનાર.
સુનું=સોનું
માનવીકાજ=માણસોને માટે.
દાઝ=લાગણી.
કષ્ટ હરનાર=દુઃખ મટાડનારા.
અપાર=ઘણા.
રાજે=પ્રકાશે.
દીએ=આપે.

રજનીરાજ=(રજની-રાત+રાજ) રાતનો રાજા, ચંદ્ર.
નખેતર=નક્ષત્ર, કૃતિકા, રોહણી વગેરે ૨૭ નક્ષત્ર છે.
વિરાજે=પ્રકાશે.
લેર=લહરી; મોજુ.
સ્થિરત=શાંતપણું.
છાજે=શોભે.
ગંગા=આકાશગંગા.
ખુશ=રાજી.
શોભાય=શોભાય.
અધર=આધાર વગર.
ગંભીર=ભયંકર.
પોર=પોલાણ.
ખટઋતુ=૭ ઋતુ; શીશીર, હેમંત, વસંત ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ-
જગદાધાર=જગતનો આધાર.
ધારા=નિયમ.
દાડ=ભપકો.
તરુ=ઝાડ.
લતા=વેલા.
ધારા=નિયમ.
પાષાણ=પત્થર.
સાથ=ટોળું.

લીઈ=હાલી
ફર=અનાજ.
પ્યારા=વહાલા.
સિંધુ=દરીઓ.
લહેર=મોજાં.
નગ=પર્વત.
ઉપવન=વાડી
રાન=જંગલ.
રઢીઆળાં=ભીઆમણાં.
સલુણું=સુંદર.
ઘટપટ=દરેક જગ્યા.
અગાધ=પાર ન પમાય તેવું
લલિત=સુંદર.
ક્ષેમ=કુશળ.
પ્રીત=હેત.
સર્જી=નારણ કરી.
નેક=નિતિ.
સર=સરોવર.
રમ્યપણું=સુંદરતા.
ખગ=પક્ષી.
સુસ્વરૂં=સારા સ્વરવાળું.
ગાન=ગીત.
બુદ્ધ=બુદ્ધિ.
દળનારા=ભાંગનારા; નાશ કરનારા
લીલામૃતધારા=સૌન્દર્ય રૂપી અમૃતનો પ્રવાહ

હે જગતના ધણી પરમેશ્વર! તારી શોભાનો ભપકો કેવો છે! રવિ અને ભક્ત જનો તારા ગુણ ગાતાં હિંમત હારી ગયા! કારણ કે તારી કૃતિ ઘણી સુંદર છે. પાતાળની રચના શી કહું! તેમાં પાપટા ઠામ ને જમીનની જુદી જુદી જાતો છે તથા તેમાં જુદી વસ્તુઓ, તથા જુદી જાતની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતનાં પ્રાણીઓ દેખાય છે. કાળક્રમે ઘણી સૃષ્ટિઓ બદલાઇ ગઇ અને ફરીથી તે એક પછી એક બંધાઇ પણ ખરી. એ વાત તો કાંઇ જુદી નથી કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુના હજી પણ દેખાય છે.

જુદી જુદી જાતની માટીનાં કાંકરાનાં ચુનાનાં પત્થરનાં પડ અહીં પાતળાં અનુક્રમે નથ. વળી જમીન પરનાં અને પાણીમાં ફરનારાં પ્રાણી-

ઓનાં પત્થર જેવાં બની ગએલાં જડ ખોખાં પણ અહીં દેખાય છે. વળી સર્વ માણુસો જે સોનું રૂપું વગેરે ધાતુઓ વાપરે છે તે પણ અહીંથીજ નીકળે છે.

હે દુ:ખનો નાશ કરનારા પ્રભુ ! તમે મનમાં દાઝ આણી એ સર્વ પદાર્થો માણસો માટે બનાવ્યા છે. હે પ્રભુ ! તારા ડહાપણનો આકાર પાર વિનાનો છે અર્થાત તારૂં ડહાપણ ઘણુંજ છે. ૧

આકાશની રચના વિષે શું કહું ? બધા ગ્રહોમાં સુરજનો પ્રકાશ શોભે છે અને તે વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે પૃથ્વીને ગરમી આપે છે વળી રાત્રે ચંદ્રમાને બધાં નક્ષત્રો પણ ખુબ પ્રકાશે છે, પવનની ઠંડી લહરીઓથી શાન્તિ દેખાય છે.

સૂર્ય અને ચંદ્ર જે માર્ગમાં ફરે છે તે માર્ગને રાશિ કહે છે, (સુર્યને ફરવાનો માર્ગ ક્રાન્તિવૃત્ત કહેવાય છે, એ ક્રાન્તિવૃત્તની આસપાસ આઠ અંશ સુધીના માર્ગમાં ચંદ્રને બીજા ગ્રહોનો રસ્તો છે. તેથી ક્રાન્તિવૃત્તથી ૮ અંશ સુધી ઉત્તર દક્ષિણનો જે પટો તેને રાશીચક્ર કહે છે અને તેના બાર ભાગ પડી તે દરેકનાં જુદાં જુદાં નામ આપેલાં છે (૧) અજવાળીઆમાં ચંદ્રની કળા વધે છે. ને અંધારીઆમાં ઘટે છે, આકાશગંગાનો દેખાવ ને જુદી જુદી જાતનાં સુશોભિત વાદળનાં રંગ જોઇને દીલ ખુશ થયું છે, કે કંઇ પણ આધાર વિના સર્વ ગોળા—સુર્ય ચંદ્રને બીજા બધા ગ્રહો ને ઉપગ્રહો—રહેલા છે, આકાશ પણ ગંભીર છે. હે પ્રભુ ! તુંજ જાતનો આધાર છે, તેં છ ઋતુઓના નિયમન. ધારા બાંધ્યા છે એટલે તેઓ ક્રમવાર આવે છે. ૨

આ સૃષ્ટિનો ઠાઠ પણ કેવો છે ! ઘણે ઠેકાણે પાણી પથરોમાં ઝાડ વેલાથી ભરપુર સુંદર બીડ રચ્યાં છે, પશુ પંખીઓને મનુષ્યોનો સાથ

નાટોના જેવો દેખાવ આપે છે, તેઓ રૂપ, રંગ ગુણ કે ગાયન વડે આનંદ આપે છે. પાકથી ભરેલાં ખેતરો હાલીને ચળકાટ કરે છે સુશોભીત દેખાય છે ત્યાં પક્ષીઓના મીઠા ને સુંદર અવાજ આનંદ આપે છે સંધ્યાકાળની શીતળ પવનનાં મોજાંથી દરીઓ નદીનાળાં પર્વત, વન વાડી મેદાન ને જંગલ એ સુંદર લગે છે, આ પ્રમાણે સર્વ સાદુને સુન્દર છે તોપણ તેમાં બહુ કામ કરેલું દેખાય છે, તે ઉપરથી તેના બનાવનાર બહુ ચતુર હશે એમ જણાય છે. દરેક જગાએ તેની અગાધ શકિત માલમ પડે છે ને તે સાથે બોધ આપે છે. ૩

એ રીતે વાડીઓની શોભા સુંદર છે. તે ભાવથી લાડ કરતી નાચે છે. ને ઠામ ઠામ હેત ઉપજાવે છે વળી ટેક રાખીને વાડીએ સાડી પણ સુંદર ધારણ કરી છે (જમીન પર ઉગેલું ઘાસ એ સાડી પેઠે શોભે છે) તે રમણીય દેખાવ બહુ આનંદ આપે છે, તેમાં પક્ષીઓ બહુ મધુર ગીત ગાય છે તે સર્વને ગમે છે.

સરોવર, દરીઆ, નદીનાળાં વગેરે બનાવી તેં અમને પાણીનું સુખ આપ્યું છે. વળી વન, ઝાડ ને પર્વતોની શોભા પણ તેંજ બનાવી છે, દરરોજ મીઠા સ્વરવાળાં પક્ષીઓ અમને સુંદર ગાયન સંભળાવે છે. બધે ઠેકાણે ધર્મ બતાવાને તું દાન કરાવે છે.

હે પાપ ટાળનાર પ્રભુ ! અમને સર્વ ને સદ્બુદ્ધિ આપી પવિત્ર કરો. સૌન્દર્ય રૂપ અમૃતના પ્રવાહરૂપ પ્રભુ ! તારી વધારે સ્તુતિ અમે શી રીતે ગાઇએ, તને ધન્ય છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

મરેઠી વંશ.

પ્ર૦ મરેઠાની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉદેપુરના રાણા ભીમસેનના પુત્ર દક્ષિણમાં જઈ રહ્યા હતા. તેઓ ભોંસલે નામના કુળથી પ્રખ્યાત થયા હતા તેઓ અહમદનગરના રાજ્યમાં નોકરી કરતા હતા. તેમાં માલોજી ભોંસલેએ ઉંચી પદવી મેળવી. તેમને શાહજીનામે પુત્ર થયો. તેમનો વિવાહ મરેઠા કુળના જાદવરાયની દીકરી જીજીબાઈ વેરે થયો. હતો. આથી તેમને બે પુત્ર થયા (૧) શિવાજી (૨) વ્યંકોજી.

૧ શિવાજી ૧૬૬૪—૧૬૮૦–૧૬

પ્ર૦ શિવાજી મહારાજની બાલ્યાવસ્થાનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ મહાન પુરૂષનો જન્મ સને ૧૬૨૭માં થયો હતો. તેમના બાપને બે જાગીર હતી. (૧) સતારા (૨) તંજાવર. શિવાજી સતારામાં રહેતા હતા. તેમના પર દેખરેખ રાખવનું કામ દાદાજી કોંડદેવ નામના બ્રા- હ્મણને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે મુસલમાનો તરફથી હિંદુ પ્રજાને ઘણી પીડા વેઠવી પડતી હતી. આથી દાદાજી કોંડદેવે પો- તાના શિષ્યને ફક્ત લખતાં વાંચતાં શીખવી મહાભારત રામાયણ વગેરે વીરરસ કાવ્ય સંભળાવી તેમનામ હિંદુપણાનું અભિમાન

આપ્યું. તથા અશ્વ શસ્ત્ર વિદ્યા શીખવી. તેજ વખતે રામદાસ ગુરૂએ પણ તેમને હિંદુ પ્રજાને મુસલમાનોના જુલમમાંથી છોડાવવા ઉપદેશ કર્યો.

પ્ર૦ શિવાજીએ રાજ્ય મેળવવાની કેવી રીતે શરૂઆત કરી?

ઉ૦ પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માળવા લોકો સાથે દોસ્તી કરી તેમની ટોળીઓના આગેવાન બન્યા, અને તે ટોળીઓ લઇ ગામડાં લુંટતા. તેમાં મળેલી લુંટ ભાગે પડતી વહેંચી લેતા. આથી તેમની ટોળીઓમાં પુષ્કળ માણસની ભરતી થઇ. આવી રીતે માણસો વધવાથી તેમણે નજદીક આવેલા અહમદનગર ને વિજાપુરના રાજ્યનાં ગામડાં લુંટવા માંડયા. વિજાપુરના રાજ્યમાં શાહજી નોકર હતા, તેમને શિવાજીના આવી વર્તણુકથી નારાજ થઇ વિજાપુરના રાજાએ કેદમાં નાખ્યા. તો પણ શિવાજી અટકયો નહિ ત્યારે પોતાના બળવાન સરદાર અફજલખાનને પુષ્કળ લશ્કર લઇ શિવાજીને પકડી લાવવા મોકલ્યો. શિવાજીએ યુક્તિ કરી અફજલખાનને પોતાની ખાનગી મુલાકાત લેવા બોલાવ્યો, અને ભેટતી વખતે પેટમાં વાઘનખ મારી મારી નાંખ્યો આ વખતે અફજલખાનનું લશ્કર નિશ્ચિંતતાથી મોજમજાહ કરતું હતું.તેના ઉપર શિવાજીના પહાડી લશ્કરે ઓચિંતો હુમલો કરી નાશ કર્યો, અને તેનાં હથીઆર અને સર સામાન લઇ લીધા. આવી રીતે શિવાજીએ પોતાના લશ્કરને હથીઆર બંધ બનાવ્યું. વળી ઇ. સ. ૧૬૬૪ અને ઇ. સ. ૧૬૭૦માં સુરત લુંટી પુષ્કળ ધન મેળવ્યું. આ વખતે કંપની સરકારની સુરતમાં વખાર હતી તે ઉદાવી મુંબાઇ લઇ ગયા.

પ્ર૦ શિવાજીને વશ કરવા ઓરંગજેબે શી યુક્તિ કરી ?

ઉ૦ શિવાજીના બાપ શાહજી ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં મરણ પામતાં ઇ. સ. ૧૬૬૪માં રાજ્યાભિષેક કરાવી શિવાજીએ પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા તેની આવી રીતે વધતી જતી સત્તા જોઇ મોગલ પાદશાહ ઓરંગઝેબને ચિંતા થઇ તેથી તેને સમજાવી લાવવા જયપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો . તેણે જયસિંહને અભયવચન આપી ઓરંગઝેબ દરબારમાં હાજર થવા કહ્યું પણ ઓરંગઝેબે તેમને કેદ કર્યા.

પ્ર૦ શિવાજી કેદમાંથી કેવી રીતે નાશી છુટ્યો ?

ઉ૦ શિવાજી કેટલોક વખત મંદવાડનું બાનું કાઢી પડી રહ્યો. અને પછી પોતાને આરામ થયો એ ખુશાલીની બાબતમાં સાધુ તથા ફકીરોને મીઠાઇના કંડીઆ આપવા માંડયા. શરૂઆતમાં કેટલોક વખત આ કંડીઆ ઉપર દેખરેખ રાખવામાં આવી પણ પાછળથી ચોકી ચાલતાં બાપ દીકરો બંન્ને મીઠાઇના ખાલી કંડીઆમાં બેસી સાધુના વેશે નાશી છુટયા અને દક્ષિણમાં આવી ઓરંગઝેબને વધારે પીડા કરવા લાગ્યા. પછી ઓરંગઝેબે પકડવાને માટે ઘણી ઘણી લાલચો આપી પણ કબજામાં આવ્યા નહિ. વળી ઓરંગઝેબે પોતાના મામા સાઇસ્તખાનને પણ શિવાજીને વશ કરવા પુનામાં મોકલ્યો હતો પણ શિવાજીએ વેશ બદલી તેને ઝખમી કર્યો તેથી તે નાશી ગયો.

પ્ર૦ શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની હકીકત કહો ?

ઉ૦ ઓરંગઝેબ તેમજ અહમદનગરને વિજાપુરના રાજાઓની બીકમાંથી છુટયા પછી ઇ.સ.૧૬૭૪માં મોટા ઠાઠમાઠથી રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા તેણે પોતાની તુળા સોનાની કરી તે સોનું બ્રાહ્મણોને દાન તરીકે વહેંચ્યું. તંજાવરની જાગીર પોતાના ભાઇ વ્યંકોજીને

સોંપી દીધી અને પોતે મેળવેલા રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવામાં રોકાયો. આ મહાન પુરૂષ ઈ.સ. ૧૬૮૦માં મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા (૧) સંભાજી ને (૨) રાજારામ, સંભાજી મોટો હોવાથી મોટાને ગાદી મળી.

પ્ર૦ શિવાજીની રાજપદ્ધતિનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ શિવાજીએ એક મુખ્ય પ્રધાન અને તેના હાથ નીચે આઠ પ્રધાન નીમી દરેકને એકેક ખાતાનો ઉપરી બનાવ્યો. તે આઠ પ્રધાનની મદદથી નવા કાયદા બાંધી રાજ્ય ચલાવ્યો. મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વા કહેવાતો જીતેલો મુલકનો સારો બંદોબસ્ત રાખવાની સંભાળ ઘણી સુંદર હતી.

પ્ર૦ શિવાજીના ગુણ દોષ કહો ?

ઉ૦ બહાદુર, લડવૈયો અને પરાક્રમી હતો, શરીરે ઠીંગણો હતો કોઈ કોઈ વખત સ્વાર્થ સાધવા રાજનીતિ વાપરવામાં કુશળ હતો. તેમણે હિંદુધર્મનો જુસ્સો ફેલાવ્યો આથી કરીને તેના પછી નબળાવંશજોએ પણ મોગલો જેવા બળવાન દુશ્મનોએ હારવા દીધા નહિ એટલું જ નહિ પણ આગળ જતાં તે રાજ્યને કાયમ કર્યું. આ બહાદુર નરે ખરેખર અણીના પ્રસંગે હિંદુધર્મનું રક્ષણ કર્યું, તેથી એક કવિની કહેવત મુજબ "કાશીની કલા ગઈ, મથુરાં મસીદ ભઈ, શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી" મતલબ કે આ સમયે શિવાજી ન હોત તો મુસલમાનના જોર જુલમથી તમામ હિંદુને મુસલમાન થવાનો પ્રસંગ આવત.

૨ શંભાજી–૧૬૯૦–૧૬૯૮–૯.

પ્ર૦ સંભાજી વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ ગાદીએ આવી પોતાની સાવકી માને મારી નાખી શરૂઆતમાં તેણે

શિવાજીની માફક રાજ્યનો બંદોબસ્ત ઠીક રાખ્યો પણ પાછળથી કલુસા નામના કનોજીઆ બ્રાહ્મણની ખરાબ સોબતમાં પડી વિષયી અને વ્યસની બન્યો તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઈ, એટલું જ નહિ પણ આનો લાભ મોગલોએ લીધો.

પ્ર૦ સંભાજીના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ એક વખતે દારૂનો નીસો કરી સંભાજી તથા કલુષા બંને બેઠા હતા તેવામાં ઔરંગઝેબના સરદારે પકડી બાદશાહની હજુરમાં મોકલી દીધા બાદશાહે સંભાજીને કહ્યું કે જો તું મુસલમાન થાય તો તને જીવતો છોડું ત્યારે સંભાજીએ મુસલમાની ધર્મનું અપમાન કરી પેગંબરને ગાળો દીધી, અને બાદશાહને કહ્યું કે તારી શાહજાદી પરણાવે તો મુસલમાન થાઉં. આ ઉપરથી ઔરંગઝેબે તેને ઘાતકી રીતે મારી નાંખ્યો, અને તેના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યો. ઔરંગઝેબને સંભાજી મરાયાથી અને શાહુ કેદ પકડાયાથી મરાઠા તરફથી શાન્તિ મળશે એમ લાગ્યું પણ મરાઠાઓએ તો સંભાજીના ઓરમાન ભાઈ રાજારામને ગાદીએ બેસાડી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

(૩) રાજારામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦—૧૧.

પ્ર૦ રાજારામના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો ?

ઉ૦ રાજારામનું મોગલોથી રક્ષણ કરવા માટે જીંજીના ગઢમાં રાખવામાં આવ્યો, પણ તેને ઔરંગઝેબના દીકરા કામબક્ષે ઘેરો ઘાલ્યો. આથી રાજારામ લાંચ આપી નાસી છુટયો. ઈ. સ. ૧૬૯૮. ત્યાર પછી બે વરસે એટલે ઈ૦ સ. ૧૭૦૦માં મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો કુંવર શિવાજી ગાદી ઉપર આવ્યો.

(૪) શિવાજી (૨) ૧૭૦૦-૧૭૦૮—૮

પ્ર૦ શિવાજીના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ શિવાજી નાની ઉમ્મરનો હોવાથી તેની વતી તેની મા તારાબાઇ હોશીયારીથી રાજકારભાર ચલાવવા લાગી પણ ઇ. સ ૧૭૦૭માં મોગલ બાદશાહ ઔરંગજેબ મરણ પામતાં તેનો પુત્રબહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યો. તેણે શાહુને પોતાના મીત્ર તરીકે વર્તવાની શરતે કેદમાંથી છુટો કર્યો, તેણે દક્ષીણમાં આવી ગાદીનો પોતાનો હક જાહેર કર્યો પણ તારાબાઇએ તેને રાજ્યની લગામ સોંપી નહી તેથી શાહુ તેની સામો થયો. શાહુના પક્ષમાં ઘણા માણસો આવી મળવાથી તારાબાઇનું કાંઇ ચલ્યું નહી, તેથી આખરે પોતે શિવાજીને લઇ કોલ્હા ૨ જઇ રાજ કરવા લાગી અને સતારાની ગાદી શાહુને સોંપી. આવી રીતે મરાઠી રાજ્યની બે સાખા થઇ મોટી સતારા અને નાની કોલ્હાપુર નાની શાખા અદ્યાપિ ચાલશે, અને સતારાનું રાજ્ય ઇ, સ. ૧૮૪૮માં છેલ્લો રાજા (શાહજી)આપા સાહેબ અપુત્ર મરણ પામતાં અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યું.

(૫) શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮-૪૦

પ્ર૦ આ રાજાનું નામ શાહુ કેવી રીતે પડ્યું ?

ઉ૦ ઔરંગજેબના દરબારમાંથી શિવાજી અને સંભાજી છાનામાના નાશી ગયા હતા, પણ આ નાશી ગયો નહિ તેથી તેથી ઔરંગજેબ મશ્કરીમાં તેનું નામ શાહુ પાડ્યું. ઔરંગજેબે તેને કાંઇ પણ પ્રકારની હરકત પડવા દીધા નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેનો વિવાહ કોઇ

મરાઠા નાયકની કન્યા સાથે કરાવી આપ્યા હતો, વળી ઔરંગ-જેબની શાહજાદી પણ તેના ઉપર બહુ હેત રાખતી હતી.

પ્ર૦ શાહુ ઉપર મોગલ દરબારની શી અસર થઇ ?

ઉ૦ મોગલ દરબારનો વૈભવ જોઇ પોતે મોજ શોખી થયો અને મોગલ દરબારની માફક પોતાના દરબારમાં અત્તરના ફુવારા ચઢાવવા લાગ્યો રાજ્યનો તમામ કારભાર પોતાને ગાદી આપવામાં મદદ કરનાર બાલાજી પેશ્વાને સોંપી પોતે મોજશોખ કરવા લાગ્યો;

પ્ર૦ શાહુરાજાના સમયના જાણવા લાયક બનાવ લખો ?

ઉ૦ બાલાજી પેશ્વાને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો, તેણે દિલ્હીના પાદશાહ પાસે-થી મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ ઉઘરાવવાનું કબુલ કરાવ્યું, પેશ્વા ૧૭૨૦ માં મરણ પામવાથી બાજીરાવને તે જગ્યાએ નીમ્યો, વળી સેનાપતિ ખંડેરાવ અને સરદાર દામાજી મરણ પામ-વાથી ખંડેરાવની જગ્યાએ તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને અને દામાજીની જગા તેના ભત્રીજા પિલાજી ગાયકવાડને આપવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં માળવા પર સ્વારી કરી પણ વિજય મળ્યો નહિં. નીઝામ ઉલમુલ્કની શિખવણીથી ત્રંબકરાવ બાજીરાવના સામે થયો, પણ તેને ૧૭૩૪માં ડભોઇ આગળ હરાવ્યો વળી ઇ.સ. ૧૭૩૬માં નીઝામ તથા દીલ્હીના બાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાજીરાવના ભાઇ ચીમનાજીએ પોર્તુગીઝો પાસેથી વસઇનો કીલ્લો લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦માં બાલાજીને આપવામાં આવી તેના વખતમાં ઇ.સ. ૧૭૩૪માં રાઘોજી ભોંસલેએ બંગાળાના નવાબ અલીવર્દીખાન પાસેથી વરાડ પ્રાંત મેળવ્યો; ઇ. સ. ૧૭૪૮માં શાહુ રાજા અપુત્ર મરણ પામ્યો તથા તેની પછી રાજારામ ગાદી ઉપર આવ્યો.

રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૪૮—૧૭૭૭—૨૯

પ્ર૦ રામરાજાના સમયમાં જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ તેણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા કરી પણ બાલાજીએ શાહુના વખતનું વીલ રજુ કર્યું આથી તેણે પેશ્વાના રાજ્યનો તમામ કારભાર સોંપી સતારામાં રાજ કરવા માંડ્યું અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદીનું સ્થળ પુનામાં રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૭૭૨ પેશ્વાના રાજમાં ગાદી માટે ખટપટ થવાથી તેમને ઇ. સ. ૧૭૭૫—૮૨ સુધી અંગ્રેજો સાથે વિગ્રહ કરવો પડ્યો. આ કામમાં સતારાની મરાઠી શાખાવાળાઓએ કોઇ પણ પ્રકારનો ભાગ લીધો નહોતો. રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૭૭માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેથી મરાઠા સરદારોએ ભોંસલે કુળના શાહુને દત્તક લઇ ગાદી આપી.

શાહુ બીજો ૧૭૭૬—૧૮૧૮—૪૧

પ્ર૦ શાહુ બીજાના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ પુનામાં પેશ્વાઓ સંપૂર્ણ અધિકાર ચલાવતા હતા પણ મરેઠાઓએ રાજ પરથી પોતાની સત્તા કાઢી નાખી નહોતી આથી શાહુએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા માટે ૧૮૦૧માં પ્રયત્ન કર્યો તેથી પેશ્વાએ શાહુ તથા તેના પુત્રોને કેદમાં નાખ્યા. ત્યાં તે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં મરણ પામ્યો. આ રાજાના સમયમાં અંગ્રેજ લોકોને પેશ્વા સાથે ૧૮૦૨ માં લડાઇ થઇ તે મરેઠી બીજા વિગ્રહના નામથી પ્રખ્યાત છે અને ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં ત્રીજી લડાઇ થઇ આ છેલ્લી લડાઇમાં અંગ્રેજ સરકારે બાજીરાવ પેશ્વા પાસેથી પુનાનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ત્યારે સતારાની ગાદી શાહુના પુત્ર બાબાસાહેબ (પ્રતાપસિંહ) ને આપી.

બાળાસાહેબ ઉર્ફે પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮-૧૮૪૦-૨૨

પ્ર૦ બાળાસાહેબની જાણુવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ આ ફક્ત નામનોજ રાજા હતો. ઘણી ખરી સત્તા અંગ્રેજ સરકારને હસ્તક હતી, તેથી તેણે સ્વતંત્ર થવા લોર્ડ ઓકલાંડના વખતમાં ૧૮૪૦માં તોફાન કર્યું તેથી તેની પાસેથી ગાદી લઇ તેના ભાઇ આપાસાહેબ (શાહજી) ને આપી.

આપાસાહેબ (શાહજી) ૧૮૪૦-૧૮૪૮—૮

પ્ર૦ આ રાજાના સમયની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ મરેઠી વંશનો ફક્ત નામનોજ છેલ્લો રાજા હતો. તે ઇ. સ. ૧૮૪૮માં અપુત્ર મરણ પામવાથી લોર્ડ ડેલહૌસીએ સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું તેથી મરાઠી વંશનો અંત આવ્યો.

પેશવાવંશ

દોહરો.

પહેલા બાલાજી પછી, બાજીરાવ બલ્લાળ;
બાલાજી બીજા પછી, માધવરાવ નરપાળ;
નારણુ માધવરાવને, સવાઈ નામ સરદાર;
છેલ્લો બાજીરાવ થયો, પેશ્વાનો સરદાર.

વંશાવળી.

બાલાજી	૧૭૧૪—૧૭૨૦—૬
બાજીરાવ બલ્લાળ	૧૭૨૦—૧૭૪૦-૨૦

બાલાજી (૨)	૧૭૪૦—૧૭૬૧—૨૧
માધવરાવ	૧૭૬૧—૧૭૭૨-૧૧
નારાયણરાવ	૧૭૭૨—૧૭૭૩—૧
સવાઈમાધવરાવ	૧૭૭૪—૧૭૯૪-૨૧
બાજીરાવ (૨)	૧૭૯૫—૧૮૧૮-૨૩

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ તે પ્રથમ તલાટ્ટ કરતો હતો પણ સાહુ રાજાને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી તેથી ઇ. સ. ૧૭૧૪માં તેને મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વાનો હોદ્દો આપ્યો તેણે શાહુનો સારી રીતે કારભાર ચલાવ્યો. દીલ્હીના મોગલ બાદશાહ પાસે મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ કબુલ કરાવી એવામાં ઇ.સ. ૧૭૨૦માં તેનું મરણ થયું તેથી શાહુ રાજાએ તેના પુત્ર બાજીરાવને પેશ્વાપદે નીમ્યો.

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં પેશ્વા થયો. આ સમયમાં મરેઠા સેનાપતિ ખંડેરાવ તથા તેના હાથ નીચેના દામાજી ગાયકવાડ મરણ પામ્યા ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને તથા દામાજીની જગા પીલાજીને આપી. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં માળવા ઉપર સ્વારી કરી નિઝામ ઉલમુલ્કે પેશ્વા અને મરેઠા વચ્ચે અણબનાવ કરાવવા ત્રંબકરાવને ઉશ્કેર્યો આથી બાજીરાવે ૧૭૩૪માં ડભોઈ આગળ ત્રંબકરાવને હરાવ્યો તેમજ ઇ. સ. ૧૭૩૬માં નિઝામ તથા દીલ્હીના બાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવી ખંડણી લીધી ઇ. સ. ૧૭૩૯માં બાજીરાવના પુત્ર ચિમનાજીએ વસાઇ તથા રાઘોજી ભોંસલેએ વરાડ જીતીલીધો ઇ. સ. ૧૮૪૦માં આ

શુરવીર નર મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા ૧ બાજીરાવ,૨ ચીમનજી તેમાં મોટો પુત્ર બાલાજી પેશ્વા થયો.

પ્ર૦ બાજીરાવના ગુણદોષ કહો ?

ઉ૦ શિવાજીની માફક આ માણસ પણ મરેઠી સત્તા વધારવાની કોશીષ કરનાર હતો. પોતાના હાથ નીચેના માણસોની પરીક્ષા કરી તેમની યોગ્યતા મુજબ ઉંચા હોદ્દા આપતો હતો. વળી સરદારો જે મુલક જીતતા તેમને જ જીતેલા મુલકની સુબાગીરી આપતો આથી દરેકને પોતાનું પરાક્રમ બતાવીને હોંશ થતી હતી તેના હાથનીચે સિંધિઆ, હોલ્કર વગેરે સરદારો હલકી પદવી પરથી પોતાનું પરાક્રમ બતાવી ઉંચો હોદ્દો મેળવી શકયા હતા. શિવાજી મહારાજની માફક મરેઠી રાજ્યની સત્તા વધારી ભગવો ઝુંડો અટકની પાર ઉરાડવાની મહત્વકાંક્ષા રાખતો હતો અને તે ઇચ્છા તેણે કેટલેક અંશે પાર પાડી શાહુ પણ તેમના કામથી પ્રસન્ન થઇ કહેતો કે ‘ શાબાશ છે બહાદુર પિતાના બહાદુર પુત્રને કે વખતે તું મારો ભગવો ઝુંડો હિમગીરિને પેલે પાર ઉડાવશે.’ તેણે રાજ્ય મેળવવાના જેવી ચપળતા બતાવી તેવી રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખવામાં બતાવી શકયો નહિ એટલીજ તેનામાં ખોડ હતી.

પ્ર૦ બાલાજી બીજાના વખતથી જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં પેશ્વાપદે આવ્યા પછી તેના સમયમાં ઇ. સ. ૧૭૪૮માં શાહુ મહારાજા મરણ પામ્યા. તેને દીકરો નહિ હોવાથી રામરાજ ગાદીએ આવ્યો કેટલાક મરાઠા સરદારોની ઉશ્કેરણીને લીધે રામરાજાએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બાલાજીએ શાહુના વખતનું બનાવટી વસીઆતનામું રજુ કર્યું. આથી રામરાજાએ

કંટાળી જઈ પેશ્વાને તમામ સત્તા સોંપી સતારામાં રાજ કરવા લાગ્યો અને પેશ્વા પાસે તમામ રાજ સત્તા આપી. રાજારામ ઇ.સ. ૧૭૭૮માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. અને પછી તેનો દત્તપુત્ર શાહુ બીજો ગાદી પર આવ્યો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના વખતની પેશ્વાઇની સ્થિતિનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ પેશ્વાઇના વખતમાં મરેઠી સત્તાની પુરેપુરી ચડતી થઇ ઇ. સ. ૧૭૪૩માં રઘોજી ભોંસલેએ બંગાળાપર સ્વારી કરી આથી નવાબ અલીવર્દીખાને વરાડ પ્રાંત આપી સલાહ કરી ઇ. સ. ૧૭૫૭માં કરણાટિક પર હલ્લો કરી ત્યાંના નવાબ પાસેથી તેમજ મૈસુરના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી ઇ. સ. ૧૭૬૦માં સદાશીવરાવ ભાઉએ ઉદગીર આગળ નીઝામને હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં રઘુનાથરાવ પેશ્વાએ પંજાબ પર સ્વારી કરી. અહમદશાહ અબદલીના સુબાને કાઢી મુકયો આથી અહમદશાહ જબરૂં લશ્કર લઈ મરેઠા ઉપર ઇ. સ. ૧૭૬૧માં ચઢી આવ્યો. અને પાણીપતના મેદાનમાં મરાઠાને હરાવ્યા.

પ્ર૦ પાણીપતના મેદાનનું ટુંક વર્ણન કરો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૬૧માં અહમદશાહ જબરૂં લશ્કર લઇ ચઢી આવ્યો. તેના પક્ષમાં રોહીલા, અયોધ્યાના નવાબ તથા બીજા કેટલાક મુસલમાનો ભળ્યા હતા, મરાઠાના પક્ષમાં જાટરાજ તથા સુરજમલ તથા રજપુતો, સિંધિઆ, હોલ્કર, ગાયકવાડ વગેરે હિંદુરાજાઓ હતા મરાઠાઓનો સેનાપતી સદાશીવરાવ હતો. તે અવિચારી અને ઉતાવળીઓ હતો. તેને કેટલાક સરદારોએ શિકારીની પદ્ધતિ પર–યુદ્ધ કરવાની સલાહ આપી. પણ ઉદગીરની લડાઇમાં મેળવેલી વિજય અભિમાનને લીધે ભાઉ કોઇની સલાહ પસંદ પડી નહિ અને

રણુસંગ્રામમાં સામે મોંએ લડવાનો વિચાર રાખ્યો. આવા તેના ઉતાવળીઆ સ્વભાવને લીધે જાટરાજા તથા રજપુતો નારાજ થઇ ચાલ્યા ગયા, અહમદશાહે મરેઠી સૈનને ઘેરી લઇ તેમનામાં જતો ઘાસ દાણો અટકાવ્યો તેથી તેમને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી છેવટે લડાઇ થઇ તેમાં મરાઠા હાર્યા અને સદાશીવરાવ પેશ્વાનો મોટો પુત્ર વિશ્વાસરાવ તથા બીજા ઘણા પ્રખ્યાત સરદારો મરાયા. એટલુંજ નહિ પણ લગભગ બે લાખ મરેઠા રણમાં પડયા. આ લડાઇ ઉપર હિંદુસ્તાનના હિંદુની કે મુસલમાનની ચઢતી પડતીનો આધાર હતો. તેથીજ એક ધાર્મિક લડાઇની માફક મરાઠી તરફ હિંદુ રાજા, અને અહમદશાહ તરફ મુસલમાનો પક્ષ પકડીને આવ્યા હતા. મરાઠાના અવિચારી નાયકને લીધે હિંદુઓનો પરાજય થયો અને અહમદશાહ વિજયવંત થયો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના મરણ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

ઉ૦ પાણીપતના મેદાનમાં થએલી હારની દીલગીરી તેમજ તેમાં પોતાનો પુત્ર લશ્કર અને હોંશીઆર સરદારોના થએલા નાશની દીલગીરીને લીધે ઇ. સ. ૧૭૬૧માં બાલાજી પેશ્વા મરણ પામ્યો તેને ત્રણ પુત્ર હતા (૧) વિશ્વાસરાવ (૨) માધવરાવ (૩) નારાયણરાવ. વિશ્વાસરાવ લઢાઇમાં મરાએલો હોવાથી ગાદી પર માધવરાવ પેશ્વા આવ્યો.

માધવરાવ પેશ્વા ૧૭૬૧-૧૭૭૨—૧૧

પ્ર૦ માધવરાવ પેશ્વાના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ પેશ્વા ૧૭ વર્ષની ઉમરે ગાદીએ આવ્યો તેથી તેનો કારભાર તેનો કાકો રાઘોબા ચલાવતો. કેટલાક વખત પછી તેને રાઘોબાથી

સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા થઇ તેથી રાજ્યમાં કુસંપ પેઠો. આ તકનો લાભ લઇ નિઝામ પુના લુંટવા આવ્યો પણ તેને હરાવ્યો વળી ઇ.સ. ૧૭૬૫માં તથા ૧૭૬૭માં મહિસુર ઉપર સ્વારી કરી હૈદરને હરાવી પુષ્કળ દંડ લીધો, વળી ૧૭૬૯માં રજપુત રાજ્ય તથા રોહીલખંડમાં ખંડણી લેવાની ઠરાવી અને દિલ્હીના બાદશાહને પોતાને કબજે કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૨ હૈદરને ચેરકુલી આગળ ત્રીજી વાર હરાવ્યો. આવી રીતે ઉપરા ઉપરી વિજય મેળવી પોતાના ટુંક સમયમાં પેશ્વાઇનો ફરીથી પુનરોદ્ધાર કર્યો. આ મહાન પુરૂષ ઇ. સ. ૧૭૭૧માં મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેના ભાઇ નારાયણરાવને ગાદી મળી.

પ્ર૦ માધવરાવના સમયમાં કયા કયા બહાદુર સરદાર હતા ?

ઉ૦ નાનાફડનવીશ તથા સખારામ બાપુ કારભારી અને રામશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશ, ત્રંબક મામા સરદાર વગેરે પ્રખ્યાત પુરૂષ હતા, તેથી માધવરાવની કારકીર્દી વધારે યશસ્વી થઇ.

પ્ર૦ નારાયણરાવના વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ તેના કાકા રાઘોબાએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઇની શીખામણથી રાજલોભને લીધે ઘાટ કરાવ્યો આથી નાનાફડનવીશ, સખારામ બાપુ વગેરે મરાઠા સરદારો રાઘોબાની સામે થયા અને નારાયણરાવની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો તેને સવાઇરાવ નામ ધારણ કરાવી ગાદીએ બેસાડ્યો ઇ. સ. ૧૭૭૩.

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪—૧૭૯૫—૨૧

પ્ર૦ આ રાજાના વખતમાં જાણવા લાયક જે બનાવ બન્યા હોય તેનું ટુંક વર્ણન કરો?

ઉ૦ રાઘેબાને ગાદી નહિ મળવાથી ગાદી મેળવવા માટે ઇ. સ. ૧૭૭૫માં સુરત મુકામે મુંબઇના ગવર્નર સાથે ગાદી મળે તો સાષ્ટીને વસાઇ બેટ આપવાની સરતે સલાહ કરી પણ માધવરાવે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ સાથે ૧૭૭૬ માં પોતાને મદદ કરે તે સરતે પુરંદર મુકામે સલાહ કરી તેથી મુંબાઇ સરકારને કલકત્તા સરકારે માધવરાવને મદદ કરવા માટે લખ્યું પણ પાછળથી કલકત્તા સરકારને માલમ પડયું કે માધવરાવ ફ્રેંચ સરદારો રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે તેથી મુંબાઇ સરકારે રાઘોબાની સાથે કરેલી સલાહ મંજુર રાખી તે પહેલાં મુંબાઇ સરકારે મોકલેલી ટુકડીને હરાવી ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં વડગામ મુકામે પોતાને ફાવતી શરતો કબુલ કરાવી સલાહ કરી પણ પાછળથી કલકત્તાના લશ્કરના સરદાર જનરલ ગોડાર્ડે અમદાવાદ ને ડભોઇ જીતી લીધાં તથા જનરલ પોપહામે ગ્વાલીઅરગઢ ઇ. સ. ૧૭૮૦માં જીતી લીધો આથી છેવટે માધવરાવે ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં સાલબાઇ મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ માધવરાવના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નાનાફડનવીસે રાઘોબાના દીકરા બાજીરાવને કેદમાં નાખ્યો હતો. તે છોડવા માટે માધવરાવે નાનાને વારંવાર કહ્યું પણ બાજીરાવ અવિચારી, બાવલો અને ઉતાવળીઓ હોવાથી તેને છુટો કરવાથી પેશ્વાઇને નુકશાન પહોંચાડશે એમ સમજી નાનાએ તેને કેદમાંથી છોડયો નહિ. આવા નાનાના સખત દાબથી કંટાળી માધવરાવ પેશ્વાએ અગાસીમાંથી પડતું મુકી આપઘાત કીધો. સવાઇ માધવરાવને પુત્ર નહિ હોવાથી બાજીરાવ ગાદી ઉપર આવ્યો. ઈ.સ.૧૭૯૫.

બાજીરાવ (બીજો) ૧૭૯૫. ૧૮૧૮-૨૩

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયથી પેશ્વાઇનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ રાજા નબળો અવિચારી અને બાયલો હતો. અને ગાદીએ બેસીને તરત જ તેણે સિંધિઆ વગેરેની શીખવણીથી નાનાને કેદમાં નાંખ્યો પણ પાછળથી તેને છુટો કર્યો, મરેઠી રાજ્યને પડતીમાંથી બચાવનાર આ મહાન પુરૂષ ઇ. સ ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો. આ માણસનો હાથ ગયા પછી સિંધિઆ અને હોલ્કર પોત પોતાની મરજી મુજબ સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા લાગ્યા તેમાં પેશ્વા સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જ સ્વતંત્ર રીતે હોલ્કરે ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં પુના લુંટયું આથી બાજીરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અંગ્રેજો સાથે વસાઇ મુકામે સલાહ કરી. સિંધિઆ વગેરે સરદારો સાથે અંગ્રેજોએ લડાઇ જોડી તે મરાઠા બીજા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ મરાઠા બીજા વિગ્રહની ટુંક હકીકત કહો?

ઉ૦ પેશ્વા અને હોલ્કર લડયા તેમાં પેશ્વાએ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી તે વાત સિંધિઆ અને ભોંસલેને પસંદ પડી નહિ, અને અંગ્રેજો સાથે લડાઇ જોડી. તેમાં દિલ્હી, લસ્વારી, અસાઇ અને આરગામ આગળ લડાઇઓ થઇ તેમાં સિંધિઆ અને ભોંસલે હાર્યા તેથી સિંધિઆએ સીરજીગંજે અને ભોંસલેએ દેવાગામ આગળ સલાહ કરી. આજ અરસામાં જસવંતરાવ હોલ્કર જાટ-રાજા વગેરેને ઉસ્કેરી અંગ્રેજ સાથે લડાઇ જોડી તેમાં દીગ અને ફરૂકાબાદ આગળ લડાઇ થઇ તેમાં તે હાર્યો તો પણ શાંન્ત થયો નહિ તેથી તેની મરજી મુજબ સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. ૧૮૦૩.

પ્ર૦ મરાઠી ત્રીજા વિગ્રહની ટુંક હકીકત લખો.

ઉ૦ બાજીરાવના સરદાર ત્રંબકજી ડેંગલેએ ગાયકવાડ સરકારના સરદાર ગંગાધર શાસ્ત્રીનું પંઢરપુર મુકામે ખુન કર્યું તે બાબતમાં વસાઇ મુકામે ૧૮૧૭માં બાજીરાવે સલાહ કરી, પણ તેણે અગ્રેજથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો અને ખડકીના રેસીડન્ટ એલ્ફીન્સ્ટન્ટ પર ઓચીંતો હુમલો કર્યો પણ ખડકી, કોરેગામ અને આસ્ટેની લડાઇમાં કર્નલ સ્મીથે બાજીરાવને હરાવ્યો તેનો પ્રખ્યાત સરદાર બાપુ ગોખલે રણમાં પડયો તેથી તે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં માન્ફકમ સાહેબને શરણે આવ્યો, તેને વરસ દિવસે આઠ લાખ રૂપીઆ આપવા કરી રાજ ખાલસા કર્યું, અને તેને બિઠુરમાં રહેવાની રજા આપી ત્યાં તે ૧૮૫૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેના દત્તકપુત્ર નાના સાહેબે આગળ જતાં ૧૮૫૭ના બળવામાં આગેવાની ભરેલો ભાગ લીધો હતો આવી રીતે પેશ્વાઇનો અંત આવ્યો.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્યની પાંચ શાખા તેમજ તેમના વિષે જાણવા લાયક ટુંક વિવેચન કરો.

ઉ૦ (૧) પેશ્વા—રામરાજાના વખતથી સ્વતંત્ર થઇ પુનામાં રાજ કરવા લાગ્યો, છેલ્લા રાજા બાજીરાવ બીજા પાસેથી ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં અંગ્રેજ સરકારે તે રાજ ખાલસા કર્યું.

(૨) સિંધિઆના—મુળ રાજસ્થાપક રાણોજી, બાજીરાવનો ખાસદાર હતો તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી ગ્વાલીઅરમા રાજ સ્થાપ્યું. દોલતરાવ સિંધિઆએ ૧૮૦૨માં અને સિંધિઆના રાણી તારાબાઇએ ઇ.સ. ૧૮૪૩માં અંગ્રેજ સરકાર સાથે વિગ્રહ કર્યો હતો હાલમાં તે રાજ સલાહ શાંન્તીથી ચાલે છે.

(૩) હોલ્કર—મુળ રાજસ્થાપક મલ્હારજી હોલ્કર બાજીરાવનો ઘોડો સા-

ચલનારો હતો તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી બાજીરાવની પરવાનગીથી ઇંદોરમાં રાજ સ્થાપ્યું, યશવંતરાવ હોલ્કરે ૧૮૦૩-૪ માં મરેઠી બીજા વિગ્રહમાં અને મલ્હારરાવ હોલ્કરે ૧૮૧૭માં મરેઠી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તીથી ચાલે છે.

(૪) ભોંસલે-મુળ રાજસ્થાપક રાઘોજી, બાલાજી બીજાનો સરદાર હતો. તેણે ૧૭૫૩માં નાગપુરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમણે મરેઠી બીજા અને મરેઠી ત્રીજા વીગ્રહમાં અંગ્રેજ સામે ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩માં રાઘોજી ત્રીજો અપુત્ર મરણ પામવાથી તે રાજ ખાલસા કર્યું

(૫) ગાયકવાડ-આ રાજના મુળ પુરુષ પિલાજી શાહુ રાજાના વખતમાં નાયબ સેનાધિપતિ હતા. તેમના વંશજોએ ગુજરાતમાનો કેટલાક મુલક કબજે કરી પેશ્વાની સમ્મતીથી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી. ખંડેરાવ મહારાજ ઘણા લોકપ્રિય થયા ત્યાર પછીના મલ્હારરાવ મહરાજા પર રેસીડેન્ટને ઝેર દીધાનું તહોમત આવવાથી ઇ. સ. ૧૮૭૫માં મદ્રાસમાં કેદ કરી તે રાજગાદી હાલના નામદાર શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજને આપવામાં આવી છે જેઓ હાલના જમાનાને યોગ્ય પ્રજાને કેળવણી આપી તેમજ રાજકાર્યમાં માહીતગાર કરી જોઇતા સુધારા દાખલ કરી સર્વ રાજાઓ કરતાં પ્રજાના વધારે પ્રીતિપાત્ર બનાવતા જાય છે.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્યની ચઢતીના કારણ કહો ?

ઉ૦ એમનું લશ્કર ને ઘોડા કેળવાએલા હતા. (૨) ઘોડા ઉપર ઝાઝો સર સામાન નાખતા નહિ. (૩) લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં ચાલાક હતા. (૪) પહાડી મુલક ને ઘાટોના ભોમીઆ હોવાથી સંતાઇ જવામાં ફાવતા હતા (૫) પ્રસંગ આવે નાશી જતા હતા (૬)

હુમલો કરવામાં પાછા હઠતા નહિ, (૭) રાજા અને લશ્કર ધર્માભિમાની તથા સ્વદેશાભિમાની હતાં, (૮) એશઆરામી વ્યભિચારી કે દારૂડીઆ નહતા. (૯) તાબાની રઇયત પર જુલમ કરતા નહિ. (૧૯) મુલકનો બંદોબસ્ત કરવામાં તથા ન્યાય આપવામાં હોંશીઆર હતા.

પ્ર૦ પેશ્વાઇ તથા મરેઠી રાજ્યની પડતીના કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) શિવાજી પછીના રાજા દારૂડીઆ તથા વ્યભિચારી નીકળ્યા. (૨) પોતાના રાજ્યનો બધો કારભાર પેશ્વાઇને સોંપ્યો (૩) સરદારો કુસંપ કરી માંહો માંહે લડ્યા (૪) મરેઠી રાજાઓ અભણ હતા (૫) છેલ્લા રાજાઓમાં દેશાભિમાન નહિ હેવાથી રાજ્યલોભને લઇ અંગ્રેજોને શરણે ગયા.

પ્ર૦ ઓરંગઝેબ અને શીવાજીનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ (૧) યુદ્ધકળા, રાજનીતિ, દ્રઢતા, ચંચળાઇ અને પ્રપંચ કરવામાં બંને સરખા હતા.

(૨) ઓરંગઝેબ કરતાં શિવાજીએ પોતાના લશ્કરમાં ધાર્મિક જુસ્સો વધારે ઉત્પન્ન કર્યો તેથી શિવાજીના મરણ પછી તેનું રાજ્ય બળવાન થયું પણ ઓરંગઝેબના મરણ પછી મોગલાઇ રાજ્યની પડતી થઇ. (૩) ઓરંગઝેબ જીતાયલી પ્રજાપર જુલમ કરી અપ્રિય બનતો ત્યારે શિવાજીએ શરણ આવેલી પ્રજાપર પ્રેમ બતાવી સારી રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી પ્રજાને સંતોષ આપ્યો.

(૪) ઔરંગઝેબને મુસલમાન ધર્મનું અભિમાન હતું, તેજ પ્રમાણે શિવાજીને હિંદુધર્મનું અભિમાન હતું.

(૫) શિવાજી પોતાના લશ્કર અને સરદારો ઉપર વિશ્વાસ રાખી

તેમને સ્વતંત્ર અધિકાર સોંપતો; અને સારૂં કામ કરનારની કદર કરી ઉંચી પાયરીએ ચઢાવી માન મરતબો વધારતો. ત્યારે ઔરંગઝેબ પોતાના સરદારો અને લશ્કર તરફ અવિશ્વાસથી જોઇ તેમના કામની દેખરેખ રાખવા છુપા જાસુસો રાખતો તથા કોઇ સરદારની વધતી જતી સત્તા સાંખી શકતો નહિ તેથી સરદારો તેના હુકમને ન ચાલેજ અમલ કરતા. (૬) શિવાજીનું લશ્કર ઓછું કસાયલું પણ ઉમંગી, ચાલાક, સ્વદેશાભિમાની, નિમકહલાલ અને પોતાના માલીકની આજ્ઞા માન્ય કરી કામ કરવા તત્પર રહેતું. ત્યારે ઔરંગઝેબનુ લશ્કર કસાએલું પણ આળસુ મોજીલું, વિષયી અને નિમકહરામ બની પોતાના સરદારની આજ્ઞાનો અમલ કરવામાં બેદરકાર હતું.

કંપનીઓની હકીકત

પ્ર૦ યુરોપીયન પ્રજાને હિંદમાં આવવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ હિંદુસ્તાનની દોલતથી મોહ પામી તેમજ હિંદુસ્તાનનો માલ યુરોપમાં મોંઘો વેચાતો હોવાથી યુરોપીયન પ્રજાને હિંદ સાથે બારોબાર વેપાર કરવાનો વિચાર થયો. આ દેશની શોધમાં સ્પેનનાં રાજાની મદદથી કોલમ્બસે ઇ. સ. ૧૪૯૨માં અમેરીકા શોધી કાઢયો, તેમાં સ્પેનના રાજાને ઘણો લાભ લાભ થયો તેથી પોર્ટુગાલના રાજાએ હિંદની શોધખોળ માટે જુદા જુદા વહાણુવટીઓને મોકલ્યા તેમાંનો વાસ્કોડાગામા ઇ. સ. ૧૪૯૮માં પહેલવહેલો કાલીકટ બંદરે ઉતર્યો અને આ દેશ સાથે પહેલવહેલો પોર્ટુગીઝોએ વેપાર શરૂ કર્યો. ત્યારપછી વલંદા, અંગ્રેજ ફ્રેંચ વગેરે પ્રજાઓ આવી.

પ્ર૦ પોર્ટુગીઝની તવારીખમાં જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે લોકોનો પહેલો સરદાર વાસ્કોડાગામા હિંદમાં આવ્યો, પણ આરબ અને મુર વેપારીની શિખવણીને લીધે કાલીકટના રાજા ઝામોરીન સાથે અણબનાવ થયો, તેથી પહેલી સફરમાં જોઈએ તેવો લાભ મેળવી શક્યો નહિ. ફરીથી ઇ. સ. ૧૫૦૨ માં આવી કોચીન અને કાનાનોરના રાજા સાથે મળી ઝામોરીનને હરાવ્યો ત્રીજી સફર તેણે ૧૫૨૪માં કરી. તે ઇ. સ. ૧૫૨૭માં કોચીનમાં મરણ પામ્યો. તેની બીજી સફરથી તેણે વેપારની સાથે રાજ્ય મેળવવાનો આરંભ કર્યો તેનો બંદોબસ્ત કરવા માટે અલમેડાને ૧૫૦૩માં અને ૧૫૧૦માં આલ્બુકર્કને ગવર્નર તરીકે મોકલ્યો.

પ્ર૦ પોર્ટુગીઝ પ્રજાની પડતી થવાનાં કારણો કહો?

ઉ૦ તેમણે જીતાએલી હિંદી પ્રજા ઉપર ધર્મને બહાને જુલમ કર્યો તેથી બીજી જે યુરોપીયન પ્રજા વેપાર કરવા આવી તેમનાપર અદેખાઈ કરી ફકત આલ્બુકર્ક એકલાએજ પોતાના તાબાની હિંદુ તથા મુસલમાન પ્રજાને સુખ આપ્યું, હાલમાં હિંદમાં તેમને તાબે દીવ દમણ ગોવા એ ત્રણ સંસ્થાન છે.

પ્ર૦ વલંદા લોકોની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ લોકોનો હૌટમાન સરદાર ઇ. સ. ૧૫૯૪માં હિંદમાં આવ્યો તેમણે ચિન્સુરા, મછલીપટ્ટણ ને બાલાસોરમાં પોતાની વખાર નાખી વેપાર ચાલુ કર્યો તેમનો હિંદ કરતાં મસાલાના દ્વીપોમાં વધારે વેપાર ચાલતો હતો. મસાલાના દ્વીપમાં અંગ્રેજ પ્રજાની સાથે અણબનાવ થયો અને તેમણે ૧૬૨૩માં આંબોયનમાં ૯ અંગ્રેજોને તેમના નોકર ચાકરો સાથે માર્યા તેથી તે બાબત કેટલાક પૈસા આપી

અંગ્રેજોનું મન મેળવી પોતે હિંદનો વેપાર છોડી દઈ મસાલાના દ્વીપમાં વેપાર ચલાવવા લાગ્યા. તેમનું છેલ્લું થાણું ચિનસુરામાં હતું તે ઈ. સ. ૧૭૫૯માં કલાઇવે જીતી લીધું. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં તેમાંનું એક થાણું નથી.

પ્ર૦ અંગ્રેજોના વેપાર સંબંધીની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ હિંદુ સાથે વેપાર ચલાવવા પહેલ વહેલી ઇંગ્લાંડમાં રાણી ઇલીઝાબેથના સમયમાં ઈ. સ. ૧૬૦૦ માં ઇસ્ટ ઇંડીઆ ' કંપની ઉભી થઇ તે સમયમાં હિંદમાં પોર્ટુગીઝ અને વલંદાની સત્તા બળવાન હતી. ઇ.સ. ૧૬૧૫માં સરટોમસરોને જહાંગીર બાદશાહના દરબારમાં કંપનીની વેપાર સબંધી હકક અપાવવા મોકલ્યો હતો. આ પ્રજાએ પોતાની વખાર સુરતમાં નાંખી વેપાર શરૂ કર્યો પણ શિવાજીએ ઈ. સ. ૧૬૬૩ અને ૧૬૭૦માં સુરત લુંટયું તેથી તેઓ પોતાની વખાર મુંબાઇમાં લઇ ગયા વળી ઇ. સ. ૧૬૩૯માં ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી જમીન વેચાણ રાખી ફોર્ટ સેંટજ્યોર્જ (મદ્રાસ) વસાવી પૂર્વકીનારે વેપર ચલાવવા લાગ્યા ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં સુટાન્ટી ગોવિંદપુર અને કલકત્તા (ફોર્ટ સેંટવિલાયમ) માજીમ પાસેથી વેચાણ રાખી બંગાળામાં વખારો નાંખી ૧૬૫૦, ૧૬૫૫ ૧૬૯૮માં બીજી કંપનીઓ ઉભી થઇ પણ આગળ જતાં ઈ. સ. ૧૭૦૯માં તે બધી જોડાઇ જઇ ' યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપનીના નામથી વેપર ચલાવવા લાગી. તે વખતે બીજી યુરોપીયન પ્રજા કરતાં ફ્રેંચ પ્રજા અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે વધારે હરિફાઇ કરતી હતી. વેપારીની ચડસા ચડસીમાંથી બંન્ને પ્રજા રાજ્યની ચડસા ચડસી અને માંહોમાંહે લડી, તેમાં આખરે ફ્રેંચો પરાજય પામ્યા અને અંગ્રેજો વિજયી થયા અને હિંદ સામ્રાજ્યના માલીક બન્યા.

પ્ર૦ ફ્રેંચ પ્રજાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ લોકની ઇ. સ. ૧૬૦૪માં પહેલવહેલી કંપની ઉભી થઇ ત્યાર પછી ૧૬૧૧-૧૫-૪૨-૬૪માં બીજી કંપનીઓ ઉભી થઇ પણ તે બધી ઇ. સ. ૧૭૧૯માં જોડાઈ ગઇ. તેમનાં વેપારનાં મુખ્ય સ્થાન પાંડેચરી, કાલીકટ યાનાન, માહિમ અને ચંદ્રનગર હતાં. આ પાંચ થાણાં ઇ. સ. ૧૭૬૧ની સંધીથી હજુ પણ તેમના કબજામાં છે. આ લોકો ઇ. સ. ૧૭૬૯થી વેપર બંધ થાય.

પ્ર૦ આ પ્રજાઓ સિવાય બીજી કોઇ પ્રજાઓએ હિંદસાથે વેપાર ચલાવ્યો?

ઉ૦ ડેન લોકોની ઇ. સ. ૧૬૧૨ અને ૧૬૭૦માં બે કંપનીઓ થઇ તેમણે ત્રાંકવીબાર, શ્રીરામપુર અને પોર્ટોનોવોમાં પોતાની વખરો કરી તે થાણાં ઇ. સ. ૧૮૪૫માં અંગ્રેજોએ વેચાતાં લીધાં ઇ. સ. ૧૭૨૩માં ઓસ્ટેન્ટ શહેરમાં કંપની ઉભી થઇ પણ તેણે ઈ. સ. ૧૮ ૩માં દેવાળું કાઢ્યું, સ્વીડનમાં ઉભી થયેલી કંપનીએ હિંદ સાથે વેપાર ચલાવ્યો નથી, કેટલી કંપનીઓ રાજાના નામથી વેપાર ચલાવતી તેથી રાજ્યના માલિક પણ રાજા જ ગણાય. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ કંપનીઓ પોતાના નામથી વેપાર ચલાવતી જે મુલક મેળવતા તે પોતાનો ગણાતો.

અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સત્તા

દક્ષિણમાં અંગ્રેજ સત્તા.

પ્ર૦ હિંદમાં અંગ્રેજ રાજ્યની શરૂઆત થઇ તે વખતની હિંદની રાજકીય સ્થીતીની હકીકત કહો.

ઉ૦ હિંદમાં અંગ્રેજ રાજ્યનો આરાઢમાં સૌમાં મધ્ય ભાગે આરંભ થયો તે વખતે તેમનું મદ્રાસમાં અને પોતાનું પાંડેચરીમાં થાણું હતું.

બન્ને પ્રજા કેટલોક વખત સંપથી રહી પ્રણ પાછળથી કુસંપ થતાં ફ્રેંચ સત્તા ભાંગી પડી અને અંગ્રેજો બળવાન થયા. ઔરંગજેબના મરણ પછી દક્ષિણ સ્વતંત્ર થયો હતો. આ સમયે નિઝામ, કર્ણાટક, મહીસુર, ત્રિચીનાપલ્લી અને તંજાવર મુખ્ય રાજ્ય હતા.

પ્ર૦ અંગ્રેજોને ફ્રેંચો સાથે કર્ણાટકનો પહેલો વિગ્રહ થયો તેની ટુંક હકીકત કહો.

ઉ૦ ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ વચ્ચે યુરોપમાં લડાઇ થઇ તેથી હિંદમાં પણ આ બેઉ પ્રજા વચ્ચે લડાઇ થઇ. આ વખતે અંગ્રેજ સરદાર કલાઇવ અને ફ્રેંચ સરદાર ડુપ્લે હતા ઇ. સ. ૧૭૪૬માં લાબોર્ડોનેસ નામના ફ્રેંચ સરદારે અંગ્રેજોનું મદ્રાસ જીતી લીધું પણ લાબોર્ડોનેસ કેટલાક રુપીઆ લઇ અંગ્રેજોને પાછું સોંપ્યું તે વાત ડુપ્લેને ગમી નહિ,તેથીતેણે મદ્રાસ ફરીથી કબજે કરી અંગ્રેજોના ફોર્ટ સેંટડેવીડ કિલ્લા પર હલ્લો કર્યો પણ અંગ્રેજોને નવી મદદ આવી પહોંચવાથી જીતાયું નહિ,અને કલાઇવ તથા લોરેન્સે નવી મદદનેલઇ પાંડીચેરીપર હલ્લો કર્યો પણ જીતાય તેવું નહિ લાગવાથી પાછા ફર્યા આ વખતે તંજાવરની ગાદી માટે બે ભાઇઓ લડતા હતા તેમાંના એકને મદદ કરવાથી અંગ્રેજોને દેવીકોટા મળ્યું. ઇ. સ. ૧૭૪૮ પછી યુરોપમાં સલાહ થવાથી અહીં પણ લડાઇનો અંત આવ્યો. આ વિગ્રહ કર્ણાટકના પહેલા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે તે ઇ. સ. ૧૭૪૬ થી ૧૭૪૮ સુધી ચાલ્યો.

પ્ર૦ કર્ણાટકના બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૭૪૮થી ઇ. સ. ૧૭૫૪ સુધી ચાલ્યો. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચો પોતપોતાની સત્તા સ્થાપન કરવા માટે દેશી રાજ્યોનો પક્ષ પકડી એકબીજા સાથે લડવા લાગ્યા,૧૭૪૮માં હૈદ્રાબાદનો નિઝામ

અને અર્કાટનો નવાબ મરણ પામતાં બંને ગાદીઓને માટે નવા હકદાર ઉભા કર્યા. નિજામે નાસીરજંગ સામે મુજફ્ફરજંગ અને અર્કોટના નવાબ અનવરુદ્દીન સામે ચંદાસાહેબને ઉભો કર્યો. અંગ્રેજો નવાબ અનવરુદ્દીનના પક્ષમાં હતા તેથી ફ્રેંચો નિજામ તથા ચંદા સાહેબે ઈ. સ. ૧૭૪૯માં અંબુરની લડાઇમાં નવાબને મર્યો અને ચંદા સાહેબને ગાદીએ બેસાડયો. ચંદાસાહેબ પાંડીચેરીની આજુ બાજુનાં ૮૧ ગામ ફ્રેંચોને આપ્યાં અનવરૂદ્દીનનો પુત્ર ત્રિચીનાપલ્લીમાં ભરાઇ બેઠો. ફ્રેંચ સરદાર બુસ્સીએ નવાબનો જીંજીગઢ જીતી લીધો અને નિઝામ નાસ્સીરજંગને ત્રિચીનાપલ્લી આગળ હરાવી મુજફ્ફરને ગાદી આપી પણ મુજફ્ફરજંગને કોઇએ મારી નાંખવાથી તેના ભાઇ સલાબતજંગને બુસ્સીએ ગાદીએ બેસાડયો. તેણે ફ્રેંચોને ઉત્તર સરકાર તથા મછલીપટ્ટમ્ આપ્યાં આવી રીતે દક્ષિણમાં ફ્રેંચ સત્તા મજબુત થઇ.

પ્ર૦ અર્કોટના ઘેરા વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ફ્રેંચોએ પોતના પક્ષવાળાઓની સારી રીતે સેવા બજાવી પણ અંગ્રેજો કંઇ કરી શક્યા નહોતા. તેમનો મિત્ર દોસ્તઅલી ત્રિચીનાપલ્લીમાં ઘેરાયો હતો, તેથી ત્રિચીનાપલ્લીનો ઘેરો ઉઠાવરાવી દોસ્તઅલીને છોડાવવા વિચાર કરતા હતા. આ વખતે કંપનીના કારકુનના કામમાંથી છુટા થઇ લશ્કરી ખાતામાં થોડા વખતથી દાખલ થયેલા ક્લાઇવે ત્રિચીનાપલ્લીનો ઘેરા ઉઠાવવાની યુક્તિ શોધી કાઢી તેણે પોતાના ગુરૂ લોરેન્સને કહ્યું કે આપણે ચંદા સાહેબની રાજધાની અર્કાટને ઘેરો ઘાલીએ તો ચંદા સાહેબ ત્યાંથી ઘેરો ઉઠાવી રાજધાનીનો બચાવ કરવા આવશે. આ યુક્તિ બધાને પસંદ પડવાથી ૨૦૦ ગોરા ને ૩૦૦ દેશી મળી ૫૦૦ માણસનું લશ્કર આપી

ક્લાઇવને મોકલ્યો. ક્લાઇવે સહેલાઇથી આર્કોટ કબજે કર્યું. આ બાબતથી ચંદા સાહેબને ખબર પડતાં પોતાના દીકરા રાજા સાહેબને ૧૦૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇ મોકલ્યો, તેણે શહેરને પર દિવસ ઘેરો ઘાલ્યો પણ કાંઇ વળ્યું નહિ, ક્લાઇવને નવી મદદ આવી પહોંચતા તેણે રાજા સાહેબ સાથે લડાઇ જોડી તેમાં રાજા સાહેબ હાર્યો ઇ સ. ૧૭૫૧ ક્લાઇવે તેની પુંઠ પકડી આર્નિ કવારે પાક, બાહુર વગેરે સ્થળોએ તેને હરાવી તેના લશ્કરની પાયમાલી કરી અંગ્રેજોની ચઢતી કરી અને નવાબ દોસ્તઅલ્લીને છુટો કર્યો આ જીત થયા પછી અંગ્રેજોની ચઢતી થઇ અને ફ્રેંચોની પડતી થઇ. ક્લાઇવ ૧૭૫૨માં વિલાયત ગયો ત્યાં ઘણું માન પામ્યો. ફ્રેંચ સરદાર ડુપ્લેને ફ્રેંચ સરકારે પછો બોલાવી લીધો ઇ. સ. ૧૭૫૪ તે ત્યાં અપમાન પામી ઇ. સ. ૧૭૬૩માં મરણ પામ્યો તેની જગાએ ગોધ્યું નામના શાંત પ્રકૃતિના માણસને મોકલ્યો તેણે ઇ. સ. ૧૭૫૪માં અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી પણ તે ઝાઝો વખત નહિ ટકતાં ફરીથી લડાઇ થઇ તે કર્ણાટકનાં ત્રીજા વિગ્રહ નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ કર્ણાટકના ત્રીજા વિગ્રહની ટુંક હકીકત કહો ?

ઉ૦ ફ્રેંચ ગવર્નર ગોધ્યુની જગાએ લાલી નામનો ફ્રેંચ સરદાર ગવર્નર થઇને આવ્યો તે અવિચારી ને ઉતાવળીઓ હતો. તેણે આવીને તરતજ દેવીદ કિલ્લો જીતી લીધો, ને અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવા તજવીજ કરવા મંડયો. તેણે અવિચારથી નિઝામના રાજ્યમાંથી બુસીને બોલાવી લઇ પોતાની સત્તા ઓછી કરી અને અંગ્રેજો સાથે લડાઇમાં વિજય મળ્યો નહિ. વાંદેવાસની લડાઇમાં ઇ. સ. ૧૭૬૦માં સર આયરકુટે લાલી તથા બુસીને હરાવ્યા અને કર્નલ ફોર્ડે ઉત્તર સરકાર તથા

મછલીપટ્ટણ જીતી લીધાં ને સરકુર જીંજી તથા પાંડેચેરી પણ જીતી લીધાં છેવટે ૧૭૬૧માં ની સલાહથી તેમને પાંચ થાણા પાછા આપ્યાં, જે હાલ પણ તેમના કબજામાં છે.

બંગાળામાં અંગ્રેજી સત્તા.

પ્ર૦ અંગ્રેજી અમલ સ્થાપતા પહેલાંની બંગાળાની હકીકત કહો !

ઉ૦ મોગલાઇની પડતીના વખતમાં મુર્શિદકુલીખાન નામના સરદારે બંગાળામાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી મુર્શિદાબાદમાં પોતાની રાજધાની કરી. આ વખતે કાસીમ બજારમાં અંગ્રેજ, ફ્રેંચ અને વલંદાની વખાર હતી. અંગ્રેજો કલકત્તામાં ફ્રેંચો ચંદ્રનગરમાં અને વલંદા ચિન્સુરામાં મુખ્ય વેપારનું સ્થળ રાખતા હતા. આ નવાબ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મરણ પામતાં તેની જગાએ અલીવર્દીખાં નવાબ થયો તેને અંગ્રેજો સાથે સારો મેળાપ હતો. મરાઠાના હુમલાથી અંગ્રેજી વખારોનું રક્ષણ થવા માટે કલકત્તાની આજુબાજુ ખાઇ ખોદવાની અંગ્રેજોને આપી હતી એની પછી એનો પાત્ર સુરાજદૌલ્લા ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં નવાબ થયો તે ઊદ્ધત, મુર્ખ અવિચારી હોઇ અંગ્રેજોની અદેખાઇ કરતો હતો.

પ્ર૦ આ નવાબને અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાવટ થવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ નવાબને રઇયતમાં કીશનલાલ નામનો માણસ નવાબથી નારાજ થઇ અંગ્રજોને આશ્રયે ગયો હતો તેને નવાબે પાછો માગ્યો તે આપ્યો નહિ કલકત્તામાં પોતાની કોટડીની આજુબાજુ કોટ બાંધતા હતા તે અટકાવવા નવાબે કહ્યું પણ માન્યુ નહિ તેથી નવાબે ગુસ્સે થઇ અંગ્રેજી માલની કોઠીઓ લુંટી. આ વખતે કેટલાક અંગ્રેજો નાશી છુટ્યા પણ ૧૪૬ અંગ્રેજો પકડાયા તે બધાને પકડી લાવી

એક અંધારી કોટડીમાં પુર્યા તેમાં હવા અજવાળાની તાણને લીધે તેમજ ઉનાળાની સખત ગરમીથી તથા પાણી નહી મળવાથી એક રાતમાં ૧૨૩ મરણ પામ્યાં ફક્ત ૨૩ માણસ અધમુઆ નીકળ્યાં આ બનાવ કલકત્તાના 'કારાગૃહ' ના નામથી ઓળખવામાં આવેછે.

પ્ર૦ આ વેર અગ્રેજોએ કેવી નીતે વાળ્યું ?

ઉ૦ આ બાબતની મદ્રાસ ખબર પહોંચતાં કલાઇવ પગ રસ્તે અને વોટસન દરિયા રસ્તે કલકતે આવી પહોંચ્યા અને કલકત્તા કબજે કર્યું. નવાબ ઉપર સ્વારી કરવા વિચાર કર્યો પણ પોતે ફાવી શકીશું નહી એમ સમજવાથી કલાઇવે નવી યુક્તિ શોધી કાઢી.

પ્ર૦ કલાઇવે નવાબનો પરાજય કરવા શો ઉપાય કર્યો ?

ઉ૦ નવાબનો સેનાપતિ મીરાજાફર હતો તેને રાજ્ય આપવાની લાલચે નવાબના પક્ષમાંથી પોતાના પક્ષમાં લીધો, વળી નવાબની જુલમી રાજ્યસત્તાથી કંટાળી જઈ જગત શેઠ, ખજાનચી રાયદુલંભ વગેરે કેટલાક માણસો કલાઇવને આવી મળ્યા, અને મીરજાફરને ગાદી મળે અમુક રકમ કંપનીને આપવી, આ ઠરાવ ચાલતો હતો તેવામાં નવાબનો દલાલ અમીચંદ આવી ચઢયો તેણે કાવત્રુ છાનું રાખવા માટે સેંકડે પાંચ ટકા દલાલીના માગ્યા, જે રકમ ત્રીસ લાખ રૂપીઆ જેટલી થતી હતી, કલાઇવે તેને જુઠો દસ્તાવેજ કરી શાંત પાડયો અને પછીથી લડાઇનું કારણ ઉભું કરવા માટે ફ્રેંચના ચંદ્રનગર ઉપર હુમલો કરી તે શહેર લઇ લીધું- આથી નવાબે ગુસ્સે થઇ લડાઈ શરૂ કરી બન્નેનાં લશ્કર પ્લાસીના મેદાનમાં એકઠાં થયાં ઇ. સ. ૧૭૫૭

પ્ર૦ પ્લાસીના યુદ્ધનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ નવાબ સુરાજદૌલા પાસે ૫૦ હજાર માણસનું લશ્કર અને ૫૦ તોપો હતી કલાઇવ પાસે ફક્ત ત્રણહજાર માણસ અને આઠ તોપો હતી

ક્લાઇવે પોતાને માટે ઉંચી અને ઝાડોની ઘટાવાળી જગા પસંદ કરી હતી. એવામાં માવઠું થવાથી નવાબનો દારૂગોળો પીગળીને નકામો થયો, પણ ક્લાઇવનો દારૂગોળો પીગળી ગયો નહિં. જે વખતે નવાબનાં માણસો ખાવા પીવા તથા નહાવા ધોવાની ખટપટમાં પડયાં હતાં તે વખતે ક્લાઇવે તેમના ઉપર ઓચીંતા છાપો માર્યો. નવાબનાં માણસો નિમકહલાલ સનાપતિ મીરમહમદ મરાયો, અને મીરજાફર નિમકહરામ થઇ ક્લાઇવના પક્ષમાં ભળી ગયો તેથી નવાબનું સૈન્ય હાર્યું. નવાબ રણક્ષેત્રમાંથી નાશી ગયો તેણે મીરજાફરના પુત્ર મીરાને પકડી મારી નાખ્યો અને સરત મુજબ મીરજાફરને ગાદીએ બેસાડયો ઈ. સ. ૧૭૫૭.

પ્ર૦ મીરજાફરના સમયમાં જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ પ્રથમના ઠરાવ મુજબ મીરજાફરે પોતાના મદદગાર અંગ્રેજ અમલદારો તથા કંપનીને નાણાં આપવા ખજાનાની તપાસ કરી, પણ તે પુરાં થાય તેટલાં ન હોવાથી દરેક ભાગે પડતાં નાણાં લઇ સંતોષ માન્યો, અને નવાબે કંપનીને તેજ વખતે કલકત્તાની આજુબાજુની ૮૮૨ ચો માઇલ જમીન આપી જે હાલ ચોવીસ પગરણાના નામથી ઓળખાય છે. જે વખતે આ વહેંચણી ચાલતી હતી તે વખતે નવાબનો દલાલ અમીચંદ આવ્યો અને તેણે પોતાની રકમ માગી, પણ ક્લાઇવે જુઠો દસ્તાવેજ બતાવી એક પાઈ સરખી પણ આપી નહિ. તેથી તે બિચારો ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ક્લાઇવ જમીનદાર કેવી રીતે બન્યો?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૭૫૭ માં મીરજાફરે કંપનીને ચોવીસ પગણાની વસુલાત લેવાનો હક આપ્યો તે હક દિલ્હીના બાદશાહ શાહ આલમને ઈ. સ. ૧૭૫૯ માં ક્લાઇવને બક્ષીસ કર્યો, તેથી ક્લાઇવ જમીનદાર થયો. આગળ જતાં આ બાબત ઇંગ્લાંડમાં વાંધો ઉઠતાં ક્લા-

જીવને તેના જીવનપર્યંતનો હક આપી પછી તેનો કબજો કંપનાએ લેવાનો ઠર્યો. આથી ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં તે મુલક હંમેશાને માટે કંપનીને મળ્યો.

પ્ર૦ મીરજાફરને પદભ્રષ્ટ કરવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ મીરજાફર પાસેથી કંપનીના અમલદારે તેમજ કંપનીએ પુષ્કળ નાણાં કઢાવ્યાથી તેનો ખજાનો ખાલી થઈ ગયો તેથી તેણે હિંદમાંથી અંગ્રેજોને કાઢવા માટે વલંદાની મદદ માગી; આ ખબર કર્નલ ફોર્ડને મળતા જ ઈ. સ. ૧૭૫૯ માં ચિન્સુરા ઉપર સ્વારી કરી તે સ્થળ કબજે કરી લીધું, મીરજાફર પોતાની ફોજનો પગાર પણ પુરેપુરો ચુકવી શકતો નથી. તેથી તે પદભ્રષ્ટ કરી નવાબની જગા તેના ધનવાન જમાઈ મીરકાસમને આપી ઈ. સ. ૧૭૬૦ મીરકાસમને ગાદી મળ્યા બદલ અંગ્રેજોને બરદવાન, મેદનીપુર અને ચિતાગોંગ પરગણાં આપ્યાં.

પ્ર૦ ક્લાઇવ બંગાળાના પહેલો ગવર્નર ક્યારે થયો અને વિલાયત જતા અગાઉ તેણે શાં શાં કામ કર્યાં.

ઉ૦ ક્લાઇવની હોંશીયારી જોઈ કંપનીના ડિરેકટરોએ ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં તેને બંગાળાનો પહેલો ગવર્નર નીમ્યો. આ વખતે વલંદા, ફ્રેંચો અને દિલ્હીનો બાદશાહ શાહઆલમ જોર પર હતા. ક્લાઇવે પ્રથમ શાહઆલમને પટણા આગળ હરાવ્યો, અને કર્નલ ફોર્ડે ચિન્સુરા આગળ વલંદાને હરાવ્યા, ફ્રેંચોનું મચ્છલીપટણ લઇ લીધું. ક્લાઇવ ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં વિલાયત ગયો, ત્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું.

પ્ર૦ નવાબ મિરકાસમના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૬૦ થી ૬૩ સુધી રહ્યો. આ ચતુર, હોંશીઆર અને દાઝ જાણનારો હતો, તેણે મુર્શિદાબાદથી રાજધાની બદલી મોંગીર

નામના નિર્ભય સ્થળમાં ફરી અને સમરુ નામના આર્માનીઅન સરદારને રાખી પોતાનું લશ્કર કેળવવા લાગ્યો તેણે લશ્કરને સારી રીતે કેળવી તૈયાર કર્યું નવાબ, સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી અંગ્રેજો સાથે લડાઇ કરવાનું કારણ શોધવા લાગ્યો.

પ્ર૦ મિરકાસમને અંગ્રેજોને સાથે લડાઇ થવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ કંપનીનું રહાદારીનું દાણ માફ હતું, પણ કેટલોક વખત પછી કંપનીના નોકરો પણ દાણ આપવા લાગ્યા નહિ તેથી નવાબની ઉપજને નુકશાન થવા લાગ્યું. વળી પોતાની રૈયતના વેપારીઓ પાસે દાણ લેવાતું હોવાથી તેમનો માલ મોંઘો પડવાથી વેપારને ઘણું નુકશાન પહોંચવા લાગ્યુ. આથી નવાબે ગુસ્સે થઇ રૈયતનું દાણ માફ કર્યું અને કાસીમે બજારમાની અંગ્રેજી માલની કોઠીઓ લુટી આથી લડાઇ થઇ.

પ્ર૦ આ લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું ?

ઉ૦ અંગ્રેજોએ પ્રથમ પટણા પર સ્વરી કરી પટણા કબજે કર્યું. પણ પાછળથી મીરકાસમે જીતી લઇ તેમાં પકડાએલા ૨૦૦ અંગ્રેજોની કતલ કરાવી. ઇ.સ. ૧૭૬૩ પણ મેજર આડમ્સે તેને ઘેરીઆ અને ઉધાનળા આગળ હરાવી મીરજાફરને બીજી વાર ગાદી આપી. મીર કાસમ નાશી અયોધ્યાના નવાબ સુજાદૌલા પાસે ગયો. ને કાગળ લખી દિલ્હીના પાદશાહ શાહઆલમની મદદ માગી. પછી ત્રણે જણાએ પટણા ઉપર સ્વારી કરી. પણ મેજરમનરોએ બકસર આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં હરાવ્યા તથા મેજર કર્નોક કાલ્પી આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં સુજાઉદૌલાને હરાવ્યો. શાહઆલમ શરણે આવ્યો, અને મીર કાસમ નાસી ગયો.

પ્ર૦ કલાઇવે ફરીથી ગવર્નર તરીકે આવીને શાં શાં કામ કર્યા ?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં વીલાયતથી આવ્યો. તે વખતે મીરકાસમ વગેરેને હરાવી તાબે કર્યા હતા. બુઢો મિરજાફર મરણ પામવાથી તેની જગાએ તેના પુત્ર નજીમઔદ્દલાને આપી હતી. આ વખતે ક્લાઇવે અગત્યના કેટલાક સુધારા કર્યા. (૧) લશ્કરી નોકરોને બેવડું ભથ્થુ મળતું તે બંધ કર્યું (૨) લડાઇના ખર્ચ બદલ અયોધ્યાનાં નવાબ પાસેથી ૫૦ લાખ રૂપીઆ લઇ તેનો મુલક પાછો આપ્યો, (૩) કોરા અને અલ્હાબાદ પ્રાંત દિલ્હીના બાદશાહને પાછા આપ્યા. (૪) સરકારી નોકરીના પગાર વધારી લાંચ લેતાં અટકાવ્યા (૫) ૬૦ લાખ રૂપીઆ દિલ્હીના બાદશાહ શાહઆલમને તથા તેટલીજ રકમ બંગાળાના નવાબ નજીમ ઔદ્દલ્લાને આપવાની કરી બંગાળા, બહાર અને ઓઢીયા પ્રાંતની વસુલાત હકક કંપનીને અપાવ્યો.

પ્ર૦ ક્લાઇવની દ્વિરાજસત્તા પદ્ધતિ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નવાબે વસુલાતનો હક કંપનીને આપી ફોજદારી હક પોતે રાખ્યો આથી કારભાર ચલાવવામાં ઘણી અડચણ પડવા લાગી તેથી નવાબને ૬૦ લાખનું પેન્સન બાંધી આપી ફોજદારી સત્તા પણ કંપનીએ લીધી. એ પ્રમાણે ક્લાઇવે બંગાળમાં બે અધિકાર (કંપની તેમજ નવાબનો) ઠરાવેલા હોવાથી તે દ્વિરાજ સત્તા પદ્ધતિ નામથી ઓળખાઇ.

પ્ર૦ ક્લાઇવે છેલ્લી વખતમાં સ્વદેશ જતાં અગાઉ ક્યા ક્યા સુધારા કર્યા?

ઉ૦ કંપનીના નોકરો લાંચ લેતા હતા તથા રઇયતના ઉપર જુલમ કરતા હતા તે અટકાવી નોકરના પગાર વધાર્યા (૨) મુલકી અને લશ્કરી ખાતામાં સુધારો કર્યો (૩) લશ્કરી સિપાઇઓને બેવડું ભથ્થું મળતું હતું તે બંધ કર્યું. આ શિવાય બીજા પણ કેટલાક સુધારાઓ કરી આ અંગ્રેજી રાજ્ય સ્થાપક વીરનર ઇ. સ. ૧૭૬૭

માં સ્વદેશ ગયો, ત્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું, તથા માન દાખલ રત્ન જડીત મુઠની તલવાર બક્ષીસ આપી, પણ તેના કેટલાક દુશ્મનોએ ખોટા આરોપ મુકી તેની ઉપર કામ ચલાવ્યું તેમાં તે નિર્દોષ ઠર્યો, પણ છેવટે તે આપઘાત કરી ઈ. સ. ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યો.

મ્હૈસુરમાં અંગ્રેજી સત્તા.

પ્ર૦ અંગ્રેજોનો મ્હૈસુરમાં પગ પેસારો થતા પહેલાં ત્યાંના રાજ્યનીતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મ્હૈસુરમાં કૃષ્ણરાવ નામે હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેને નંદરાજ નામે પ્રધાન હતો. રાજામાં રાજ ચલાવવાની સત્તા નહિ હોવાથી રાજાને કેટલુંક વર્ષાસન આપવું કરી નંદરાજે રાજ્ય પોતાને કબજે લીધું નંદરાજની ફોજમાં ફત્તેહ મહમદ નામનો નોકર હતો. તેને હૈદર અને શાબાશઅલી નામના બે પુત્ર હતા ફત્તેહમહમદના પછી શાબાશઅલી નોકરીમાં દાખલ થયો અને પછી તેણે કેટલેક વખતે હૈદરને પણ નોકરીમાં દાખલ કરાવ્યો. તે બહાદુર, ચંચળ, પણ લુંટારો અને લુચ્ચો હતો તે પોતાની હોંશિયારીથી ઉંચી પાયરીએ ચડ્યો. અને છેવટે નંદરાજાને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકી મ્હૈસુરનો રાજા થયો. ઇ. સ. ૧૭૬૧

પ્ર૦ હૈદરના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ (૧) બેદનુર અને કાલીકટ વગેરે લુંટી ઘણું ધન એકઠું કર્યું.

(૨) એના ઉપર માધવરાવ પેશ્વાએ ૧૭૬૫–૬૭–૭૨ માં સ્વારીઓ કરી દંડ તરીકે પુષ્કળ નાણું મેળવ્યું.

(૩) અંગ્રેજ મુલકમાં લુંટફાટ ચલાવી માટે અંગ્રેજો સાથે તેને ૧૭૬૭ થી ૧૭૬૯ સુધી લડાઇ થઇ. જે મ્હૈસુરના પહેલા

વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં ચંગામ, ત્રિનોમાલી અને અંબુર આગળ હાર થઇ અને મદ્રાસ મુકામે સલાહ થઇ.

(૪)અંગ્રેજોએ પાહિમ આગળ તેનો કેટલોક મુલક જીતી લીધો તેમજ હૈદર ઉપર મરાઠા ચઢી આવ્યા ત્યારે ઠરાવ મુજબ અંગ્રેજોએ તેને મદદ ન કરી તેથી લડાઇ થઇ. તે મ્હૈસુરના બીજા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે તેમાં પણ તેની હાર થઇ અને ચાલતા વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં તેનું મરણ થયું. તેની પછી તેનો પુત્ર ટીપુ ગાદી ઉપર આવ્યો.

પ્ર૦ ટીપુના વખતના બનાવો લાંબા ખ્યાલ કરો.

ઉ૦ (૧)હૈદરનો અધુરો મુકેલો મ્હૈસુરનો બીજો વિગ્રહ જારી રાખ્યો પણ તેમાં નીચ ફાવવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં મેંગલોર મુકામે સલાહ કરી.

(૨)૧૭૮૪માં કુર્ગ અને કાનડા સ્વારી પર કરી ત્યાંના લાખ માણસોને જોર જુલમથી મુસલમાન કર્યાં.

(૩)૧૭૮૮માં મલબારના નાયર લોકોને પરાણે મુસલમાન કર્યો.

(૪)જે [illegible] સ [illegible] ગ્રેજનું માથું કાપી લાવે તેને દરેક માથા દીઠ પાંચ રૂપીઆ [illegible] ના [illegible].

(૫)ટીપુએ અંગ્રેજના મિત્ર ત્રાવણકોરના રાજા પર વગર કારણે ચઢાઇ કરી તેથી મ્હૈસુરનો ત્રીજો વિગ્રહ શરૂ થયો, તે ઇ. સ. ૧૭૯૦થી ૧૭૯૨ સુધી ચાલ્યો તેમાં શીમોગા, આરકલા ને શ્રિરંગપટ્ટણ આગળ ટીપુ હાર્યો ને શ્રિરંગ પટ્ટણ આગળ ઇ. સ. ૧૭૯૨માં સલાહ કરી.

(૬) ટીપુએ અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવા માટે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ તથા કાબુલના બાદશાહ ઝમાનશાહની મદદ માગી તેથી લડાઈ થઈ તે મહેસુરના ચોથા વિગ્રહના નામથી ઓળખાય છે ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં ટીપુ રણમાં પડવાથી લડાઈનો અંત આવ્યો.

ગવર્નરો

(૧) કલાઇવ........૧૭૫૮	૧૭૬૭	વર્ષ	૯
(૨) હેરીવેરેલ્સ્ટ......૧૭૬૭	૧૭૬૯	,,	૨
(૩) જોન કાર્ટિયર...૧૭૬૯	૧૭૭૨	,,	૩
(૪) વોરન હેસ્ટિંગ્સ ..૧૭૭૨	૧૭૭૪	,,	૨

પ્ર૦ હેરીવેરેલ્સ્ટના વખતમાં જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ તેના વખતમાં હૈદર સાથે મ્હેસુરનો પહેલો વિગ્રહ થયો તે ઇ. સ. ૧૭૬૭ થી ૬૯ સુધી ચાલ્યો, તેમાં કર્નલ સ્મીથે અંગાામ, ત્રિનોમાલી અને અંબુર આગળ હૈદરને હરાવ્યો તેથી હૈદરે ૧૭૬૯ માં મદ્રાસ મુકામે સલાહ કરી.

પ્ર૦ જોન કાર્ટિયરના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ અંગ્રેજ નોકરો રૈયત પર જુલમ કરતા, બંગાળામાં ભયંકર દુકાળ પડયો તથા ત્યાંની વસ્તીનો $\frac{1}{3}$ ભાગ મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ વોરન હેસ્ટિંગ્સના વખતમાં કયા કયા બનાવ બન્યા?

ઉ૦ એ કોંસીલનો વડો મેમ્બર હતો. તે કલાઇવના જેવો હોંશિયાર હતો પણ લડાઈના કામમાં તેની બરાબરી કરી શકે તેમ નહતું. તે બંગાળાના કારાગ્રહમાં પકડાયો હતો. કલાઇવે અંગ્રેજી રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો. તેના ઉપર હેસ્ટિંગ્સે ઇમારત ચણી રાજ્યને આબાદ

કર્યું. ન્યાય અને વસુલાત ખાતાંને જુદાં પાડી કલેકટરો અને જડજો નીમ્યા તથા પોલીસ ખાતામાં સુધારો કર્યો અને ૧૭૭૩ માં હિંદના રાજ્યવહીવટ માટે રેગ્યુલેટીંગ એકટ થયો તેથી ઇ. સ. ૧૭૭૪ થી તેને ગવર્નર જનરલની સત્તા મળી.

ગવર્નર જનરલ.

હેસ્ટીંગ હાકેમ આવીઓ, તેતેર કેર વર્ષ,
જનરલ પદ પામ્યા પછી, ઉપન્યો ઉરમાં હર્ષ ૧

કાર્નવાલ તે પછી હવો, જાહનસોર સરદાર;
વેલેસ્લી પછી આવીઓ, કાર્નવાલ બીજીવાર. ૨

કામ ચલાવ્યું કોર્ટનું, બાર્લોએ બે વર્ષ;
મીન્ટો મોવરાની પછી, જનરલ આમહર્સ્ટ, ૩

વિલિયમ બેન્ટીક ઓકલાંડ, એલનબરો હાર્ડીંગ,
ડેલહૈસીઓ પછી હવો, શુરો સર કેનીંગ. ૪

એલ્જીન લોરેન્સને, મેયો જનરલ સાર;
નોર્થબુક લીટન પછી, રીપન રૂડી વાર, ૫

રીપન દીઠો રાજવી, સ્થાપકનો દેનાર;
ડફ્રીન હાકેમનો પછી, લેન્સડાઉન સરદાર. ૬

એલ્ગીન કર્ઝન પછી, મિન્ટો હાર્ડીંજ રાય;
ચેમ્સફર્ડ સાહેબનો, હતો પુર્ણ પ્રતાપ. ૭

વોર્ન હેસ્ટીંગ ૧૭૭૪—૧૭૮૫—૧૧

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.
ઉ૦ (૧) રેગ્યુલેટિંગ એકટ (૨) નાણાં મેળવવાનાં અયોગ્ય કામ.

(૩) મરાઠી પહેલો વિગ્રહ (૪) મ્હૈસુરનો બીજો વિગ્રહ.
(૫) ટીપુ અને ફ્રોકસનુ બીલ. (૬) ફર્યાદ.

પ્ર૦ રેગ્યુલેટિંગ એકટ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થ માટે વિલાયતની પાર્લામેન્ટમાં એક કાયદો મંજુર થયો તે રેગ્યુલેટિંગ એકટના નામથી પ્રસીદ્ધ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ મંજુર કર્યા.

(૧) કંપનીએ દર વર્ષે ચાર લાખ રૂપીઆ ભરવા.
(૨) કલકત્તાના ગવર્નરને ગવર્નર જનરલનો ઇલકાબ આપવો. અને તેણે મુંબઈ તથા મદ્રાસના ગવર્નરપર અમલ ચલાવવો.
(૩) ગવર્નર જનરલને રાજ્ય કારભારમાં સલાહ આપવાને ચાર સભાસદોની કઉન્સીલ નીમવી.
(૪) કલકત્તામાં સદર અદાલત સ્થાપી એક મુખ્ય જડજ નીમી ત્રણ મદદગાર જડજો નીમવા.
(૫) જડજોની નીમણોક ઇંગ્લાંડનો રાજા કરે.
(૬) સરકારી અમલદારે કોઇ પણ માણસ પાસેથી લાંચ અગર બક્ષીસ લેવી નહી.
(૭) સરકારી નોકરોએ કોઇ પણ જાતનો બીજો ધંધો કરવો નહી.

પ્ર૦ નાણાં મેળવવા કયાં કયાં અયોગ્ય કામ કર્યાં.

ઉ૦ કંપનીના ડિરેક્ટરોની નાણાંની ઉપરા ઉપરી માગણીથી તેમજ તેની મદદગાર કાઉન્સીલરોમાંથી ફક્ત મી. બાર્વેલ સિવાયના બાકીના ત્રણ (મી. ફ્રાન્સીસ. જન કલેવરીંગ, કર્નલ મોન્સન) સામા થવાથી તેને અયોગ્ય કામ કરવાં પડયાં તેથી તેનો અમલ નિંદાયો, અયોગ્ય કામો નીચે પ્રમાણેઃ—

(૧) બંગાળાના નવાબને ૬૦ લાખ રૂપીઆનું વર્ષાસન મળતું તેમાં ૪૪ લાખ રૂપીઆ કરી ૧૬ લાખ બચાવ્યા.

(૨) દીલ્હીના બાદશાહ શાહઆલમ પાસેથી કોરા અને અલ્હાબાદ પ્રાંત લઇ ૫૦ લાખ રૂપીઆ માટે અયોધ્યાના નવાબને વેચી દીધા.

(૩) બંગાળા, બહાર અને ઓડીઆની સનદ બદલે દર વર્ષે ૨૬ લાખ રૂપીઆ બાદશાહને આપવા પડતા તે બંધ કર્યા.

(૪) અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી ૪૦ લાખ રૂપીઆ લઇ નવાબનો પક્ષ લઇ રોહીલાઓનો નાશ કર્યો.

(૫) કાશીનો રાજા ચેતસિંહ કંપનીને ૨૨ા લાખ રૂપીઆ ખંડની ભરતા હેસ્ટિંગ્સે વધારે માગી તે ન આપવાથી તેને ઉઠાડી મુકી વધારે ખંડણી લેવાની શરતે તેના ભત્રીજાને ગાદી આપી.

(૬) ચેતસિંહને મદદ કરવાનું તહોમત મુકી અયોધ્યાની બેગમ પાસેથી જોર જુલમથી એક કરોડ રૂપીઆ લીધા.

૨૦ મરાઠી પહેલા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો.

૩૦ પુનાની ગાદી માટે રાઘોબાએ નારાયણરાવનું ખુન કરાવ્યું પણ નાનાફડનવીસ વગેરે સરદારોએ નારાયણરાવના દીકરાને સવાઇ માધવરાવ નામ આપી તેનો કારભાર ચલાવવા માંડ્યો તેથી રાઘોબાએ ગાદી મેળવવા સાષ્ટી બેટ આપવાની સરતે ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં સુરત મુકામે મુંબઇ સરકાર સાથે સલાહ કરી પણ કલકત્તા સરકારને તે વાત ના પસંદ પડવાથી માધવરાવને મદદ કરવા લખ્યું અને ઇ. સ. ૧૭૭૬ માં પુરંધર મુકામે સલાહ કરી પણ માધવરાવ ફ્રેંચ ફોજ રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે એવી કલકત્તા સરકારને ખબર મળતાં મુંબાઇના સરકારની સલાહ કબુલ રાખી, મરેઠાઓએ મુંબાઇના લશ્કરને હરાવી. ૧૭૬૯ માં

વારગામ મુકામે ફરતી શરતો કરાવી પણ કલકત્તાના સૈન્યના ઉપરી ગોદાર્દે આવી મરેઠી સૈન્યને હરાવ્યું. આથી ઈ. સ. ૧૭૮૨ માં સાલબાઇ મુકામે સલાહ કરી લડાઈનો અંત આણ્યો. આ વિગ્રહ ઈ. સ. ૧૭૭૫—૮૨ સુધી ચાલ્યો.

પ્ર૦ મૈસુરના બીજા વિગ્રહની ટુંક હકીકત કહો.

ઉ૦ હૈદર ઉપર માધવરાવ પેશ્વા ચડી આવ્યો. ત્યારે શરત મુજબ મદદ કરી નહિ તથા માહીમ નજીકનો કેટલો મુલક અંગ્રેજોએ દબાવ્યો તેથી હૈદરે લડાઈ જોડી શરુઆતમાં ૧૭૮૦ માં પેરામ્બોક આગળ કર્નલ બેલીને તથા ચીલાંબ્રમ આગળ સર આયરકુટને ઈ. સ. ૧૭૮૧ માં હૈદરે હરાવ્યા પણ પાછળથી સરકુટે ૧૭૮૧ પોર્ટોનોવો પોલીલોર, શોલીંગર અને ચીલાંબ્રમ આગળ હૈદરને હરાવ્યો તેવામાં ૧૭૮૨ માં ચિત્તુરમાં હૈદરનું મરણ થયું તેના પછી તેના પુત્ર ટીપુએ લડાઈ ચાલુ રાખી પણ તેમાં નહી ફાવવાથી ઈ. સ. ૧૭૮૪માં મેંગલોર મુકામે સલાહ કરી લડાઈનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ હેસ્ટીંગ્સ પર આવેલી ફરીયાદની હકીકત કહો

ઉ૦ કૌંસીલના મેમ્બરોની શીખવણીથી નંદકુમાર નામના બ્રાહ્મણે હેસ્ટિંગ્સ ઉપર લાંચ લેવાનું તહોમત મુક્યું. પણ તેણે કોઇ કામમાં ખોટો દસ્તાવેજ બનાવેલો માલુમ પડવાથી તેને ફાંસી દીધી અને હેસ્ટિંગ્સના તહોમતનો મુકર્દમો ઉડી ગયો ઈ. સ. ૧૭૮૫માં હેસ્ટિંગ્સ વિલાયત ગયો ત્યારે અયોધ્યાની બેગમ અને કાશીના રાજા પાસેથી જોર જુલમથી નાણાં કઢાવ્યા બાબત કેસ ચાલ્યો તેમાં તે દશ લાખ રૂપીઆ ખરચ કરી નિર્દોષ ઠરી છુટી ગયો પાછળથી તેને નાણાંની સારી મદદ ડીરેકટરોએ કરી.

પ્ર૦ ફોકસના બીલ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ હિંદની રાજ્ય વ્યવસ્થા માટે ફોક્સ નામના પ્રધાને બીલ ઘડ્યું તેમાં નીચે પ્રમાણે કલમો હતી.

(૧) કંપની પાસેથી રાજ્યસત્તા લઇ ઇંગ્લાંડને સોંપવી

(૨) હિંદનો કારભાર ચલાવવા ૧૬ સભાસદોની કૌંસીલ નીમવી તેમાંના ૭ માણસ વેપાર કરે અને ૯ માણસ તેનો કારભાર કરે પણ આ બીલ મન્જુર થયું નહિ.

પ્ર૦ પીટના બીલ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ફોક્સના બીલમાં કેટલીક વધારો ઘટાડો કરી પીટ નામના પ્રધાને બીલ મુક્યું ને પસાર થયું તેમાં નીચે પ્રમાણે કલમો હતી.

(૧) કલકત્તાની કૈસીલમાંથી એક મેમ્બર કમી કરી મુંબઇ અને મદ્રાસના ગવર્નરને પણ એક એક કૌંસીલ આપવી.

(૨) હિંદના કારભાર પર દેખરેખ રાખવા માટે "બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ" નામની મંડળી સ્થાપવી. તેઓ તેઓ ડિરેક્ટરના કામ પર દેખરેખ રાખે. આ બીલ પાસ થયું.

લોર્ડ કોર્નવાલિસ ૧૭૮૬—૧૭૯૩-૭

હેસ્ટિંગ્સ સાહેબ ૧૭૮૫ માં વિલાયત ગયા તે વખતે નવો ગવર્નર જનરલ આવતા સુધી "મેકફર્સન સાહેબ" ૨૦ માસ સુધી ગવર્નર જનરલનું કામ કર્યું, પણ તેમના વખતમાં કંઇ જાણવા લાયક બનાવ બન્યો નથી. ત્યાર પછી લોર્ડ કાર્નવાલીસે તે જગ્યાનો ચાર્જ સાંભળી લીધો.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) જમાબંધીમાં સુધારો. (૨) મ્હઇસુરનો ત્રીજો વિગ્રહ (૩) સુધારા.

પ્ર૦ જમાબંધી (વસુલાત) માં શા શા ફેરફાર કર્યા.

ઉ૦ તેણે જમાબંધીના ત્રણ પ્રકાર ઠરાવ્યા.

(૧) જમીનદારી–મોટા જમીનદારો એ પોતાના તાબાની જમીનનો કુલ્લ આંકડો સરકારમાં ભરવો તે રીત બંગાળામાં ચાલે છે.

(૨) ગામવારી–લોકોએ પોતાના ગામનો કુલ આંકડો સરકારમાં ભરવો. તે રીતે વાયવ્ય પ્રાંત પંજાબ અને મધ્ય પ્રાંતમાં ચાલે છે.

(૩) રૈયતવારી–દરેક ખેડુતે પોતાના તાબાની જમીનની કુલ્લે વિઘોટી સરકારમાં ભરવી. આ રીત મુંબાઇ અને મદ્રાસ ઇલાકામાં ચાલે છે.

પ્ર૦ મ્હૈસુરના ત્રીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ લડાઇ ઇ સ. ૧૭૯૦થી ૧૭૯૨ સુધી ચાલી. ટીપુએ અંગ્રેજોના મિત્ર ત્રણકોરના રાજા ઉપર વગર કારણે ચઢાઇ કરી તથા અંગ્રેજોએ નિજામને પોતાના મિત્રોનાં નામ લખી આપ્યાં, તેમાં ટીપુનું નામ નહિ હોવાથી લડાઇ શરૂ થઇ. શીમોગા આરીકેરી આગળ ૧૭૯૧ માં તથા શ્રીરંગપટ્ટણ આગળ ૧૭૯૨ માં ટીપુ હાર્યો અને શ્રીરંગપટણમાં સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ કોર્નવોલિસના વખતમાં થએલા સુધારા કહો.

ઉ૦ (૧) બંગાળાના જમીનદારોને જમીનદારીની રીત બાંધી આપી. (૨) ઈન્સાફ માટે કલકત્તામાં હાઇકોર્ટ સ્થાપી (૩) નોકરોના પગાર વધારી લાંચ લેતા અટકાવ્યા. (૪) કલેકટર ને જડજોનાં કામ જુદા પાડયાં (૫) ગંન્કી સાફ કરનારનાં પગાર વધાર્યા. (૬) દરેક વેપારીને ત્રણ હજાર ટન સુધી વેપાર કરવાની છુટ આપી. તે ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં સ્વદેશ ગયો.

સરજોનશોર ૧૭૯૩–૧૭૯૮—૫

પ્ર૦ સરજોનશોરની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ આ ગવર્નર જનરલને હિંદુસ્તાનનું જેટલું જ્ઞાન હતું તેટલું બીજા કોઈ અંગ્રેજને ન હતું. તેનો વિચાર દેશી રાજ્યોના કારભારમાં હાથ નહિ ઘાલતાં સલાહ શાન્તિથી રાજ્ય ચલાવવાનો હતો.

પ્ર૦ તેના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ (૧) નિઝામ ઉપર નાનાફડનવીસ ચઢી આવ્યો ત્યારે કરાર મુજબ અંગ્રેજોએ તેને મદદ કરી નહિ, તેથી નિઝામે સિકંદરાબાદની અંગ્રેજ છાવણી કાઢી મુકી, પોતાનું લશ્કર કેળવવા ફ્રેંચ-સરદારો રાખ્યા.

(૨) ૧૭૯૫ માં આર્કટનો નવાબ મહમદઅલી મરણ પામવાથી તેની ગાદી તેના પુત્ર ઓમદતને આપી.

(૩) અયોધ્યાનો નવાબ અસોફઉદ્દૌલા, ૧૭૯૭ માં મરણ પામ્યો ગાદીને માટે તકરાર ઉઠતાં અંગ્રેજોએ ખરા હકદાર સાદતઅલીને ગાદી આપી. બીજા હકદાર વઝીરઅલીને કેદ કર્યો. આ પ્રમાણે કારભાર કરી ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં તે સ્વદેશ ગયો.

લોર્ડ વેલસ્લી (મોર્નિંગ્ટન) ૧૭૯૮–૧૮૦૫-૭

પ્ર૦ લોર્ડ વેલસ્લીની રાજ્યનીતિ કેવી હતી ?

ઉ૦ જેમ બને તેમ રાજ્યોની સત્તા ઓછી કરી બ્રિટીશ રાજ્ય વધારવાની મહેચ્છા હતી.

પ્ર૦ પોતાની રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કેવી રીતે પાર પાડી ?

ઉ૦ આગલા ગવર્નર જનરલના સમયમાં અંગ્રેજોની મદદ નહીં મળવાથી નિઝામ, મરેઠા, ટીપુ વગેરે ફ્રેંચ નાયકો રાજી પોતાની મરજી મુજબ વર્તતા હતા. તેમને પોતાના પક્ષમાં લેવા વિચાર કર્યો, અને નિજામ સાથે સલાહ કરી સિકંદરાબાદમાં અંગ્રેજ છાવણી રાખવી. પણ ટીપુ તથા મરેઠા કબજામાં આવ્યા નહિ.

પ્ર૦ વેલેસ્લીના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) મ્હૈસુરી ચોથો વિગ્રહ (૨) ટીપુના રાજ્યની વહેંચણી (૩) મરાઠી બીજો વિગ્રહ (૪) ખાલસા કરેલા રાજ્ય (૫) ભરતપુરનો ઘેરો.

પ્ર૦ મ્હેસુરી વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ટીપુએ નિજામની જોડી સલાહ કરવાની ના પાડી. એટલુંજ નહિ પણ અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કહાડવા માટે કાબુલના રાજા ગુમાનશાહ તથા ફ્રેંચ સરદાર નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ સાથે સંદેશાઓ ચલાવવા લાગ્યો તેથી લડાઇ થઇ માલવેલી, સદાશીર અને શ્રીરંગપટણ આગળ લડાઇઓ થઇ તેમાં ટીપુ હાર્યો અને શ્રીરંગપટણ આગળ લડતાં લડતાં ટીપુ રણમાં પડ્યો તેથી વિગ્રહનો અંત આવ્યો ઇ. સ. ૧૭૯૯.

પ્ર૦ ટીપુના રાજ્યની વહેંચણી વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ રાજ્યની ત્રણ ભાગે વહેંચણ કરી (૧) મહીસુરની આજુબાજુનો મુલક કૃષ્ણરાયના કુંવરને આપ્યો (૨) પુર્વ તરફનો ભાગ પોતે લઇ મદ્રાસ ઇલાકામાં જોડી દીધો (૩) કેટલોક ભાગ પોતાના મદદગાર નિઝામ તથા મરાઠાને વહેંચી આપ્યો. ટીપુના બે કુંવરોને વેલોરમાં કેદ કર્યા. પણ આગળ જતાં વેલોરના બંડમાં ભાગ લીધેલો જણાવાથી કલકત્તે મોકલાવી દીધા.

પ્ર૦ મરાઠી બીજા વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ નાના ફડનવીસ ૧૮૦૦ માં મરણ પામતાં મરાઠી રાજ્યમાં કુસંપ પેઠો. પેશ્વા બાજીરાવ સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જસવંતરાવ હોલ્કરે ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં પુના ઉપર સ્વારી કરી પેશ્વાને હરાવ્યો તેથી બાજીરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં વસાઇ મુકામે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી આથી સિંધીઆ તથા ભોંસલેએ નારાજ થઇ લડાઈ જોડી.

પ્ર૦ આ લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું.

ઉ૦ વસાઇ આગળ આર્થર વેલેસ્લીએ અને દિલ્હી તથા લાસ્વારી આગળ લોર્ડ લેકે સિંધિઆને હરાવ્યો તેમજ બારગામ આગળ આર્થર વેલેસ્લીએ સિંધિઆ તથા ભોંસલેને હરાવ્યા આથી સિંધિઆએ સિરજીઆજે ગામ આગળ ને ભોંસલેએ દેવગામ આગળ સલાહ કરી ઇ. સ. ૧૮૦૩

પ્ર૦ હોલ્કર સાથેની લડાઇનું શું પરિણામ આવ્યું ?

ઉ૦ જાટ રાજાને ઉશ્કેરી રજપુતાનામાં લુટફાટ ચલાવતો તેથી મોન્સસ ફ્રેજર અને લોર્ડ લેક દીગ અને ફરૂકાબાદ આગળ હરાવ્યો પણ તાબે થયો નહિ તેથી તેને ફાવતી શરતો કબુલ કરી તેને શાન્ત પાડ્યો ઇ. સ. ૧૮૦૪.

પ્ર૦ ભરતપુરના ઘેરા વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ ભરતપુરના રાજાએ હોલ્કરને મદદ કરી માટે લોર્ડ લેક એ ગઢને ઘેર્યો પણ તે જીતાયો નહિ ઇ. સ. ૧૮૦૫

પ્ર૦ વેલેસ્લીએ કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યા.

ઉ૦ (૧) ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં તંજાવરના રાજાને પેન્શન બાંધી આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૨) ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં સુરતના

નવાબને પેન્સન બાંધી આપી રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૩) ૧૮૦૧ માં કર્ણાટકના નવાબને પેન્સન બાંધી આપી તેનો મુલક તાબે કર્યો. (૪) ૧૮૦૧ ફરૂકાબાદના નવાબને પેન્સન બાંધી આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૫) અયોધ્યાના નવાબ સાથે સબ-સીડીઅરીનો કરાર લખાવી લઈ વાયવ્ય પ્રાંત મેળવ્યા (૬) ૧૮૦૧માં નિજામ પાસેથી લશ્કરી ખર્ચ બદલ બાલાઘાટ પ્રાંત મેળવ્યો. આવી રીતે પોતાના ધારેલા પાર પાડી ૧૮૦૫ સ્વદેશ ગયો.

લોર્ડ કાર્નવાલિસ–બીજીવાર ૧૮૦૫

પ્ર૦ કાર્નવાલિસને શા માટે ફરી મોકલવામાં આવ્યો ?

ઉ૦ વેલેસ્લીના લડાયક રાજ્ય નીતીના સબબે સલાહશાંતિની જરૂર હોવાથી તથા નાણાની તંગી પડવાથી કાર્નવાલિસને મોકલવામાં આવ્યો, પણ તે વૃદ્ધ હોવાથી અને તબીયત નાદુરસ્ત હોવાના કારણથી લોર્ડ લેકને મળવા જતા ગાજીપુર આગળ મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૫

સરજ્યાર્જ બાર્લો ૧૮૦૫–૧૮૦૭–૨

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તે કાઉન્સિલનો વડો મેમ્બર હતો. તેની રાજ્ય નીતિ પણ સરજોન શોરના માફક ઢીલી હોવાથી સિંધિઆ તથા હોલ્કર પોતાની મરજી મુજબ વર્તવા લાગ્યા તેઓ મદદ મેળવવા માટે શીખ રાજા પાસે ગયા. પણ મદદ નહિ મળવાથી તેમણે ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં સલાહ કરી. વેલોરના દેશી લશ્કરને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે (અ) બધા એ એકજ જાતનો પહેરવેશ પહેરવો. (બ) સરખી જાતની દાઢી મુછ રાખવાં. તમામે શુન્ય કપાળ રાખવાં. આવી

...તના હુકમો થવાથી તેમણે જાણ્યું કે આપણને ખ્રિસ્તિ બનાવી વિલાયત લઇ જશે તેથી બળવો ઉઠાવ્યું. ને જનરલ ગીલેસ્પીએ ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં દબાવ્યું. આ બંડમાં ટીપુના કુંવરોની શીખવણ હતી. તેમને કલકત્તે મોકલી દેવામાં આવ્યા, બાર્લોની રાજનીતિ પસંદ નહિ પડવાથી ડિરેકટરોએ તેને મદ્રાસનો ગવર્નર નીમી તેની જગ્યાએ લોર્ડ મિન્ટોને મોકલ્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭–૧૮૧૩–૬

પ્ર૦ લોર્ડ મિન્ટોનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) ત્રાવણકોરના દિવાને તોફાન કરવાથી તે રાજ્ય જપ્ત કર્યું (૨) ૧૮૦૯ માં ફ્રેંચોનો મોરેશ અને બુર્બોન બેટ જીતી લીધા (૩) રૂશિયન ધાસ્તિને લીધે આ પંજાબમાં મેટકાફ ને અફ્ગાનીસ્તાનમાં એલ્ફીન્સ્ટનને ઇરાનમાં માલ્કમને મોકલી સલાહ કરી. (૪) ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં કંપનીના પટ્ટામાં ફેરફાર કરી કંપનીને ફક્ત ચીનમાં વેપાર કરવાની સનંદ આપી અને હિંદમાં બધા અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છુટ આપી. તે ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં સ્વદેશ ગયો.

લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સ (મોયરો ઇ. સ. ૧૮૧૪–૧૮૨૩–૯.

પ્ર૦ તેના વખતના બનેલા કેટલાક મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) નેપાળ સાથે વિગ્રહ (૨) પીંઢારી વિગ્રહ (૩) મરાઠી ત્રીજો વિગ્રહ [૪] સુધારે.

પ્ર૦ નેપાળી વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ સરહદ ઉપરનો કેટલો મુલક દબાવી અંગ્રેજી મુલકમાં લુંટફાટ ચલાવી તથા લડાઇ થઇ. અંગ્રેજ સરદાર ગીલેસ્પી, વુડ, માલી

અને આક્ટરલોની હતા. શરૂઆતમાં અંગ્રેજોને વિજય મળ્યો નહિ પણ પાછળથી આક્ટરલોનીએ ઈ. સ. ૧૮૧૪ માં નાગપુર ઝટલી લઈ અંગ્રેજોની સત્તા સ્થાપી અને કુમાઉં, ગઢવાલ અને કિલ્લાઓ લીધા. તેથી ઈ. સ. ૧૮૧૬ માં સેગાઉલી મુકામે સુલેહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. આ વિગ્રહ ઈ. સ. ૧૮૧૪ ૧૮૧૬ સુધી ચાલ્યો.

પ્ર૦ પિંઢારી વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ મોગલાઈ સત્તા ભાંગી પડવાથી ઘણા નિરૂદ્યમી થયેલા લોકોની આ લુંટારૂ ટોળીઓ બંધાએલી હતી. તેમને સિંધિયા, હોલકર વગેરે તરફથી છાની મદદ મળતી હતી. તેઓ લુંટફાટ કરી પ્રજાને ઘણું દુઃખ દેતા હતા. તેમના આગેવાનો (૧) અમીરખાન (૨) કરીમખાન (૩) ચીતુ અને (૪) વસીલ મહમદ હતા. હેસ્ટિંગ્સે તેમને વશ કરવા સવાલાખ માણસનું લશ્કર એકઠું કરી તેમના રહેઠાણ મધ્ય હિંદુસ્તાનને ચારે તરફથી ઘેરી તેમના ગામ બાળવા માંડ્યાં. આથી છેવટે તેઓ શરણે થયા. તેથી અમીરખાનને ટોંકની જાગીર આપી. કરીમખાનને ગોરખપુર મળ્યો. ચિતુ જંગલમાં નાસી ગયો. ત્યાં તેને વાઘે મારી નાખ્યો, અને વસીલ મહમદ સિંધિયાને આશ્રયે ગયો આ કામમાં સરજોન માલકમે સારી મદદ કરી હતી. ઈ. સ. ૧૮૧૭.

પ્ર૦ મરાઠી ત્રીજા વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વખતે પેશ્વા હોલકર અને ભોંસલેએ લડાઈ જોડી ઉઃ પેશ્વા વસાઈની સલાહ કર્યા પછી અંગ્રેજોએ સ્વતંત્ર થતા હોલકર સાથે મસલત ચલાવતો હતો, તેમજ ગાયકવાડ સરકારે હિસાબ કરવા સારૂ અંગ્રેજોની બાંહેધરીથી ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યા હતા,

તેમનું બાજીરાવના પ્રધાન ત્ર્યંબકજી ડેંગલેએ પંઢરપુરમાં ખુન કરાવ્યું આથી અંગ્રેજોએ ત્ર્યંબકજીને કેદ કરી બાજીરાવ સાથે ૧૮૧૭માં વસાઈ મુકામે સલાહ કરી પણ બાજીરાવે રેસીડેન્ટ એલ્ફીન્સ્ટનના બંગલા પર હલ્લો કર્યો. ખડકી, કોરેગામ અને આસ્ટેની લડાઈઓ થઈ તેમાં બાપુ ગોખલે નામનો વીર સરદાર મરાવાથી બાજીરાવ અંગ્રેજ સરદાર માલ્કમ સાહેબને શરણે આવ્યો તેથી તેને આઠ લાખનું વર્ષાસન બાંધી આપી કાનપુર પાસે બીઠુર ગામમાં રહેવાની રજા આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ૧૮૧૭. બાજીરાવ ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યો, અને પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો.

ख ભોંસલે—નાગપુરમાં પરસાજી કરીને ગાંડા જેવો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને મારી તેનો પિતરાઈ આપા સાહેબ ગાદી પર આવ્યો તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી નાગપુરમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખ્યું, પણ પાછળથી ૧૮૧૭ માં અંગ્રેજ રેસીડન્ટ જેન્કીન્સન પર હલ્લો કર્યો. આથી તેને જબલપુર અને નાગપુર આગળ હરાવ્યો, આપા સાહેબ નાશી ગયો અને તેની જગ્યાએ બીજા રઘુજીને ગાદીએ બેસાડ્યો. તે અપુત્ર મરણ પામતાં ૧૭૬૩ માં તેનું રાજ્ય ખાલસા કરવામાં આવ્યું.

क હોલ્કર—૧૮૧૧ માં જસવંતરાવ હોલ્કર ગાંડો થઈ મરણ પામતાં તેના બાળપુત્રને ગાદીએ બેસાડી તેની સ્ત્રી તુળસીબાઈ કારભાર ચલાવવા લાગી તેનો વિચાર અંગ્રેજો સાથે સલાહસંપ રાખવાનો હતો. પણ સરદારોને વાત પસંદ નહિ પડવાથી તેને મારી નાખી લડાઈ જોડી. અંગ્રેજ સરકાર હીસ્લોપે માહીદપુર આગળ ૧૮૧૭માં હોલ્કરના લશ્કરને હરાવી મંદેસર મુકામે સલાહ કરવાની ફરજ પાડી.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં કયા કયા સુધારા થયા.

ઉ૦ (૧) કેળવણી વધી (૨) વતમાન પત્ર નીકળ્યાં, (૩) અંગ્રેજી કેળવણીની શરૂઆત થઇ.

પ્ર૦ બીજા પરચુરણ કયા બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ કચ્છના રાવ બહારમલજ પદભ્રષ્ટ થયા. (૨) ફ્રેંચ અને ડચનાં થાણાં પાછાં આપ્યાં. (૩) ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં સીંગાપોર બેટ મળ્યો પછી તે ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં સ્વદેશ ગયો ત્યાં સારી નોકરી કરવા બદલ તેને ૭ લાખ રૂપીઆની કિંમતનો વજીફો ઇનામ તરીકે મળ્યો.

લોર્ડ આમહર્સ્ટ ૧૮૨૩–૧૮૨૮–૫

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં કયા કયા મુખ્ય બનાવ બન્યા.

ઉ૦ (૧) પહેલાં બ્રહ્મીવિગ્રહ (૨) ભરતપુરની જીત.

પ્ર૦ બ્રહ્મીવિગ્રહની જાણવા લાયક ટુંક હકીકત કહો ?

ઉ૦ આ રાજ્યની સ્થાપના ઇ સ. ૧૭૫૦ માં આલોમ્પા નામના સરદાર કરી હતી. હાલના રાજાના જુલમથી કેટલાક લોકો અંગ્રેજોને આશ્રયે આવી રહ્યા હતા તે પાછા આપ્યા નહિ તથા તે રાજાએ અંગ્રેજી સરહદમાં લુંટફાટ કરવા માંડી વિગ્રહ શરૂ કર્યો. અંગ્રેજ સરદાર સર આર્શીબાલ્ડ કેમ્પબેલ હતો અને ફ્રેંચ સરદાર મહાબાહુલ તથા નરકાધિપતિ હતા આ સરદારો ગવર્નર જનરલને પકડી બાંધી લઇ જવા માટે સોનાની સાંકળો લાવ્યા હતા. ત્યાંના હવા પાણી રોગીષ્ટ હોવાથી લગભગ વીસ હજાર માણસોનો નાશ થયો. બ્રહ્મી લોકો જાદુ વિદ્યાના બળથી હિંદી લશ્કરનો નાશ કરે છે. આવી ગેરસમજને લીધે ૪૭ મી દેશી પલટનના સિપાઇઓ તેની સાથે લડવામાં આનાકાની કરવા લાગ્યા, અને બંડ કર્યું, પણ તે સમાવ્યું અને બળવાખોરોને શિક્ષા કરી. છેવટે પેમા

પેગાંમ અને રંગુન આગળ બ્રહ્મીઓને ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં હરાવ્યા તેથી તેમણે ૧૮૨૬ માં યાન્દાબો મુકામે સલાહ કરી.

પ્ર૦ ભરતપુરના ઘેરા વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ ભરતપુરનો રાજા ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં અપુત્ર મરણ પામતાં તેનો ભાઈ બળવંતસીંહ ગાદીપર આવ્યો, પણ તેને મારનારના સગા દુર્જનશાલે ઉડાડી મુકયો, આથી અંગ્રેજોએ બળવંતસિંહનો પક્ષ પકડી લોર્ડ કામ્બરમિયરને મોકલ્યો તેણે ૧૮૨૭ માં ભરતપુરનો અજીતગઢ જીતી લઇ ૧૭૦૫ માં લોર્ડ લેકને મળેલી નામોશી ટાળી, આમ્હરસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં સ્વદેશ ગયો તેની જગ્યાએ બેન્ટિક સાહેબ આવ્યા.

લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટીક ૧૮૨૮-૧૮૩૫-૭

પ્ર૦ એમના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો?

ઉ૦ તેણે અંગ્રેજી સત્તા વધારવા પર નજર નહિ કરતાં દેશીઓનું ભલું કરવા પ્રયત્ન કર્યો. તેથી તે બધા ગવર્નર જનરલમાં ઘણો ઉત્તમ ગણાય છે. વેલોરના બંડ વખતે તે મદ્રાસમાં ગવર્નર હતા.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) બ્રહ્મી વિગ્રહમાં થએલો ખર્ચ પુરો કરવા માટે વસુલાત ખાતામાં સુધારો કરી સ્થપી ખર્ચમાં ઘટાડો કર્યો, તથા માળવી અફીણ ઉપર જકાત નાંખી.

(૨) સતી થવાનો ક્રુર રિવાજ બંધ કરાવ્યો ૧૮૨૯

(૩) ઠગ ફાંસીઆનો નાશ કર્યો અને પકડાએલાઓને જબલપુરમાં તંબુ વણવાને ઉદ્યોગે વળગાડયા, આ કામમાં કપ્તાન સલીમને સારી મદદ કરી.

(૪) કંપનીના પટામાં ફેરફાર કરી કંપનીને ફક્ત રાજ્ય ચલાવવાનું ઠરાવ્યું, અને બધા અંગ્રેજોને હિંદ તથા ચીનમાં વેપાર કરવાની છુટ આપી. ગવર્નર જનરલની કૌંસીલમાં ત્રણને બદલે ચાર મેમ્બર કર્યા.

(૫) રાજા કે નવાબ અપરાધ કરે તો તેને પણ શિક્ષા કરવાનો કાયદો કર્યો.

(૬) જલદી ન્યાય મળે તેવો ધારો દાખલ કર્યો.

(૭) દેશી લોકને જડજની નોકરી આપવાનો કાયદો કર્યો.

(૮) કચેરીઓમાં ફારસીને બદલે અંગ્રેજી ભાષા દાખલ કરી.

(૯) દેશીઓને અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત કેળવણી આપવા શરૂ કરી.

(૧૦) નરમેધ તથા દુધપીતિ કરવાનો રિવાજ બંધ કરાવ્યો.

(૧૧) કાયદાનું કમીશન નીમી લોર્ડ મેકોલે પાસે સુધારો કરાવ્યો.

(૧૨) વાયવ્ય પ્રાંતના વસુલાત ખાતામાં સુધારો કરી ગામસારી કરાવી.

(૧૩) આગબોટો શરૂ થઇ અને યુરોપમાં જવાનો ટુંકો રસ્તો નીકળ્યો.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યાં.

ઉ૦ (૧) કાચારનો રાજા અપુત્ર મરણ પામતાં તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું ઇ. સ. ૧૮૩૨.

(૨) કુર્ગનો રાજા ગાંડો થઇ રઇયતને દુઃખ દેતો હતો, તેથી પ્રજાની મરજીથી તે રાજ્ય ખાલસા કર્યું. ૧૮૩૪. કુર્ગના રાજમાં આ કારણથી પ્રજાને હથિયારબંધીનો કાયદો લાગુ નથી.

(૩) મ્હૈસુરના રાજ્યમાં અંધેર ચાલતું હોવાથી તે રાજ્ય ઉપર જપ્તી બેસાડી. એ પ્રમાણે કારભાર કરી બેન્ટિક સાહેબ ૧૮૩૫ માં વિલાયત ગયા.

સર ચાલર્સ મેટકાફ ૧૮૩૫—૧૮૩૬—૧

પ્ર૦ આ ગવનર જનરલ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ તે વિલિયમ બેન્ટિકના મતને માનતા હતા. તેણે લોકો પોતાના વિચાર સ્વતંત્ર રીતે જાહેર કરી શકે માટે વર્તમાનપત્રોને સંપુર્ણ છુટ આપી; પણ આ વિચાર વિલાયતમાં કૉન્ઝરવેટીવ પક્ષને પસંદ નહિ પડવાથી તેમને પાછા બોલાવી લોર્ડ ઑકલેન્ડને મોકલ્યાં.

લૉર્ડ ઑકલાંડ ૧૮૩૬–૧૮૪૨–૬

પ્ર૦ લોર્ડ ઑકલાંડના સમયમાં જાણવા લાયક મુખ્ય બનાવ કયા બન્યા ?

ઉ૦ (૧)અયોધ્યામાં બંડ (૨) સતારાના રાજ્યનો દ્રોહ (૩) અફઘાન પહેલો વિગ્રહ (૪)ચિનાઇ પહેલો વિગ્રહ.

પ્ર૦ અયોધ્યાના બંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અયોધ્યાના નવાબ સાદતઅલી મરણ પામતાં અંગ્રેજોએ મરનારના કાકાને ગાદી આપી પણ બેગમે દત્તકપુત્ર લઇ બંડ મચાવ્યું ઑકલાંડે તે શાંત કરી નવાબના કાકાને ગાદી આપી.

પ્ર૦ સતારાના રાજ્ય દ્રોહી વિષે જાણવા લાયક ટુંક હકીકત કહો.

ઉ૦ સતારાના પ્રતાપસિંહે અંગ્રેજ સામે થવા કાવતરૂં રચ્યું તેથી અંગ્રેજોએ તેને ઉઠાડી મુકી તેના ભાઇ બાળા સાહેબને ગાદી આપી ઇ. સ. ૧૮૩૯–૪૦.

પ્ર૦ અફઘાન વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ કાબુલના રાજા તૈમુરશાહના મરણ પછી તેનો ભાઇ શાહસુજા ગાદી પર આવ્યો, પણ તે દમ વગરનો હોવાથી તેને ઉઠાડી મુકી દોસ્તમહમદ ગાદી ઉપર બેઠો. શાહસુજા ત્યાંથી નાશી આવી પંજાબના શીખ રાજા રણજીતસિંહના આશ્રય નીચે લુધીઆનામાં રહેતો હતો. આ

સમયે રૂશિયન ધાસ્તીને લીધે લોર્ડ ઓકલાંડે અમીર સાથે સલાહ કરવા માટે કપ્તાન બર્નને મોકલ્યો ઇ. સ. ૧૮૩૭ અમીરે તે એલચીને પોતાના મુલકમાં પેસવા દીધો નહિ, ને રૂશિઅન એલચીને માન આપ્યું. આથી ઓકલાંડે ખરા હક્કદાર શાહસુજાને ગાદી આપવાની ગોઠવણ કરી, રણજીતસિંહ સાથે સલાહ કરી તેને પણ ઓકલાંડ પોતાના પક્ષમાં લીધો, અને અંગ્રેજને શીખ પલટણો લઇ શાહસુજા કાબુલ ઉપર ચઢયો. દોસ્ત મહમદ વગર લડે ઉત્તર તરફ નાઠો અને કાબુલ કંદહાર ગીઝની જીતી લઇ ૧૮૩૯ માં શાહસુજાને ગાદીએ બેસાડયો, અને રક્ષણ માટે કેટલુંક અંગ્રેજી લશ્કર રાખ્યું. દોસ્તમહમદે ઉત્તર તરફથી આવી લડાઇ ચલાવી પણ જનરલ સેલે ઇ. સ. ૧૮૪૦માં પરવાન આગળ હરાવી કેદ પકડયો, અને કલકત્તા મોકલાવી દીધો.

પ્ર૦ ફરીથી તોફાન થવાનું કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) શાહસુજાને પરદેશી રાજાએ ગાદી આપી તેથી તેના ઉપર પ્રજાનું હેત ન હોતું. (૨) અંગ્રેજી લશ્કરની ચાલ ખરાબ હતી (૩) દોસ્તમહમદના દીકરા અકબરખાનની ઉશ્કેરણી વગેરે કારણોથી અફઘાનોએ અકબરખાનની સરદારી નીચે બંડ કરી એલ્ફીન્સ્ટંટ, મેકનોટન, અને શાહસુજાને મારી નાંખ્યા, અને હિંદમાં પાછા આવવા નીકળેલા અંગ્રેજી લશ્કરનો વિશ્વાસઘાતથી નાશ કર્યો.

આ માઠા સમાચાર કહેવાને ફક્ત ડોકટરબ્રાઇડોન બચ્યો તેણે જલાલાબાદમાં જઇ રૉબર્ટ સેલને આ હકીકત કહી. આ સ્થિતિ ચાલતી હતી તેવામાં ઓકલાંડના ઓદ્ધાની મુદત પુરી થવાથી તે સ્વદેશ ગયો, અને તેની જગાએ એલનબરો આવ્યા ઇ. સ. ૧૮૪૨.

પ્ર૦ ચિનાઇ વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ચીનમાં અફીણની બદી વધતી જતી હોવાથી અંગ્રેજ વેપારીઓને વેપારની મના કરવા રાજાએ ફરમાવ્યું. પણ તે ગણકાર્યું નહિ તેથી ચીનના રાજાએ અંગ્રેજ વેપારીઓની પેઢીઓનો નાશ કર્યો. આ વાતની કલકત્તાના ગવર્નર જનરલને ખબર પડતાં લૉર્ડ ગોફની સરદારી નીચે લશ્કર મોકલ્યું, તેણે ચીનાઓને હરાવ્યા અને પાંચ બંદરોમાં વેપાર કરવાની છુટ મેળવી. વિગ્રહનો અંત આણ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૨.

લૉર્ડ એલનબરો. ૧૮૪૨–૧૮૪૪–૨.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં મુખ્ય બનાવ કયા બન્યા ?

ઉ૦ (૧) અફઘાન વિગ્રહનું વેર વાળ્યું, (૨) સિંધ વિગ્રહ (૩) સિંધીઆ વિગ્રહ.

પ્ર૦ અફઘાન વિગ્રહનો અંત કેવી રીતે આવ્યો ?

ઉ૦ જલલાબાદમાં ટકી રહેલા જન૦ સેલને મદદ કરવા તેમજ કંદહારમાં ટકી રહેલા જન૦ નોટને મદદ કરવા જન પોલોક તથા જન૦ ઇંગલાંડને મોકલ્યા, તેમણે અફઘાનોના સરદાર અકબરખાનને કંદહાર આગળ ભારે હાર ખવરાવી કેદીઓને છોડાવી કાબુલના બજારની હજારો દુકાનો બાળી મુકી વિજયની યાદગીરી દાખલ સોમનાથ મહાદેવના દહેરાનાં સુખડનાં કમાડ લઇ બધું લશ્કર હિંદમાં પાછું આવ્યુ ૧૮૪૨. દોસ્તમહમદને છુટો કરી તેના દેશમાં મોકલી દીધો.

પ્ર૦ સિંધ વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અફઘાન વિગ્રહ વખતે સિંધના અમીરોએ તેમના મુલકમાં થઇને જતા અંગ્રેજી લશ્કરને અડચણ કરી.

(૨) અંગ્રેજી માલ પર જકાત નાખી (૩) સિંધમાં રેસીડંટ રાખ-વાની ના પાડી તેનું સમાધાન કરવા એલનબરોએ અમીરો સાથે કેટલાક સંદેશા ચલાવ્યા પણ તેનું ઇષ્ટ પરિણામ નહિ આવવાથી સર ચાર્લ્સ નેપિયરને લશ્કર લઇને મોકલ્યો તેણે મીયાની અને હૈદરાબાદ આગળ અમીરોના લશ્કરને હરાવી સિંધ પ્રાંત ખાલસા કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૩.

પ્ર૦ સિંધિઆ વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૮૪૩માં જંકોજી સિંધિઆ મરણ પામતાં તેની સ્ત્રી તારાબાઇ દત્તક લઇ કારભાર ચલાવવા માંડયો તેને અંગ્રેજોએ નીમેલા કારભારી સાથે બનતું નહિ હોવાથી અંગ્રેજોએ કારભારી-પક્ષ લઇ લડાઇ જોડી સદરહુ ગોફે મહારાજપુર અને પનીઆરની લડાઇમાં સિંધિઆના લશ્કરને હરાવ્યું અને ૧૮૪૪માં ગ્વાલીયર મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો એલનબરોના કારભાર-થી નારાજ થઇ ડિરેક્ટરોએ તેને પાછો બોલાવી લઈ તેની જગાએ લોર્ડ હાર્ડિંજ સાહેબને મોકલ્યા ૧૮૪૪

લોર્ડ હાર્ડિંજ સાહેબ ૧૮૪૪—૧૮૪૮-૪

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક બનાવ કયા બન્યા ?

ઉ૦ તેનો એક હાથ નિગિનના રણસંગ્રામમાં કપાઇ ગયેલો હતો. તે લડવૈયો અને બહાદુર હતો, તેના વખતમાં (૧) શીખ પહેલો વિ-ગ્રહ અને કેટલાક સુધારાઓ થયા છે.

પ્ર૦ શીખ લોકો વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ ધર્મ ૧૪૯૯માં ગુરૂ નાનકે સ્થાપ્યો. તે ધર્મમાં હિંદુ તથા મુસલમાનો દાખલ થઇ શકતા. જ્યાં સુધી તેમના તરફ કોઇ

અન્યધર્મીઓનો ઉપદ્રવ નહોતો ત્યાં સુધી તેઓ ઘણી શાંતીથી રહ્યા પણ આગળ જતાં ધર્માંધપણાથી ઔરંગઝેબે તથા તેના વારસોએ તેમના ઉપર જુલમ ગુજારવામી તેઓ લડાયક પ્રજા બની પડેલ વહેલા ગુરૂ ગોવિંદસિંહે તેમને લશ્કરી કેળવણી આપવા માંડી ધાર્મિક જુસ્સો ઉત્પન્ન કર્યો. આગળ જતાં કાબુલના બાદશાહ ઝમાનશાહે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં ગુરૂ રણજીતસિંહને પંજાબનો સુબો નીમ્યો આ વખતે તેની ઉમર વીશ વર્ષની હતી, તેની સાથે ૧૮૦૯ માં લૉર્ડ મિન્ટો સાહેબે મેટકાફને મોકલી તેમજ ઓકલેંડ સાહેબે અફઘાન વિગ્રહ વખતે સલાહ કરી હતી તે તેણે પોતા જીવતાં સુધી પાળી. ઝમાનશાહના મરણ કેડે અમીરોમાં માંહોમાંહે કુસંપ થતાં પોતે સ્વતંત્ર થઇ પંજાબ તાબે કરી રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. તે ઘણો બળવાન હતો તેમજ પ્રજા, લશ્કર અને સરદારો ઉપર સારો દાબ હતો અંગ્રેજો પણ તેમના પરાક્રમથી છક થઇ ગયા હતા, અને તેને પંજાબના સિંહની ઉપમા આપી હતી. આ વાર-નર ઇ. સ. ૧૮૩૯માં મરણ પામતાં ગાદી માટે માંહોમાહે કુ-સંપ થયો તેથી અંગ્રેજોને વચ્ચે પડવું પડયું.

પ્ર૦ શીખ વિગ્રહ વિષે જે જાણતા હો તે કહો.

ઉ૦ રણજીતસિંહના મરણ પછી ખડકસિંહ નિહાલસિંહ અને શેરસિંહ ગાદી ઉપર આવ્યા પણ રાજ્યની ખટપટને લીધે થોડા વખતમાં તેમનાં દગા ફટકાથી મરણ થયાં આથી છેવટે રણજીતસિંહની રાણી ચંદાકુંવરે બાળકુંવર દુલીપસિંહને ગાદીએ બેસાડી કારભાર ચલાવવા માંડ્યો અને કારભારમાં મદદ કરવા માટે (૧) લાલસિંહ (૨) જુહારસિંહ (૩) ગુલાબસિંહ અને (૪) છત્રસિંહની ખાલસા

નામની સભા ઠરાવી આ ખાલસા સભાનું લશ્કરી બળ વધી પડવાથી બ્રિટિશ હદમાં લુંટફાટ ચલવવા માંડી, આથી અંગ્રેજોને તેમનું બળ અટકાવવા લડાઇ જોડવી પડી અંગ્રેજ સરદાર સ્મીથ અને ગોફે મુડકી, ફીરોજપુર આગળ ૧૮૪૫ માં તથા અલીવાલ અને સોબ્રાઉન આગળ ૧૮૪૬ માં શીખ સરદાર શામસિંહ, તેજસિંહ, લાલસિંહ અને છત્રસિંહને હરાવી ૧૮૪૬માં લાહોર મુકામે સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. તેમાં લડાઇના ખર્ચ બદલ એક કરોડ રૂપીઆ લેવાની તથા લાહોરમાં અંગ્રેજી રેસીડેન્ટ રાખવાની શરતો થઇ. અને વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ હાર્ડિંજ સાહેબે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) હોંશીઆર લડનારાઓને ચાંદ આપવાનો ઠરાવ કર્યો (૨) છોકરીઓને દુધપીતી કરવાનો ચાલ બંધ કર્યો (૩) ઓઢીઆમાં થતો નરમેધ અટકાવ્યો (૪) નાક, કાન, કાંડાં, કાપવાનો ક્રુર રિવાજ બંધ કર્યો. (૫) રાહદારી હાંસલ માફ કરાવી વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, (૭) રૂરકીમાં શિલ્પશાળા સ્થાપવામાં આવી. આ અને બીજા કેટલાક સુધારા કરી ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં સ્વદેશ ગયા. ત્યાં તેમને ઉમરાવ પદવી આપવામાં આવી. તેમની જગાએ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં ડેલહૌસી આવ્યા.

લોર્ડ ડેલહૌસી ઇ. સ. ૧૮૪૮–૫૬–૮.

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક કયા બનાવ બન્યા ?

ઉ૦ (૧) બીજો શીખ વિગ્રહ (૨) બીજો બ્રહ્મી વિગ્રહ (૩) ખાલસા કરેલાં દેશી રાજ્યો (૪) કંપનીના પટામાં ફેરફાર (૫) સુધારા

પ્ર૦ શીખ સાથેના બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ મુલતાનના સુબા લાલા મુળરાજે તોફાન મચાવી અંગ્રેજ સરદાર

મી. અગન્યુ તથા મી. એન્ડરસનને મારી નંખાવ્યા તેથી લડાઇ થઇ. અંગ્રેજ સરદાર એડવર્ડ તથા લોર્ડ ગોફ હતા. અને શીખ સરદાર શેરસીંગ, છત્રસીંગ અને મુળરાજ હતા. કીનેરી, સદુસેન અને રામનગર આગળ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં તથા ચીલીઅનવાલા અને ગુજરાત આગળ ૧૮૪૯માં લડાઇ થઇ. ચીલીઅનવાલાની લડાઇમાં અંગ્રેજના ૩૮ અમલદાર અને ૬૦૦ સિપાઇઓ માર્યા ગયા. તેમજ ત્રણ પલટણના વાવટા તથા ૪ તોપો શીખ લોકોએ લઇ લીધી પણ પાછળથી ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં ગુજરાતની લડાઇમાં લોર્ડ ગોફે શીખ લશ્કરને સંપૂર્ણ હરાવ્યું, અને પંજાબ પ્રાંત ખાલસા કરી દુલિપસિંહને ૫ લાખ ૮૦ હજારનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. તે ખ્રિસ્તી થઇ વિલાયતમાં રહેતા હતા.

પ્ર૦ પંજાબ પ્રાંતની વ્યવસ્થા શી રીતે કરી ?

ઉ૦ શીખ રાજાને સાલીઆણું બાંધી આપી તે પ્રાંતનો વહીવટ ચલાવવા સર જોન લોરેન્સ તથા સર રોબર્ટ નેપીઅરને મુકયા. તેમણે ત્યાંની રઇયતપરના ભારે કર હલકા કરી તથા કેટલાક સુધારા દાખલ કરી ઘણું માન મેળવ્યું. લોકો પાસેથી હથીઆર લઇ લીધાં, અને દેશનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો. શીખ લોકો આ રાજ્યથી એટલા બધા સુખી થયા, કે આગળ જતાં દેશી લશ્કરના બળવા વખતે નિમકહલાલી બતાવી બળવો બેસાડવામાં મદદગાર થયા.

પ્ર૦ બીજા બ્રહ્મી વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ રંગુનના સુબાએ અંગ્રેજ વેપારીઓને નુકશાન કર્યું તથા અંગ્રેજી અમલદારોનું અપમાન કરવા લાગ્યો, તેથી લોર્ડ ડેલહૅાસીએ જનરલ ગોડવીન અને લેમ્બર્ટને ફોજ આપી મોકલ્યા. તેમણે ૧૮૫૨ માં બ્રહ્મીરાજાને રંગુન અને પેગુ આગળ હરાવી પેગુ પ્રાંત ખાલસા

કર્યો. રંગુન, અકયાબ, આમહર્સ્ટ વગેરે બંદરો અંગ્રેજી આશ્રય નીચે આણ્યા પછી ઘણા આબાદ થયાં છે.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયાં કયાં રાજ્ય ખાલસા કર્યાં?

ઉ૦ કોઈ દેશી રાજા અપુત્ર મરી જાય તેને દત્તકપુત્ર લેવાનો હક બંધ કર્યો તથા જે રાજ્યમાં અંધેર ચાલતું હોય તેવાં રાજ્ય પણ ખાલસા કરી અંગ્રેજી સત્તા વધારી, તેણે ખાલસા કરેલાં રાજ્ય નીચે મુજબ.

મુલક.	સાલ.	કારણ.
(૧) સતારા	૧૮૪૯	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૨) પંજાબ	૧૮૪૯	લડાઈમાં હરાવી ખાલસા.
(૩) રંગુન	૧૮૫૨	બ્રહ્મી બીજા વિગ્રહમાં
(૪) ઝાંસી	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૫) નાગરપુર	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૬) વરાડ	૧૮૫૩	નિઝામ પાસેથી લશ્કરી ખર્ચ માટે
(૭) સબલપુર	૧૮૫૪	રાજા અપુત્ર મરવાથી.
(૮) અયોધ્યા	૧૮૫૬	રાજ્યમાં અંધેર ચાલવાથી.
કર્ણાટક, પુના, તાંજોર	૧૮૫૩	રાજા મરણ પામવાથી તેમના વારસોના પેન્સન બંધ કર્યાં.

પ્ર૦ કંપનીના પટામાં શા શા ફેરફાર થયા?

ઉ૦ (૧) કંપનીમાં ૨૪ ડિરેક્ટરોને બદલે ૧૮ રાખ્યા (૨) બંગાલામાં લેફટેનેન્ટ ગવર્નર નીમ્યો (૩) સીવીલસર્વીસની પરીક્ષા આપવાની હિંદીઓને છુટ મળી. (૪) કંપનીના પટાની મુદત મરજી મુજબ રાખી (૫) સદર અદાલતો અને સુપ્રીમ કોર્ટો જોડી દીધી.

પ્ર૦ આ ગવર્નર જનરલે કયા કયા સુધારા કર્યા?

ઉ૦ ટપાલ ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૨) રેલ્વે અને તાર પહેલ વહેલાં

દાખલ થયાં (૩) ગુનો મનાવનારને મારવાની મના કરી. (૪) ઇજનેર, શીતળા અને ખેતીવાડી ખાતાં કાઢયાં. (૫) કેળવણી ખાતામાં સુધારો કર્યો. આ પ્રમાણે અમલ કરી ઇ. સ. ૧૮૫૬માં સ્વદેશ ગયો અને તેમની જગાએ લોર્ડ કેનિંગ નિમાયા.

લોર્ડ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૧–૫

પ્ર૦ તેમના વખતમાં જાણવા લાયક કયા કયા બનાવ બન્યા.

ઉ૦ (૧) દેશી લશ્કરીનો બળવો (૨) ઇરાની વિગ્રહ (૩) ચિનાઇ બીજો વિગ્રહ (૪) હિંદી રાજ્યનો ફેરફાર.

પ્ર૦ બળવાનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) દેશી રાજાઓનો દત્તકપુત્ર લેવાનો હક બંધ થવાથી દરેક રાજાને પોતાના રાજ માટે ચિંતા થઇ. (૨) લશ્કરી સિપાઇઓને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે સરકાર જ્યાં મોકલે ત્યાં નોકરી કરવા જવું (૩) રેલ્વે તાર વગેરે દાખલ થવાથી અજ્ઞાન લોકોમાં આપણને ખ્રિસ્તી બનાવી વિલાયત લઇ જવાની ઉરાડેલી ગપ (૪) રાઇફલમાં નાંખવાની નવી કાર્તુસો દાંતવડે ચાવી ખોલવાના તેને એક છેડે ગાયની અને બીજે છેડે સુવરની ચરબી ચોપડેલી છે એવી અફવા ફેલાવવાથી લશ્કરી માણસોનાં મન ઉંચાં થયાં. (૫) દાબમાં રાખી શકે તેવા બુદ્ધિમાન અમલદારોની ખોટ આવાં કેટલાંક કારણોને લઇ બળવો થયો.

પ્ર૦ બળવામાં આગેવાની ભર્યો ભાગ લેનાર કોણ કોણ હતા ?

ઉ૦ (૧) બરાખપુર, કાનપુર, મીરતનું દેશી લશ્કર, (૨) બાજીરાવ પેશ્વાનો દત્તકપુત્ર નાના સાહેબ (૩) દિલ્હીનો બાદશાહ બહાદુરશાહ તથા તેના બે પુત્રો, (૪) અયોધ્યાની બેગમ. (૫) બરેલીનો નવાબ. (૬) તાત્યાટોપી. (૭) ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ (૮) નિરુદ્યમી થયેલું દેશી લશ્કર અને લુંટારા.

પ્ર૦ બળવો સમાવનાર સરદારોનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) સરજોન લોરેન્સ (૨) હેવલોક (૩) હેન્રી લોરેન્સ (૪) સરહ્યુગેઝ (૫) નીલ (૬) કેમ્પબેલ (૭) જન૦ ઔટ્રામ (૮) નીકલ્સન (૮) હડસન વગેરે સરદારો હતા.

પ્ર૦ બળવાની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ બરાખપુર, મિરત, કાનપુર વગેરે સ્થળોના સિપાઇઓને નવી કાર્તુસો આપવા માંડી તે લીધી નહિ, આથી તેમને બરતરફ કર્યા. તેથી તેમને ઠેકાણે ઠેકાણે ખબર આપી બંડની શરૂઆત કરી અને બધા બળવાખોરો એકઠા થઈ દિલ્હી ગયા અને તે શહેર કબજે લઇ બાદશાહ બહાદુરશાહને ગાદીએ બેસાડી તેની આગેવાની નીચે બંડ ચાલુ રાખ્યું, પણ અંગ્રેજ સરદાર હડસન બહાદુરીથી તેની સામે થયો, એવામાં પંજાબથી શીખ લશ્કરની મદદ લઇ લોરેન્સના આવી પહોંચવાથી બળવાખોરોને નસાડી બાદશાહને કેદ કર્યો અને રંગુન મોકલાવ્યો તથા તેના બે કુંવરોને મારી નાંખ્યા. કાનપુરમાં બળવાખોરોનો આગેવાન નાના સાહેબ બન્યો. અને તેણે ૪૫૦ અંગ્રેજોને અભય વરદાન આપી મારી નાખ્યા, પણ બહાદુર સરદાર હેવલોકે બળવાખોરોને વશ કર્યા નાના સાહેબ પકડાયો નહિ, પણ નાશી ગયો મધ્ય હિંદમાં બળવાખોરોનો આગેવાની ભર્યો ભાગ ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇ તથા નાના સાહેબના ભત્રિજા તાત્યા ટોપીએ લીધો, ઝાંસીની રાણી લડતાં લડતાં રણમાં પડી, અને તાત્યા સાહેબ પકડાયો તેને ૧૮૫૯ માં ફાંસી દીધી. સિંધિઆ, હોલ્કર, ગાયકવાડ, નિઝામ વગેરે રાજાઓએ તેમજ શીખ, ગુર્ખા વગેરે પ્રજાએ બળવો બેસાડવા સરકારને ઘણી કીમતી મદદ આપી પોતાની વફાદારી બતાવી આપી આખરે ઇ. સ. ૧૮૫૮ મ બળવો શાંત થયો.

પ્ર૦ બળવા પછી હિંદની રાજ્યનીતિમાં શો ફેરફાર કર્યો?

ઉ૦ (૧) હિંદનો કારભાર કંપની પાસેથી લઇ પાર્લામેન્ટે મહારાણીને સોંપ્યો (૨) હિંદુસ્તાન ખાતે સેક્રેટરી નીમી તેને મદદ કરવા ૧૫ મેમ્બરની કૌંસીલ નીમી. (૩) હિંદના ગવર્નર જનરલને વાઇસરાયનો ઇલ્કાબ આપ્યો. (૪) દરેક ઇલાકામાં હાયકોર્ટો સ્થાપી. (૫) કાયદા બનાવનારી સભામાં દેશી મેમ્બરોને દાખલ કર્યા (૬) કંપનિના ગોરા લશ્કરને બ્રિટીશ લશ્કરમાં જોડી દીધું.

પ્ર૦ મહારાણીના ઢંઢેરા વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ દેશી રાજા રૈયતને શાન્ત કરવા માટે મહારાણીશ્રીએ નીચે પ્રમાણેનું ફરમાન બહાર પાડયું તેને હિંદનો મેગ્નાચાર્ટા કહે છે." (૧) દત્તકપુત્ર લેવાની છુટ આપવામાં આવે છે. (૨) નાત જાતનો ભેદ રાખ્યા સિવાય લાયકાત મુજબ નોકરી આપવામાં આવશે. (૩) તમામ જાતોને સરખી રીતે ઇન્સાફ આપવામાં આવશે, (૪) ધર્મ અથવા નાત સંબંધમાં સરકાર હાથ ઘાલશે નહિ (૫) બળવામાં આગેવાની ભર્યો ભાગ લેનારને શિક્ષા કરવામાં આવશે. (૬) શરણે આવતાં બળવાખોરોને માફી આપવામાં આવશે. (૭) કંપની સરકારે દેશી રાજ્યો સાથે કરેલા કોલકરારો અમે પાળીશું તેમજ પળાવીશું. આ ઢંઢેરો ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના નવેમ્બર માસની પહેલી તારીખે દરેક મોટા શહેરમાં વંચાવામાં આવ્યો હતો.

પ્ર૦ બળવામાં થયેલા ખર્ચની ખોટ પુરી પાડવા માટે શા ઉપાય કર્યા.

ઉ૦ બળવામાં આશરે ૫૦ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયું તે ખોટ પુરી પાડવા માટે વસુલાત ખાતાના ઉપરી મી૦ વિલ્સનને હિંદમાં મોકલ્યો તેણે (૧) ઇન્કમ (ઉપજ) ટેકસ તથા લાઇસન્સ (અમુક વસ્તુઓ

વેચવાનો પરવાનો)ટેકસ નાખ્યા. (૨) નાણાને ઠેકાણે ચલણી નોટો દાખલ કરી.

પ્ર૦ ઇરાની વિગ્રહ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૫૬માં ઇરાની શાહે અંગ્રેજોને હેરાત જીતવામાં અડચણ કરી આથી જન૦ ઔટ્રામે જઇ ઇરાનીઓને હરાવી નરમ પાડ્યા, તેથી શાહે ૧૮૫૭માં પેરી મુકામે સલાહ કરી.

પ્ર૦ ચિનાઇ બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ કેનીન સુબાએ અંગ્રેજ વેપારીઓને હરકત કરી તેમના માલને નુકસાન પહોંચાડયું તેથી ઇ. સ. ૧૮૫૭માં ઇંગ્લાંડથી એલ્જીને જઇ ચીનાઇઓને હરાવ્યા અને હોંગકોંગ બેટ જીતી લીધો, અને ચીનના બંદરોમાં વેપાર કરવાની છુટ અપાવી. આ વાઇસરાયના વખતમાં ૧૮૬૧માં ફોજદારી કાયદો મંજુર થયો. આ ભલા વાઇસરાયે બળવાના વીકટ સમયમાં પણ ધૈર્ય રાખી બંડખોરો પ્રતિ દયા બતાવી તેથી તે દયાળુ કેનિંગ કહેવાયા તેઓ ઇ. સ. ૧૮૬૧ ની આખરે સ્વદેશ ગયા, અને તેમની જગાએ લોર્ડ એલ્જીન સાહેબ આવ્યા,

લોર્ડ એલ્જીન ૧૮૬૨—૧૮૬૩—૧

પ્ર૦ આ વાઇસરાયના વખતના જાણવા જેવા બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) ૧૮૬૧ ના કાયદાને આધારે હિંદુસ્તાનમાં ત્રણ દેશી ગૃહસ્થ અને ત્રણ અંગ્રેજ વેપારીઓની કૌંસીલ નીમી. (૨) વહાબી લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું, તે સમાવ્યું, (૩) અમેરીકામાંની ચાલતી લડાઇને લીધે ઇંગ્લાંડ રૂ નહિ જવાથી હિંદુસ્તાનના રૂના ભાવ વધી સટ્ટા ચાલ્યા. આ વાઇસરાય ૧૮૬૩ માં સીમલા પાસે ધર્મશાળા નામે ગામમાં મરી ગયા, અને તેમની જગાએ લોર્ડ લોરેન્સ આવ્યાં.

લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૩—૧૮૬૮–૫

પ્ર૦ તેમના વખતમાં બનેલા મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) ભુતાન વિગ્રહ (૨) ઓરીસા અને વાયવ્ય પ્રાંતમાં દુકાળ. (૩) પરચુરણ બનાવ. (૪) સુધારા.

પ્ર૦ ભૂતાન વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ દ્વાર પરગણું કબજે લેવા માટે લોરેન્સે કેટલાક રૂપીઆ ભૂતાનના રાજાને આપવા માંડયા, પણ તેણે આપ્યું નહિં. તેથી લડાઇ થઇ, તેમાં અંગ્રેજોને નુકશાન વેઠવું પડયું છેવટે અંગ્રેજોએ ૨૫૦૦૦ રૂપીઆ આપવા કરી તે પરગણું કબજે લીધું.

પ્ર૦ આ વાઇસરાયનના સમયમાં કયાં કયાં દુકાળ પડયા?

ઉ૦ ઇ૦ સ. ૧૮૬૬ માં ઓરીસામાં અને ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં વાયવ્ય પ્રાંતમાં દુકાળ પડવાથી ઘણા માણસો મરણ પામ્યા. સરકારે કેટલાંક બાંધકામ કાઢી લોકોને દુકાળની પીડામાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો.

પ્ર૦ કયા કયા પરચુરણ બનાવ બન્યા?

ઉ૦ ૧ ગાયકવાડ તાબાના વાઘેર લોકોએ બંડ કર્યું તે સમાવ્યું, ૨ ૧૮૬૩ માં કાબુલનો અમીર દોસ્તમહમદ મરણ પામતાં તેના દીકરા માંહોમાંહે લઢયા તેમાં છેવટે શેરઅલ્લી ગાદી ઉપર આવ્યો, તેને અમીર તરીકે કબુલ રાખ્યો (૩) અમેરિકામાં ચાલતી લડાઇ બંધ થવાથી હિંદના રૂના ભાગ નરમ પડવાથી સટોડીઆને ઘણું નુકશાન વેઠવું પડયું. [૪] આબીસીનીયાના રાજા સામે ૧૮૬૭માં લડાઈ થતાં રાજાને હરાવી તેના કુંવરને ગાદી આપી.

પ્ર૦ આ વોઇસરાયે કયા કયા સુધારા કર્યા.

ઉ૦ (૧) લશ્કરને માટે કસરતશાળા સ્થાપી, (૨) અયોધ્યાના ખેડુતોની

નેશનલ કોંગ્રેસની સભા ઠરાવી. આવા આના ઘણા સુધારા કરી સ્થિતિ સુધારી. (૩) કોલેરાની ઉત્પત્તિ શોધી કાઢવા ડાક્ટરો નીમ્યા, આ વાઇસરોય ઇ. સ. ૧૮૬૮માં વિલાયત ગયા અને તેની જગાએ લોર્ડ મેયો આવ્યા.

લોર્ડ મેયો. ૧૮૬૯—૧૮૭૨—૩.

પ્ર૦ આ વાઇસરાયના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) અંબાલામાં દરબાર ભરી અમીર શેરઅલીને માન આપ્યું. તથા તેમને સલાહનું બાંધી આપ્યું (૨) મહારાણીના બીજા કુંવર ડયુક ઓફ એડિનબરો હિંદમાં પધાર્યા તેમને હિંદી રાજા પ્રજાએ સારૂં માન આપ્યું (૩) સુધરા, (૧) મીઠાના જકાતમાં સુધારો કર્યો (૨) પ્રાંતવાર ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ જુદો પાડયો. (૩) રેલ્વે અને નહેરોમાં સુધારા કર્યા. આ વાઇસરોય સેલમના હુલ્લડમાં પકડાએલા કેદીઓના તપાસ કરવા આંદામાનમાં ગયા, ત્યાં કોઇ દુષ્ટ અફઘાન કેદીએ છરો મારી મારી નાખ્યા ૧૮૭૨ આ વાઇસરાયે સુધારા કરી બેન્ટિક સાહેબની પેઠે માન મેળવ્યું. તેમની જગાએ લોર્ડ નોર્થબ્રુક આવ્યા.

લોર્ડ નોર્થબ્રુક ઈ. સ. ૧૮૭૨-૧૮૭૬—૪

પ્ર૦ તેમના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) ઇ. સ. ૧૮૭૪માં બંગાળામાં મોટો દુકાળ પડયો તેના સંકટમાંથી રૈયતને બચાવવા માટે નહેર,સડક તળાવ વગેરે બાંધકામ ઉઘાડી ઉદ્યોગે વળગાડયા. (૨) ગાયકવાડ કેસ—મહારાજા મલ્હરાવ ગાયકવાડ ઉપર વડોદરા રેસીડન્ટ કર્નલ ફેરને ઝેર દીધાનું તહોમત આવ્યું તેની તપાસ કરવા માટે ત્રણ દેશી અને ત્રણ યુરોપીઅન અધિકારીઓનું કમીશન નીમ્યું. દેશી ગૃહસ્થો (મહારાજા જયાજીરાવ

સિંધિઆ,જેપુરના મહારાજા રામસિંગ; અને રાજા સર દિનકરરાય હતા)ને તે તહોમત ખોટું લાગ્યું, યુરોપીઅનોએ તે તહોમત સાબીત ગણ્યું આવો મત ફેર હોવા છતાં તેમના રાજ્યમાં ઘણું અંધેર ચાલે છે તથા રાજ્ય ચલાવવાને ન લાયક છે એમ ગણી તેમને ઇ. સ. ૧૮૭૫માં પદભ્રષ્ટ કરી મદ્રાસમાં કેદ કર્યા અને ત્યાં તેઓ ૧૮૮૨ માં મરણ પામ્યા. વડોદરાની ગાદીએ હાલના નામદાર મહારાજા સયાજીરાવને ખંડેરાવ મહારાજાનાં વિધવા રાણી પાસે દતક લેવડાવી ગાદી સોંપી (૩) મહારાણી શ્રી વિકટોરીઆના પાટવી કુંવર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદમાં પધાર્યા ઇ. સ. ૧૮૭૫. તેમને દેશી રાજા રઇયત તરફથી સારો સત્કાર મળ્યો. વિલાયતમાં પ્રધાનમંડળ બદલાયાથી પોતાની મુદત પુરી થતાં પહેલાં વોઇસરાય વિલાયત ગયા અને અને તેમની જગાએ લોર્ડ લીટન સાહેબ આવ્યા ૧૮૭૬

લોર્ડ લીટન ઇ. સ. ૧૮૭૬–૧૮૮૦–૪

પ્ર૦ તેમના સમયમાં મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) દિલ્હીનો દરબાર. (૨) મદ્રાસ ઇલાકામાં દુકાળ (૩) અફઘાન બીજો વિગ્રહ.

પ્ર૦ દિલ્હી દરબાર વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટે મંજુરી આપવાથી મહારાણીએ દિલ્હીમાં દરબાર ભર્યો ભવ્ય દરબાર ભરી "કૈસરે હિંદનું પદ" ધારણ કર્યું.

પ્ર૦ તેમના સમયમાં પહેલા દુકાળની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ મદ્રાસ અને મુંબઇ ઇલાકામાં ભારે દુકાળ પડયો, તેમાં ભુખમરાથી મરતાં માણસો બચાવવાને ઘણી મહેનત કરી તો પણ ૫૫ાા લાખ માણસ મરણ પામ્યાં અને ૧૧ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયું તે

પુરૂ પાડવાને તથા ફરીને તેવી આફતમાંથી બચવા માટે લાઇસન્સ ટેકસ તથા ધંધા રોજગાર ઉપર વેરા નાખ્યો, મુંબઇ, મદ્રાસમાં મીઠાની જકાતમાં વધારો કર્યો. દારૂ,તાડી, અફીણ, જંગલ વગેરના ઇજારા કરી ઉપજ વધારી અને ગેઝેટીંગ એકટ કરી વર્તમાનપત્ર ઉપર અંકુશ નાખ્યો. દેશીઓને હથિયાર નહિ રાખવાનો કાયદો કર્યો. વિલાયતી માલપરની જકાત કાઢી નાંખી.

પ્ર૦ અફઘાન બીજા વિગ્રહ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અંબાલામાં દરબાર ભરી શેરઅલ્લીને અમીર માની દર વર્ષે ૧૨ લાખ રૂપીઆ આપવાનો લીટને ઠરાવ કર્યો હતો છતાં અમીર બેવફા થઇ રૂશિઅન એલચીને માન આપ્યું અને અંગ્રેજ એલચીને પોતાના મુલકમાં પેસવા દીધો નહિ આથી લડાઇ થઇ. ઇ. સ. ૧૮૭૮ મા અંગ્રેજી લશ્કર ખૈબર બોલન અને કુરૂમઘાટને રસ્તે અફઘાનિસ્તાનમાં દાખલ થયું તેમણે કાબુલ, ગીજની કંદહાર ને જલાલાબાદ જીતી લીધાં. અમીર તુર્કસ્તાન તરફ નાઠો. અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તેની જગાએ તેનો દિકરો યાકુબખાન અમીર થયો. તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી પણ ઇ. સ. ૧૮૩૯ ની માફક પાછળથી યાકુબખાને અંગ્રેજ રેસીડેન્ટ સરલઇ કાવન્યારીને તેના રસાલા સાથે દગાથી મારી નંખાવ્યો તેથી ફરીથી જઇ યાકુબખાનને હરાવી કેદ પકડી હિંદમાં આણ્યો અને તેના દીકરા અબદુલ રહેમાનને ગાદી આપી. અફઘાન વિગ્રહ ચાલતો હતો તેવામાં પ્રધાનમંડળ બદલવાથી લીટન સાહેબ રાજીનામું આપી વિલાયત ગયો અને તેમની જગાએ લીબરલ પક્ષના લોર્ડરીપન સાહેબ આવ્યા ઇ. સ. ૧૮૮૦.

લોર્ડ રીપન ઇ. સ. ૧૮૮૦–૧૮૮૪–૪

પ્ર૦ રીપન સાહેબના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) અફઘાન વિગ્રહનો અંત (૨) સુધારા.

પ્ર૦ અફઘાન વિગ્રહનો કેવી રીતે અંત આણ્યો ?

ઉ૦ અફઘાન વિગ્રહમાં થતો હજારો માણસોનો નાશ અને લખ લુટ થતો ખર્ચ જોઇ તેમજ આબરૂભેર પાછા આવવું એવો તેમનો વિચાર હતો. તે આવ્યા તે સમયે યાકુબખાનના ભાઇ અયુબખાને હેરાતમાં બંડ કર્યું તે સમાવવા કંદહારનું લશ્કર ગયું. પણ તેને હરાવી અયુબખાને કંદહારને ઘેરો ઘાલ્યો. તેથી કાબુલથી જન૦ રોબર્ટ સેલે જઇ અફઘાનોને હરાવ્યા અને અયુબને નસાડ્યો તથા દોસ્તમહમદના વંશજ અબદુલ રહેમાનને ગાદી આપી લશ્કર પાછું આવ્યું ઇ. સ. ૧૮૮૧.

પ્ર૦ તેમણે કયા કયા સુધારા કર્યા ?

ઉ૦ (૧) અફઘાન લડાઇમાં થએલા ૨૦ કરોડના ખર્ચમાંથી ચોથા ભાગનો ખર્ચ ઇંગ્લાંડ પાસેથી અપાવ્યો (૨) મીઠાના કરમાં ઘટાડો કર્યો. (૩) લોકલ સેલ્ફ ગવર્મેન્ટ એટલે મ્યુનિસિપાલિટી સ્થાપવા સુધારો કરી લોકોને રાજકાજમાં ભાગ લેતા કર્યા. (૪) વર્તમાન પત્રોને છુટ આપી. (૫) ખાનગી શાળાઓને ગ્રાન્ટ આપવાનો ધારો કર્યો (૬) મ્હેસુરના મહારાજા પુખ્ત વયના થવાને લીધે તેમનું રાજ્ય તેમને પાછું સોપ્યું. (૭) દશ દશ વર્ષે વસ્તીપત્રક કરવાનો ધારો કર્યો (૮) ગરીબ લોકનાં સુખને માટે મહુડાંનું બીલ રદ કર્યું (૯) દેશી માલ સરકારી ખાતામાં વાપરવાનો ઠરાવ કર્યો (૧૦) દેશી જડજો યુરોપીઅન તહોમતદારનો ઇન્સાફ કરે એવો ઠરાવ કર્યો. (૧૧) નાણાં ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૧૨)

પ્રજા તરફનું ઘણું માન પામી. ઇ. સ. ૧૮૮૪માં આબલો વોઇસ-રોય વિલાયત ગયો, અને તેમની જગાએ લોર્ડ ડફરીન આવ્યો.

લોર્ડ ડફરીન ૧૮૮૪–૧૮૮૮–૪

પ્ર૦ આ વોઇસરાયની કારકીર્દીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં રાવળપીંડીમાં દરબાર ભરી અફઘાની-સ્તાન અમીર અબ્દુલ રહેમાનને અંગ્રેજ પક્ષમાં રહેવાની શરતે બાર લાખનું વર્ષાસન ઠરાવી આપ્યું (૨) બ્રહ્મદેશના રાજા થીબો સાથે વાકું પડવાથી ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં લડાઇ થઇ તેમાં થીબોને હરાવી બ્રહ્મદેશ ખાલસા કરી રાજાને રત્નાગીરીમાં કેદ કર્યો, (૩) ખર્ચનો વધારો અને નવાર સરહદ પર બચવા માટે બાંધકામ કરવા માંડયું. તેથી ખર્ચ વધી પડયું. તે પુરૂ પાડવા માટે મીઠાના કરમાં વધારો કર્યો. ઇન્કમટેકસ નાખ્યા. અને સરકારી ખાતામાં ખર્ચ કમી કર્યું (૪) દેશી રાજ્યોમાં બનાવ. ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં સિંધીઆ અને હોલ્કર સરકાર મરણ પામતાં હોલ્કરની ગાદીએ બાળા સાહેબ અને સિંધિઆ સરકાર નાની ઉમરના હોવાથી પંચ મારફત વહીવટ ચલાવવા માંડયો. (૫) દેશી રાજ્યોમાં અંગ્રેજ દિવાન રાખવાની છુટ આપી (૬) ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં મહારાણી શ્રી ઇંગ્લાડની ગાદીએ રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષ થયાં તેના ઉત્સાહમાં હિંદમાં ઘણે સ્થળે જ્યુબીલી મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો, અને લોકોએ પોતાની વફાદારી બતાવી આપી. આ વોઇસરયની મુદ્દત ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં પુરી થતાં તે વિલાયત ગયા અને તેમની જગાએ લેન્સડાઉન આવ્યો.

લોર્ડ લેન્સડાઉન. ૧૮૮૮–૧૮૯૩—૫

પ્ર૦ આ વોઇસરાયના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) કાસ્મીરના મહારાજાને રાજ્ય ખટપટથી પદભ્રષ્ટ કરી રાજ્ય કારભાર ચલાવવા પંચ નીમ્યું, ઇ. સ. ૧૮૮૯ (૨) મણિપુરના રાજાએ તોફાન કરી બ્રિટિશ રેસીડન્ટને મારી નાખતાં તેને હરાવી. રાજ્ય તેના પિતરાઇઓમાંના એક પાંચ વર્ષના બાળકને આપી રાજ્ય કારભાર પંચ મારફત ચલાવવા માંડયો. (૩) પરચુરણ બનાવો. સમતિવયનો કાયદો પસાર કર્યો. મુંબઇ તથા મદ્રાસ ઇલાકામાં કેટલાક ભાગમાં દુકાળ પડવાથી સરકારે બાંધકામ ઉઘાડી નિરાધારોને બચાવ્યા. ઇગ્લાંડની પાર્લામેન્ટમાં લોકપ્રિય દાદાભાઇ નવરોજજી મેમ્બર નિમાયા, ૧૮૯૩માં વોઇસરાઇ અને ગવર્નરની ધારાસભામાં કેટલાક પ્રજા તરફના મેમ્બરો નીમવાનો ઠરાવ થયો. આજ વર્ષમાં અબદુલ રહેમાનને ૧૨ લાખને બદલે ૧૮ લાખનું સાલીઆણું કરી આપ્યું, અને તે વોઇસરાઇની મુદત પૂરી થતાં ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં વિલાયત ગયા, અને તેમની જગાએ લોર્ડ એલ્જીન સાહેબ આવ્યા.

લોર્ડ એલ્જીન ૧૮૯૪—૧૮૯૯—૫

પ્ર૦ તેમની હાકમીના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં વરસાદની તાણને લીધે હિંદના ઘણા ભાગમાં દુકાળ પડયો તેથી સરકારે બાંધકામ ઉઘાડી નિરાધારનું રક્ષણ કર્યું (૨) બ્યુબોનિક પ્લેગ (ગાંઠીઆ તાવ) નો રોગ શરૂ થઇ મુંબઇ, થાણા, સુરત, કરાચી, કલકત્તા વગેરે સ્થળે ફેલાયો (૩) મહારાણીને ૧૮૯૭ માં રાજ્ય કરતાં ૬૦ વર્ષ થયાં તેના આનંદમાં ડાયમંડ જ્યુબીલીનો મહોત્સવ પાળ્યો. (૪) સરહદ પરના પહાડી લોકોએ તોફાન કર્યું તેમને હરાવી તાબે કર્યા. તેમાં હિંદને ઘણું ખર્ચ વેઠવું

પડયું. (૫) ૧૮૯૮ માં વર્તમાન પત્રો ઉપર અંકુશ મુકયો. આ વોઇસરાય ૧૮૯૯માં સ્વદેશ ગયા, અને તેમની જગાએ લોર્ડ કર્ઝન આવ્યો.

લોર્ડ કર્ઝન ૧૮૯૯-૧૯૦૬—૭

પ્ર૦ આ વોઇસરાયના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ (૧) સને ૧૮૯૯ એટલે સંવત ૧૯૫૬ માં હિંદના પશ્ચિમ ભાગમાં ભયંકર દુઃકાળ પડયો. નિરાધારોના બચાવ માટે સરકારે ઠેકાણે ઠેકાણે બાંધકામ ઉઘાડી લોકોને મદદ કરી. યુરોપથી આવતી ખાંડ ઉપર જકાત નાખી દેશી ખાંડના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપ્યું. (૩) ઇંગ્લાંડને આફ્રિકાના ટ્રાન્સવાલના સ્વતંત્ર સ્થાન સાથે લડાઇ થતાં હિંદી લશ્કર મોકલાવ્યું. (૪) ચીનમાં ખ્રિસ્તી લોકોની કતલ થવાથી યુરોપી રાજ્યોનાં લશ્કર ચીન ઉપર ગયાં તે વખતે પણ અત્રેથી દેશી લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું. (૫) સને ૧૯૦૧ માં મહારાણી શ્રી વિકટોરીઆનો સ્વર્ગવાસ થયો તેથી તેમના વડા પુત્ર " શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ, " ગાદી પર આવ્યા [૬] સને ૧૯૦૧ માં થોડો વરસાદ થયો, તથા પુષ્કળ ઉંદર પડવાથી પાકને નુકશાન થયું [૭] સન ૧૯૦૨ માં શહેનશાહ ૭ માં એડવર્ડનો ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યાભિષેક થયો, અને સને ૧૯૦૩ ના જાનેવારીની તા.૧ લીએ હિંદમાં ભવ્ય દરબાર ભરી શહેનશાહના રાજ્યાભિષેકનું જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ થયું. (૮) ઇન્કટેકસ ૫૦૦ રૂપીઆની આવક પર હતો તે બંધ કરી ૧૦૦૦ ના આવક પર ઠરાવામાં આવ્યો (૯) ટિબેટ તથા ઇરાન સાથે વેપારના કરાર કર્યા. (૧૦) જાપાન અને રૂશિઆને લડાઇ થતાં જાપાને રૂશિઆને નમાવ્યું. બંગાળાના ભાગલા પડયા, આથી બંગાળી પ્રજાના મન

ફુરમાવ્યા. વોઇસરાય ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં સ્વદેશ ગયા અને તેમની જગાએ લોર્ડ મિન્ટો આવ્યા.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૯૦૬-૧૯૧૧-૫

પ્ર૦ લોર્ડ મિન્ટોના સમયના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉ૦ પાટવી કુંવર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ તેમનાં ધર્મપત્ની સાથે હિંદમાં પધાર્યા, તેમને દેશની પ્રજાએ માન આપી રાજ્યભક્તિ બતાવી આપી. (૨) હિંદી પ્રધાનની કૌંસીલમાં આ દેશના બે મેમ્બરની નામનોક કરી અને રાજકીય સુધારો કરવા માટે કમીશન નીમ્યું. (૩) અને ૧૯૦૯ માં લોકોને રાજકાજમાં માહીતીગાર થાય એવા શુભ હેતુથી જીલાકાની અને મુખ્ય સરકારની કૌંસીલમાં હિંદી પ્રજા તરફ વધારાના સલાહકારો નિમાયા તથા વોઇસરાયની કૌંસીલમાં એક દેશી મેમ્બર નીમાયો. (૪) ૧૯૧૦ માં લોકપ્રિય શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ સ્વર્ગવાસી થવાથી તેમની જગાએ હાલના નામદાર મહારાજા શહેનશાહ ૫ મા જ્યોર્જ ગાદીએ બેઠા લોર્ડ મિન્ટો સને ૧૯૧૧ માં વિલાયત ગયા. અને તેમની જગાએ લોર્ડ હાર્ડિંજ સાહેબ પધાર્યા.

લોર્ડ હાર્ડિંઝ ઇ. સ. ૧૯૧૧-૧૯૧૬-૫

પ્ર૦ આ વોઇસરાયના સમયનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આપણા હાલના નામદાર શહેનશાહ ૫ માં જ્યોર્જ પોતાના ધર્મપત્ની મહારાણી મેરી સાથે હિંદમાં પધાર્યા. અને સને ૧૯૧૧ના ડિસેમ્બરની ૧૨ મી તારીખે હિંદના પ્રાચીન પાટનગર દિલ્હીમાં ઘણાજ ઠાઠમાઠથી ભરતખંડના ચક્રવર્તિ મહારાજા તરીકે ગાદી પર

ઇંગ્લાંડના શહેનશાહે હિંદમાં રાજ્યાભિષેક કરવો એવો આ પ્રથમ મનો શુભ પ્રસંગ હોવાથી હિંદી પ્રજા ઘણીજ ખુશ થઇ.

પ્ર૦ આ માંગલિક પ્રસગે હિંદી પ્રજાને કયા કયા લાભ મળ્યા ?

ઉ૦ (૧) કેળવણીમાં વધારો કરવા માટે દર વરસે ૫૦ લાખ રૂપીઆ બાદશાહી ગ્રન્ટ આપવાનો ઠરાવ કર્યો (૨) કલકત્તાથી પાટનગર બદલી આખા દેશને અનુકુળ પડતું દિલ્હી ને રાજધાનીનું નગર બનાવ્યું. (૩) બંગાળાના ભાગલા રદ કરી બંગાળી પ્રજાના મન મનાવ્યાં (૪) નના દેશી રાજ્યો પાસે સરકરનું લેણું હતું તે માફ કરાવ્યું. (૫) સો રૂપીઆના કરજદારો ગરીબાઇને લીધે કેદમાં હતા તેમને છોડી મુકી દેવું સરકારે પતાવ્યું,

પ્ર૦ સને ૧૯૧૪ માં જાણવા લાયક શો બનાવ બન્યો.

ઉ૦ આસ્ટ્રીઆએ પોતાના પ્રિન્સનું ખુન થવાના કારણસર સર્વિઆ સાથે લડઇ જાહેર કરી તેથી રૂશિઆ સર્વિઆનો પક્ષ પકડી આસ્ટ્રીઆ સામે થયું. તેથી જર્મનીએ આસ્ટ્રીઆનો પક્ષ પકડી બેલ્જીઅમને રસ્તે ફ્રાન્સપર ચઢાઇ કરી આથી ફ્રાન્સ, ઇંગ્લાંડ, ઇટાલી, રોમાનીઆ વગેરે રાજ્યોએ રૂશીઆનો પક્ષ લઇ જરમની સામે લડાઈ જાહેર કરી. તેમજ સામા પક્ષમાં જર્મની, આસ્ટ્રીઆ, તુર્કસ્તાન, બલ્ગેરીઆ વગેરે રાજ્યો હતાં. આ મહાભારત યુદ્ધની અસરથી આખી દુનીઆપર વેપાર ધંધાને ઘણું નુકસાન પહોંચ્યું હતું. જર્મનીના અન્યાયી વર્તન તેમજ મધ્યમસર રાજ્યોને પણ નુકશાન કરવાની રાજનીતી હોવાથી યુનાઇટેડસ્ટેટસ અને દક્ષિણ અમેરિકાનાં કેટલાક રાજ્યોએ પણ જર્મની સામે લડાઇ જાહેર કરી હતી. આપણા પક્ષમા સત્ય અને ન્યાય હોવાથી પરમાત્માએ આપણા મહારાજાને વિજય અપાવ્યો, અને આ મહાભારત યુદ્ધનો અંત

આવ્યા. સને ૧૯૧૬માં આપણા લોકપ્રિય વોઈસરોય હાર્ડિંજ સાહેબ તરફથી શુભ આશિષ મેળવી વિલાયત ગયા અને તેમની જગાએ લોર્ડ ચેમ્સફર્ડ સાહેબ આવ્યા તેઓ પોતાની ઉદાર રાજનીતિ બતાવી હિંદી પ્રજાનું હિત કરવા પ્રયત્નશીલ થયા અને હિંદી પ્રજા તરફથી પૂર્ણ માન મેળવી સ્વદેશ ગયા.

ગવર્નર જનરલો

વોરન હેસ્ટીંગ્ઝ	૧૭૭૪—૧૭૮૫—૧૧
મેકફર્સન	૧૭૮૫—૧૭૮૬—૧
કોર્નવાલીસ પહેલીવાર	૧૭૮૬—૧૭૯૩—૭
સરજાનશોર	૧૭૯૩—૧૭૯૮—૫
માર્કિવસ ઓફ વેલેસ્લી	૧૭૯૮—૧૮૦૫—૭
કોર્નવાલીસ બીજીવાર	૧૮૦૫— ૮૦૫—૦
સર જ્યાર્જ બાર્લો	૧૮૦૫—૧૮૦૭—૨
લોર્ડ મિન્ટો	૧૮૦૭—૧૮૧૩—૬
લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ [મોયરો]	૧૮૧૪—૧૮૨૩—૯
લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ	૧૮૨૩—૧૮૨૮—૫
લોર્ડ વિલયમ બેન્ટિક	૧૮૨૮—૧૮૩૫—૭
મેટકાફ	૧૮૩૫—૧૮૩૬—૧
ઓકલાંડ	૧૮૩૬—૧૮૪૨—૬
એલનબરો	૧૮૪૨—૧૮૪૪—૨
હાર્ડિંઝ	૧૮૪૪—૧૮૪૮—૪
ડેલહૌસી	૧૮૪૮—૧૮૫૬—૮

વાઇસરાય

કેનિંગ	૧૮૫૬—૧૮૬૨—૬
એલ્જીન	૧૮૬૨—૧૮૬૩—૧
લોરેન્સ	૧૮૬૩—૧૮૬૮—૫
મેયો	૧૮૬૯—૧૮૭૨—૩
નાર્થબ્રુક	૧૮૭૨—૧૮૭૬—૪
લીટન	૧૮૭૬—૧૮૮૦—૪
રીપન	૧૮૮૦—૧૮૮૪—૪
ડફરીન	૧૮૮૪—૧૮૮૮—૪
લેન્સડાઉન	૧૮૮૮—૧૮૯૩—૫
એલ્જીન	૧૮૯૪—૧૮૯૯—૫
કર્ઝન	૧૮૯૯—૧૯૦૬—૭
મીન્ટો	૧૯૦૬—૧૯૧૧—૫
હાર્ડિંઝ	૧૯૧૧—૧૯૧૬—૫
ચેમ્સફર્ડ	૧૯૧૬—૧૯૨૧—૫
લોર્ડ રીડિંગ	૧૯૨૧—૧૯૨૫—૪
અર્લ વિન્ટર	૧૯૨૫ થી ચાલુ

જાણુવા લાયક ઉપયોગી હકીકત.

અંગ્રેજી અમલ થવા પછી થયેલાં બંડ.

(૧) વેલોરનું બંડ–૧૮૦૬ (સર જ્યોર્જ બાર્લો.)
(૨) સુડતાળીસમી દેશી પલટણને બળવો ૧૮૨૫ (આમ્હર્સ્ટ)
(૩) ૧૮૫૭ નો બળવો [લોર્ડ કેનિંગ]

હિંદી પ્રજામાં બીજી પ્રજાની રહેલી અસરો.

(१) ગ્રીક અસર—(१) દેવળોમાં જોવામાં આવતું કોતરણી કામ (२) બૌદ્ધ પુતળાંના ચહેરા ગ્રીક ઘાટના છે. (३) ખગોળ વિદ્યામાં રમલના પાસા જોવાની રીત (४) લશ્કરી કવાયત. (५) દહેરાંના ઘુમટ અને બંદુકની બનાવટ.

(२) અનાર્ય અસર—(१) સમીપુજન, કુરકોળું અને નાળીએર હોમવાની ક્રીયા (२) અણઘડ પત્થર અને લાકડાના ઠુંઠાની પુજા (३) પાડા, બકરાં અને મનુષ્યોનાં બળિદાન આપવાની રીત.

(३) શક લોકની અસર—[१] લિંગપુજા અને નાગપુજા [२] કાઠી, જાટ, રજપુતો શકલોકોના વંશજ હોવાનું અનુમાન કરે છે.

(४) બૌદ્ધ ધર્મની અસર—(१) ઓરિસાના મઠ બૌદ્ધ અપાસરા જેવા છે. (२) પાંજરાપોળો, દવાખાનાં દાન આપવાની રીત તથા મુગાં પ્રાણીઓને પાળવાની રીત (३) માંસ આહારને બદલે વનસ્પતિનો આહાર (४) જગન્નાથમાં રથાયાત્રાનો મહોત્સવ.

(५) મુસલમાનોની અસર—(१) સ્ત્રીઓને ઓઝલ પડદે રાખવાનો રીવાજ (२) નાતોના પેટા વિભાગો (३) બાળલગ્ન (४) બહારદેશથી કન્યા આપવા લેવાના રિવાજનો બંધ (५) પુસ્તકોની અછતને લીધે વિદ્યા કળાની પડતી.

પરદેશી હુમલા.

(१) ઇ. સ. પુ. १५०० સિરિઆની રાણી સેમીરામિસે સ્વારી કરી તેને યુધિષ્ઠિરના વંશજોએ હરાવી.

(२) ઇ. સ. પુ. १३०८ મિસરના રાજા સિસોસ્ત્રીસે સ્વારી કરી તેને સહદેવના વંશજોએ હરાવી.

(૩) ઇ. સ. પુ. ૫૧૮ ઇરાનના રાજા દરવેશગુસ્તપે સ્વારી કરી કેટલોક ભાગ પંજાબનો જીતી લીધો.

(૪) ઇ. સ. પુ. ૩૨૭ ગ્રીસ દેશના મહાન સિકંદરે સ્વારી કરી ફત્તેહ મેળવી, પરંતુ પોરસના પરાક્રમથી ખુશ થઇ તરવાર આપી ને જીતેલો ભાગ પાછો સોપી દીધો.

(૫) ઇ. સ. પુ. ૩૧૨ સેલ્યુકસે કાશ્મીરપર સ્વારી કરી, પણ ચંદ્રગુપ્ત હરાવ્યો,

(૬) ઇ. સ. પુ. ૧૮૧–૧૬૧ બાકત્રીઆના ગ્રીક લોકની સ્વારી.

(૭) ઇ. સ. પુ. ૧૦૦ થી ઇ. સ. ૫૦૦ શક લોકોએ સ્વારી કરી સિંધમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૮) ઇ. સ. ૬૩૬ માં ઉસ્માને ભરૂચ પર સ્વારી કરી, પણ હાર્યો.

(૯) ૬૬૨–૬૫૪ મુસલમાનોની સિંધ પર સ્વારી પણ હાર્યા.

(૧૦) ૭૧૨ માં મહમદકાસમે સિંધ પર સ્વારી કરી દાહીરને હરાવી સિંધ પ્રાંત જીત્યો.

(૧૧) ૭૧૭માં સબકતગીને પંજાબપર સ્વારી કરી ત્યાંના રાજાને હરાવ્યો.

(૧૨) ૧૦૦૧ થી ૧૦૨૪ સુધીમાં મહમદ ગીઝની–હિંદ પર ૧૭ સ્વારીઓ કરી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઇ ગયો.

(૧૩) ૧૧૭૬ થી ૧૨૦૨ સુધીમાં શાહબુદીન (મહમદ) ઘોરીએ નવ સ્વારીઓ કરી ઘણાં રાજ્ય તાબે કર્યાં.

(૧૪) ૧૨૧૭ માં મોગલરાજા ચંઘીસખાને સ્વારી કરી.

(૧૫) ૧૨૯૭–૧૩૦૪ મોગલોએ અલ્લાઉદીન ખીલજીના વખતમાં ૭ હુમલા કર્યા.

(૧૬) ૧૩૯૮ માં સમરકંદના રાજા તૈમુરે સ્વારી કરી હજારો ગામ લુટયાં અને કતલ કરી.

(૧૭) ૧૫૨૬ બાબરે સ્વારી કરી ઇબ્રાહીમને હરાવી રાજ્ય લઇ લીધું.

(૧૮) ૧૭૩૮ માં ઇરાનના રાજા નાદિરશાહે મહંમદ રંગીલાપર સ્વારી કરી હરાવી ઘણું દ્રવ્ય લુંટયું તથા નિર્દોષ રઇયતની કતલ કરી.

(૧૯) ૧૭૪૭-૧૭૬૧ સુધીમાં અહમદદુરાનીએ હિંદપર પાંચ સ્વારીકરી

સલાહ (કોલકરાર)

(૧) એલાશાપેલ-૧૭૪૮ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે [૧] એક બીજાનો મુલક પાછો આપવો. [૨] હિંદુસ્તાનમાં બન્ને પ્રજાએ સંપીસંપીને રહેવું.

(૨) મદ્રાસ-૧૭૫૪ અંગ્રેજોને ફ્રેંચ (૧) એક બીજાનો મુલક પાછો આપવો (૨) દેશી રાજ્યોના ઝઘડામાં પડવું નહિ. (૩) નવાબ તથા નિઝામને એક બીજાએ કબુલ રાખવા.

(૩) કલકત્તા-૧૭૫૭ સુરાજ ઉદ્દૌલા અને ક્લાઇવ વચ્ચે (૧) નવાબે કલકત્તાનો કિલ્લો બાંધવાની પરવાનગી આપવી (૨) બંગાળાનાં થાણાં અંગ્રેજોને સોંપવાં (૩) અંગ્રેજી માલનું દાણ માફ કરવું (૪) કંપનીને નુકશાનીનો બદલો આપવો.

(૪) પુના-૧૭૬૪ નિઝામ અને માધવરાવ પેશ્વા (૧)નિઝામે ૩૨ લાખ રૂપીઆ પેશ્વાને આપવા (૨) એક બીજાને સંકટ વખતે અરસપરસ મદદ કરવી.

(૫) મદ્રાસ-૧૭૬૯ હૈદર અને અંગ્રેજ (૧) એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો (૨) સંકટ વખતે સામ સામે મદદ કરવી.

(૬) સુરત-૧૭૭૫ રાઘોબાને મુંબઇ સરકાર (૧) અંગ્રેજો રાઘોબાને ગાદી અપાવે (૨) ગાદી મળ્યા બદલામાં રાઘોબાએ વસાઇને સાષ્ટી બેટ અંગ્રેજોને આપવા.

(૭) પુરંધર–૧૭૭૬ પેશ્વા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજોએ રાઘોબાનો પક્ષ છોડી દેવો. તે બદલ પેશ્વા વસાઇ અને સાષ્ટી બેટ અંગ્રેજને આપે.

(૮) વારગામ–૧૭૭૯ પેશ્વા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજોએ પેશ્વાનો મુલક પાછો આપવો (૨) ભરૂચ સિંધિઆને આપવું. (૩) આ શરતો પળાય સુધી બે અંગ્રેજો પેશ્વાને કબજે સોંપવા.

(૯) સાલાબાઈ ૧૭૮૨ મરેઠા અને અંગ્રેજ વચ્ચે (૧) પેશ્વાએ રાઘોબાને ૨૫ હજારનો પગાર આપવો (૨) અંગ્રેજને સાસ્ટી અને વસાઈ આપવા (૩) અંગ્રેજને પોર્ટુગીઝ શિવાય કોઈપણ યુરોપીયન પ્રજા રાજ્યમાં રહેવા દેવી નહિ.

૧૦) મેંગલોર–૧૭૮૪ ટીપુ અને અંગ્રેજ વચ્ચે [૧] ટીપુએ અંગ્રેજ કેદીઓને છોડી દેવા (૨) સંપીસંપીને રહેવું (૩) એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો.

૧૧) શ્રિરંગપટ્ટણ–૧૭૯૨ ટીપુ અને અંગ્રેજ (૧) ત્રણ કરોડ રૂપીઆ તથા અડધું રાજ્ય અંગ્રેજને આપવુ (૨) અંગ્રેજ કેદીઓ છોડી મુકવા (૩) નીઝામ તથા મરેઠાને કેટલોક મુલક આપવો સરતો પાળતા સુધી ટીપુના કુંવરને અંગ્રેજ છાવણીમાં રાખવા.

(૧૨) હૈદ્રાબાદ–૧૭૯૮ નિઝામ તથા અંગ્રેજ (૧) કંટીજંટ લશ્કર રાખવું (૨) અંગ્રેજ શિવાય બીજી યુરોપીઅન પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં રાખવી નહિ.

(૧૩) હૈદ્રાબાદ–૧૮૦૧ અંગ્રેજ અને નિઝામ (૧) કંટીજંટ લશ્કરના ખર્ચ પેટે બાળઘાટ પ્રાંત આપવો.

(૧૪) અયોધ્યા–૧૮૦૧ અંગ્રેજ અને નવાબ વચ્ચે [૧] નવાબે અંગ્રેજને વાયવ્ય પ્રાંત આપવો, તેને બદલે અંગ્રેજોએ નવાબનું રક્ષણ કરવું.

(૧૫) ભરતપુર–૧૮૦૫ અંગ્રેજ અને ભરતપુરના રાજા વચ્ચે (૧) હોલ્કર સાથેનો સંબંધ તોડી નાખવો (૨) દીગ તથા ૨૦ લાખ રૂપીઆ અંગ્રેજોને આપવા.

(૧૬) સેગાઉલા—૧૮૧૬ ગુરખા અને અંગ્રેજ (૧) ખટમંડુમાં રેસીડંટ રાખવો (૨) સીમલા અંગ્રેજને આપવું (૩) સીકીમ ના રાજાનો મુલક પાછો આપવો.

(૧૭) પુના—૧૮૧૭ બાજીરાવ અને અંગ્રેજ [૧] અંગ્રેજ સૈન્યના ખર્ચ બદલ કેટલોક મુલક પેશ્વાએ અંગ્રેજને આપવો (૨) પર રાજ્યોના વાંધા અંગ્રેજ મારફત પતાવવા.

(૧૮) યાન્ડાબો—૧૮૨૬ અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીરાજા વચ્ચે (૧) આસામ આરાકાન અને તીનાસરીમ અંગ્રેજોને આપવા [૨] બ્રહ્મરાજાએ ખર્ચ બદલ ૧ કરોડ રૂપિયા અંગ્રેજને આપવા.

(૧૯) લાહોર–૧૮૪૬ અંગ્રેજ અને શીખ વચ્ચે (૧) સતલજ અને બિઆસ વચ્ચેનો મુલક અંગ્રેજને આપવો (૨) લડાઈના ખર્ચ બદલ દોઢ કરોડ રૂપીઆ (૩) દુલીપસિંહ મોટી ઉમરનો થતા સુધી પંચ મારફત કારભાર ચલાવવો.

(૨૦) હૈદ્રાબાદ–૧૮૫૩ નિઝામ અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજી સૈન્યના ખર્ચ બદલ વરાડપ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

(૨૧) રંગુન–૧૮૫૨ બ્રહ્મીરાજા અને અંગ્રેજ (૧) અંગ્રેજ કેદીઓને છોડી મુકવા (૨) પેગુ પ્રાંત અંગ્રેજને આપવો.

(૨૨) ગંદામક–૧૮૭૯ અંગ્રેજ અને યાકુબખાન (૧) કાસુલ કુરમ અને બોલનઘાટ અંગ્રેજોને આપવા (૨) કાબુલમાં રેસિડન્ટ રાખવો. (૩) પરરાજ્યોના વાંધા અંગ્રેજ મારફત પતાવવા.

અંગ્રેજ સરકારને હિંદમાંથી મળેલો મુલક

નામ	સાલ	કોની પાસેથી	કેવી રીતે
મદ્રાસ	૧૬૩૯	ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી	વેચાણ
મુંબાઇ	૧૬૬૮	ઈંગ્લાંડના રાજા પાસેથી	વેચાણ
બંગાલા બહાર, ઓઢીયા	૧૭૫૬	દિલ્હીના બાદશાહ પાસેથી	બક્ષીસ
મહેસુર	૧૮૯૯	ટીપુ પાસેથી	લડાઇમાં
વાયવ્ય પ્રાંત	૧૭૯૮	અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી	લશ્કરના ખર્ચ પેટે
કર્ણાટક	૧૮૦૧	કર્ણાટકના નવાબ પાસેથી	ખાલસા
બાલાઘાટ	૧૮૦૧	નીઝામ પાસેથી	સલાહમાં
ભરૂચ, પાવાગઢ	૧૮૦૩	સિંધિયા પાસેથી	લડાઇમાં
સીલોન	૧૮૧૬	વલંદા પાસેથી	સલાહમાં
અમદાવાદ, મહારાષ્ટ્ર	૧૮૧૮	પેશ્વા પાસેથી	ખાલસા
આસામ, આરાકાન, તીનાસરીમ	૧૮૨૯	બ્રહ્મીરાજા પાસેથી	લડાઇમાં
કુર્ગ	૧૮૩૪	રાજ્યના અંધેરથી	ખાલસા
સિંધ	૧૮૪૩	અમીરો પાસેથી	લડાઇમાં
સતારા	૧૮૪૯	બીનવારસી	ખાલસા
પંજાબ	૧૮૪૯	શીખ બીજા વિગ્રહમાં	લડાઇમાં
નાગપુર, ઝાંસી	૧૮૫૩	બીનવારસી	ખાલસા
પેગુ	૧૮૫૩	બીજા બ્રહ્મી વિગ્રહમાં	સલાહમાં
વરાડ	૧૮૫૩	નિઝામ પાસેથી	લશ્કરી ખર્ચ પેટે
અયોધ્યા	૧૮૫૬	નવાબ પાસેથી અંધેર રાજ્ય વ્યવસ્થાથી	ખાલસા

પંચમહાલ	૧૮૬૧ સિંધિઆ પાસેથી	ઝાંસીના બદલામાં
શુદ્ધ બ્રહ્મદેશ	૧૮૮૬ ત્રીજા બ્રહ્મી વિગ્રહમાં	ખાલસા

મુકાબલો

ડુપ્લી અને લાલી

(૧) અંગ્રેજનું મુળ કાઢવામાં બન્ને સરખા હતા.
(૨) ડુપ્લેએ ફ્રેંચ સત્તા વધારી, લાલીએ બીલકુલ ખોઇ.
(૩) યુદ્ધ કૌસલ્યમાં ડુપ્લી કરતાં લાલી હોંશીઆર હતો.

કલાઇવ અને શિવાજી

(૧) કલાઇવે અંગ્રેજી રાજ્યનો અને શિવાજીએ મરાઠી રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો.
(૨) બંન્ને ઝાઝુ ભણેલા નહોતા.
(૩) કલાઇવે અમીચંદને અને શિવાજીએ અફ્જલખાનને દગો દીધો,
(૪) રાજ્ય સાચવી રાખવામાં બન્ને સરખા હતા.
(૫) બન્નેમાં લશ્કરી ગુણ સરખા હતા.

કલાઈવ અને ડુપ્લે

(૧) દેશી રાજ્યોની ખટપટ કરવામાં બન્ને સરખા હતા.
(૨) કલાઇવના જેવું ડુપ્લેમાં યુદ્ધ કૌશલ્ય ન હતું
(૩) કલાઇવ દેશી લશ્કરનો પ્રેમ મેળવી શક્યો પણ ડુપ્લે મેળવી શકયો નહિ.

કલાઇવ અને હેસ્ટિંગ્સ

[૧] કલાઇવે અંગ્રેજી રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો તેના ઉપર હેસ્ટિંગ્સે ઇમારત ચણી.

[૨] કર્નવોલીસ દેશી રાજ્યો સાથે મિત્રતાથી વર્ત્યો પણ હેસ્ટિંગ્સે દેશી રાજ્યો પાસેથી ધન મેળવવા જુલમ કર્યો.

વેલેસ્લી અને ડેલહાઉસી

(૧) બન્નેની રાજ્યનીતિ બ્રિટિશ સત્તા વધારવાની હતી.
(૨) વેલેસ્લી કરતાં રાજ્ય સાચવવામાં ડેલહૌસી ચઢીઆતો હતો.
(૩) વેલેસ્લીની રાજ્યનીતિ શાંતીવાળી હતી, પણ ડેલહૌસીની તેવી નહિ હોવાથી બળવો થયો.

બેન્ટીક અને રીપન

(૧) લોકોનો પ્યાર મેળવવામાં અને રૈયતનું ભલું કરવામાં સરખા હતા.
(૨) કેળવણીનો ફેલાવો કરવામાં બન્ને સરખા હતા.
(૩) દેશી લોકોને મોટા હોદા આપવામાં સરખા હતા.
(૪) હિંદને દેવાના બોજામાંથી ઉગારવાના વિચારવાળા હતા.
(૫) વસુલાત ખાતું સુધારવા તરફ બન્નેનું લક્ષ સરખું હતું.
(૬) બેન્ટિક સારામાં સારો ગવર્નર જનરલ ગણાયો, તેમ રીપન સારામાં સારો વાઇસરોય કહેવાયો.

લીટન અને ડફરીન.

(૧) હિંદપર ખર્ચનો બોજો નાખવામાં બન્ને સરખા હતા.
(૨) લીટને લાઇસન્સ ટેક્સ નાંખ્યો ત્યારે બીજે ઇન્કમ ટેક્સ નાખ્યો.
(૩) લીટને કૈસરે-હિંદ ઉત્સવ કર્યો, તેમ ડફરીને જ્યુબીલી મહોત્સવ કર્યો,
(૪) બન્ને કોંઝરવેટીવ પક્ષના હતા.

ટુંક જીવન ચરિત્રો.

કલાઈવ—ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં જનમ્યો હતો. સને ૧૭૪૪ માં હિંદમાં આવી વેપારી ખાતામાં દાખલ થયો; પણ અનુકુળ નહિ પડવાથી લશ્કરી ખાતામાં દાખલ થયો. અર્કોટને ઘેરો ઉઠાવી ચંદા સાહેબ વગેરેને હરાવી પ્રખ્યાત થયો. ૧૭૫૭ સીરાજુદ્દૌલાને હરાવી બંગાળામાં અંગ્રેજી સત્તા સ્થાપી. ૧૭૬૫-૧૭૬૬ માં ગવર્નર થયો. ૧૭૬૭ માં વિલાયત ગયો. ત્યાં તેના દુશ્મનોએ લાંચ લીધાનો આરોપ મુકી કામ ચલાવ્યું, તેમાં તે જીત્યો,પણ આપઘાત કરી ૧૭૭૪ મરણ પામ્યો.

ડુપ્લી—ઇ. સ. ૧૭૩૧ માં હિંદમાં આવ્યો. તે હોંશીઆર હોવાથી પાંડુચેરીનો ગવર્નર થયો. અને નિઝામ તથા કર્ણાટકના રાજાઓનો પક્ષ પકડી અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો પણ યુદ્ધ કૌશલ્યમાં હોંશીઆર નહિ હોવાથી કલાઇવે તેની ધારણા ધુળ કરી, તે ૧૭૬૩ માં મરણ પામ્યો.

ચંદા સાહેબ—એ દોસ્તઅલીનો જમાઇ હતો. એને મરેઠાઓએ બંદીખાને નાખ્યો હતો. ત્યાંથી ડુપ્લેએ સાત લાખ રૂપીઆ આપી છોડાવ્યો હતો. ૧૭૫૧ માં નવાબ અનવરૂદીનને અંબુરની લડાઇમાં મારી તેને કર્નાટકની નવાબ બનવ્યો, ચંદા સાહેબે અંગ્રેજોના મિત્ર મહમદઅલ્લીને ત્રિચીનાપલ્લીમાં ઘેર્યો હતો, પણ અંગ્રેજોએ તે ઘેરો ઉઠાવી મહમદઅલ્લીને છોડાવી કર્ણાટકનો નવાબ બનાવ્યો.

નાના ફડનવીસ—એ માધવરાવ પેશ્વાનો કારભારી હતો, જ્યારે પુનાની ગાદી માટે રાઘોબા પ્રયત્ન કરતો હતો, તે વખતે આ પ્રખ્યાત નર માધવરાવના તરફ હતો, એણે ૧૭૮૪માં કુર્દલાની લડા-

ઇમાં નિઝામને હરાવી પેશ્વ ની ગયેલી કીર્તિ પાછી મેળવી જ્યાંસુધી આ મહાન નર જીવતો હ I ત્યાં સુધી તેણે પેશ્વાઇને પરતંત્રતામાં પડવા દીધી નહિ પણ પડતીમાંથી બચાવી તે ઇ. સ ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો, ત્યાર પછી કુસંપ દાખલ થવાથી પેશ્વાઇ સત્તનો નાશ થયો.

નંદકુમાર- એ જાતે બ્રાહ્મણ ને મોટો જાગીરદાર હતો, કોંસીલના મેમ્બરોની શીખવણીથી વારન હેસ્ટિંગ્સ ઉપર લાંચ લીધાનું તહોમત મુકી કામ ચલાવ્યું, પણ તેના ઉપર ખોટું ખત બનાવ્યાનું તહોમત આવવાથી ગુનેગાર ઠરાવી ફાંસી દીધી.

લૉર્ડ લેક—ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં હિંદમાં સેનાપતિ થયો તેણે દિલ્હી, લાસવારી અને અસાઇ આગળ વિજય મેળવી સિંધીઆને હરાવ્યો અને મરેઠાના કબજામાંથી બાદશાહ શાહઆલમને છોડાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં ભરતપુરનો અજીતગઢ જીતવા સ્વારી કરી પણ હારીને પાછો આવ્યો ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં ઇંગ્લાંડ ગયો.

રૉબર્ટ સેલ–આ સરદાર અફઘાન લડાઇમાં પ્રખ્યાત થયો. તેણે પરવાન આગળ દોસ્તમહમદને, અને જલાલબાદ આગળ અકબરખાનને હરાવ્યો. તે ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં મુડકીના લડાઇમાં માર્યો ગયો.

લૉર્ડ ગોફ–એણે સિંધીઆને પનીઆર આગળ તથા શીખ લોકોને ગુજરાતની લડાઇમાં હરાવી નામના મેળવી. વળી ચીનાઓને હરાવી ચીનના બંદરમાં અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છુટ અપાવી.

અંગ્રેજી રાજ્યથી થએલા ફાયદા.

(૧) લોકોના જાનમાલનું સારી રીતે રક્ષણ થાય છે.

(२) વિદ્યા વધવાથી સ્વતંત્રતાના વિચાર પેદા થયા, અને પોતાના હક્ક માગવા તૈયાર થયા.

(૩) દેશ ઉપર ઘણો ખર્ચ હોવા છતાં દેશ આબાદ છે.

(૪) રેલ્વે, તાર, ટપાલ દાખલ થવાથી વેપારને ઉત્તેજન મળ્યું.

(૫) યાંત્રિક કળા તરફ લોકોનું વલણ થયું.

(૬) રાજ્યની શાન્તિને લીધે લોકો દેશ પરદેશ જઈ સારી રીતે વેપાર રોજગાર કરી શકે છે.

મરેઠી રાજ્યની ચઢતીનાં કારણ.

(૧) એમનું લશ્કર ને ઘોડા કસાયલા હતા.

(૨) ઘોડા ઉપર ઝાઝો સરસામાન નાખતા નહિ તેથી નાસવાનું સુગમ પડતું.

(૩) લશ્કરની ગોઠવણી કરવામાં ચાલાક હતા.

(૪) પહાડી મુલક અને ઘાટોના ભોમીઆ હોવાથી સંતાઈ જવામાં સુગમતા પડતી.

(૫) પ્રસંગ આવે નાશી જવામાં ચુકતા નહી.

(૬) ધર્માભિમાની તેમજ દુશ્મનને થાપ ખવડાવતા પાછા પડતા નહિ.

(૭) એશઆરામી, દારૂડીઆ કે વ્યભિચારી નહોતા.

(૮) પોતાની રઈયત ઉપર જુલમ કરતા નહિ.

(૯) મુલકના બંદોબસ્ત ઉપર તથા રઈયતને ઇન્સાફ આપવામાં હોશીયાર હતા.

મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણો.

(૧) શિવાજી મહારાજ પછીના રાજા વ્યસની અને આળસુ હતા.

(૨) પોતાનો રાજકારભાર પેશ્વાને સોંપી સત્તા ઘટાડી.

(૩) સરદારોમાં સંપ નહી હોવાથી માંહોમાંહો વઢયા.

(૪) મરેઠી રાજા અભણ હતા.

(૫) પાછળના રાજાઓમાં દેશાભીમાન નહિ હોવાથી, તથા રાજ્ય લોભથી અંગ્રેજને શરણે ગયા.

રાજકીય પરવાના (પટા)

(૧) ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ થયો, આથી કંપનીને રાજ્યસત્તા મળી

(૨) ૧૭૮૩માં ફોક્સે બીલ મુકયું તેમાં કંપની વેપાર કરે અને રાજકારભાર પાર્લામેંટ ચલાવે પણ તે નામંજુર થયું.

(૩) ૧૭૮૪માં પીટનું બીલ જારી થયું; તેથી ડિરેકટરો ઉપર દેખરેખ રાખનાર બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ નામે સભા નીમાઇ.

(૪) ૧૮૩૩ના ધારાથી કંપનીનો વેપાર કરવાની બંધી કરવામાં આવી અને હિંદ તથા ચીનમાં વેપાર કરવાની બધા અંગ્રેજોને છુટ આપવામાં આવી.

(૫) ૧૮૫૮ના ધારાથી કંપનિનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડની રાણીને હાથ આવ્યું

(૬) ૧૮૬૧ના ધારાથી મુંબાઇ તથા મદ્રાસની કૌંસીલમાં કાયદા બાંધવા માટે દેશી ગૃહસ્થો દાખલ કરવામાં આવ્યા અને સુપ્રીમકોર્ટને ઠામે હાઇકોર્ટ દાખલ કરી.

(૭) ૧૮૮૩માં ઇલબર્ટ બીલ પાસ થયું, તેમાં દેશી જડજો ગોરાઓનો ઇન્સાફ કરે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

(૮) ૧૯૦૯માં હિંદી પ્રજા રાજ્યવહીવટમાં ભાગ લેતી થાય તે સારૂ ઇલાકા અને મુખ્ય સરકારી કૌંસીલમાં વધારે સલાહકારો નીમવાનો હક્ક મળ્યો.

હિંદની રાજ્ય વ્યવસ્થાનું ટુંક વર્ણન.

૧૮૫૮માં મહારાણીશ્રી વિકટોરીઆના હસ્તકમાં હિંદ આવ્યું ત્યારથી આ દેશનો રાજ્ય કારોબાર ચલાવવા માટે જે પ્રતિનિધિ મોકલવા માંડ્યો તે હિંદનો વોઇસરાય કહેવાય છે. ઈંગ્લાંડમાં હિન્દના વહીવટ ઉપર દેખરેખ રાખવા એક સેક્રેટરી અને પંદર સભાસદોની એક કૌંસીલ નીમી તેને "ઇંડિઆ કૌંસીલ" કહે છે, હિન્દી રાજ્ય વહીવટ ચલાવવા વોઈસરાયના હાથ નીચે એક કૌંસીલ છે તેમાં સેનાપતિ સાથે નવ મેમ્બર નીમાય છે, તેમાં એક દેશી મેમ્બર હોય છે, વોઇસરાયના હાથ નીચે કાયદા બાંધનારી સભામાં ઉપરના નવ મેમ્બરો ઉપરાંત ૩૫ સરકાર તરફના અને ૨૫ લોકો તરફના મળી કુલ ૭૦ સભાસદો બેસે છે, દેશનો કારોબાર સરળતાથી ચલાવવા માટે દેશના વિભાગ પાડી મુંબાઇ મદ્રાસ ને બંગાળામાં ગવર્નર નીમે છે, બહાર ને ઓઢીઆ સયુકત પ્રાંતો, પંજાબને બ્રહ્મદેશના ઉપરી હાકેમ તરીકે લેફ્ટેનન ગવર્નર નીમે છે, આસામના મધ્યપ્રાંત, સરહદ ઉપરના વાયવ્ય પ્રાંત અજમેર, કુર્ગ આંદામાન ને બલુચીસ્તાન ઉપર ચીફ કમીશ્નર નીમે છે.

ગવર્નરોના હાથ નીચે વહીવટ કરનારી અને કાયદા બાંધનારી સભાઓ હોય છે, વહીવટ કરનારી કૌંસીલમાં ગવર્નર અને ત્રણ મેમ્બરો હોય છે તેમાં એક દેશી હોય છે, કાયદા બાંધનારી સભામાં ઉપરના ત્રણ સીવાય ૨૧ પ્રજાના પ્રતીનીધી અને બાકીના સરકાર તરફથી નીમાયલા મળી કુલ ૪૮ સભાસદો હોય છે. તે બધા બબે વરસે બદલાય છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરોને પણ ઉપરના જેવી બબે સભાઓ હોય છે, એ કૌંસીલોની સલાહ પ્રમાણે દરેક પોતપોતાના મુલકનો વહીવટ કરે છે. ચીફ કમીશનરોને એવી કૌંસીલો હોતી નથી, દરેક ઇલાકામાં પ્રાંતો હોય છે, એ પ્રાંતોના ભાગને જીલ્લા અને

જીલ્લાના ભાગને તાલુકા કહે છે. પ્રાંતના ઉપરીને કમીશનર, જીલ્લાના ઉપરીને કલેકટર અને તાલુકાના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે તે અધિકારીઓએ વસુલાતખાતા ઉપરાંત ફોજદારી ગુના સાંભળવાનો પણ અધિકાર હોય છે. કલેકટરોને મદદ કરવા માટે આસિ૦ કલેકટરો અને ડેપ્યુટી કલેકટર હોય છે.

દેશનો બંદોબસ્ત રાખવા માટે પોલીસખાતું સ્થપાએલું છે. જીલ્લાના ઉપરીને પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ કહે છે. એના હાથ નીચે પોલીસ ઇન્સ્પેકટરો અને તેના હાથ નીચે પોલીસ સબઇન્સ્પેકટરો હોય છે તેઓ દેશમાં ચોરી ખુન, ધાડ વગેરે ગુના અટકાવી દેશમાં સલાહશાન્તિ સાચવે છે. ગુનેગારોને પકડી ન્યાય માટે માજીસ્ટ્રેટોને સોંપે છે. ઇલાકાના પોલીસ અધિકારીને પોલીસ કમીશ્નર કહે છે.

દરેક ઇલાકામાં ન્યાય ખાતાનો વહીવટ ચલાવવા માટે પણ હાઇકોર્ટ સ્થાપવામાં આવી છે. હાઇકોર્ટના જડજોમાં દેશી જડજો હોય છે. જડજોના તાબામાં જીલ્લા જડજો અને તેમના તાબામાં સબજડજો કે મુનસફો છે, સબજડજોના ઇસાન્સાફથી નારાજ થએલા અનુક્રમે જીલ્લા જડજ અને હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરે છે. હાઇકોર્ટ ઉપરની કે ગવર્નમેન્ટ ઉપરની અપીલ પ્રીવી કોંસીલમાં કે હિંદી સેક્રેટરીને ત્યાં થાય છે.

લોર્ડ રિપનના સમયથી લોકો રાજકાજમાં ભાગ લેતા થાય એ શુભ ઉદેશથી લોકલબોર્ડ અને મ્યુનીસિપાલિના હક્ક બક્ષી લોકોને માહીતગાર કર્યા, અને હાલ ધીમે ધીમે છુટ આપી ગવર્નર અને વાઇસરાયની કોંસીલમાં પણ લોક પ્રતિનિધિ તત્વ દાખલ કર્યું છે. આથી રાજ તરફની પ્રજાની વફાદારી દૃઢ થઇ છે.

તાબાનાં દેશી રાજ્યો પર દેખરેખ રાખવાનો પણ બંદોબસ્ત કરેલો છે, હૈદરાબાદ,કાશ્મિર, વડોદરા, ગ્વાલિયર ને મહિસુર વાઇસરાયની સીધી દેખરેખ નીચે છે તેના ઉપરી અધિકારીને રેસિડન્ટ કહે છે. કેટલાંક રાજ્યોપર ગવર્નર દેખરેખ રાખે છે. તેમના તરફથી નીમવામાં આવેલા અધિકારીને એજંટ ટુ ધી ગવર્નર કહે છે. જીલ્લાની હદમાં આવેલાં નાનાં રાજ્યોની દેખરેખ કલેકટર રાખે છે, અને તે તે સંસ્થાનના પોલિટીકલ એજંટ કહેવાય છે.

અંગ્રેજી રાજ્ય બંધારણના ખર્ચ નિભાવ માટે સરકાર જુદી જુદી રીતે ઉપજ લે છે. એ ઉપજ જમીનવેરો, રેલ્વે, જકાત, આબકારી અફીણ, મીઠું નહેરો, સ્ટાંપ, જંગલખાતું, ટપાલ ટંકશાળ. તાર, વગેરે ખાતાં સ્થાપેલાં છે. ઉપજ કરતાં વધારે ખર્ચ કરવાનું હોય તો સરકાર કરજે નાણાં લે છે, અને ધીરનારાઓને વ્યાજ આપે છે. ઉપજમાંથી જે ખર્ચ થાય છે તેમાં લશ્કર, રેલ્વે, પોલીસ. વહિવટખાતું, કેળવણીખાતું. નહેરો ટપાલ, તાર, ટંકશાળ ન્યાય વગેરે ખાતા ચાલે છે. દુઃકાળની આપત્તિથી બચાવવા માટે દર વરસે ઉપજમાંથી દોઢ કરોડ રૂપીઆ અનામત રાખવામાં આવે છે. હિંદમાં અંગ્રેજી રાજ્યનું વાર્ષિક આવક લગભગ એક અબજ રૂપિયા છે. અને ખર્ચ પણ લગભગ તેટલુંજ છે.

લડાઇઓ.

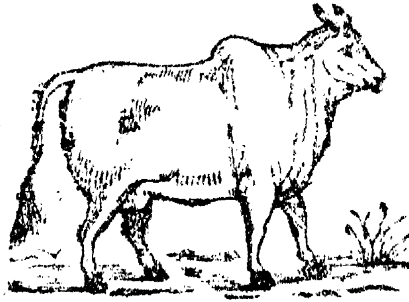
સ્થળ	સાલ	કોની કોની વચ્ચે.	પરિણામ.
ડભોઇ	૧૭૩૪	બાજીરાવ પેશ્વાએ	ત્ર્યંબકરાવને હરાવ્યો.
ભોપાળ	૧૭૩૬	,,	નિઝામને હરાવ્યો.
અંબુર (૧)	૧૭૪૧	મરેઠાએ	કર્ણા૦ નવાબદોસ્તઅલીને માર્યો.

મદ્રાસ	૧૮૪૬	ફ્રેંચોએ	કર્ણા૦ નવાબને હરાવ્યો.
આંબુર (૨)	૧૭૪૦	ડુપ્લીએ	નવાબ અનવરૂદીનને હરાવ્યો.
અર્કાટ આર્ન્તી	૧૭૫૧	કલાઇવે	રાજા સાહેબને હરાવ્યો,
કાવરેપાક	૧૭૫૨	”	”
બાહુર	૧૭૫૨	મેજર લોરેન્સે	ફ્રેંચોને હરાવ્યા.
પ્લાસી	૧૭૫૭	કલાઇવે	નવાબ સુરાજદૌલાને હરા૦
ચીન્સુરા	૧૭૫૯	કર્ન૦ ફોર્ડ	વલંદાને હરાવ્યા.
વાંદિવાસ	૧૭૬૦	સરકુટે	લાલી તથા બુસીને હરા૦
ઉદગીર	૧૭૬૦	સદાશીવ ભાઉએ	નિઝામને હરાવ્યો.
પટણા (૧)	૧૭૬૧	મેજર કર્નાક	બાદ૦શાહઆલમને હરા૦
ઘેરીઆ	૧૭૬૩	મિસ્ટર આડમ્સે	મીર કાસમને હરાવ્યો.
પટણા (૨)	૧૭૬૪	કર્નાક	મીર કાસમને શાહ આલમને તથા સુજાદદૌલાને હરાવ્યા
બકસર (૨)	૧૭૬૪	મેજર મનરોએ	ઉપરના ત્રણેને હરાવ્યા
ચંગામ ત્રિનોમાલી આંબુર	૧૭૬૭	કર્નલ સ્મીથે	હૈદરને હરાવ્યો
ચેરકુલી	૧૭૭૨	માધરાવે	હૈદરને હરાવ્યા
પોલીલોર	૧૭૮૦	હૈદરે	કર્ન૦બેલીને હરાવ્યો
ચીલામબ્રેમ	૧૭૮૧	હૈદરે	સર આયરકુટને હરાવ્યો
પોર્ટોનોવો પોલીલોર (૨) શોલીંગર	૧૭૮૧	સર આયરકુટે	હૈદરને હરાવ્યો.

સીમોગા અરીકેરા	૧૭૯૧ કાર્નવાલીસે	ટીપુને હરાવ્યો,
કુર્દલા	૧૭૯૫ મરેઠાએ	નિઝામને હરાવ્યો
માલવેલી સદશીર શ્રીરંગપટ્ટણ	૧૭૯૯ અંગ્રેજોએ	ટીપુને હરાવ્યો
પુના	૧૮૦૧ જશવંતરાવ હોલ્કરે	પેશ્વાને હરાવ્યો
અસાઇ	૧૮૦૩ જન૦ વેલેસ્લીએ	સિંધિઆ તથા ભોંસલેને હરાવ્યા.
દિલ્હી લાસવારી	૧૮૦૩ લાર્ડ લેક	સિંધિઆને હરાવ્યો.
આરાગામ	૧૮૦૩ જન૦ વેલેસ્લીએ	સિંધિઆ તથા ભોંસલેને હરાવ્યા
ડિગ	૧૮૦૩ ફ્રેજર તથા મોન્સને	હોલ્કરને હરાવ્યો.
ફરૂકાબાદ	૧૮૦૪ લોર્ડ લેક	હોલ્કરને હરાવ્યો.
ભરતપુર	૧૮૦૫ લોર્ડ લેકે ઘેરો ઘાલ્યો પણ જીતાયું નહિ.	
મલુન	૧૮૧૫ જન. આકટરલોનીએ ગુર્ખાને હરાવ્યા.	
મકવાનપુર હરિહરપુર	૧૮૧૬	
ખડકી કોરેગામ આસ્ટે	૧૮૧૭ અંગ્રેજોએ	બાજીરાવ પેશ્વાને હરાવ્યો
રંગુન	૧૮૨૪ કેમ્પબેલે	બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા

પ્રોમ પેગામ	૧૮૨૫ કેમ્પબેલે	બ્રાહ્મીઓને હરાવ્યા
ભરતપુર (૨)	૧૮૨૭ લોર્ડ કોમ્બરમીયરે ગઢ જીત્યો.	
પરવાન	૧૮૨૭ રોબર્ટ સેલે	દોસ્તમહમદને હરાવ્યો.
કંદહાર	૧૮૪૨ જન૦ નોટે	અફઘાનોને હરાવ્યા.
મીયાની હૈદ્રાબાદ	૧૮૪૩ નેપીયેરે	સિંધના અમીરને હરાવ્યો.
મહારાજપુર પનીઆર	૧૮૪૩ લોર્ડ ગોફ અને જન. ગ્રે સાહબે	સિંધીઆને હરાવ્યા,
મુડકી ફીરોજપુર	૧૮૪૫ અંગ્રેજોએ	શીખ લોકોને હરાવ્યા.
અલીવાલ સોબરાઊન.	૧૮૪૬ "	"
કીનેરી સદુસેન રામનગર	૧૮૪૮ "	"
ચીલીઆનવાલા	૧૮૪૯ શીખ અને અંગ્રેજ તેમાં અંગ્રેજોને નુકશાન થયું.	
ગુજરાત	૧૮૪૯ લોર્ડ ગોફે	શેરસીંગને હરાવ્યો.
રંગુન પેગુ	૧૮૫૨ જન. ગોડવીને	બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા.
કંતાન	૧૮૫૭ અંગ્રેજોએ	ચીનાઓને હરાવ્યા.
ભુતાન	૧૮૬૪ અંગ્રેજોએ	ભુતાનના રાજાને હરાવ્યો.
મવંદ	૧૮૮૦ જન. રોબર્ટે	અફઘાનોને હરાવ્યા

આડલેજ મીનલાગઢ	૧૮૮૫	અંગ્રેજોએ	બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા
સીગટું નેટાંગ	૧૮૮૮	અંગ્રેજોએ	તિબેટના રાજાને હરાવ્યો
મણીપુર	૧૮૯૧	જન. ગ્રેહામે	મણીપુરના રાજાને હરા૦
મુંબાઇ	૧૮૯૩	હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે હુલડ થયું.	તેમાં અંગ્રેજોએ બન્ને પક્ષને નરમ પાડયા

ભૂગોળ.

આફ્રિકા ખંડ.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ખંડની શોધખોળ ૧૯ મી સદીના મધ્યભાગમાં થએલી છે તે પહેલા તેની હકીકત જાણવામાં આવી ન હતી તેથી તેને અંધકારમય ખંડ કહેતા. પણ તેની અંદરના કેટલાક ભાગની શોધખોળ થઇ નથી. પણ તેમાં આવેલો મિસર દેશ પ્રાચિનકાળમાં વિદ્યાકળા તથા હુન્નર ઉદ્યોગમાં તેમજ સુધારામાં ઘણો આગળ પડતો હતો.

પ્ર૦ બીજા ખંડોની સાથે મુકાબલો કરો.

ઉ૦ વિસ્તારના પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી વસ્તિવાળો, અખાત વગરનો, મોટાં રણવાળો અને વેપારની બાબતમાં નદીઓમાં વહાણો ન ફરી શકે તેથી ઘણી અગવડતાવાળો ખંડ છે. બીજા ખંડોની પ્રજા સુધરેલી હાલતમાં છે ત્યારે આ ખંડની પ્રજા જંગલી અવસ્થામાં છે. પ્રજાની અજ્ઞાનતાને લીધે યુરોપવાસીઓએ જાણે માંહોમાંહે વહેંચી લીધો હોય તેમ તેમણે ઘણાંખરા જાણીતા ભાગમાં પોતાની સત્તા બેસાડી છે.

પ્ર૦ આ ખંડની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે ભૂમધ્ય સમુદ્ર, પુર્વે હિંદી મહાસાગર, રાતો સમુદ્ર અને સુવેજની નહેર, દક્ષિણે દક્ષિણ મહાસાગર તથા પશ્ચિમે આટલાંટીક મહાસાગર આવેલો છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાનો વિસ્તાર કહો.

ઉ૦ યુરોપ ખંડ કરતાં વિસ્તારમાં ત્રણ ગણો મોટો એટલે ક્ષેત્રફળ ૧ કરોડ ૨૦ લાખ ચો. માઇલ છે, ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ ૫૦૦૦ માઇલ તેમજ પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ ૫૦૦૦ માઇલ છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાની આબોહવા કહો.

ઉ૦ મોટાં રણ હોવાથી હવા ઘણી ગરમ અને સુકી છે. સહરાના રણમાં તથા અંદરના ભાગમાં અને ઉત્તરના ભાગમાં વરસાદ આવતો નથી. વિષુવવૃત ઉપર પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. કિનારાની આબોહવા સારી હોઇ યુરેપીઅનોને માફક આવે તેવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ઉનાળો અને વર્ષાઋતુ છે, શિયાળાની ઋતુ નથી. કિનારે આવેલા પર્વતો હવાનો ભેજ ચુસી લે છે તેથી અંદરનાં ભાગની હવા ઘણે ભાગે સુકી હોય છે.

પ્ર૦ આ ખંડની કુદરતી રચનાનું વર્ણ કરો.

ઉ૦ આ ખંડ ઉચ્ચ પ્રદેશ હોઇ કિનારાની જમીન નીચી છે. મધ્યના ઉચ્ચ પરદેશની સરહદ પર પર્વતો આવેલા હોવાથી અંદરના ભાગમાં જવાની મુસ્કેલી પડે છે સિદ્રાના અખાત અને ઇજીપ્તની વચ્ચે નીચામાં નીચું મેદાન આવેલું છે.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની પેદાશ કહો.

ઉ૦ આ ખંડની ઘણીખરી જમીન ઉજ્જડ છે. રણના પ્રદેશમાં ખજુર થાય છે. ઉત્તર તરફની ફળદરૂપ જમીનમાં—ચોખા; ઘઉં, રૂ, બાજરી ગુંદ, અને તમાકુનો પાક થાય છે. કાંગો નદીના પ્રદેશમાં અને ગીનીના કીનારા પરની જમીન ઉપર મોટાં જંગલો છે, તેમાં તાડ, અબનુસ, સુખડ, ગુંદર, રબર તથા ઇમારતી લાકડાં થાય છે, દક્ષીણ ભાગમાં પાંદડાં વગરના ઝાડ થાય છે. જાનવરોમાં સીંહ,

રહીના, જીરાફ, ઊંટ ઝીબ્રા, હિપોસેરા, ગોરિલા ચીમ્પાનઝી અને હાથી જોવામાં આવે છે. જંગલમાં મોટા સાપ નજરે પડે છે. શાહમૃગ. તથા જુદી જુદી જાતના પક્ષીઓ હોવાથી પીછાનો વેપાર ધમધોકાર ચાલે છે, આફ્રિકામાં એક જાતની માખી થાય છે તે ઘોડા, ઉંટ, બળદ અને કુતરાનો નાશ કરે છે. ત્યાંના ઉંટને બે ખુંધ હોય છે

ખનીજ પેદાશમાં—દક્ષિણ આફ્રિકામાં સોનાની અને હીરાની ખાણો છે. મીઠાની ખાણો છુટક છુટક આવેલી છે. એટલાસ પર્વતમાંથી લોઢું, તાંબુ અને સીસું જડે છે. મોટી મોટી નદીઓની રેતીમાંથી સોનું મળી આવે છે.

પ્ર૦ આફ્રિકામાં રહેતી પ્રજાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આફ્રિકામાં લગભગ સવાપંદર કરોડ માણસની વસ્તી છે. વસ્તીનો વધારો પશ્ચિમ સુદાનમાં છે. સહરા અને પોર્ટુગીઝ આફ્રિકામાં વસ્તી ઓછી છે. ઉત્તરમાં મિસરી, મૂર, આરબ અને આબીસિનિઅનની વસ્તી છે, મધ્યમાં હબસી અને દક્ષિણમાં હોટેન્ટો છે, આફ્રિકન પ્રજા કેળવણીમાં ઘણી પછાત, વહેમી અને જંગલી છે. પહેલાં ગુલામનો વેપાર ચાલતો, પણ હાલમાં બંધ પડયો છે. ફ્રાન્સ, ઇગ્લાંડ, નેધરલાંડ, પોર્ટુગાલ, જર્મનિ વગેરે દેશોમાંથી લોકો ત્યાં જઇ વસ્યા છે તેથી ત્યાંના લોકો ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળતા થયા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામા અને પૂર્વ આફ્રિકામાં વેપાર અર્થે હીંદુસ્તાન અને અરબસ્તાનમાંથી કેટલાક લોકો જઇ રહેલા લાગ્યા છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાની વેપાર સબંધી જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ લોકો અધમ અવસ્થામાં હોવાથી આ ખંડ વેપારમાં પણ પાછળ પડતો છે. વળી અખાત નહિ હોવાથી તેમજ નદીના માર્ગો પણ

સારા નથી. યુરોપિઅન પ્રજાના વસવાટને લીધે કેટલેક સ્થળે રેલ્વે શરૂ થઇ છે, તે રસ્તે વેપાર ચાલે છે. વેપારની વધારે સગવડ માટે • દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ જવાય તેવી મોટી રેલ્વે બાંધવા વિચાર ચાલે છે.

પ્ર૦ આફ્રિકા ખંડની મુખ્ય નિકાસ કહો.

ઉ૦ હીરા–(દ. આફ્રિકા) સોનું (નાતાલ ગોલ્ડકોસ્ટ) શાહમૃગનાં પીછાં ઉન, રૂ, ગુંદ, ગળી અને ગુંદર તથા કેટલાંક ઇમારતી લાકડાં બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાના લોકોનાં ધર્મ સંબંધી વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઉત્તર અને પૂર્વ આફ્રિકાની પ્રજા મુખ્યત્વે મુસલમાન ધર્મ પાળે છે. કેટલાક ભાગમાં યુરોપિઅનોના સહવાસથી ખ્રિસ્તી ધર્મનો ફેલાવો થયો છે. અને બાકીના મુર્તિપુજક છે.

પ્ર૦ આફ્રિકાનાં મુખ્ય રાજ્ય કહો.

ઉ૦ આ ખંડમાં મોરોક્કો અને એબીસિનિઆ નામનાંજ સ્વતંત્ર રાજ્ય છે બાકીનો ઘણો ખરો પ્રદેશ યુરોપીઅન પ્રજાના તાબામાં છે. તેમાં સર્વથી વધારે મુલક ઇંગ્લાંડની હુકમત નીચે છે. ફ્રાન્સ અને કેટલાક જર્મની બેલ્જીઅમ સ્પેન પોર્ટુગાલ અને ઇટાલીને તાબે છે. મીસર ઉપર તુર્કસ્તાનના સુલતાનની નામની સત્તા હતી હાલમાં તમામ વહીવટ અંગ્રેજોના હાથમાં છે,

પ્ર૦ આફ્રિકામાં પર્વતો કયા કયા છે.

ઉ૦ ઉત્તરમાં–એટલાસ પર્વત બાર્બરી સંસ્તાનમાં આવેલો છે.
પશ્ચિમમાં–કાગ પર્વત અપરગીનીની ઉત્તરે, અને કેમેરૂન કેમેરૂનમાં છે. દક્ષિણ તરફ–ડ્રેકનબર્ગ નાતાલની પુર્વમાં.
પુર્વમાં–કીલીમાનજારો જર્મન પુર્વ આફ્રીકામાં, કેનીઆ બ્રિટીશ પુર્વ આફ્રીકામાં આવેલો છે.

પ્ર૦ આફ્રીકા ખંડની નદીઓ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉત્તર તરફ વહેનારી નાઇલ વીકટોરીઆ ન્યાંઝા સરોવર આગળથી નીકળી આલબર્ટ ન્યાંઝા સરોવરમાં થઇ ભુમધ્ય સમુદ્રને મળે છે. તેને આગળ જતાં બહરેલગઝલ અને ભૂરીનાઇલ નદીઓ મળે છે. નાઇલના મુખ ઉપર રોઝેટા અને ડામીએટા નામના અગત્યનાં બંદર આવેલાં છે તેના મુખ આગળનો ડેલ્ટા ઘણો ફળદ્રુપ છે. ગંગા જુમનાની માફક આ નદીમાંથી નહેરો કાઢી તેનું પાણી મીસર દેશની ખેતીવાડીના ઉપયોગમાં લે છે. કારણ કે સહરાના રણને લીધે મીસરમાં વરસાદ આવતો નથી. આથી મીસર દેશની ખેતીનો આધાર આ નદી ઉપરજ રહેલો છે. પશ્ચિમમાં વહેનારી નાઇઝર સુદાન દેશમાંથી નીકળી ગીનીના અખાતને મળેછે. આ નદી જોલીબા કે કવારા નામથી પણ ઓળખાય છે. કાંગો કે જેમ આફ્રિકામાં સાથી મોટી નદી છે તે મોહરો સરોવર આગળથી નીકળી આટલાંટીક મહાસાગરને મળે છે. સેનીગાલ અને ગાંબીઆ સેનીગાંબીઆમાં વહી આટલાંટીક મહાસાગરને મળે છે, પુર્વમાં—લીમ્પોપો ટ્રાન્સવાલની ઉત્તરે પોર્ટુગીઝ પુર્વ આફ્રીકામાં વહી હિંદી મહાસાગરને મળે છે. ઝાંબેઝી મધ્ય આફ્રીકામા વહી મોઝાંબીકની ખાડીમાં પડે છે. આ શીવાય સીરે, વાલ, ઓરેંજ વગેરે કેટલીક નદીઓ આવેલી છે.

પ્ર૦ આફ્રીકામાં આવેલાં સરોવર કહો.

ઉ૦ વીકટોરીઆન્યાંઝા, આલબર્ટન્યાંઝા, ટાંગાનીકા કેમેરૂનની પુર્વમાં આવેલું છે. ગેગવિઓલો—રોડેસીઆમાં, ન્યાંઝા મોઝાંબીકની પશ્ચિમે, ગામી દક્ષિણમાં રોડેસીઆમની પુર્વ અને ચાડ સુદાનમાં આવેલું છે. જુની દુનિઆમાં આ ખંડના સરોવર ઘણુ મોટાં છે.

પ્ર૦ આફ્રીકાના રણ કહો.

ઉ૦ સહારાનું રણ ઉત્તરમાં આવેલું છે અને કલહરી દક્ષિણ મધ્ય આફ્રીકામાં આવેલું છે. સહરાના રણમાં જે ગુંગળાવી નાખે એવો પવન વાય છે. તેને સીમુમ કહે છે.

પ્ર૦ આફ્રીકા ખંડના મુખ્ય અખાત કહો.

ઉ૦ ઉત્તર કિનારે સિદ્રાનો અખાત, ટિપોલીની ઉત્તરે અને કાબેસનો અખાત ટયુનિસની પુર્વે છે. પશ્ચિમ કિનારે ગિનીનો અખાત, બેનિનનો અખાત અને બિઆફ્રાનો અખાત આવેલો છે. અને પુર્વમાં ડેલગોઆ ઉપસાગર, સોફાલા ઉપસાગર અને એડનનો અખાત છે. આ શિવાય ટેબલ, ફાલ્સ, અલગોઆ ઉપસાગર દક્ષિણ આફ્રીકામાં છે. મોઝાંબિકની ખાડી ખંડ અને માડાગાસ્કર બેટની વચ્ચે આવેલી છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક ભુશિર ગણાવો.

ઉ૦ બોન ભુશિર અને સ્પુટાભુશિર ઉત્તર કિનારે વર્ડ અને રૂપબ્લાંકો અને પાલમાસ પશ્ચિમ કિનારે, કેપ ઓફ ગુડ હોપ અને આગુલહાસ દક્ષિણ કિનારે, કોરીન્ટઅસ, ડેલગાડો અને ગ્વાર્ડાફુઇ પુર્વ કીનારે આવેલી છે. બોન છેક ઉત્તરબીંદુ, કેપવર્ડ પશ્ચિમબીંદુ આગુલહાસ છેક દક્ષિણબીંદુ અને ગ્વાડાફુઇ છેક પુર્વબીંદુ છે.

પ્ર૦ આફ્રિકામાં આવેલા દ્વિપકલ્પ કહો.

ઉ૦ આટલાંટીક મહાસાગરમાં અઝોર્સ મીડરા, કેપવર્ડ પ્રિન્સેસ બેટ અને સેંટટામસ પોર્ટુગાલને તાબે છે. કેનેરી અને આનાબોન, તથા ફર્નાન્ડોપો સ્પેનને તાબે છે, સેંટહેલીના અને એશેન્સન અંગ્રેજોને તાબે છે. મડીરા ટાપુની હવા સારી છે. કેનિરિમાં કેનેરિફ નામનો જવાળા મુખી પર્વત આવેલો છે. સેંટહેલીનામાં નેપોલિઅન બો-

નાપાર્ટને તથા બોર સરદાર કોંજીને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. નેપોલિયન ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં મરણ પામ્યો હતો. તેનું મડદુ ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં પેરીસ લઇ ગયા હતા. હીંદી મહાસાગરમાં માડ-ગાસ્કર બુર્બોન (રીયુનિયન) અને કોમોરો ટાપુ ફ્રાન્સને તાબે છે. મોરિશિઅસ, સઇચલ અને સોકાટ્રા અંગ્રેજોને તાબે છે. માડાગાસ્કરની રાજધાની તાનાનારીબો છે. મોરિશઅસથી ખાંડ બહાર દેશ જાય છે, અને તેને તાબે રોડીરસ નામનો બેટ છે. સોકોટ્રામાંથી એળીઓ બહાર દેશ જાય છે. સોકોટ્રા મુંબાઈ સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

પ્ર૦ આફ્રીકાના વીભાગ કહો.

ઉ૦ ઉત્તર આફ્રીકા, ૨ પશ્ચીમ આફ્રીકા, ૩ પુર્વ આફ્રીકા ૪ મધ્ય આફ્રીકા અને દક્ષિણ આફ્રીકા.

પ્ર૦ ઉત્તર આફ્રિકાના દેશ તથા રાજકીય વીભાગો રાજધાનીનાં શહેર સાથે ગણાવો.

(૧) બાર્બરી સંસ્થાનો:—

ભાગ.	રાજધાનીનાં શહેરો
મોરોક્કો	મોરોક્કો
અલ્જીરિયા	અલ્જીર્સ
ટ્યુનિસ	ટ્યુનિશ
ટ્રિપોલી	ટ્રિપોલી
(૨) ઇજીપ્ત કે મીસર	કેરો
(૩) ઇજીપ્શીઅન સુદાન	ખાર્ટુમ
(૪) આબીસીનીઆ	એડીસઆબેબા

(૫) સહરા ... ... એગાડેઝ
(૬) સુદાન ... ... ટીમ્બક્ટુ

પ્ર૦ પશ્ચીમ આફ્રીકાના દેશ રાજધાની સાથે કહો.

ઉ૦ (૧) લોઅર સેનીગાલ ... ... સેંટલુઇ
(૨) સીએરા લીઓન ... ... બાથર્સ્ટ
(૩) સીએરા લીઓન ... ... ફ્રીટાઉન.
(૪) લીબિરીયા ... ... મનરોવીઆ
(૫) ગોલ્ડકોષ્ટ ... ... કેપકોસ્ટકાસલ
(૬) ડાહોમાં ... ... એબોમી
(૭) લાગોસ ... ... લાગોસ
(૮) દક્ષિણ નાઇજીરીઆ ... ... ઓલ્ડ કેલેબાર
(૯) ફ્રેંચ કાંગો ... ... લાઇ બિરવીલે
(૧૦) ટાંગો ફ્રીસ્ટેટ ... ... બોમા

પ્ર૦ પુર્વ આફ્રિકામાં કયા દેશો આવેલા છે ?

ઉ૦ (૧) બ્રિટિશ પુર્વ આફ્રિકા... ... ... મોમ્બાસા
(૨) ઝાંઝીબાર ... ... ઝાંઝીબાર.
(૩) જર્મન પુર્વ આફ્રીકા ... ... દારેસલામ.
(૪) પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રીકા ... ... મોઝાંબિક.

પ્ર૦ મધ્ય આફ્રીકાના દેશ રાજધાનીનાં શહેર સાથે કહો.

(૧) રોડેશિઆ ... ... રોલ્સબરી.
(૨) બ્રિટિશ મધ્ય આફ્રીકા ... ... બ્લેનટાયર

પ્ર૦ દક્ષિણ આફ્રીકામાં કયા દેશ આવેલા છે ? તેની રાજધાની સાથે કહો.

ઉ૦ [૧] કેપ કોલોની... ... ... કેપ ટાઉન.

(૨) નાતાલ ... ... પીટર મારિટ્‌ઝબર્ગ.
(૩) ઓરેંજરીવર કોલોની ... ... બ્લોમ્ફોન્ટીન.
(૪) ટ્રાન્સવાલ ... ... પ્રિટોરીઆ.
(૫) બેસુટોલેન્ડ ... ... મેસેરૂ.

દેશવાર હકીકત.

પ્ર૦ બાર્બરી સંસ્થાનની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ચાર રાજ્યો મળીને થએલો આ દેશ આફ્રિકાની ઉત્તર તરફ આવેલો છે. પહેલાં આ દેશમાં ચાંચીઆ લોકો લૂંટફાટ કરતા પણ હાલ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સરકારે તેમને બંધ કર્યા છે; કિનારા પરની ઋતુ સાધારણ છે, પણ બીજી દિશા તરફ રણનો ગરમ પવન વાયા કરે છે.

પ્ર૦ બાર્બરી સંસ્થાનના ભાગ કહો.

ઉ૦ (૧) મોરોક્કો, (૨) અલ્જીરિઆ, (૩) ટ્યુનીસ અને (૫ ટ્રિપોલી

પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત કયા છે?

ઉ૦ એટલાસ પર્વત બોન ભૂશિરથી આટલાંટિક મહાસાગર સુધી ગયેલોછે.

પ્ર૦ લોકો વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ લોકો આરબ છે અને તેઓ મુર નામથી ઓળખાય છે. તેઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. ત્યાં યાહુદી લોકોની પણ વસ્તી છે. તેઓ શ્રીમંત છે.

(૧) મોરોક્કો.

પ્ર૦ મોરોક્કોની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઉત્તરમાં પશ્ચિમ તરફ આવેલો આ ભાગ ફળદ્રુપ છે. ત્યાંનો સુલ-

તાન "દીન સુસ્તોનો શાહજાદો" ગણાતો હતો, પણ હાલમાં આ સંસ્થાન ફ્રેંચ સરકારની દેખરેખ નીચે છે. રાજ્ય સત્તા જુલમીછે.

પ્ર૦ ત્યાંની મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ તમામ જાતનું અનાજ થાય છે. તથા મકાઇ, ખજુર, બદામ, ઓલીવ અને શીંગનો પાક પુષ્કળ થાય છે હુન્નર ઉદ્યોગમાં ટોપી, શેત્રંજી તથા મોરોક્કો ચર્મ (ચામડાં પકાવાય છે) બને છે.

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત કઇ છે?

ઉ૦ સુતરાઉ અને ગરમ કાપડ, ખાંડ અને ચા બહારથી આવે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે?

ઉ૦ મોરોકો—રાજધાનીનું શહેર છે?

ફેઝ—મુસલમાનોનું પવિત્ર શહેર હોઇ ટોપી શેત્રંજી અને મોરોક્કો ચર્મને માટે પ્રખ્યાત છે.

ટાંજીર—જુદા જુદા રાજ્યોના એલચી આ શહેરમાં રહે છે

(૨) અલ્જીરીઆ.

પ્ર૦ અલ્જીરિઆની જાણવા યોગ્ય સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ મોરોક્કોની પૂર્વ આવેલા હોઇ પહેલો મુરિશ શાહજાદાઓને તાબે હતો, પણ હાલમાં ફ્રેંચોને તાબે છે. આ પ્રદેશ ફળદ્રુપ છે.

પ્ર૦ આ ભાગની મુખ્ય પેદાશ કઇ છે?

ઉ૦ ઘઉં, ઓલીવ, તમાકુ અને દ્રાક્ષ તથા રૂ પુષ્કળ થાય છે, તેમજ એસ્પાર્ટો નામનું ઘાસ [જેના કાગળો બને છે] તે બહાર દેશ જાય છે

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ અલ્જીઅર્સ—રાજધાનીનું શહેર ભુમધ્ય સમુદ્ર પર આવ્યું છે. તે સુંદર હોવાથી રૂપેરી શહેર તરીકે ઓળખાય છે.

(૩) ટયુનીસ.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ ભાગ ફ્રેંચોના આશ્રય નીચે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય નિકાશ કહો.

ઉ૦ એસપાર્ટોઘાસ, ઓલીવનું તેલ, દારૂ, વાદળી, ઢોર અને અનાજ.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો કહો.

ઉ૦ ટયુનીશ—રાજધાનીનું શહેર ભુમધ્ય સમુદ્રપર છે, ત્યાં રેશમી તથા ગરમ કાપડ બને છે. આ શહેરની પાસે કાર્થેજ શહેરનાં ખંડેર આવેલા છે.

(૪) ટ્રિપોલી.

પ્ર૦ ટ્રિપોલીની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ પ્રાંતમાં બાર્કી અને ફઝાનનો સમાવેશ થાય છે, તે તુર્કસ્તાનના સુલતાનની સત્તા નીચે હતો, પણ ઇ૦ સ૦ ૧૯૧૨ માં ઇટાલિએ જીતી લીધો છે.

પ્ર૦ ટ્રિપોલીની મુખ્ય નિકાશ કહો.

ઉ૦ શાહમૃગના પીંછાં, હાથીદાંત અને ચામડાં પરદેશ જાય છે.

૨. મિસર (ઇજીપ્ત).

પ્ર૦ મિસરની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પ્રાચીનકાળમાં સુધારાની ટોચે પહોંચેલો અને દુનિઆના નાક સમાન ગણાતો હતો, હાલમાં પણ ત્યાંની પ્રાચીનકાળમાં બંધાવેલી

પિરામીડો હાલના મુસાફરોને ત્યાંની અસલી જાહોજલાલી જણાવી છક કરી નાખે છે, ત્યાંના હાકેમને ખેદિવ કહે છે તે આજ સુધી તુર્કીને તાબે ફક્ત નામનો હતો, પણ હાલની થઇ ગએલી લઢાઇમાં ત્યાંનો કારભાર અંગ્રેજ સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

પ્ર૦ મિસરની મુખ્ય પેદાશ કહો ?

ઉ૦ પાસે સહરાનું વિશાળ રણ આવેલું હોવાને લીધે ત્યાં બીલકુલ વરસાદ આવતો નથી તેથી ખેતીનો તમામ આધાર નાઇલ નદીના પાણી પર આધાર રાખે છે. નદીના પુરને લીધે ત્યાંની જમીન ફળદરૂપ બની છે તેથી ખેતીના પાકમાં મુખ્યત્વે રૂ, ઘઉં, ચોખા, જવ થાય છે, તે બહાર દેશ જાય છે.

ઉ૦ મુખ્ય આયાત કઇ છે ?

ઉ૦ સુતરાઉ કાપડ, કોયલા, તમાકુ, ગળી અને ધાતુ બહારથી આવેછે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

ઉ૦ કેરો (કાયરો) રાજધાનીનું નાઇલ નદીને કાંઠે આવેલું આફ્રિકામાં મોટા શહેર છે, તેમજ વેપારનું મથક છે.

એલેકઝાંડ્રિઆ—મહાન સિકંદરે ઇ૦ સ૦ ૩૩૨ માં વસાવેલું પશ્ચિમ કિનારે મોટું બંદર અને વેપારનું ઠેકાણું છે.

સુએઝ, પોર્ટસૈયદ—સુએઝની નહેરમાં ભુમધ્ય સમુદ્ર તરફનું છેલ્લું.

રોઝેટા ડામીએટા–નાઇલ નદી પર આવેલાં અગત્યનાં બંદર છે.

૩. ઇજીપ્સિયન સુદાન.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો ?

ઉ૦ આબિસીનિઆની ઉત્તરે આવેલો મુલક છે તે ઘણો ખરો ઉજ્જડ છે તેનો દેખરેખ ઇજીપ્ત અને અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં છે. હવા ગરમ અને સુકી છે. લોકો મુખ્યત્વે આરબ અને હબસીઓ છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો ?

ઉ૦ ખજુર, રૂ. ગળી, તમાકું અને ગુંદર તથા હાથીદાંત બહાર જાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ ખાર્ટુમ રાજધાનીનું શહેર ઐતિહાસિક જગા અને વેપારનું અગત્યનું સ્થળ છે, નાઇલ અને બ્લુનાઇલનાં સંગમ પર છે. ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં અંગ્રેજ સરકાર ગોર્ડનને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો; પણ લોર્ડ કિચનરે ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં આ મુલક જીત્યો હતો.

સુઆકીમ—ઇજીપ્શિઅન સુદાનનું બંદર છે.

સેનાર—પહેલાંનું મોટું શહેર હતું.

ઓમ્દુરમાન—જુની રાજધાની હતી.

૪. સુદાન (હબશીનો દેશ)

પ્ર૦ આ દેશમાં આવેલાં મુખ્ય રાજ્ય કયાં છે ?

ઉ૦ બંબારા, ટિમ્બકટું, ગોંડો, બાગીર્મિ, કાનેમ અને વાડાઇ ફ્રેંચ સરકારની દેખરેખ નીચે છે. સોકોટું બોર્નું અને નાઇલ નદીની પશ્ચિમનો મુલક બ્રિટિશ સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ ટિમ્બકટુ—મુખ્ય શહેર હોઇ વેપારનું મથક છે.

૫ આબીસીનિયા.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો ?

ઉ૦ ઇજીપ્તની દક્ષિણ આવેલો સ્વતંત્ર પ્રદેશ છે. તેમાં પહાડ સરોવરો અને પુષ્કળ ઝરાઓ હોવાથી તે આફ્રિકાનો સ્વિટઝર્લાંડ કહે છે. તેની આબો હવા સારી છે, લોકો જંગલી હાલતમાં છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કઇ છે ?

ઉ૦ કેટલેક ઠેકાણે વર્ષમાં ત્રણ પાક થાય છે. ખેતીની પેદાશમાં રુ, શેરડી, બુંદ ગળી અને કેળાં છે, મીઠું સુરોખાર, ગંધક અને રૂપું મુખ્ય ખનીજો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય નદીઓ અને સરોવર કયાં છે ?

ઉ૦ બુરીનાઇલ મુખ્ય નદી અને ડેમ્બયા સરોવર છે.

પ્ર૦ મુખ્ય શહેર કયાં છે ?

ઉ૦ ગાંડર પહેલાંની રાજધાની અને ધાર્મિક શહેર ગણાય છે.
એડીસ અબેબા—હાલની રાજધાની છે.
મગદલ્લા—મજબુત કિલ્લો છે. તેને અંગ્રેજોએ ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં જીત્યો હતો.

પશ્ચિમ આફ્રિકા.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો !

ઉ૦ આ ભાગ ગાંબિઆ, ઉપલોગીની અને નીચલા ગીનીથી બનેલો છે તેની હદ ફીએબુશિર સુધી છે, તેમાં અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ, સ્પેનીશ જર્મન અને બેલ્જીઅમનાં રાજ્ય છે. કિનારા પરનાં સુરક્ષિત સ્થળો તેમના કબજામાં છે. હવા ગરમ અને સુખાકારી છે. આ ભાગમાં હબસી, ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોની વસ્તી છે.

પ્ર૦ આ પ્રદેશની મુખ્ય પેદાસ કહો.

ઉ૦ રતાળું, કેળાં મકાઇ, બાજરી જુવાર, બીન, ગળી અને મરી છે.

તેમાંથી મુખ્યત્વે કોપરેલ, મગફળી, હાથીદાંત, રબર અને તાડનું તેલ તથા સોનાની રજ બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત કહો?

ઉ૦ સુતરાઉ કાપડ, બંદુક, દારૂગોળો, દારૂ અને સાંચકામ દેશાવરથી આવે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત અને નદીઓ કહો ?

ઉ૦ કોગ અને કેમમેરૂન પર્વત તથા સેનીગાલ, ગાંબીઆ ન.ઇજર, કાંગો અને બીજી કેટલીક નાની નદીઓ આવેલી છે.

પ્ર૦ આ દેશના મુખ્ય ભાગ તથા જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ (૧) નાચલો સેનીગાલ ... ... સેંટલુઇ.

(૨) ફ્રેંચની ગીની ... ...

(૩) ફ્રેંચ આઇવરી કોસ્ટ...

(૪) ડાહોમી એબોમી.

(૫) ફ્રેંચ કાંગો લાઇબરવિલે.

(૬) પોર્ટુગીઝ મુલક તેમાં પોર્ટુગીઝની અને કાંગો અને આંગોલાના પોર્ટુગીઝ ભાગો છે.

(૭) સ્વતંત્ર રાજ્ય (૧) લીબેરીઆમાં મનોવીઆ શહેર છે. આ રાજ્ય પ્રજાસત્તાક છે. (૨) કાંગો સ્વતંત્ર રાજ્ય તે બેલ્જીઅમની દેખરેખ નીચે છે.

(૮) અંગ્રેજનો મુલક

(૧) બ્રિટિશ ગાંમ્બિઆ બાથરસ્ટ

(૨) સીએરાલીઓન ફ્રીટાઉન

(૩) સુવર્ણ આરો (ગોલ્ડકોસ્ટ) કેપકોસ્ટ કાસલ

તાગોસ લાગોસ.

(૫) દક્ષિણ નાઈજીરીઆ ઓલ્ડકેલેબાર.
(૬) ઉત્તર નાઈજીરીઆ યાકુબા.

૮) જર્મન મુલકમાં [૧] ટોગોલેન્ડ અને [૨] કેમેરૂન કોસ્ટ મુખ્ય સંસ્થાન છે [૩] ફ્રીઓ ભુશિરથી ઓરેંજ સુધીનો પ્રદેશ પણ જર્મનોના કબજામાં છે. તેમાં વિંધાહક મુખ્ય શહેર છે.

(૧)સ્પેનના મુલક—(૧) ફર્નાનડોપો અને (૨) અનાબોનના ટાપુ છે. પુર્વ અને મધ્ય આફ્રિકા.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પુર્વ કિનારો પણ પશ્ચિમ કિનારાની માફક નીચો હોઇ જુદા જુદા રાજ્યોમાં વહેંચાએલો છે, નીચાણવાળા પ્રદેશની હવાગરમ અને અનારોગ્ય છે, પણ ઉંચાણ પ્રદેશની હવા સારી છે, લોકો મૂર્તિપુજક છે. ગુલામોનો વેપાર બંધ થએલો છે. આરબ અને હિંદીઓ વેપાર માટે આવી રહેલા છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ સોનું, રબર, હાથીદાંત અને ગુંદર

પ્ર૦ જાણવા લાયક નદીઓ કહો.

ઉ૦ ઝાંબેઝી—મોઝાંબીકની ખાડીમાં અને સીરેન્યાસા સરોવરને મળે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક મુખ્ય ભાગ અને શહેરો કહો.

ઉ૦ (૧) પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકા—તેમના (अ) મોઝાંબિક અને (ब) સોફાલા મોટા પ્રાંત છે. તેમાં લોરેન્સામાર્ક ડેલાગોઆ અખાત પર મોટું બંદર છે.

(૨) જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા—દારએલામ મુખ્ય શહેર છે. અને કિલિ માનજારો નામનું ઉંચું શિખર આવેલું છે.

(૩) બ્રિટિશ મધ્ય આફ્રિકા પ્રોટેકટરેટની રાજધાની બ્લેનટાયર છે. અહીંથી રૂ, બુંદ, મરચાં, તમાકુ હાથીદાંત, ચા, મગફળી અને રબર બહાર દેશ જાય છે, ખનીજમાં સાનું, લોખંડ, કોલસા અને તાંબુ જથાબંધ નીકળે છે.

(૪) બ્રિટિશ પુર્વ આફ્રિકાનું મુખ્ય શહેર મોમ્બાસા છે. આ બંદર પૂર્વ આફ્રિકામાં મોટામાં મોટું છે. ત્યાંથી યુગન્ડા સુધી રેલ્વે છે. લોકો હોશીઆર છે. શેરડી, બુંદ, અને તમાકુ મુખ્ય પેદાશ છે.

(૫) ઝાંઝીબાર અને પેમ્બાનો ટાપુ ઝાંઝીબારના સુલતાનની દેખરેખ નીચે છે તેમાં ઝાંઝીબાર મુખ્ય શહેર છે. ઘણા હિંદુ વેપારીઓ વેપાર માટે આવે છે, ત્યાંથી લવિંગ, હાથીદાંત, કોપરેલ અને રબર બહાર દેશ જાય છે.

(૬) સોમાલી લેંડ—બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ સરકારને તાબે છે. બ્રિટિશની રાજધાની બર્બેરા અને ફ્રેંચની રાજધાની જબુટી છે.

(૭) ઈરિટ્રિઆ—ઇટાલીના તાબાનો મુલક હોઇ તેનું શહેર અસોઆ રાતા સમુદ્ર પર બંદર છે. અહીંની મુખ્ય નિકાશ મીઠું છે.

દક્ષિણ આફ્રિકા.

પ્ર૦ દક્ષિણ આફ્રિકાની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો?

ઉ૦ આમાંનો ઘણો ખરો ભાગ અંગ્રેજોના કબજે છે તે સમશીતોષ્ણ કટીબંધમાં આવેલો હોવાથી હવા સારી અને યુરોપિઅને ને રહેવા લાયક છે. લોકો કાફીર, ઝુલુ અને હોટેટન્ટ જાતના હોઇ જંગલી છે, પણ હાલમાં ધીમે ધીમે સુધરતા જાય છે. વેપાર અર્થે ઘણા હિંદીઓ પણ અહીં આવી વસેલા છે. આ ભાગમાં હીરા અને સોનાની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે.

પ્ર૦ દક્ષિણ આફ્રિકાના ભાગો જાણવા લાયક હકીકત સાથે કહો.

ઉ૦ કેપ-કોલોનિ, નાતાલ, ટ્રાન્સવાલ, અને ઓરંજ નદીનું સંસ્થાન. રોડેશિઆ, બાસુટેલાંડ અને સ્વાઝીલાંડ સંસ્થાનો છે. બેસુઆલેંડ, રક્ષણ હેઠળનો મુલક છે. કેપ કોલોનિ, નાતાલ, ટ્રાન્સવાલ અને ઓરંજ ફ્રિસ્ટેટને ઈ. સ. ૧૯૧૦ થી સંયુક્ત દક્ષિણ આફ્રિકાના નામથી જાહેર કરી કારભાર માટે નામદાર શાહેનશાહ તરફથી ગવર્નર જનરલ મુકવામાં આવે છે. એની રાજધાની પ્રિટોરીઆ છે, પણ કાયદા બાંધનારી સભા કેપટાઉનમાં મળે છે.

(૧) કેપ કોલોનિ.

પ્ર૦ જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૪૮૬ માં પોર્ટુગીઝોએ શોધી કાઢ્યો, પણ ૧૮૧૫ સુધી વલંદાને કબજે હતો અને ત્યાર પછી ઇંગ્લાંડને કબજે આવ્યો છે ત્યાંની હવા ગરમ અને સુકી છે. ગ્રેન્કારૂ નામના મેદાનમાં વરસાદને લીધે પુષ્કળ ઘાસ ઉગે છે અને ઘેટાં તથા શાહમૃગ ઉછેરવામાં આવે છે તેથી ઉન બહાર દેશ જાય છે, તે શિવાય શાહમૃગનાં પીછાં, ચામડાં તાંબાની કાચી ધાતુ, સોનું અને હીરા પણ પરદેશ મોકલવામાં આવે છે

પ્ર૦ મુખ્ય પર્વત, ભુશિર, અને ઉપસાગર કહો.

ઉ૦ ન્યુવેવેલ્ડ અને ટેબલ મુખ્ય પર્વત છે. ગુડહોપ અને આગલહ-લાસ ભુશિર તથા ટેબલ ફોલ્સ અને અલ્ગોઆ ઉપસાગરો છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો

ઉ૦ કેપટાઉન-રાજધાનીનું શહેર તથા વેપારનું ઠેકાણું છે.
કીમ્બર્લી-હીરાની ખાણો માટે જાણીતું છે.

ઇસ્ટલંડન, પોર્ટઇલીઝાબેથ—બંદર હોઈ ત્યાંથી ઉન ચાંમડાં ને શાહમૃગનાં પીછાં બહાર જાય છે.

(૨) નાતાલ અને ઝુલુલેન્ડ.

પ્ર૦ નાતાલ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ પોર્ટુગીઝ વહાણવટી વાસ્કોડીઆગામાએ ઇ. સ. ૧૪૯૭ના ડિસેમ્બરની ૨૫ મી તારીખે આ ભાગ શોધ્યો હતો અને આ દિવસ નાતાલનો હતો તેથી આ ભાગનું નામ નાતાલ રાખ્યું હતું દક્ષિણ આફ્રિકામાં અહીંની જમીન ઘણી ફળદ્રુપ તથા આબોહવા સારી હોવાથી તેને દક્ષિણ આફ્રિકાનો બગીચો કહે છે.

પ્ર૦ આ પ્રદેશમાં મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી મકાઇ. ઘઉં શેરડી ચોખા, રૂ અને કેળાં વગેરે ઉષ્ણકટીબંધની તમામ પેદાશ પુષ્કળ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે ?

ઉ૦ પિટરમારિટ્‌બર્ગ—રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે.

નાતાલ (ડરબાન)—મુખ્ય બંદર અને વેપારનું ઠેકાણું છે.

(૩) ટ્રાન્સવાલ સંસ્થાન.

પ્ર૦ આ ભાગની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ વાલનદીની ઉતરે આવેલું હોવાથી તેમનું ટ્રાન્સવાલ નામ પાડ્યું છે. આ ભાગમાં બોર (ડચ) લોકોની વસ્તી છે, તેમણે ૧૮૯૯ થી ૧૯૦૨ સુધી સ્વતંત્ર થવા માટે અંગ્રેજો સાથે લડાઇ ચલાવી હતી, પણ તેમાં તેઓ હાર્યા હતા પણ તેને કાલોનીયલ સંસ્થાન બનાવ્યું છે. આ લડાઇમાં હિંદી લશ્કરે ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી

આ સંસ્થાનમાં સોનાની પુષ્કળ ખાણો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ જમીન તથા આબોહવા સારી હોવા છતાં લોકો ખનીજ પદાર્થ પર વધારે ધ્યાન આપતા હોવાથી ખેતી પર લક્ષ આપતા નથી. ખનીજમાં સોનું, કોયલા, લોઢું, હીરા, રૂપું અને કલાઇ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો કહો?

ઉ૦ **પ્રેટોરીઆ** રાજધાનીનું શહેર છે.

જોહાન્સબર્ગ—હીરા તથા સોનાની ખાણો માટે પ્રસિદ્ધ છે.

ઓરંજ ફ્રીસ્ટેટ.

પ્ર૦ જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઓરેન્જ નદી પરથી આ સંસ્થાનનું નામ પડયું છે, આ પ્રદેશમાં હવા સુકી પણ સારી છે, નાતાલ અંગ્રેજની સત્તામાં આવ્યા પછી ડચ (બોર) લોકોએ આ સ્વતંત્ર સંસ્થાન સ્થાપ્યું હતું પણ પાછળથી અંગ્રેજોના સત્તા સામે થવાથી ઇ. સ. ૧૯૦૨માં અંગ્રેજોએ જીતી લઇ તેમને સ્થાનીક સ્વરાજ્યને હકક આપ્યો છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કઇ છે?

ઉ૦ ઘાસનો પ્રદેશ હોવાથી મેઢાં બકરાં ઉછેરવાનો તથા ઉન બહાર દેશ મોકલવાનો મુખ્ય ધંધો છે, આ શિવાય શાહમૃગનાં પીછાં, ચામડાં, કોયલા અને હીરા બહારદેશ જાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો?

ઉ૦ **બ્લોમફોન્ટીન**—રાયધાની અને વેપારનું મુખ્ય ઠેકાણું છે.

(૫) બાસુટોલેન્ડ.

પ્ર૦ જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ તે ઓરેંજની પૂર્વમાં આવેલું હોઇ તેમાં પુષ્કળ અનાજ થાય છે અને ઘાસવાળી જગામાં ઢોર ઊછેરવામાં આવે છે, ઘઉં અને મકાઇ ખેતીનો મુખ્ય પાક છે.

(૬) સ્વાઝીલાંડ.

પ્ર૦ સ્વાઝીલાંડની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ ઝુલુલાંડના ઉત્તરે અને ટ્રાન્સવાલની પૂર્વમાં આવેલું બ્રિટિશ સંસ્થાન છે.

(૭) બેચુઆનાલાંડ.

પ્ર૦ બેચુઆનાલાંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ કેપકોલોનની ઉત્તરમાં બ્રિટિશોના રક્ષણ હેઠળનો મુલક છે. તેમાં મુખ્ય પેદાશ મકાઇ અને ચામડાં છે.

(૮) રોડેશીઆ.

પ્ર૦ રોડેશીઆની સામાન્ય હકીકત કહો ?

ઉ૦ રોડેશ નામના બ્રિટિશ રાજનીતિજ્ઞ અને વેપારી પુરૂષનાં નામ પરથી આ પ્રાંતનું નામ રોડેશીઆ પડ્યું છે. ઉત્તર રોડેશિઆના લોકો દેશી રજાઓના તાબામાં પણ બ્રિટિશની દેખરેખ નીચે છે. દક્ષિણ રોડેશીઆ અંગ્રેજ તાબે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો ?

ઉ૦ ઉત્તરના ભાગમાં ખનીજમાં તાંબુ અને વનસ્પતિમાં ઈંડીઆ રબર ને સાગ પુષ્કળ થાય છે દક્ષિણમાં ખનીજમાં સોનું અને ખેતીમાં અનાજ રૂ અને તમાકુ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો ?

ઉ૦ સેલીસબરી રાજધાનીનું શહેર છે.

બુલવયો—શહેર અને વેપારનું ઠેકાણું છે.

અમેરિકા ખંડ.

પ્ર૦ અમેરિકા ખંડની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ખંડ કેટલોક સમય અજાણ્યો રહ્યો. તેની શોધ ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં કોલમ્બસ નામના વહાણવટીએ સ્પેનના રાજાની મદદથી કરી. તેથી તેને નવી દુનીઆ કહે છે. છેક પ્રાચીન સમયમાં જુના ગ્રીક અને રોમન લોકો આ ખંડને આટલાન્ટિસ નામે ઓળખતા, આ ખંડ પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આવેલો છે. આ ખંડની શોધ કોલમ્બસે કરી હતી પણ અમેરીગો વેસ્પુસી નામના ખલાસીના નામ ઉપરથી આ ખંડનું નામ અમેરિકા પડયું છે.

પ્ર૦ કોલંબસે આ ખંડની શોધ કેવી રીતે કરી?

ઉ૦ યુરોપીઅન પ્રજાને હિંદનો માલ આરબ વેપારીઓ મારફત મળતો તે માલ ઘણો મોંઘો પડતો હોવાથી હિંદની સાથે બારોબાર વેપાર કરવાની ઇચ્છા થઇ તેથી શોધ કરવા જુદી જુદી પ્રજાઓ તૈયાર થઇ. આ શોધમાં ભાગ લેનાર કોલંબસ પણ હતો તેણે પોતાનાં વહાણ આટલાંટિક મહાસાગરમાં હંકાર્યાં. થોડા વખત તેની નજરે બહામાદ્વીપ સમુહ પડયો. તેને તેણે હિંદનો બેટ ધારી 'વેસ્ટઇંડીઝ" નામ આપ્યું, અને ત્યાંના રહેવાશીઓને ઇંડીઅન નામથી ઓળખવા લાગ્યો.

પ્ર૦ યુરેશિઆ અને નવી દુનીઆનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ યુરેશિઆની લંબાઇ પૂર્વ પશ્ચિમ વધારે છે, ત્યારે નવી દુનિઆની

લંબાઇ ઉત્તર દક્ષિણ છે. નવી દુનીઆ માંપર્વતોની હાર ઉત્તર દક્ષિણ ગએલી છે, ત્યારે યુરેશિઆના પર્વતોની હાર પૂર્વ પશ્ચિમ છે. અમેરિકા ખંડ સપાટ મેદાનનો પ્રદેશ છે અને યુરેશિઆ ઉચ્ચ પ્રદેશનો મુલક છે. અમેરિકામાં રણ નથી. યુરેશિઆમાં રણ છે. અમેરિકા ચારે કટિબંધમાં આવેલો છે. યુરેશિઆ ઘણું ખરૂ ઉત્તર સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો છે. અમેરિકાના મેદાનમાં દરિઆઇ પવનની અસર જણાતી નથી. જુની દુનીઆથી વચ્ચે કારિબઅન સમુદ્ર અને મેક્સિકાનો અખાત છે.

પ્ર૦ અમેરિકા ખંડની સીમા કહો ?

ઉ૦ પશ્ચિમ પાસિફીક મહાસાગર અને બેરિંગની સામુદ્રધુની છે બેરિંગની સામુદ્રધુનીને લીધે એ એશિઆ ખંડથી જુદો પડેલો છે ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર આવેલો છે. પૂર્વે આટલાંટિક અને દક્ષિણ દક્ષીણ• મહાસાગર છે

પ્ર૦ આ ખંડનો વિસ્તાર કેટલો છે ?

ઉ૦ એનું ક્ષેત્રફળ દેઢ કરોડ ચો. માઇલ એટલે યુરોપ ખંડથી ચાર ગણો અને હિંદુસ્તાનથી આઠ ગણો મોટો છે. અને જુની દુનિઆથી અડધા ક્ષેત્રફળ જેટલો છે. એની વધારેમાં વધારે લંબાઇ ૯૦૦૦ માઇલ અને ઓછામાં ઓછી પહોળાઇ પનામાની સંયોગીભુમિ આગળ ૩૧ માઇલ છે. જેને ખોદીને હાલમાં સુવેઝની માફક નહેર બનાવવામાં આવી છે. આ ખંડનો ઉત્તરનો ભાગ ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણનો દક્ષિણ અમેરિકાના નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બન્ને ત્રિકોણાકાર, બન્નેનાં શેરાબિંદુ દક્ષિણ તરફ બન્નેના ઉત્તર કિનારા તરફ દ્વિપસમુહ, બન્નેના પૂર્વ કિનારા કરતાં પશ્ચિમકિનારા ઓછા ખાંચાવાળા, બન્નેના પર્વતોની હાર ઉત્તર દક્ષિણ, પશ્ચિમ કિનારા પર મોટા મોટા પહાડો પુર્વ કિનારા તરફ નાના પહાડો આવેલા છે. વળી બન્નેની નદીઓની રચના અને દશા પણ મળતી આવેલ છે. પણ ઉત્તર અમેરિકામાં જેવાં મોટાં સરોવર આવેલાં છે, તેવાં દક્ષિણ અમેરિકામાં નથી. ઉત્તર અમેરિકાનો પુર્વ કિનારો સહેજ ખાંચા ખાંચાવાળો છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકાને પુર્વ કિનારો તદન સપાટ છે, ઉત્તર અમેરિકાની ચારનદીઓ પાસિફીક મહાસાગરમાં પડે છે; પણ દક્ષિણ અમેરિકાની એક નદી પાસિફીક મહાસાગરમા પડતી નથી. ઉત્તર અમેરિકાનો ઘણો ભાગ શમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં છે. પણ દક્ષિણ અમેરીકાનો ઘણો ખરો ભાગ ઉષ્ણકટિબંધમાં છે દક્ષિણ અમેરિકામાં જેવાં રાક્ષસી વિસ્તારનાં જંગલ છે, તેવા ઉતર અમેરિકામાં નથી.

ઉત્તર અમેરિકા.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકાની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પુર્વે આટલાંટીક મહાસાગર અને મેકસિકોનો અખાત, દક્ષિણે પાસીફીક મહાસાગર અને પનામાની નહેર, પશ્ચિમે પાસીફીક મહાસાગર અને બહેરીંગની સામુદ્રધુની છે.

પ્ર૦ વીસ્તાર કહો.

ઉ૦ આ ખંડનો આકાર ત્રિકોણ જેવો હોય શીરોબિંદુ પનામાં છે, તેનો વિસ્તાર એંશી લાખ ચો. માઈલ. એની વધારેમાં વધારે લબાઇ ૪૫૦૫ માઇલ છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં કયા કયા પર્વતો છે.

ઉ૦ રોકી પશ્ચિમમાં ઠેઠ ઉત્તરથી દક્ષીણ સુધી પરોંચેલો છે. તેને સમાન્તર આવેલા ડુંગરોની હારનો ઉત્તર તરફનો ભાગ ક્રસ્કેડ અને દક્ષીણનો ભાગ સાઅેરાનીવેડા નામે ઓળખાય છે. એપેલેશીઅન પર્વત દક્ષીણમાં આલબમીના ઉચ્ચ પ્રદેશથી શરૂ થઇ સેંટલારેન્સ નદી જાયછે માઉન્ટસેંટ ઇલીઆસ અલસ્કામાં ઉંચુ શીખર છે ઓરીઝાબા અને પોપોકી ટલ મેક્સીકોમાં જ્વાળામુખી પર્વત છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરીકામાં જાણવા લાયક નદીઓ કહો.

ઉ૦ યુકાન કોલામ્બીઆ, અને કોલોરેડો આ ત્રણ નદીઓ પાસીફીક મહાસાગરને મળે છે. કોલોરેડો ૩૦૦ માઇલ સુધી એક માઇલ ઉચા એવા બે પર્વતોની વચ્ચે થઇને વહે છે નદીના આવા રસ્તાને કેનન કહે છે, માકેન્ઝી અને સસકેટ ચેવન ઉત્તર મહાસાગરને મળે છે, સેન્ટલારેન્સ, મીસીસીપી મીસુર અને રીઓગ્રાંડ ડેલનોર્ટ આટલાંટીક મહાસાગરને મળે છે, સેંટલોરેન્સ નદી સુપીરીઅર સરોવર પાસેથી નીકળે છે, આગળ જતાં એરી અને આન્ટારીઓ સરોવર વચ્ચે થઇને વહેતાં તે નીઆગર નામથી ઓળખાય છે, નીઆગરાં નામનો જગજાહેર ધોધ આ નદીનોજ બનેલો છે.

પ્ર૦ નીઆગર ધોધનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ આ ધોધ સેંટલારેન્સ નદીમાંથી બનેલો છે, તેના એક ટાપુને લીધે બે ભાગ થાય છે. ઉત્તર તરફનો ધોધ કાનડાને તાબે અને દક્ષિણ તરફનો યુનાઇટેડ સ્ટેટસને તાબે છે, કાનડાનો ધોધ ૧૯૦૦ ફુટ પહોળો અને ૧૬૦ ફુટ ઉંચો અને યુનાઇટેડ સ્ટેટસનો ધોધ ૬૦૦ ફુટ પહોળો પણ ઉપરના કરતાં વધારે ઉંચો છે. આ ધોધમાંથી દર સેકન્ડે સાત લાખ ટન પાણી પડી પીસ્તાળીશ લાખ ઘોડાના

બળ જેટલી શકિત ઉત્પન્ન કરે છે, આ બધી શકિતને કામમાં લઇ જુદાં જુદાં યંત્ર ચલાવે છે, આ ધોધના પાણીનો અવાજ ત્રીસ ચાળીશ માઇલ સુધી સંભળાય છે,તેથી તેનું નામ નિઆગરા (પાણીની ગર્જના) પડયુ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક સરોવર કયાં છે ?

ઉ૦ **સુપીરીઅર**–આખી દુનીઆમાં મીઠા પાણીનું મોટામાં મોટું સરોવર છે, અને એક છેડેથી બીજે છેડે આગબોટ વાટે મુસાફરી કરતાં વીશ કલાક લાગે છે, હુરોન, એરી, ગ્રેટસ્લેવ, ગ્રેટબેર, આથાબસ્કા મશિગન અને શાલ્ટ વગેરે સરોવર આવેલાં છે, આ શિવાય બીજાં કેટલાંક નાનાં ગણુ આવેલાં છે આથી આ ખંડને સરોવરનો ખંડ કહે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકા અને પુર્વ કિનારાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ હડસન, બાફીન, સેંટલારેન્સ, ફન્ડી, મેકિસકોના અખાત તથા કારિબિઅન સમુદ્ર આવેલા છે, હડસનનો ઉપસાગર ઇ. સ. ૧૬૧૦ માં શોધી કાઢયો બાફીન ઉપસાગર ૧૬૧૫માં શોધી કાઢયો, તેમાં વ્હેલ અને શીલ નામનાં માછલાં પુષ્કળ થાય છે, ફન્ડી અખાત સાંકડો હોવાથી તેમાં ભરતીનું પાણી ઘણું ઉંચું ચઢે છે, કાઇક વખતે ભરતીનું પાણી સપાટી કરતાં ૭૦ ફુટ ઉંચું ચઢે છે, મેકિસકોના અખાતમાંથી ગલ્ફસ્ટ્રીમ નામનો ગરમ પ્રવાહ નીકળે છે ગ્રીનલાંડ ન્યુફાઉન્લાંડ, કેપબ્રિટન, પ્રીન્સ એડવર્ડ અને ઇંડ-ઝના ટાપુઓ આવેલા છે, લાબ્રેડોર, નોવસ્કોશીઆ, યુકાટાન અને ફલોરિડા દ્વીપકલ્પો છે, કાડ, હાટેરાસ, સેબલ મુખ્ય ભુશિરો છે. હાડસન ડેવીસ, બારો સ્મીથ બેલીએલ વગેરે સામુદ્રધુનીઓ છે.

પ્ર૦ પશ્ચિમ કિનારાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ કિનારા ઉપર કાર્નિઆનો અખાત વોનકુવર અને ક્વીન શાર્લોટ મુખ્ય દ્વીપો અલાસ્કા અને લોઅર કાલિ ફોર્નનું આ દ્વીપકલ્પો; તથા બહેરિંગની સામુદ્રધુની અને પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની ભૂશિર છે,

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકાની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ સમશીતોષ્ણ કટીબંધમાં આવેલો હોવાથી યુરોશિઆ કરતાં ઠંડો પ્રદેશ છે, એમાં પુર્વ પશ્ચિમ પહાડ નથી, આથી ઉત્તર મહાસાગરનો ઠંડો પવન-આખા પ્રદેશ પર ફરી વળે છે, પશ્ચિમ તરફ ઉત્તર દક્ષિણ પહાડ હોવાને લીધે પાસિફિક મહાસાગરનો ગરમ પવન આવી શકતો નથી, બાફીન ઉપસાગરમાંથી ઠંડો પવન આવે છે, આથી પૂર્વ કિનારો વધારે ઠંડો છે પાસિફિક મહાસાગરના પ્રદેશમાં અને મેક્સીકોના અખાત પર પુષ્કળ વરસાદ આવે છે, સેંટ લારેન્સ અને ઈંગ્લિશચેનલ લગભગ એકજ અક્ષાંશપર હોવા છતાં ઠંડા પ્રવાહને લીધે સેંટ લારેન્સ અખાતનું પાણી ઠરી જાય છે. એકંદરે આ ખંડ યુરોપિયન પ્રજાને રહેવા લાયક છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરીકાની પ્રાણીજ અને ઉદ્‌ભિજ પેદાશ કહો.

ઉ૦ ઉત્તર મહાસાગર, હડસનનો અખાત અને લાબ્રોડેરાના કિનારા પર અતિશય ઠંડીને લીધે લીલા અને શેવાળ થાય છે, ત્યાંના દક્ષિણના પ્રદેશમાં મોટાં જંગલો હોય તેમાં પાઇન એપલ ઓક અને પોપલરનાં ઝાડ થાય છે મધ્યના મેદાનમાં પુષ્કળ ઘાસ ઉગે છે, આ ઘાસનાં મેદાન પ્રેરી નામથી ઓળખાય છે. ખેતીની પેદાશમાં-મકાઇ ઘઉં રૂ, તમાકુ, શેરડી અને બટાટા થાય છે, મેવામાં નારંગી અંજર લીંબુ, સક્કરજન વગેરે થાય છે. જાનવરોમાં ઘોડા ઢોર અને ઘેટાં ગ્રામ્ય જાનવર છે. જંગલમાં રીંછ હરણ

રેનડીઅર બીવર બાઇસન સીલ વગેરે રૂવાંવાળાં જાનવરો થ
છે. નદીઓમાં મોટા મોટા મગરો નજરે પડે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરીકામાં કયાં ખનીજો નીકળે છે?

ઉ૦ સોનું રૂપું નિકલ અને સીસું પશ્ચિમના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી, કોલ
લોખંડ અને કેરોસિન પુર્વના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી તથા તાંબુ
પિરીઅરના સરોવર કિનારા ઉપરથી અને રૂ મેકિસકોમાંથી જથ
બંધ મળી આવે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરીકા ખંડમાં રહેતી પ્રજાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ ખંડમાં લગભગ સાડાચાર કરોડ માણસની વસ્તી છે, તે
ઘણા ભાગ કરતાં વધારે યુરોપિઅન પ્રજા છે, તેઓ ઘણે ભા
પ્રોટેસ્ટંટ માર્ગના હોઇ સ્પેનીશ, અંગ્રેજી અને ફ્રેંચ ભાષા બો
છે. બાકીની વસ્તી સીધી અને મુળ વતની રાતી ચામડીવાળ
ઇંડીઅનોની છે. ઉતરાનાં ટાપુ અને કિનારા ઉપર એસ્કિમો
મની ઠીંગણી પ્રજા રહે છે. મેકિસકો અને મધ્ય અમેરીકામાં સ
નીશ પ્રજા રહેતી હોવાથી તેઓ રોમન કેથોલીક ધર્મ માને

પ્ર૦ આ ખંડનો જાણવા લાયક વ્યપાર કહો.

ઉ૦ ઉત્તર અમેરીકાનો મુખ્ય વ્યાપાર યુરોપખંડ તેમાં વિશેષ કરી ગ્રે
બ્રિટન સાથે છે અહીંથી જંગલોની પેદાશ અનાજ અને કા
માલ બહાર દેશ જાય છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં ઘણાં કારખાનાં
વાથી તઇયાર થયેલો માલ આપણા દેશમાં આવે છે. બહાર દે
થી ચા, રુંદ કલાઇ અને બીજી ધાતુ આવે છે.

પ્ર૦ આ ખંડનો વ્યાપાર ચલાવવાની સગવડો કેવી છે?

ઉ૦ ઉત્તર અમેરીકાના જળમાર્ગો એવા તો સારા છે કે રેલ્વે થયા અગ
લોકોએ જળમાર્ગે મુસાફરી કરી આ ખંડની શોધ કરી હતી. નદીઓ

અને સરોવર ઉપર બંદરો એવાં તો સારાં છે કે આગબોટો આવી શકે છે કાનડમાં જળમાર્ગ એવા સારા છે કે જમીન ઉપર પગ મુકયા શિવાય ઘણા ભાગમાં મુસાફરી કરી શકાય છે યુરોપથી છ દીવસમાં સ્ટીમર મારફતે અમેરીકા આવી શકાય છે, આટલાંટીકમાં પાસારીક સુધી છ મોટી રેલ્વે ગયેલી છે. આવા કારણોથી વેપાર ચલાવવાની ઘણી સારો સગવડ મળે છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અમેરિકામાં જાણવા લાયક કયાં રાજ્ય છે?

	ભાગ	મુખ્ય શહેર
ઉ૦	(૧) બ્રિટીશ ઉત્તર અમેરીકા	ઓટાવા.
	(૨) યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	વોશિંગટન.
	(૩) મેક્સિકો	મેક્સિકો.
	(૪) મધ્ય અમેરીકા	ન્યુગવાટેમાલા.
	(૫) વેસ્ટ ઇંડીઝ દ્વીપો	હવાના.

બ્રિટિશ અમેરિકા.

પ્ર૦ જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ભાગ એક નાની સરખી દુનીઆં છે. અહીં બધા પ્રકારની આબોહવા છે. દરેક જાતની વસ્તુઓ પાકે છે, તથા ઘણી જાતની ખનીજો નીકળે છે. અહીંના લોકો ઝપાટાબંધ સુધરતા જાય છે. તેમજ લાકડાં અને કોલસાનો એટલો બધો જથ્થો છે કે તે થોડા વખતમાં ઘણી ઉન્નત દશામાં આવશે, એમ અનુમાન કરે છે. એમાં કેનેડાનું મોટું રાજ્ય અને ન્યુફાઉંડલાંડનો નાનો ટાપુ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૫ લાખ ચો. મા. છે.

પ્ર૦ કાનડાના રાજ્યની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પુર્વે આટલાંટીક મહાસાગર, દક્ષિણે યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અને પશ્ચિમે અલાસ્કા તથા પાસિફિક મહાસાગર છે.

પ્ર૦ કાનડાની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ અહીં યુરોપના જેવી દરેક જાતની આબોહવા જણાય છે. દરેક મોસમમાં અહીંની હવા યુરોપના કરતાં સૂકી છે. શીયાળાની મોસમમાં ઘણે ઠેકાણે બરફ પડે છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ અમેરિકાની પેદાશ કહો

ઉ૦ ઇમારતી લાકડું અનાજ અને કડોળ પુષ્કળ થાય છે. આ રાજ્યના માનીટાબા પ્રાંતના ઘઉં દુનીયામાં ઉત્તમ ગણાય છે. કાડ અને સામાન નામની માછલીઓનો મોટો વેપાર ચાલે છે તેથી કેટલાક આ દેશને 'મચ્છીમારનું સ્વર્ગ' કહે છે. નરમ રૂંવાટીવાળાં જાનવરોનો તેમનાં ચામડાં માટે શિકાર કરે છે.

પ્ર૦ બ્રિ૦ અમેરિકાની ખનીજ પેદાશ કહો.

ઉ૦ સોનું લોઢું, તાંબું, કોયલા અને નીકલની પુષ્કળ ખાણો છે. બ્રીટીશ કોલંબીઆમાંથી પુષ્કળ સોનું નીકળે છે,

પ્ર૦ મુખ્ય આયાત નીકાશ કહો.

ઉ૦ ઉન, ઉનનાં કપડાં લોઢું લોઢાનો સમાન સુતરાઉ કાપડ, ચા, કાફી ખાંડ વગેરે બહાર દેશથી આવે છે અને અહીંથી ઇમારતી લાકડાં ઢોર ઘઉં અને માછલી બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ આ દેશની વસ્તીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આશરે ૫૦ લાખ માણસની છે, તે મુખ્યત્વે અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ પ્રજાની બનેલી થોડા વખતથી હિંદુસ્તાનમાંથી પણ કેટલાક લોકો વેપાર માટે જઇ રહ્યા છે, કેટલેક પરગણામાં ફ્રેંચોની વસ્તી વધારે છે.

પ્ર૦ રાજ્યપદ્ધતિ કહો.

ઉ૦ આ રાજ્યના નાના સેલ્ફગવર્નિંગ (પોતાની મેળે રાજ્ય ચલાવમાં) સંસ્થાનોનું બનેલું છે. બધાં સંસ્થાનોના ઉપરી તરીકે ઇંગ્લાંડથી ગવર્નર જનરલ નીમવામાં આવે છે, પણ કાયદા બાંધવાની સત્તા બધા સંસ્થાનોની બનેલી પાર્લામેન્ટને સોંપવામાં આવી છે. લોકો કેળવણી પ્રતિ ખાસ લક્ષ આપી તેની પાછળ મોટી રકમ ખર્ચે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક પર્વત અને નદીઓ કહો.

ઉ૦ મુખ્ય રોકી પર્વતની હાર ઉત્તર દક્ષિણ આવેલી છે. તેનાં બ્રાઉન અને હુકમ નામનાં જાણવા લાયક શિખર છે.
નદીઓમાં–સેંટલારેન્સ, મેકન્ઝી, ફ્રેજર, લાલ અને મરકે ચેત્રન મુખ્ય છે.

પ્ર૦ આ દેશમાં સરોવરો કયાં છે.

ઉ૦ એ એર, સુપીરિઅર, હુરોન એરી, આન્ટારિઓ, વિનિપેટ ગ્રેટસ્લેવ વિગેરે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર અને તેમની હકીકત સાથે કહો.

ઉ૦ ઓટવા-રાજધાનીનું શહેર હોઇ ત્યાં પાર્લામેન્ટ ભરાય છે.
આ શહેર લાકડાંના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.
ટોરંટો–કાનડામાં વિશ્વવિદ્યાલયનું સ્થળ છે.
ક્વીબેક–રમણીય શહેર છે. તેમાં ફ્રેંચોની વસ્તી વધારે છે ઇ. સ. ૧૭૫૯માં જનરલ વુલ્ફની સરદારી નીચે અંગ્રેજોએ ફ્રેંચો પાસેથી કબજે લીધું હતું.
મેન્ટ્રીઅલ–કાનડામાં મોટામા મોટું શહેર છે.
વિનિપેગ–માનીટોબા પ્રાંતની રાજધાની ઘઉંના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે

હાલી ફેક્સ-કાનડામાં નૌકાસૈન્યનું ઠેકાણું છે.

સેંટજોન-ન્યુ બ્રુન્સવિકની રાજધાની હોઈ મોટું બંદર છે, ને તે વહાણ બાંધવાના ઉદ્યોગ માટે જાણીતું છે.

વિક્ટોરિઆ-બ્રિટિશ કોલમ્બીઆ પ્રાંતની રાજધાની વેનકુવર બેટની દક્ષિણે છે.

ન્યુફાઉન્ડલાંડ.

પ્ર૦ આ બેટની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ ટાપુ પહાડી હોઈ કાનડા રાજ્યની જુદા સંસ્થાન તરીકે છે તેના ઉપરી તરીકે ગવર્નર છે તેનો દેખરેખ આ બેટ ઉપર તેમજ લાબ્રાડોર નામના દ્વીપકલ્પ પર છે, આ બેટ કોડ નામની માછલીના વેપાર માટે ખાસ પ્રખ્યાત છે. ફ્રેંચ પ્રજાને આ ટાપુ પાસેથી માછલા પકડવાનો ખાસ હકક છે. અહીંના જંગલોમાં કાગળ બનાવવાના માવાનાં લાકડાં પુષ્કળ થાય છે. લોઢું કોયલા તાંબુ, વગેરે ખનીજો જથાબંધ મળી આવે છે. તેની રાજધાની સેંટજોન છે.

ગ્રીનલાંડ-[લીલો ટાપુ).

પ્ર૦ આ ટાપુ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉત્તર મહાસાગરમાં ૬૦૦ ઉ. અક્ષાંશથી ધ્રુવ સુધી આવેલો છે. તે ડેન્માર્કને તાબે છે આ પ્રદેશમાં પુષ્કળ ઠંડી પડવાને લીધે જમીન ઉપર બરફ પડી રહે છે. તેથી ત્યાં લીલ અને સેવાળ જાતની વનસ્પતિ થાય છે, હમેશાં તેની જમીન પર લીલોતરી ઉગે છે તેથી તેનું નામ (ગ્રીન=લીલો, લેન્ડ=જમીન) ગ્રીનલાંડ પાડયું છે.

(૨) યુનાઇટેડ સ્ટેટ.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશ વ્યાપાર અને વિજ્ઞાનની નિયમિત ખીલવણીથી અજબ રીતે આબાદ થઇ, દુનીઆમાં એક બળવાન રાજ્ય બન્યું છે. ખેતી, બનાવટ અને ખનીજોને લીધે આ દેશ સો વરસમાં ન ધારી શકાય તેટલી ઝડપથી સુધારાની ટોંચે પહોચી સમૃદ્ધિવાન બન્યો છે.

પ્ર૦ આ દેશની સીમા કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે બ્રિટિશ અમેરિકા પૂર્વે આટલાંટિક મહાસાગર, દક્ષિણે મધ્ય અમેરિકા અને પશ્ચિમે પાસીફીક મહાસાગર આવેલો છે.

પ્ર૦ આ દેશની આબોહવાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશમાં તમામ જાતની હવા નજરે પડે છે. પૂર્વ ભાગમાં સખત ઉનાળો અને શિઆળો દાખવે છે. પશ્ચિમ બાજુની હવા સૂકી અને ગરમ છે, પાસીફીકના કિનારા ઉપર તથા મેકિસ્કોના અખાત આગળ પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે.

પ્ર૦ મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ જવ, રાઇ, બાંજરી મકાઇ, ઘઉં, ચોખા અને રૂ પુષ્કળ થાય છે.

પ્ર૦ ખનીજ પેદાશ કહો.

ઉ૦ કોયલા, લોઢું, સોનું અને રૂપું તેમજ બીજી કેટલીક ધાતુઓ જથાબંધ નીકળે છે. તમામ ધાતુઓ ખોદી કાઢી તેનો જોઇએ તેવો ઉપયોગ કરે છે,

પ્ર૦ આ દેશના હુન્નર ઉદ્યોગ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ખેતી, ઢોર ઉછેરવાનો અને ખાણુ ખોદવાનો તથા લક્કડકામ બનાવવાનો ઉદ્યોગ મોટા પાયા પર ચાલેછે. વેપાર કરવાનાં ગલ્હોળાં સા-

ષન હોવાથી પરદેશ સાથેનો વેપાર ઘણી ઝડપથી વધે છે. હાલમાં ચાલી ગયેલા મહાન વિગ્રહને લીધે યુરોપમાં બનતી ચીજોનો તોટો આ દેશે તેમજ જાપાને પૂરો કરી પુષ્કળ દ્રવ્ય પેદા કર્યું હતું. ચા ગરી દારૂ. રેશમ અને સુકો માલ બહાર દેશથી આવે છે અને તેને બદલે અનાજ રૂ, લોખંડ, પોલાદ ચીજો તાંબુ, તમાકુ તથા કેરોસીન અને કેટલોક યાંત્રિક માલ બહાર દેશ જાય છે.

પ્ર૦ વસ્તી અને રાજ્યપદ્ધતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડથી પ્યુરીટનોએ આવી આ સંસ્થાનને ઇ. સ. ૧૬૨૦ માં વસાવ્યું હાલમાં લગભગ સવાનવકરોડ માણસની વસ્તી છે. વસ્તીનો મુખ્યભાગ જર્મન અને અંગ્રેજો છે. તેમજ ૮૦ લાખ સીદીઓ અને ત્રણ લાખ મુળ વતનીઓ છે. આ સંસ્થાને એ ઇ. સ. ૧૭૭૬નાં પોતાની માતૃભુમી (ઇંગ્લાંડ) થી છુટી પડી પોતાનું સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. અહીંના લોકો પ્રોટેસ્ટંટ માર્ગના છે, તેઓ કેળવણી ઉપર ઘણું લક્ષ આપેછે. ઠામ ઠામ મોટાં મોટાં વિશ્વ વિદ્યાલયો છે. શ્રીમંત વર્ગ વિદ્યાના કામમાં મોટી રકમો બક્ષીસ તરીકે આપે છે. આ રાજ્ય ૪૫ સ્વતંત્ર અને ૭ દેખરેખ રાખવાનાં રાજ્ય મળી કુલ ૫૨ સંસ્થાનનું બનેલું છે. રાજ્ય પ્રજાસત્તાક હોઇ પ્રેસીડેન્ટ કોંગ્રેસની મદદથી રાજ્ય ચલાવે છે. કોંગ્રેસની બે સભા છે. (૧) લોકો તરફથી ચુંટાએલા સભ્યોની (૨) સેનેટ.

પ્ર૦ આ દેશના જાણવા લાયક પર્વત અખાત;બૂંદરો અને દ્વીપકલ્પો કયાછે.

ઉ૦ રોકી અને એપેલેચિઅન પર્વતની હારો પશ્ચિમે અને પૂર્વે છે. મેક્સિકો અને કાલીફોર્નિઆનો અખાત દક્ષિણ અને પશ્ચિમે છે.

કાડ હાટેરાસ સેબલ ભૂશિરો પૂર્વમાં આવેલી છે. ફ્લારીડા અને અલાસ્કા મુખ્ય દ્વિપકલ્પો છે.

પ્ર૦ આ દેશમાં આવેલી મુખ્ય નદીઓ કઈ છે ?

ઉ૦ મિસિસિપી મિસુરી આ ખંડમાં મોટામાં મોટી નદીઓ હોઇ મેક્સિકોના આખાતમાં પડે છે.

હડસન, સસ્કવેના. અને પોટોમાક આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે.

સેક્રેમેન્ટો અને કોલમ્બિઆ પાસિફિક મહાસાગરને મળે છે.

રીઓગ્રાન્ડ કોલોરાડો-કાલીફોર્નીઆ આખાતમાં પડે છે.

પ્ર૦ આ દેશના જાણવા લાયક શહેરો પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

ઉ૦ ન્યુયોર્ક-આખા અમેરિકામાં મોટામાં મોટું શહેર છે. દુનિઆમાં ફકત લંડન એના કરતાં વધારે મોટું છે ત્યાં એટલી બધી ઇમારતો બાંધવાની જમીનની તાણ છે કે વીસ વીસ અને પચીસ પચીસ માળનાં બાંધવામાં આવ્યાં છે.

બ્રુકલીન-મુખ્ય બંદર છે આ શહેર અને ન્યુયોર્કની વચ્ચે દુનિઆમાં મોટામાં મોટો ઝુલતો પુલ છે, તે ૬૦૦ ફુટ લાંબો અને ૮૫ ફુટ પહોળો છે, એટલો તો ઉંચો છે કે મોટાં મોટાં વહાણો આગબોટ નીચે થઇ સહીસલામત જાય છે.

ચિકાગો-મીચીગાન સરોવર પર અનાજ અને માંસના વેપારને માટે આખી દુનીઆમાં મશહુર છે; દુનિઆનું મોટામાં મોટું દુરબીન આ શહેરની વેધશાળામાં છે. સને ૧૮૯૩ માં અમરિકા શોધ્યાને ૪૦૦ વર્ષ થયાં તેની યાદગીરીનાં જંગી પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું.

વોશીંગ્ટન—પોટોમાક નદી ઉપર યુનાઇટેડ સ્ટેટસની રાજધાનીનું શહેર છે, આ દેશની પાર્લામેન્ટ આ શહેરમાં મળે છે.

ફીલાન્ડેલ્ફીઆ—ગાસતેલ, ગરમ કપડાં ને કોયલાના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

સાનફ્રાન્સીસ્કો—પાસિફિક મહાસાગર પર મોટું શહેર છે ઇ. સ.૧૯૧૯ ના ધરતીકંપથી આ શહેરનો ઘણો ભાગ નાશ પામ્યો હતો.

સેંટલુઇ—આટો, લોઢું અને સાંચકામના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

બોસ્ટાન—વ્યાપાર અને કેળવણીનું મોટું સ્થળ છે.

બાલ્ટીમોર—રૂ, તમાકુ અને કેરોસીનના વેપાર માટે જાણીતું છે.

પીટસબર્ગ—લોઢાના કામ માટે પ્રખ્યાત છે.

ન્યુઓર્લીઅન્સ—રૂ અને ખાંડના વેપારનું મથક છે.

મેક્સિકો.

પ્ર૦ મેક્સિકોની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ પહેલાં આ દેશ સ્પેનને તાબે હતો, પણ હાલમાં તે સ્વતંત્ર થઇ પ્રજાસત્તાક બન્યો છે આ મુલક પહાડી અને જ્વાળામુખીનો પ્રદેશ છે, અહીં તમામ જાતની હવા હોય ફક્ત ઉનાળો અને ચોમાસુ એવી બે ઋતુઓ છે, એનો વિસ્તાર સત્તાવીસ લાખ સડસઠ હજાર ચોરસ માઇલ છે.

પ્ર૦ સીમા કહો?

ઉ૦ ઉત્તરે યુનાઇટેડ સ્ટેટસ પૂર્વે મેક્સિકોનો અખાત, દક્ષિણે મધ્ય અમેરિકા અને પશ્ચિમે પાસિફિક મહાસાગર છે.

પ્ર૦ આ દેશની મુખ્ય પેદાશ કહો.

ઉ૦ જંગલની પેદાસમાં ઇમારતી લાકડું થાય છે. ખેતીની પેદાશમાં રૂ, ઘુંઉ તમાકું, ખાંડ, મકઈ બાજરી, મકાઇ છે. ખનીજ-રૂપા અને સોનાની ખાણો પુષ્કળ છે.

પ્ર૦ આ દેશના હુન્નર ઉદ્યોગનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશમાં મુખ્ય ઉદ્યોગ ખાણુ ખોદવાનો તથ ખેતીનો છે. વેપાર માટે રેલ્વેનું જોઇતું સાધન નથી. રૂપું શણ ઘુઉ અને ચામડાં બહાર દેશ જાય છે. અને સુતરાઉ કાપડ તથા સાંચા કામ બહારથી આવે છે

પ્ર૦ જાણવા લાયક પર્વત કહો.

ઉ૦ મુખ્ય પર્વત રોકી હોઇ ઓરીઝાબા અન પોપોકેટીપેટલ જ્વાળામુખી પર્વત છે.

પ્ર૦ રાજ્યસત્તાક વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ દેશમાં સ્પેનીશ લોકોની વસ્તી હોઇ રોમન કેથોલિક પંથ માને છે. પહેલાં સ્પેનને તાબે હતું, પણ હાલમાં પ્રજાસત્તાક હોઇ ૨૭ નાનાં રાજ્ય અને ત્રણ તાબાનાં રાજ્યનું બનેલું છે,

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરોનું તેની પ્રખ્યાતી સાથે વર્ણન કરો.

ઉ૦ મેક્સિકો-રાજધાનીનું નગર સુંદર અને શ્રીમંત છે.
ગુઆડલજારા-સુતરાઉ તથા ગરમ કાપડની બનાવટ માટે જાણીતું છે
પ્યુબ્લા-હુન્નર ઉદ્યોગનું મોટું ઠેકાણું છે.
વેરાક્રુઝ—મોટું બંદર મેક્સિકોના અખાત પર આવેલું છે. આ બંદરેથી રૂપું બહાર દેશ જાય છે.

મધ્ય અમેરિકા.

પ્ર૦ આ વિભાગની જાણવા લાયક મુખ્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ મેકિસકો અને પનામાની નહેર વચ્ચે આવેલો આ વિભાગ સ્પેનિ-યાર્ડોએ વસાવેલાં નાનાં વાનાં સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્યોથી બનેલો છે. તેમાં પુષ્કળ જવાળામુખી પર્વતો આવેલા છે. તેઓ વારંવાર ફાટવાથી આ દેશને ઘણું નુકશાન થાય છે.

પ્ર૦ આ દેશની પેદાશ તથા હુન્નર ઉદ્યોગ કહો.

આ પ્રદેશ ઘણો ફળદ્રુપ છે. મુખ્ય પેદાશ-બુંદ, કોકો, ખાંડ, ગળી તમાકુ અને કેળાં છે, જંગલોમાં અબનુસ અને સુગંધી ઝાડ થાય છે. ખાણમાંથી રૂપુ તથા સોનું નીકળે છે. ગળી, કેળાં, બુંદ અને અબનુસ બહાર જાય છે.

પ્ર૦ આ વિભાગમાં આવેલાં સંસ્થાનો, તેની રાજધાની તથા પ્રખ્યાતિ સાથે કહો.

ઉ૦ (૧) ગ્વાટેમાલામાં ન્યુ ગ્વાટેમાલા મધ્ય અમેરિકામાં મોટું શહેર છે.

(૨) હોન્ડુરાસમાં ટેગુસીગાલ્પા રાજધાનીનું શહેર છે.

(૩) બ્રિટિશ હોન્ડુરાસમાં બેલીઝ રાજધાનીનું શહેર છે.

(૪) કોસ્ટારિકામાં સાનજોસ રાજધાનીનું બુંદના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

(૫) સાલ્વાડોરમાં સાલ્વાડોર રાજધાની છે. આ રાજ્યમાં પુષ્કળ ધરતીકંપ થાય છે.

(૬) નિકારાગુઆમાં માનાગુઆ રાજધાનીનું શહેર છે.

(૭) પનામામાં પનામા રાજધાનીનું શહેર છે. આ સંયોગી ભૂમિને ખોદીને નહેર બનાવવાનું કામ પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં શરૂ કર્યું હતું. પણ પૈસાની તાણને લીધે બંધ રહેલું ઇ. સ.

૧૯૦૪ થી શરૂ કરી ઇ. સ. ૧૯૧૫માં પુરૂં કર્યું. આ નહેર ૪૬ માઇલ લાંબી અને ૧૫૦ ફુટ પહોળી છે. આ નહેર ખોદવામાં સુવેઝની નહેર કરનાર બહાદુર ઇંજનેર લેસેપ્સે આગેવાની ભરેલો ભાગ લીધો છે.

વેસ્ટ ઇંડિઝ ટાપુઓ.

પ્ર૦ આ ટાપુઓની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દ્વીપો ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાની વચ્ચે ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલા છે. આ બધા ટાપુઓની હવા ઘણી સારી છે. જમીન ફળદ્રુપ હોઇ તેમાં—શેરડી, તમાકું, ખુંદ, રૂ અને, કોકાઉ થાય.

પ્ર૦ આ ટાપુઓના જાણવા લાયક વિભાગો તેમની રાજ્યસત્તા સાથે કહો.

ઉ૦ મોટા આંટિલિસ, ક્યુબા હાઇટી, પોર્ટોરિકો અને જમેકાથી બનેલા છે. ક્યુબા અને પોર્ટોરિકો યુનાઇટેડ સ્ટેટસને તાબે હોઇ તેનું મુખ્ય શહેર હવાના છે. ત્યાંની સીગારેટ વખણાય છે. હાઇટી એ પ્રજાસતાક રાજ્યનું બનેલું છે તેમાં એક સીંધીઓનું જમૈકા બ્રિટિશ સંસ્થાન હોઇ રમ નામના દારૂને માટે પ્રખ્યાત છે. તેની રાજધાની કિંગ્સટાઉન છે. આ શિવાય બીજા સેન્શિયાગો અને હેમીલ્ટન શહેર છે. હેમીલ્ટન અરારૂટની પેદાશ માટે પ્રખ્યાત છે. (૨) નાના આંટિલિશ—વિંડવર્ડ અને લિવર્ડ ટાપુઓનો બનેલો સમૂહ છે. લીવર્ડ ટાપુઓમાં ડોમિનીકા, આંટિગુઆ સેન્ટ-કિટ્સ, મોંટાસિરાત અને વર્જીન આ પાંચ ટાપુઓ મળી એક બ્રિટિશ સંસ્થાન બને છે, વિંડવર્ડ ટાપુઓમાં બાર્બેડોઝ, સેન્ટલુશીઆ સેન્ટવિસેન્ટ ગ્રનેડા અને ટોબાગો મુખ્ય ટાપુઓ છે. આ બધામાં બાર્બેડોઝ અને સેન્ટવિન્સેન્ટ, સેન્ટલુશીઆ, ગ્રનેડા

આ બે બ્રિટિશ સંસ્થાનો છે. ટોબેગો અને ટ્રિનિડાડ તાબાનું બ્રિટિશ સસ્થાન છે. ગ્રેનેડા રાજધાનીનો ટાપુ છે. ટ્રિનિડાડમાં ૧૧૦ એકરનું ડામર (પીચ)નું સરોવર આવેલું છે.

(૩) બહામા-બ્રિટિસ સંસ્થાન હોઇ તેની રાજધાની નાસો છે, તેમાં હેમ્પ વાદળી અને ભીંડાની મુખ્ય પેદાશ છે.

(૪) બર્મ્યુડા-પરવાળાનો બનેલો સમુહ બ્રિટિશોને તાબે છે તેની હવા સારી છે અને નૌકાસૈન્યનું સ્થળ છે.

વેસ્ટ ઇંડીઝ ટાપુઓમાં વાડેલુપ અને માર્ટિનિક ફ્રાન્સને તાબે તથા સેંટામસ અને સાટાક્રુઝ ડેનમાર્કને તાબે છે.

દક્ષિણ અમેરિકા.

પ્ર૦ આ વિભાગની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ કુદરતી અનુકુળતામાં ઉત્તર અમેરિકા કરતાં ઉલટી સ્થિતિવાળો છે. એટલે ઉત્તર અમેરિકામાં મોટાં ફળદ્રુપ મેદાનો ઓળંગી શકાય તેવા પહાડો પુલો બાંધી શકાય તેવી નદીઓ, કાંપને ખેતર બનાવી શકાય તેવાં જંગલો અને પુષ્કળ કોયલા અને લોખંડ છે, પણ દક્ષિણ અમેરિકામાં તો પહાડો એવા ઉંચા છે કે ઓળંગી જઇ શકાય નહિ. જંગલો એવાં રાક્ષસી વિસ્તારનાં અને ઘાડ છે કે કાપને ખેતર બનાવી શકાય નહિ કોયલા અને લોખંડ એટલા બધા થોડા છે કે મોટાં કારખાનાં ચલાવી શકાય નહિ વળી રેલ ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીનું ફાટવું એ બનાવો એવા સાધારણ છે કે દેશની સમૃદ્ધિ જલદી વધે નહિ.

પ્ર૦ આ ખંડમાં આવેલા મુખ્ય પર્વત કહો.

ઉ૦ આંડિઝ પનામ ની નરેરથી શરૂ થઇ કેડ હોર્નભુશિર સુધી ગયો છે. આ ખંડની અંદર બીજી એક સળંગ હાર આવેલી નથી પણ આ ખંડમાં લગભગ ૧૩૮ જ્વાળામુખી પર્વતો આવેલા છે એનાં ઉચાં શિખરો એકાનકાગુઆ, ચીલીમી, સોરાટા, અને ઇલિમાની, બોલોનિઆમાં કોટોપાક્ષિસ અને ચિંબોરેઝો ઇકવેડોરમાં આવેલો છે.

પ્ર૦ આ ખંડના મેદાનો વિષે જાણવા લાયક હકીકત શી છે?

ઉ૦ આંડિઝ પર્વત અને પુર્વે કિનારાની વચ્ચેના મેદાનમાં ત્રણ વિભાગ થઇ શકે છે. (૧) ઉત્તરમાં ઓરિનોકો નદીનો પ્રદેશ ઉંચા ઘાસનો મુલક છે તેને લાનોસ કહે છે (૨) આમ ઝોન નદીનો પ્રદેશ ઘાડા જંગલથી ભરપુર છે તેને સેલ્વાસ કહે છે. (૩) લાપ્લાટા નદીનો ટુંકા ઘાસના મેદાનના પ્રદેશ છે તેને પામ્પાસ કહે છે.

પ્ર૦ આમાઝોન નદીવાળા જંગલનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ૧૨૦૦ માઇલ લંબાઇ અને ૮૦૦ માઇલ પહોળાઇવાળુ રાક્ષસી વિસ્તારનું જંગલ છે એમાં પુષ્કળ વેલાઓ છે તે વેલાઓ એક ઝાડને બીજા ઝાડ સાથે એવી રીતે ગુંથી દે છે કે ઉપરના પક્ષી અને વાંદરાઓને જમીન જોવાની કે જમીનને અડકવાની તક મળતી નથી.

પ્ર૦ આ ખંડમાં કયું રણ આવેલું છે.

ઉ૦ ઉત્તર ચિલિ અને પેરૂના કિનાર પર અતકમાનું રણ આવેલું છે. તેમાં બીલકુલ વરસાદ આવતો નથી.

પ્ર૦ આ ખંડમાં જાણવા લાયક સરોવર અને નદીઓ કહો.

ઉ૦ સરોવરો ટિટિકાકા બોલોવિઆના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં મીઠા પાણીનું સરોવર છે. આલાગન ટિટિકાકાની પાડોશમાં ખારા પાણીનું સરોવર છે. નદીઓ—આમાઝોન—દક્ષિણ અમેરીકામાં મોટામાં મોટી અને

દુનિઆમાં પહોળાઈમાં પહેલી નદી છે. એને વિષુવવૃત્તની ઉત્તર તેમજ દક્ષિણ તરફથી નદીઓ મળતી હોવાને લીધે તેમાં હમેશાં રેલ ચઢે છે. એમાં પાણીનું એટલું બધું જોર છે કે એમાં મુખથી ૨૦૦ માઇલ સુધી દરીઆના પાણીમાં એનો પ્રવાહ અલગ પડી આવે છે. તે નદીમાં ૫૦૦ માઇલ સુધી ભરતીનું પાણી આવી શકે છે. એનું મુખ ૨૦૦ માઇલ પહોળું છે. અને ઘણી નદીઓ મળે છે. રિઓનીગ્રો અને મડીરા આમાઝોનને મળનારી મુખ્ય નદીઓ છે. પારાના અને પારાગ્વે મળી લાપ્લાટા નદી બને છે તે આટલાંટિક મહાસાગરને મળે છે આ સિવાય ટોકાંટિન્સ, સાન્ફ્રાન્સિસ્કો, ઓરિનોકો વગેરે નદીઓ છે.

પ્ર૦ આ ખંડના કિનારાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આફ્રિકા બાદ કરતાં બીજા ખંડોના કિનારા કરતાં આ ખંડનો કિનારો ઓછા ખાંચાવાળો છે. આ કિનારા પર કેરાયન, વેને ઝુએલા, બ્લાંકા જનાયાકિવલ અખાત આવેલા છે. આમાઝોના અને લાપ્લાટા નદીના મુખ અખાત જેવાં છે. ફોકલાંડ ટેરાડેલફુએગો જુઆન, ફરનન્ડીઝ અને ગેલાપેગોસ મુખ્ય દ્વીપો છે. ગેલિનોસ ઉત્તરે, સેંટરોક પૂર્વમાં, કેપહોર્ન દક્ષિણમાં અને પાગાના પશ્ચિમમાં આવેલી ભૂશિરો છે.

પ્ર૦ આ ખંડની આબોહવા વિષે શું જાણો છો.

ઉ૦ આ ખંડ ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો હોવા છતાં જંગલો ને પહાડને લીધે બહુ ગરમી પડતી નથી. અહીંની હવા ગરમ અને ઠંડકવાળી છે. ઉત્તર કિનારે, અગ્નિખુણામાં ભેજવાળી ગરમ હવા છે આમાઝોન નદીના પ્રદેશમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. એવા ઉચ્ચ પ્રદેશની હવા કુદરતી રીતે ઠંડી છે.

પ્ર૦ આ ખંડની પેદાશ કહો.

ઉ૦ શેરડી, ગુંદ, કોકો, તમાકુ ગરમ મસાલો, રૂ, બટાટા, મકાઈ, ચોખા અને ઘઉં વગેરે અનાજ થાય છે. ઝાડિયાં રબર અને જ્વરનાશક કિવનાઈન (સિંકોના) નાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે દુનીઆમા મોટામાં મોટું કમળનું ફુલ વિક્ટોરિઆ રેજી નામનું છે તે આ ખંડમાં થાય છે. જંગલોને લીધે વહાણ બનાવવાના ઇમારતી કામનાં લાકડાં જથાબંધ મળી આવે છે. ટાપીર, લામા, આલપાકા, પ્યુમા જેગુઆર, લાંબી પુંછડીવાળા વાંદરા મુખ્ય જાનવર છે. મગર મોટા સાપો, અને રંગબેરંગી પક્ષીઓ અહીં ઘણાં થાય છે.

પ્ર૦ આ ખંડની મુખ્ય ખનીજ પેદાશ કઈ છે.

ઉ૦ સોનું રૂપુ તાંબુ અને લોઢું તથા હીરા, માણેક વગેરે જવાહીરો મળી આવે છે. બ્રાઝીલની ખાણો હીરની ખાણો માટે દુનિઆમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્ર૦ આ ખંડની વસ્તીની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં વસ્તી ઘણી ઓછી એટલે લગભગ યુ.સં.સં.ના લોકો જેટલી પોણાચાર કરોડ માણસની છે. લોકોમાં ખ્રિસ્તી મિશ્રજાત સીધી. અને અસલ વતનીઓ છે. આ ખંડને સંસ્થાનો સ્પેન અને પોર્ટુગલે વસાવેલા હોવાથી ત્યાંના લોકો મુખ્ય ધર્મે રોમનકેથોલિક છે.

પ્ર૦ આ ખંડની રાજ્ય સત્તાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઈ. સ.ની સોળમી સદીમાં બ્રાઝીલ પોર્ટુગીઝોએ ને બાકી સ્પેનના લોકોએ વસાવ્યાં, તેઓ ઓગણીસમી સદીમાં સ્વતંત્ર થયા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યાં. બ્રાઝીલ સને ૧૮૮૯ મા સ્વતંત્ર થઈ પ્રજાસત્તાક બન્યું.

પ્ર૦ આ ખંડના દેશ તથા રાજધાની સાથે કહો.

દેશનું નામ.	રાજધાનીનું શહેર.
(૧) કોલંબિઆ	બોગોટા.
(૨) વેનેઝુએલા	કારાકાસ
(૩) ગિઆના	
૧ બ્રિટિશ ગિયાના	જ્યોર્જ ટાઉન.
૨ ફ્રેન્ચ ગિયાના	કાયેન.
૩ ડચ ગિયાના	પારામારિબો.
(૪) બ્રાઝીલ	રિઓડેઝીનેરો.
(૫) એકવેડોર	કવીટો.
(૬) પેરૂ	લીમા.
(૭) બોલીવિઆ	લાપાઝ.
(૮) ચીલી	સાંટીઆગો.
(૯) પારગ્વે	આસેન્સન.
(૧૦) યુરાગ્વે	માંટીપીડીઓ.
(૧૧) આરજેન્ટીના	બુએનોસએરસ.

(૧) કોલંબીયા.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ દેશની પશ્ચિમે પનામાની નહેર હોઇ દક્ષીણ અમેરીકાની ઉતરે આવેલું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. અમેરીકાની શોધ કરનાર કોલમ્બસના નામ પરથી આ દેશનું કોલમ્બીઆ નામ પડ્યું છે. મુખ્ય પેદાશમાં બુંદ કીમતી ધાતુઓ અને રબર છે. આ રાજ્યમાં લગભગ સવાચાર લાખ માણસની વસ્તી છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક મુખ્ય શહેરો પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

ઉ૦ બોગોટા રાજધાનીનું નગર છે, અને કાર્ટેજીના મુખ્ય બંદર છે.

(૨) વેનેઝુએલા

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દેશ કોલમ્બીઆની પુર્વે કારીબીઅન સમુદ્ર અને બ્રાઝીલની વચ્ચે આવેલો છે. તેની રાજ્યસતા પ્રજાસતાક છે. એમાં **કાસી ક્વીઅેરની** કુદરતી નહેર છે. ગુંદ, કોકો, રૂ, તમાકુ, અને શેરડીની મુખ્ય પેદાશ છે. સોનું અને તાંબુ, મુખ્ય ખનીજ છે જંગલમાં રબર અને વેનીલા પુષ્કળ થાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર પ્રખ્યાતી સાથે કહો.

ઉ૦ **કારાકાસ** રાજધાનીનું શહેર છે તે ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં ધરતીકંપને લીધે નાશ પામ્યું હતું. **મારા કાઇબો** મુખ્ય બંદર છે.

(૩) ગિયાના.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ દેશ બ્રાઝીલની ઉત્તરે અને આટલાંટિક મહાસાગરની પુર્વમાં આવેલો છે. તે અંગ્રેજ ફ્રેંચ અને વલંદાને તાબે છે. આ દેશમાં વરસાદ પુષ્કળ આવે છે. ફ્રેંચ ગિઆનામાં ફ્રાન્સથી દેશ નીકાલ કરેલા કેદીઓને મોકલવામાં આવે છે. અહીંની મુખ્ય પેદાશ ખાંડ, રમ નામનો દારૂ અને ગરમ મસાલો છે. સોનાની ખાણો પણ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરો કહો.

ઉ૦ **જયોર્જ ટાઉન**—બ્રિટિશ ગીયાનાની કાયેન ફ્રેંચગીઆનાની અને **પારામારીબો**—ડચગીયાનાની રાજધાની છે.

(૪) બ્રાઝીલ.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ દક્ષિણ અમેરિકામાં મોટામાં મોટો દેશ હોઇ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં પોર્ટુગાલથી સ્વતંત્ર થઇ પ્રજાસતાક રાજ્ય થયું છે. આ પ્રદેશનો ઘણો ભાગ ઘાડાં જંગલોથી છવાએલો છે. ત્યાં જાત જાતના રંગ બેરંગી પુષ્કળ પક્ષીઓ થાય છે. કુદરતની અતિશય ઉદારતા અડચણ રૂપ થઇ પડી છે. બુંદ, રૂ, તમાકુ, ગુંદર ઇંડિઆ રબર થાય છે. આમાઝોન નદીના જંગલવાળા પ્રદેશમા રંગનાં લાકડાં સાગ વગેરે ઉષ્ણ કટીબંધની વનસ્પતિ થાય છે. હીરા, સોનું, લોખંડ, તાંબુ અને પારાની ખાણો પુષ્કળ છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરનું તેની પ્રખ્યાતિ સાથે વર્ણન કરો.

ઉ૦ **રીઓડીઝાનેરા**—રાજધાની અને મુખ્ય બંદર છે. ત્યાંથી બુંદ બહાર દેશ જાય છે. પારા મુખ્ય બંદર હોઇ ઇંડિઆ રબરની નિકાશ માટે જાણીતું છે. બાહીઆ બંદર છે.

(૫) ઇકવેડોર

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ દેશ વિષુવવૃત ઉપર આવેલો હોવાથી તેનું નામ ઇકવેડોર પડ્યું છે. આ દેશમાં કુદરતી રીતે જેટલી ગરમી પડવી જોઇએ તેટલી આબોહવામાં ફેરફાર કરનાર કેટલાક કારણોને લઇ પડતી નથી. આમાં મુખ્ય વસ્તી ઇંડીઅનોની છે. ચીમ્બરોઝો અને કોટોપાકસી જવાળામુખી પર્વતો છે, પાન્ચીન્ચા નામનો સૌથી ભયંકર જવાળામુખી આ દેશમાં આવેલો છે. આ બધા આન્ડઝ પર્વતનાં

શિખરો છે. આ દેશ ખેતીનો પ્રદેશ છે. કોકો રબર ગુંદ અને સિકોનાની મુખ્ય પેદાશ છે. સોનું, પારો, સીસું, તાંબુ અને લોખંડ પહાડોમાં મળી આવે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયાં છે?

ઉ૦ કિવટો રાજધાનીનું શહેર હોઇ વિષુવવૃત્તપર આવેલું છે એની આજુબાજુ પુષ્કળ જવાળામુખી પર્વતો છે. ગ્વાયાકિવલ- સુંદર બંદર છે. વારંવાર ધરતી કંપ થતા હોવાથી લોકો વાંસનાં ઘર બાંધીને રહે છે.

(૬) પેરૂ

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શું જાણો છો?

ઉ૦ આ દેશ એકવેડોરની દક્ષિણે અને બ્રાઝિલની પશ્ચિમે ઇંડિયનોની ઘણી વસ્તીવાળું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. સોનું, રૂપુ, કેરોસીન, પારો તાંબુ અને લોખડ જથાબંધ નીકળે છે, સિંકોના. સારસોપરીલા, ઇંડીઅન રબર, ગુંદ અને કોકો મુખ્ય પેદાશ છે. ગુઆનો નામે દરિઆઇ પક્ષિની હગાર ખાતર તરીકે વાપરવામાં આવે છે. પહેલા અહિની રૂપાની ખાણો ઘણી પ્રસિદ્ધ હતી.

પ્ર૦ આ દેશમાં જાણવા લાયક શહેર કયાં છે?

ઉ૦ લીમા—રાજધાનીનુ જુનામાં જુનું સ્પેનિશ શહેર છે. પીઝારો નામના સ્પેનિઅર્ડે આ શહેર ઈ. સ. ૧૫૩૫ માં વસાવ્યું હતું. કુઝકો જુના ઇંકાઓના રાજ્યની રાજધાની હતું. અહીં સુરના દેવનું રમણીય મંદિર છે.

(૭) બોલીવીઆ.

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ બોલિવાર નામના આદમીની મદદથી આ રાજ્ય પ્રજાસત્તાક થયું

હતું તેથી આ દેશનું નામ બોલીવિઆ પડયું છે. આ રાજ્ય પેરૂની અગ્નિકોણમાં આવેલું હોઇ તેમાં ૨૩ લાખ માણસની વસ્તી છે. ચોખા, જવ, ઓટ, મકાઇ, રૂ, કોકો, ઇંડિગો રબર, ગળી અને બટાટા ખેતીની પેદાશ છે. કલાઇ, તાંબુ, રૂપું, સીસું, મીઠું અને ગંધક મુખ્ય ખનીજો છે.

પ્ર૦ આ દેશના જાણવા લાયક શહેર કહો,

ઉ૦ લાપાઝ રાજધાનીનું શહેર વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે પેટોસી રૂપાની ખાણો માટે પ્રખ્યાત છે.

(૮) ચીલી.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ દેશ આન્ડિઝ પર્વત અને પાસિફિક મહાસાગરની વચ્ચે કેપ હૉર્ન ભુશિર સુધી ગયેલો છે. તેમાં લગભગ તેત્રીસ લાખ માણસની વસ્તી છે. ઉત્તર તરફ જવલ્લેજ વરસાદ આવે છે. લોકો ઘણા ઉદ્યોગી છે. એકોકાગુઆ જ્વાળામુખી પર્વત છે. ઘઉં, બાજરી રૂ, અને શેરડી ખેતીની પેદાશ છે. તાંબુ અને રૂપાની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે, તેમજ સુરોખાર પણ જથાબંધ જડે છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેરોનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ સાન્ટિઆગો.—મુખ્ય શહેર આન્ડિઝ પર્વતની તળેટીમાં આવેલું છે.
વાલ્પારેસો—મુખ્ય બંદર હોઇ ઘઉં, તાંબુ ને ચામડાં પરદેશ મોકલે છે.

(૯) પારાગ્વે.

પ્ર૦ આ દેશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો ?

ઉ૦ આ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ખંડના મધ્ય ભાગે આવેલું છે તેમાં લગભગ દશ લાખ માણસની વસ્તી છે. આ દેશમાં નારંગી, ચામડાં, તમાકું, સાગનાં લાકડાં અને પરાગ્વે નામની ચા બહાર જાય છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કયા છે?

ઉ૦ આસેન્સન—રાજધાનીનું શહેર છે.

૧૦ યુરાગ્વે

પ્ર૦ આ રાજ્યની સામાન્ય હકીકતનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ પુર્વ કિનારે આવેલું આ નાનકડું ૧૨ લાખ માણસની વસ્તીવાળું ત્રિકોણાકાર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. મુખ્ય ધંધો ઢોર અને ઘેટાં ઉછેરવાનો છે, અહીંથી ચામડાં, ઉન, શીંગડાં અને ચરબી બહાર દેશ જાય છે. અનાજ ઘઉં ને મકાઇ પાકે છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ માંન્ટીવિડીઓ—રાજધાનીને બંદર છે.

૧૧ આરજેંટીના

પ્ર૦ આ દેશની સામાન્ય હકીકત વિષે શુ જાણો છો?

ઉ૦ એન્ડિઝ પર્વતના પૂર્વ તરફના ઢોળાવ તરફ ખંડના દક્ષિણે નાનકડાં રાજ્યોનું આ એક રાજ્ય બનેલું છે. પાટાગોનિઆના મુલક ઉજડ છે. આખી દુનિઆમાં ઉંચામાં ઉંચા લોકો પાટાગોનિઆના છે. આ દેશની દક્ષિણે આવેલો ટેરાડેલફુએગો બેટ અડધો આ દેશને અને અડધો ચીલીના રાજ્યને તાબે છે. આ બેટમાં લોકો હોડીમાં ઘર બાંધી રહે છે અતિશય ઠંડી પડવાથી લોકો થોડા દેવતા નીચે

બળતો રહેતો દે છે, તેથી તેનું નામ (ટેરા—જમીન, ફુએગો દેવતા) ટેરાડેલફુએગો પડયું છે. આ રાજયની મુખ્ય પેદાસ ઉન, ચામડાં અળસી, મકાઇ તમાકુ અને ખાંડ છે.

પ્ર૦ આ દેશનાં જાણવા લાયક શહેર કહો ?

ઉ૦ બુએનોસએરસ (સારી હવાનું સ્થળ) દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં મોટામાં મોટું શહેર છે. રોસારીઓ—મુખ્ય બંદર છે.

ફાકલાંડ ટાપુઓ.

પ્ર૦ આ ટાપુની સામાન્ય હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ માગેલનની સામુદ્રધુની પુર્વે ૩૦૦ માઇલ દુર આવેલા આ ટાપુ બ્રિટિશોને તાબે છે. તે બે ટાપુનો બનેલો છે, તેની મુખ્ય નિકાશ ઉન છે.

પ્ર૦ જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ સ્ટેન્લી અગત્યનું શહેર હોઈ મુખ્ય બંદર છે.

ઓશિઆનીઆ.

પ્ર૦ આ ટાપુઓ દુનિઆના કયા વિભાગમાં આવે છે ?

ઉ૦ પૃથ્વી ઉપર મોટામાં મોટો પાસિફિક મહાસાગર છે. તેની અંદર આવેલ તમામ ટાપુ ઓશિઆનીઆના નામથી ઓળખાય છે, જ્યારે માગેલન નામના વહાણવટીએ આ મહાસાગરમાં મુસાફરી કરી ત્યારે આ ટાપુની હવા શાન્ત હતી તે ઉપરથી તેણે આ મહાસાગરને પાસિફિક (શાન્ત)મહાસાગર નામ આપ્યું. આક્લેંડલી ટાપુ આગળ આ મહાસાગરની વધારેમાં વધારે ઉંડાઇ (૨૯૦૦૦ ફુટ) એટલે હિમાલયના એવેરેસ્ટ શિખર જેટલી છે આ ટાપુનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૪૦ લાખ ચો. માઇલ હોઇ વસ્તી લગભગ સવા સાત કરોડ માણસની છે.

પ્ર૦ આ ટાપુના કયા અને કેટલાક વિભાગ પાડયા છે તે કહો.
ઉ૦ (૧) મલયેશિઆ (૨) આસ્ટેલેશિઆ. (૩) પોલીનીશિઆ (૪) મેલેનીશિઆ અને (૫) માઇક્રોનીશિઆ.

(૧) મલયેશિઆ.

પ્ર૦ આ ટાપુની જાણુવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આટાપુની સમુહ એશિઆ ખંડના અગ્નિ ખુણામાં આવેલો છે, તે પાંચ ટાપુઓના સમુહનો બનેલો છે, મલય લોકોની તેમાં વસ્તી વધારે હોવાથી તેનું નામ મલયેશિઆ પડયું છે,

પ્ર૦ તેમાં આવેલા પાંચ ટાપુઓના સમુહ તેમની જાણુવા લાયક હકીકત સાથે કહો.

૧ સંડાટાપુઓ—તેમાં સુમાત્રા, જાવા, બાલી. આ ટાપુઓ જાણુવા લાયક છે, આ ટાપુઓમાં ટિમોર શિવાય બાકીના બધા ડચ લોકોને તાબે છે.
સુમાત્રા કાળાં મળી તમાકુ, ગુંદ કપુર, લોબાન વગેરે માટે પ્રખ્યાત છે. પશ્ચિમ કિનારા પર પદાંગ વલંદાનું સ્થાન છે બાંકા ટાપુ કલાઇની ખાણો માટે પ્રખ્યાત છે.
જાવા–તેમાં લગભગ ૪૦ જ્વાળામુખી પર્વત છે તેની જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી તેમાં ગુંદ, ડાંગર ખાંડ મરી અને સિંકોના પુષ્કળ થાય છે, ઇ. સ. ૧૮૮૩માં ક્રેકાટાઇ નામનો જ્વાળામુખી ફાટવાથી આખો ટાપુ નાશ પામ્યો હતો એનું મુખ્ય શહેર બટેવિઆ છે તેમાં ડચ ગવર્નર જનરલ રહે છે.

૨ બાલીટાપુ ત્યાંના લોકો હજુ હિંદુધર્મ પાળે છે, તે જાવાની પુર્વમાં આવેલો છે, જાવાની પુર્વમાં આવેલો લેમ્બાક સંબાવા

એમજ્ઞે ટેનિમ્બર સેંટલહુડ અને ફ્લોરસ ડચ લોકોને તાબે છે અને ટિમેર પોર્ટુગીઝને તાબે છે.

૩ બોર્નિઓ—અહીંના જંગલોમાં ઉરાંગઉટાંગ નામના વાંદરા થાય છે, સારાવાક, લાબુઅન અંગ્રેજના અને બ્રુનેઇ ત્યાંના દેશી રાજાને તાબે હોઇ બાકીના ડચ લોકને તાબે છે, આ ટાપુમાંથી કોલસા, સોનું અને હીરા નીકળે છે. મુખ્ય નિકાસ સેગો છે

૪ ફીલીપાઇન—યુનાટેડ સ્ટેટસને તાબે હોઇ નાના નાના ૧૦૦૦ ટાપુનો સમુહ છે, તે બધામાં લુઝોન ટાપુ મુખ્ય છે અમેરિકનો ક્રાઉન કોલોનીની માફક રાજસત્તા ચલાવે છે, મેનીલા રાજધાનીનું શહેર હોઇ ચીરુટને માટે પ્રખ્યાત છે.

૫ સેલીબસ ચાર સરખા દ્વીપકલ્પોનો બનેલો ટાપુ હોઇ ડચ લોકોને તાબે છે તેની મુખ્ય નીકાશ ગુંદ, કાચબાની ઢાલ અને જાયફળ છે.

૬ મોલુક્કા અથવા મસાલાના ટાપુઓ પણ ડચ લોકોને તાબે છે તેમા આંબોઇના સીરામ, અને બંદા ટાપુ મુખ્ય છે.

આ બધા ટાપુઓમાં પુષ્કળ ગરમ મસાલો, લવિંગ જાયફળ અને એલચી થાય છે. આ ટાપુની રાજધાની આંબોઇના છે.

(૨) આસ્ટ્રેલેશિઆ.

પ્ર૦ આસ્ટ્રેલીશિઆ કયા કયા દ્વિપસમુહ મળીને થયો છે?

ઉ૦ આસ્ટ્રેલીઆ ખંડ અને તેની આસપાસ । તથા ન્ઝીલાંડ પણ આસ્ટ્રેલેશિઆનો બનેલો છે.

આસ્ટ્રેલિઆ,

પ્ર૦ આસ્ટ્રેલિઆનો સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ટાપુ દુનિઆમાં મોટો હોવાથી કોઇ કોઇ વાર તેને ખંડ કહે છે. તેની શોધ ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં ફ્રેંચ ખલાસીએ કરી હતી પણ ત્યાર પછી લગભગ સો વરસે ફર્નાંડીઝ ડિકિવરોસે જોયો અને આ ટાપનું નામ ટેરા આસ્ટ્રોલસ (દક્ષિણની ભૂમિ) પાડયું હતું. કેપ્ટન કુકના સારા રિપોર્ટ પરથી બ્રિટિશ સરકારે ત્યાં સંસ્થાન સ્થાપવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૮૮ ના જાનેવારીની તા. ૨૬ મીએ પહેલ વહેલું સીડનીમાં સંસ્થાન સ્થાપી ત્યાં બ્રિટિશ વાવટો રોપ્યો અ.થી ત્યાંના લોકો આજે પણ તે દિવસને જાહેર તહેવાર તરીકે પાળે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં પહેલ વહેલી સોનાની ખાણ હાથ લાગી ત્યારથી તેની વસ્તી વૃદ્ધિ પામતી જાય છે.

પ્ર૦ આ ટાપુની કુદરતી વિચિત્રતાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ હિંદુસ્તાનથી દોઢો મોટો હોવા છતાં ફકત એકજ મોટી નદી છે. આંચળવાળાં પ્રાણીઓ ઇંડાં મુકે છે. આપણે અહીં ઝાડનાં પાદડાં ખરી પડે છે ત્યારે ત્યાં ઝાડના છાલ ખરી પડે છે. ચોપગાં જનાવરો બે પગે દોડે છે. પક્ષીઓ મધુર અવાજ કાઢતાં નથી, ફુલમાં ખુશબોદાર સુગંધ નથી યુરોપિઅનો ત્યાં જઇ વસ્યા ત્યારે અનાજ બીલકુલ થતું નહિ ગ્રામ્ય જનાવરો પણ નહોતાં આથી માલ લઇ જવા લાવવામાં તથા ખેતી કરવામાં અને દુધ મેળવવામાં ઘણી અડચણ પડતી.

પ્ર૦ આ ટાપુની કુદરતી રચના કહો.

ઉ૦ આ ટાપુનો આકાર લગભગ ચોરસ છે મધ્ય ભાગ ઉજ્જડ રેતાળ પ્રદેશ છે. તે આફ્રિકાને ઘણી રીતે મળતો આવે છે, તેની હવા સુકી અને ગરમ છે. વસ્તી લગભગ સાડા ત્રણ કરોડ માણસની છે. પહાડો અને દરિઆ વચ્ચેનો પ્રદેશ નીચો છે. પશ્ચિમ કિનારા

કરતાં પુર્વનો કિનારો વધારે ફળદ્રુપ છે. મધ્યનો પ્રદેશ રણનો છે.

પ્ર૦ આફ્રિકા અને આસ્ટ્રેલિઆનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બંન્નેમાં દ્વિપકલ્પો નથી. બંનેમાં અખાતો નથી. બંનેની રચના સાદી છે. બંનેના પૂર્વ કિનારા પર મોટા પહાડો છે. અને મધ્ય ભાગમાં રણ આવેલાં છે. બંનેની અંદર પુષ્કળ જમીન આવેલી છે જેથી નહેરો વાટે પાણી લાવવાની જરૂર છે.

પ્ર૦ આ ટાપુમાં જાણવા લાયક પહાડ, નદી અને સરોવર ક્યાં છે?

ઉ૦ યોર્ક ભુશિરથી બાસની સામુદ્રધુની સુધી આવેલા પર્વતનું ઉંચું શિખર કોશીઉસ્કો છે. જ્વાળામુખી પર્વત નથી. નદીઓમાં મુરે અને ડાર્લિંગ છે. મુરે વિક્ટોરીઆ સસ્થાનમાંથી નીકળી સેંટવિન્સેંટના અખાતને મળે છે તે મોટામાં મોટી છે. ટોરેન્સ અને એમેડિઅસ નામનાં ખારા પાણીનાં સરોવર છે.

પ્ર૦ આ ટાપુનો જાણવા લાયક કિનારો કહો.

ઉ૦ ઉત્તરે કાર્પેન્ટારિઆ, દક્ષિણે ગ્રેટઓસ્ટ્રેલિઅન બાઇટ, સ્પેન્સર, અને સેંટવિન્સેંટ અખાત આવેલા છે.
યોર્ક, હેવે અને લ્યુવિન ભુશિરો આવેલી છે.

પ્ર૦ આ ટાપુના આબોહવા તથા પેદાશ કહો.

ઉ૦ દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં હોવાથી આપણા કરતાં ત્યાંની ઋતુ ઉલટી છે એ એટલે આપણે અહીં ઉનાળો હોય ત્યારે ત્યાં શીયાળો અને આપણે શીયાળો હોય ત્યારે ત્યાં ઉનાળો હોય છે મધ્યના રણમાં ઘણો સખત અને ગરમ પવન વાય છે. ઘણોખરો વરસાદ પુર્વ કીનારાપર પડે છે. આસટ્રેલીઆના વનસ્પતી બીજા ખંડો કરતાં જુદી પડે છે. અહીંના ઝાડનાં પાંદડાં ઉભા લટકતાં હોય છે. બાવળ અને યુકે-

લીપ્ડસનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. આ ઝાડ લગભગ ૩૦૦ ફુટ ઉંચા અને ૨૦ ફુટ વ્યાસની જાડાઇનાં થાય છે. તેનું લાકડું, ગુંદર અને તેલ ઘણા ઉપયોગી પદાર્થ છે, ખેતીની પેદાશમાં ઘઉં, ઓટ, શણ, તમાકું ચેખ શેરડી અને રૂ, મુખ્યત્વે થાય છે, જાનાવરોમાં આંચળવાળાં, જાનાવરોને પેટે કોથળી હોય છે તેમાં પોતાનાં બચ્ચાં રાખે છે. તેમાં કાંગારૂ મુખ્ય છે. આ સીવાય લાગરબડ, એમુકેસોવરી લારીંગજેકસ (હસતું પક્ષી) કાળા હંસ અને શાહમૃગની જાતનાં પક્ષી છે, સસલાની જાત પુષ્કળ છે આખી દુનિયાના ઘેટાનો ચેથો ભાગ અહીં થાય છે ખનીજમાં સોનાનો જથો પુષ્કળ નિકળે છે. તે સીવાય તાંબુ, કલાઇ, રૂપું અને કોયલા પણ મળી આવે છે.

પ્ર૦ લોકો તથા હુન્નર ઉદ્યોગ વીષે શું જાણો છે?

ઉ૦ અહીના લોકોનો મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતી, ઘેટા ઉછેરવાનો અને સોનાની ખાણો ખોદવાનો ઉદ્યોગ છે. અહીંથી સોનું, ઉન, માખણ, ચામડા ચરબી, ઘોડા ખાંડ બહાર દેશ જાય છે. અને કાપડ. ધાતુઓ, સાંચાકામ અને ચા બહાર દેશ આવે છે. વેપારને અનુકુળતા માટે જળમાર્ગો જોઇએ તેવા નથી.

પ્ર૦ તેના મુખ્ય વિભાગો રાજધાની સાથે કહો.

નામ.	રાજ્યધાનીનું શહેર.
ઉ૦ (૧) કવીન્સલાંડ	બ્રિસબેન
(૨) ન્યુ સાઉથવેલ્સ	સિડની.
(૩) વિકટોરિઆ	મેલબોર્ન કેનવારા
(૪) સાઉથ આસ્ટ્રેલીઆ	આડેલેડ

(૫) વેસ્ટ આસ્ટ્રેલીઆ પર્થ.
(૬) તારમાનીઆ હોબાર્ટ ટાઉન

પ્ર૦ ઉપરના ૭ સંસ્થાનની સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ ક્વીન્સલાંડના પુર્વ ભાગમાં ગ્રેટ બેરીઅર રીફ (પરવાળાંના મોટા ખડકો) આવેલા છે, આ ખડક લગભગ ૧૦૦ માઈલ પહોળા હોઈ વહાણો આવવામાં સુગમતા કરી આપે છે. ન્યુ સાઉથવેલ્સ જુનામાં જુનું સંસ્થાન છે. તેની રાજધાનીમાં ટંકશાળ ન્યુનિવર્સિટી અને વેધશાળા છે. વિક્ટોરીઆમાંથી પુષ્કળ સોનું નીકળે છે. તેની રાજધાની આખા આસ્ટ્રેલિઆની રાજધાની છે, ત્યાંથી રાજધાનીનું સ્થળ ફેરવવા લઈ જવા વિચાર ચલાવે છે. સાઉથ આસ્ટ્રેલિઆનો ઘણો ભાગ રણવાળો હોઇ તેમાં તાંબુ પુષ્કળ નીકળે છે, તારમાનીઆ તારમાન નામના એક વલંદાએ ઈ. સ. ૧૬૪૨ માં શોધી કાઢ્યો હતો તે ઉપરથી તેનું નામ તારમાનીઆ પડ્યું છે. આ ટાપુમાં પુષ્કળ મેવો થાય છે તેની હવા યુરોપીઅનોને માફક આવે એવી છે.

૨ ન્યુઝીલાંડ.

પ્ર૦ ન્યુઝીલાંડની જાણવા જેવા સામાન્ય હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ટાપુ અંગ્રેજોને તાબે છે, તેને પણ ઈ. સ. ૧૬૪૨માં તારમને શોધી કાઢ્યો હતો એમાં ઘણા જ્વાળામુખી પર્વતો આવેલા છે, એ બે મોટા ટાપુનો બનેલો છે બન્નેની વચ્ચે કુક નામની સામુદ્રધુની આવેલી છે ત્યાંના મૂળ વતની " માયોરી " નામથી ઓળખાય છે. ઊન ઠારેલું માંસ, સોનું અને ગુંદર બહાર દેશ જાય છે અને કાપડ ખાંડ અને સાંચાકામ બહાર દેશથી આવે છે.

પ્ર૦ આ ટાપુના જાણવા લાયક શહેર કહો.

ઉ૦ વેલીંગ્ટન—રાજધાનીનું શહેર ટાપુને મધ્ય ભાગે આવેલું છે.
આંકલાંડ–મોટામા મોટું શહેર છે.

(૩) મેલેનેશિઆ

પ્ર૦ મેલેશિઆમાં આવેલા ટાપુની હકીકત સાથે કહો.

ઉ૦ મેલેશિઆનો અર્થ "કાળા લોકોનો ટાપુ" થાય છે તેમાં

(૧) ન્યૂગીનિનો મોટો ટાપુ છે. તેનો પશ્ચિમનો ભાગ વલંદા ને ઉત્તરનો જર્મનિ અને દક્ષિણનો ભાગ ઇંગ્લાંડને તાબે છે. ઈંડીઆ રબર અને સેગોના ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. સોનું મોતી, કોપરાં સુખડ બહાર દેશ જાય છે.

(૨) ફીજી અંગ્રેજોનું સંસ્થાન છે ત્યાંથી ખાંડ અને કોપરાં બહાર દેશ જાય છે.

(૩) બીસ્માર્ક આર્ચી પેલેગોમાં શોલોમન ટાપુ અને સાંટાક્રુઝ અંગ્રેજોને તાબે છે, ન્યુકેલીડોનિઆ ફ્રાન્સને તાબે છે.

૪ માઇક્રોનિશિઆ

પ્ર૦ આ સમુહની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ આ નાના નાના ઘણા ટાપુઓનો બનેલો સમૂહ છે. બાલાદ્રોન, કેરોલીન સિવાય બીજા ટાપુઓ પરવાળાંના બનેલા છે. ગિલ્બર્ટ ઇંગ્લાંડને અને ગ્વામ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને તાબે છે, બાકીના બધા જર્મનીને તાબે છે.

૫ પોલીનેશિઆ.

પ્ર૦ આ સમૂહની જાણવા લાયક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઓસ્ટ્રેલિઆ અને અમેરિકા વચ્ચે આવેલા પુષ્કળ ટાપુઓનો આ સમુહ થયો છે અહીંની ઋતુ સુંદર અને હવા ખુશનીમાં છે લોકો મલાય જાતના કદાવર અને જબરા છે. નાળીએર આદુ, કંદ ફળો વગેરે બહાર જાય છે.

પ્ર૦ તેમાં આવેલા ટાપુની હકીકત કહો.

(૧) સાન્ડવિચ ટાપુઓમાં હવાઇ ટાપુ મોટો છે, મુખ્ય શહેર હોનોલુલુ છે.

(૨) ટાગા(ફ્રાન્ડલી) ટાપુ ઇંગ્લાડને તાબે છે, આ શિવાય કુક, (હર્વીટાપુ) એલીસ, ફિનિક્સ, ટોકોલો, અને મેલીહીકી અંગ્રેજોને તાબે છે.

(૩) સામો (વહાણવટીના ટાપુ) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને જર્મનીને તાબે છે.

(૪) ઞસ્ટલ સોસાયટી, લોઆર્કિપેલેગો અને માર્કવીસાસ ફ્રાન્સને તાબે છે.

(૬) એન્ટાર્કીટાકા (દક્ષિણ ધ્રુવનો પ્રદેશ.

પ્ર૦ આ સમુહની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ કેટલોક નવો પ્રદેશ શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે તે " એન્ટાર્કટીકા "નામથી ઓળખાય છે તેમાં એરીબુસ નામનો મોટો જવાળામુખી પર્વત આવેલો છે. એના ભડકા ૨૦૦૦ ફુટ ઉચા જાય છે શિયાળામાં જ્યારે ઘણા દિવસ સુધી સૂર્ય ઉગતો નથી, ત્યારે તેનો પ્રકાશ અજવાળું આપે છે. ગ્રેહામલંડ દક્ષિણ શેટલાંડ, દક્ષિણ જ્યોર્જીઆ વગેરે બેટ આવેલા છે, ત્યાંની જમીન

૫૨ સદાકાળ બરફ રહે છે. અને ઠંડી હવાને લીધે જમીન ઉજ્જડ હોઇ મનુષ્યની બીલકુલ વસ્તી નથી

જાણવા લાયક પરચુરણ બાબતો.

ખંડો—સઉથી મોટો ખંડ એશિઆ અને નાનામાં નાનો યુરોપ અને વસ્તીમાં મોટામાં મોટો એશિઆ અને ઓછી વસ્તીવાળો દક્ષિણ અમેરિકા છે. સજ્જડ વસ્તીવાળો અને સુધારામાં શ્રેષ્ઠ યુરોપ અને

રાજ્ય—વિસ્તારમાં અનુક્રમ અંગ્રેજ, રૂશિઆ અને ચીનનું છે, વસ્તીમાં અનુક્રમે ચીન, અંગ્રેજ અને રશિઆ છે.

રાજ્યપદ્ધતિ—ઘણે ભાગે એશિઆમાં રાજાસત્તાક, યુરોપમાં રાજા પ્રજાસત્તાક અને અમેરિકામાં પ્રજાસત્તાક છે. આફ્રિકામાં પરદેશી તાબાના ખંડ છે.

શહેરો—સૌથી મોટું લંડન સૌમાં વધારે શોખીન પારિસ ઉંચા મકાનવાળું ન્યુયોર્ક છે.

દ્વીપો—સૌથી ઉંચો મોટો હાલમાં અનુક્રમે આફ્રિકા, આસ્ટ્રેલીઆને ગ્રીનલાંડ છે.

પર્વતો—સૌથી ઉંચો હિમાલય અને લાંબો આંડિઝ છે.

નદીઓ—લાંબામાં લાંબી મિસિસીપી મિસુરી અને પહોળામાં પહોળી આમાઝોન છે.

સરોવરો—મીઠા પાણીનું મોટામાં મોટું સુપીરીઅર અને ખારા પાણીનું મોટું કાસ્પિઅન છે. ખારામાં ખારૂં મૃત (ડેડ સી) સરોવર છે.

દુનીઆમાં મનુષ્ય કૃત અજાયબીઓ ચીનાઓનો કોટ ટેમ્સટનલ મોરકોનો ઘંટ આગ્રાનો તાજમહાલ, બ્રુકલીનનો ઝુલતોપુલ.

મોટાં રાજ્યના મુલકો.

૧ ઇંગ્લાંડના મુલકો.

૧ યુરોપમાં—ગ્રેટબ્રિટન આયર્લાંડ, જીબ્રાલ્ટર, માલ્ટા, ગોઝો, કોમિના
૨ એશિઆમાં—હિંદનું સામ્રાજ્ય, સીલોન, એડન, પેરીમ, સાઇપ્રસ, સ્ટેટસેલમેંટ, મલાયાસંસ્થાન, બહેરેન, લાબુઅન હોંગકોંગ, બોર્નિઓને વેહાઇવે.
૩ આફ્રિકામાં—સીએરાલીઓન, નાઇજેરીઆ, ગીનીના અખાતને કિનારે, આસેન્સ, સેંટહેલિના, દક્ષિણ આફ્રિકાનો ઘણો ભાગ, બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રીકા, યુગાન્ડા મેરીશિઅસ સોકોટા, સેચલ્સ.
૪ અમેરિકામાં બ્રિટિશ ઉત્તર અમેરિકા હોન્ડુરા, બ્રિટિશ ગિયાના, વેસ્ટઇન્ડિઝ ટાપુ ફાકલાંડ વગેરે.
૫ ઓશિઆનિઆમાં—આસ્ટ્રેલિઆ; તાસમાનિઆ ન્યુઝીલાંડ ફીજી અને ન્યુગીનીનો કેટલાક ભાગ.

૨ રૂશિઆના મુલકો

યુરોપ અને એશીઆનો ઉત્તર તરફના એક ભાગ લગભગ એશિઆના ત્રીજો અને યુરોપનો અડધો ભાગ રોકેલો છે.

૩ જર્મનીના મુલકો.

૧ યુરોપમાં—જર્મની.
૨ એશિઆમાં—ચીનમાં કાઓચાઉ.
૩ આફ્રિકામાં—ટોગલાંડ, કામેરૂન, ડેમેરાલાંડ, નેમેક્વાલાંડ જર્મન પુર્વ આફ્રિકા.
૪ ઓશિઆનીઆમાં—ન્યુગીનો થોડો ભાગ બિસમાર્ક આર્કિપેલેગો, કેરોલાઇન, મારશલ, સેલોમન વગેરે કેટલાક નાના ટાપુઓ છે.

૪ ફ્રાન્સના તાબાના મુલકો.

૧ યુરોપમાં—ફ્રાન્સ આજુબાજુનાં દ્વીપો સહિત.

૨ એશિઆમાં— હિંદમાં-(પોંડીચેરી, યુનાન, કારીકલ, માહી, ચંદ્ર-નગર), હિંદીચીનમાં (ટાંકીન, ફ્રેંચ કોચીન, ચીન).

૩ આફ્રિકામાં—સેનિગાલ, નાઇજર, કોંગો, માડાગાસ્કાર, સુબો.

૪ અમેરિકામાં—ગિયાનાનો કેટલોક ભાગ વેસ્ટ ઇંડિઝના કેટલાક ટાપુ.

૫ ઓશિઆનિઆમાં— ન્યુ કલેડોનિઆ.

દુનીયાની પેદાશ.

ચોખા—બર્મા, હિંદુસ્તાન, કોચીનચીન, સિઆમ, ચીના જાપાન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ.

બુંદ—બ્રાઝીલ,જાવા,હિંદ, વેસ્ટ ઇંડિઝદ્વીપો અરબસ્તાન, મધ્ય અમેરીકા.

ચા—ચીન, હિંદુસ્તાન, સીલોન, જાપાન.

ખાંડ—(શેરડીની) વેસ્ટઇંડિઝ ટાપુ યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, જાવા, મોરેશીઅસ માડાગાસ્કાર (બીટરૂટની) ફ્રાન્સ ઓસ્ટ્રિઆ, જર્મની.

કોકો—ઇકવેડોર, ટ્રીનીડાડ, વેનેઝુએલા, બ્રાઝીલ અને આફ્રીકામાં કેટલેક ઠેકાણે થાય છે.

શણ—બંગાળા, ફીલીપાઇન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, રૂશિઆ, પોલાંડ.

રૂ—યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, મિસર, હિંદુસ્તાન, દક્ષિણ અમેરિકાના ઘણાખરા દેશો, મેક્સિકો, તુર્કસ્તાન.

રેશમ—ચીન, ઇરાન, જાપાન, સ્પેન, ગ્રીસ, હિંદુસ્તાન.

તમાકુ—યુનાઇટેડસ્ટેટસ, હિંદુસ્તાન, ફીલીપાઇનદ્વીપો, વેસ્ટ ઇંડિઝ, ટાપુ, જાપાન, તુર્કસ્તાન, જર્મની, કોરીઆ.

અફીણ—હિંદુસ્તાન, ઇરાન, તુર્કસ્તાન, ચીન.

દ્રાક્ષ—આસ્ટ્રેલિયા, ફ્રાન્સ, ઇટાલી, સ્પેન, જર્મની પોર્ટુગલ.

ઘઉં—યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, કેનેડા, રૂશિઆ, હિંદુસ્તાન, હંગરી, ઇરાન, ઓસ્ટ્રેલીયા, બ્રાઝીલ, ચીન, ચીલી.

ઉન—આસ્ટ્રેલીઆ, ન્યુઝીલાંડ, આરજેન્ટીના, દક્ષિણ આફ્રિકા, જર્મની, ઇંગ્લાંડ.

દુનીયાના ખનીજ પદાર્થ.

કોયલા—ગ્રેટબ્રિટન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, જર્મની, ફ્રાન્સ, બેલ્જીઅમ, ચીલી આસ્ટ્રેલીઆ, હિંદુસ્તાન.

લોઢું—ગ્રેટબ્રિટન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, સ્વીડન, ફ્રાન્સ, બેલ્જીઅમ.

કલાઇ—મલાયા દ્વીપકલ્પ, ઇંગ્લાંડ, જર્મની, આસ્ટ્રેલીઆ.

સીસું—સ્પેન, સ્કોટલાંડ, જર્મની, આસ્ટ્રેલીઆ.

જસત—જર્મની, બેલ્જીઅમ, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, ચીન, ગ્રેટબ્રિટન.

તાંબુ—યુનાઇટેડ સ્ટેટસ. સ્પેન, ચીલી, જર્મની, રૂશિઆ, આસ્ટ્રેલીઆ, કોરિઆ, ચીન, જાપાન.

સોનું—યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, ઓસ્ટ્રેલીઆ, રૂશિઆ, દ૦ આફ્રિકા, દ૦ અમેરિકા, કાનડા, મહિસુર.

રૂપુ—યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, મેક્સિકો, બોલીવીઆ, ચીલી, પેરૂ, ઓસ્ટ્રેલીઆ, જર્મની.

હીરા—કેપકાલોની, ટ્રાન્સવાલ, બ્રાઝીલ, ગોવલકોંડા.

મીઠું—ઇંગ્લાંડ, આસ્ટ્રિઆ, જર્મની, હંગરી, હિંદુસ્તાન.

કેરોસીન—બર્મા, કાનડા, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, બાકુ, રૂશિઆ.

દુનિઆની મુખ્ય બનાવટ.

રૂ—ગ્રેટ બ્રિટન; હિંદુસ્તાન, જાપાન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ.

ઊન—આયર્લાંડ; સ્કોટલાંડ, ફ્રાન્સ જર્મન, કાશ્મીર.

શણુ—ગ્રેટબ્રિટન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીઅમ, જર્મની.

રેશમ—ફ્રાન્સ, જર્મની, સ્વીટઝરલાંડ, જાપાન, હિંદ.

જુટ—સ્કોટલાંડ. હિંદુસ્તાન.

લોખંડ—ગ્રેટબ્રિટન, બેલ્જીઅમ, જર્મન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ.

ચામડાં—મોરોક્કો, ઇંગ્લાંડ, રૂશિઆ, જર્મની, જાપાન.

પ્રાકૃતિક ભૂગોળ ને ભુતળ.

પ્ર૦ રાજકીય ભુગોળ પ્રાકૃતિક ભુગોળ, અને વ્યવહારિક ભુગોળ એ શબ્દો સમજાવો.

ઉ૦ ૧ જન સમાજના સુખ, સુધારા અને રાજ્ય પ્રકરણને અનુસરીને દેશનું વર્ણન કરેલું હોય તે ભાગને રાજકીય ભુગોળ કહે છે.

૨ જમીન પાણી હવા, વનસ્પતિ, પ્રાણી વગેરેની સ્થિતિ અને તેમાં થતા ફેરફારનું વર્ણન કર્યું હોય તે પ્રાકૃતિક કે કુદરતી રચના સંબંધી ભુગોળ કહેવાય.

૩ ભુગોળમાં પ્રાકૃતિક ભાગમાં પૃથ્વીના ગોળાનો આકાર તેનું માપ ગતિઓ; અક્ષાંસ; રેખાંશ કટિબંધો ઋતુ; આકાશી પદાર્થો સાથેનો સંબંધ અંતર વગેરે બાબતોનો અર્થાત્ ભુગોળના ગણિત ભાગોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૪ એક દેશમાં પાકતી વસ્તુઓ સંબંધી તથા એક બીજા દેશ સાથે આયાત નિકાશ થતી ચીજો સંબંધી વર્ણનને વ્યાવહારિક ભુગોળ કહે છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીનો સુર્ય સાથે શો સબંધ છે.

ઉ૦ પૃથ્વી સુર્યથી ૯ કરોડ ૫૦ લાખ મૈલ દુર હોઇ તેની આસપાસ એક વર્ષમાં ફરી રહે છે. પૃથ્વી જેવા અનેક ગોળાઓને (બુધ શુક્ર મંગળ બ્રહસ્પતિ શનિ યુરેનસ નેપચ્યુન વગેરે) ગુરૂત્વાકર્ષણ બળ વડે પોતાની તરફ આકર્ષી નિયમિત રીતે ભ્રમણ કરાવે છે?

પ્ર૦ પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ વિષે વિદ્વાનો શો મત ધરાવે છે ?

ઉ૦ એમ મનાય છે કે બ્રહ્માંડમાં પ્રથમ એક વાયુ હતો તેની રજકણો અતીશય ગતિમાન હતી તેમાં ઘનીકરણ થતાં તેના સમુહો (નેબ્યુલા) બંધાય એ નેબ્યુલામાંથી સુર્ય ઉત્પન્ન થયો ઘનીકરણ થવાથી તેની રજકણોમાં ગરમીનો સંચય વધતો જઇ સુર્ય એ ધગધગતા વાયુનો સમુહ થયો, અને તેમાં મૂળનું ભ્રમણ કાયમ રહ્યું પછી જેમ ઝડપથી દોડતી ગાડીના પૈડને ચોટેલો કાદવ દુર ફેંકાઇ જાય છે તેમ ઝડપથી ગતી કરતાં સુર્યમાંની મધ્યેત્યારી (મધ્યમાંથી દુર ફેંકવાનું બળ) બળને લીધે તેમાંનું કેટલું દ્રવ્ય છુટું પડતું ગયું અને તે દ્રવ્યના પૃથ્વી વગેરે ગ્રહો સુર્યની આસપાસ અને વળી પોતાની ધરી ઉપર ભ્રમણ ચાલું રહ્યું એ ગ્રહોમાં પણ નાના પાયા ઉપર મૂળની ક્રિયા ચાલુ રહેવાથી તેમાંથી ઉપગ્રહો—ચંદ્રો બન્યા, ગ્રહો જેમ જેમ ઠંડા પડતા ગયા તેમ તેમ પોપડો બંધાઇ વનસ્પતી પ્રાણી વગેરેની શાન્તિ થઇ આ પ્રમાણે આપણી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઇ છે.

પ્ર૦ પૃથ્વી ગોળ છે તેની સાબીતી આપો.

ઉ૦ (૧) જો પૃથ્વી સપાટ હોત તો ઘણે દુર સુધી નજર પહોંચી શકત પણ પૃથ્વી ઉપર ઘણી ઉંચામાં ઉંચી જગાએ પણ દુરથી નજરે પડતી નથી, પૃથ્વીની સપાટીનો વાંકનડવાથીજ હીમાલયનું ઉંચામા ઉંચુ શીખર પણ આપણે જોઇ શકતા નથી.

(૨) આપણે સીધા ઉત્તર તરફ ચાલીએ તો ધ્રુવનો તારો ઉંચે આવતો જાય છે, અને દક્ષિણ તરફ મોં રાખી ચાલ્યા જઇએ છીએ ત્યારે તેજ તારો પાછળ નીચે નીચે જતો જાય છે, તેથી જણાય છે કે પૃથ્વી ઉત્તર દક્ષિણ ગોળ છે.

(૩) પૃથ્વી સપાટ હોય તો સુર્ય બધા લોકોને સાથે ઉગતો, મધ્યે આવતો અને આથમતો દેખાત; પણ તેમ ન થતાં પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં રહેતા લોકોને તે વખતમાં ફેર પડે છે, તે ઉપર પૃથ્વી પુર્વ પશ્ચિમ ગોળ હોવાનું સાબીત થાય છે.

(૪) મેગેલન, ડેક કુક, વગેરે વહાણવટીઓ દિશા બદલ્યા વિના પુર્વ પશ્ચિમે મુસાફરી કરતાં પોતે જે સ્થળેથી નીકળ્યા હતા ત્યાંજ પાછા આવી શક્યા છે, તે ઉપરથી પણ પૃથ્વી પુર્વ પશ્ચિમ ગોળ સાબીત થાય છે.

(૫) આપણે દરિયા કિનારે ઉભા હોઇએ અને એક વહાણ દુરથી આવતુ હોય તો પ્રથમ તેનો ટોચનો ભાગ સઢ વગેરે દેખાય છે, પછી જેમ જેમ પાસે આવતું જાય છે તેમ તેમ મધ્યનો ભાગ અને છેલ્લો તેનો નીચેનો ભાગ દેખાય છે; તે ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૬) એથી ઉલટું કોઇ પર્વત પાસે આપણે જતા હોઇએ ત્યારે પ્રથમ તેની ટોચ દેખાવી શરૂ થાય છે, પછી તેના મધ્યનો ભાગ દેખાય છે, અને છેલ્લે તેનો નીચેનો ભાગ પણ જોઇ શકાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૭) ચંદ્રગ્રહણ વખતે પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઉપર ગોળ અથવા ગોળાનો અમુક ભાગ પડે છે તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

(૮) ત્રણ સરખી ઉંચાઇના થાંભલા લઇ તેને સમુદ્રની સપાટી ઉપર એક સીધી લીટીમાં થોડે થોડે અંતરે રાખવામાં આવે અને પછી તે થાંભલામાંના એકની ટોચ આગળ આંખ રાખી છેલ્લાની તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ તો વચલો થાંભલો સહેજ ઉંચો જણાશે, તે ઉપરથી જણાય છે કે પૃથ્વીની સપાટી ગોળ છે.

(૯) બધા ગ્રહોનું દુરબીન વડે અવલોકન કરતાં ગોળ હોવાનું સાબીત થયું છે તો પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ હોવાથી ગોળ હોવી જોઇએ, એમ સાબીત થાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીનું માપ કાઢવાની રીત સમજાવો.

ઉ૦ કોઇ પણ નાના કે મોટા વર્તુળના પરિઘના સરખા ૩૬૦ ભાગ પાડવામાં આવે છે તે દરેકને અંશ કહે છે. જેમ વર્તુળ મોટું તેમ તેના એક અંશનું અંતર મોટું હોય એ સ્પષ્ટ છે, પૃથ્વીનો ગોળો ઘણો મોટો હોવાથી તેના એક અંશનું માપ ઘણા માઇલ થાય છે. હવે જો આપણે પૃથ્વીના એક અંશનું માપ જાણીએ તો તેને ૩૬૦ વડે ગુણવાથી સામા પરિઘનું માપ નીકળે.

ધારો કે અમદાવાદમાં દુરબીનથી જોઇ નક્કી કર્યું કે ધ્રુવનો તારો ક્ષિતિજથી ૨૨ાા અંશ ઉંચે છે. પછી સીધી ઉત્તરમાં ૭૦ માઇલ જઇને વળી તેજ તારાની ક્ષિતિજથી ઉંચાઇ માપીતો ૨૩ાા અંશ થઇ આ ઉપરથી સમજાય છે કે પૃથ્વી ઉપર આશરે ૭૦ માઇલ જઇએ તો એક માઇલ થાય આ પ્રમાણે વિદ્વાનોએ પૃથ્વીના એક અંશનું માપ ૬૯–૯ માઇલ નક્કી કર્યું છે.

પૃથ્વીના વ્યાસની લંબાઇ ૭૯૨૬–૬ માઇલ છે.

પ્ર૦ પૃથ્વી સર્વત્ર સમાન ગોળ છે કે કંઇ ભિન્નતા છે ?

ઉ૦ સામાન્ય રીતે પૃથ્વી ગોળ છે એમ કહેવાય છે. પણ સંપૂર્ણ ગોળ નથી ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવની તરફ તે સહેજ ચપટી છે. તેથી બંને ધ્રુવની વચ્ચેનો, તેનો વ્યાસ વિષુવવૃત્ત આગળના વ્યાસ કરતા ૨૭ માઇલ ઓછો છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની ગતિના સમજુતી આપો.

ઉ૦ પૃથ્વીનો આવડો મોટો ગોળો આકાશમાં અધર રહી ભમરડાની માફક પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં પશ્ચિમથી પુર્વ તરફ ફરે છે. આ ભ્રમણને લીધે આકાશી પદાર્થો (સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે) એક બીજા સાથે સરખું અંતર રાખી ૨૪ કલાકમાં પુર્વથી પશ્ચિમ ભણી ફરતા દેખાય છે. આ દેખાવ માત્ર પૃથ્વીના અવળી તરફના ભ્રમણનોજ થાય છે. આગગાડીમાં મુસાફરી કરતા એ અવળી ગતિનો આપણને ખ્યાલ આવે છે.

પ્ર૦ રાત્રિ દિવસ થવાનું કારણ સમજાવો.

ઉ૦ પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં પશ્ચિમથી પુર્વમાં એક ભ્રમણ પુરૂ કરે છે તેથી રાત્રિ દિવસ થાય છે પૃથ્વીના એ દૈનિક ભ્રમણને લીધે સૂર્ય ઉગતો માથે આવતો અને આથમતો જણાય

છે પૃથ્વીનો જે ભાગ સૂર્ય તરફ હોય તે તરફ દિવસ અને જે ભાગ એથી વિરૂદ્ધ તરફ હોય તે તરફ રાત્રિ હોય છે.

પ્ર૦ ઉત્તર અને દક્ષિણધ્રુવ એટલે શું?

ઉ૦ જે કલ્પિત રેષા ઉપર પૃથ્વી ફરે છે તેને પૃથ્વીનો અક્ષાંસ, કે ધરી કહે છે. ધરીના ઉત્તર તરફના છેડાની સીધી લીટીમાં આકાશમાં એક સ્થિર તારો છે એ તારાને ઉત્તરધ્રુવ કહે છે અને તેજ કારણથી પૃથ્વીનાએ છેડાને પણ ઉત્તરધ્રુવ કહે છે, તેજ પ્રમાણે પૃથ્વીના દક્ષિણ છેડાને દક્ષિણધ્રુવ કહે છે, પરંતુ એણી તરફ આકાશમાં કોઇ તારો નથી. આ ધ્રુવોથી થોડે કે ઘણે અંતરે બીજા તારાઓ છે, તે નાના કે મોટા કુંડાળામાં રોજ પુર્વથી પશ્ચિમ તરફ ફરતા જણાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર કોઇપણ જગાનું સ્થાન નક્કી કરવું હોય તો કઇ કઇ વસ્તુઓ જાણવી જોઇએ.

ઉ૦ તે જગાના અક્ષાંશ અને રેખાંશ એ બે બાબતો જાણવી જોઇએ

પ્ર૦ વિષુવવૃત એટલે શું ?

ઉ૦ બંને ધ્રુવથી સરખે અંતરે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પૂર્વ પશ્ચિમ જે કલ્પિત મહદ્ વર્તુળ દોરવામાં આવ્યું છે તેને વિષુવવૃત્ત કહે છે.

પ્ર૦ અક્ષાંશવૃતો કોને કહે છે ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તને સમાંતર પુર્વ પશ્ચિમ જે વર્તુળો દોરવામાં આવ્યા છે તેને અક્ષાંતવૃત્તો કહેવામાં આવે છે. આમના વિષુવવૃત્તની ઉત્તર તરફના ઉત્તર અક્ષાંશવૃત્તો અને દક્ષિણ તરફના અક્ષાંશવૃત્તો કહેવાય છે.

પ્ર૦ અક્ષાંશ કોને કહેવાય ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમાં કોઇપણ જગાનું અંતર તે તે જગાના અક્ષાંશ કહેવાય. વિષુવવૃત્તથી ધ્રુવ સુધીના ૯૦૦ હોય છે. માટે કોઇ પણ જગાના અક્ષાંશ વધારેમાં વધારે ૯૦ થાય અક્ષાંશ ગણવાની શરૂઆત વિષુવવૃત્તથી ધ્રુવ તરફ થાય છે, વિષુવવૃત્ત ઉપર અને ધ્રુવ ઉપર ૯૦ અક્ષાંશનો અંકડો આવે છે.

પ્ર૦ રેખાંશવૃત્તો કોને કહેવાય?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તને કાટખુણે છેદે અને બન્ને ધ્રુવમાં થઇ પાર જાય એવા જે મહદ વર્તુળ દોરવામાં આવે તેને રેખાંશવૃત્ત અથવા યામ્યોત્તરવૃત્તો કહે છે. (યામ્યોત્તર એટલે ઉત્તર—દક્ષિણ જનારાં.)

પ્ર૦ રેખાંશ કોને કહે છે?

ઉ૦ કોઇ પણ મુકરર કરેલા બિંદુથી પુર્વ કે પશ્ચિમ તરફનું અંતર તે જગાએ રેખાંશ કહેવાય એ નક્કી કરેલા બિંદુથી પુર્વના તે પુર્વ રેખાંશ અને પશ્ચિમનાં તે પશ્ચિમ રેખાંશ કહેવાય છે રેખાંશ વધારેમાં વધારે ૧૦૮ હોય છે,

પ્ર૦ રેખાંશ ગણવાનો આરંભ ક્યાંથી કરવામાં આવે છે.

ઉ૦ લંડન પાસેના ગ્રિનીચ શહેરમાં આકાશી પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરવાની એક મોટી વેધશાળા છે માટે હાલમાં રેખાંશ ગણવાનો આરંભ ત્યાંથી થાય છે. જુદી જુદી પ્રજાઓ રેખાંશ જુદે જુદે સ્થળે ગણવા શરૂ કરે છે. ફ્રેંચ લોકો પારિસ આગળ થઇને જનારા વૃત્તને પહેલું, રેખાંશ ગણે છે. પહેલાં આપણા દેશમાં ઉજ્જન આગળ થઇને જનારા વૃત્તને પહેલું રેખાંશ ગણવામાં આવતું.

પ્ર૦ જુદા જુદા દેશમાં સુર્યનો અસ્ત વહેલો મોડો થાય છે, તેની સમજુતી આપો.

ઉ૦ પૃથ્વીના ૨૪ કલાકમાં પૂર્વ પશ્ચિમના ભ્રમણથી રાત્રિ દિવસ થાય છે, માટે આપણાથી જે સ્થળ ૯૦ રેખાંશ પુર્વમાં હોય ત્યાં સુર્ય માથે હોય ત્યારે આપણને ઉગતા દેખાય છે એજ પ્રમાણે આપણે માથે સુર્ય આવે છે ત્યારે આપણાથી ૯૦ પશ્ચિમ રેખાંશ વાળા દેશના લોકોને ઉગતો માલમ પડે છે. આમ ૨૪ કલાકમાં ૩૬૦ રેખાંશ એટલે દર કલાકે ૨૫૦ અંશ સુર્ય આગળ વધતો દેખાય છે.

પ્ર૦ એક સ્થળ આપણાથી ૭૫ રેખાંશ પશ્ચિમ છે ત્યાં સૂર્ય ક્યારે ઉગશે.

ઉ૦ પશ્ચિમમાં આવેલા સ્થળોમાં આપણા પછી સૂર્ય ઉગે અને દર પંદર અંશે એક કલાક મોડો ઉગે, માટે ૭૫÷૧૫=૫ કલાક મોડો ઉગશે.

પ્ર૦ આપણે અહીં સાંજના ચાર વાગ્યા છે ત્યારે એક સ્થળમાં સૂર્યોદય થયો ત્યારે એ સ્થળ ક્યાં હશે?

ઉ૦ આપણા પછી સૂર્યોદય થાય છે, માટે પશ્ચિમમાં હોવાનું વળી આપણાથી દશ કલાક મોડો સૂર્યોદય થાય છે માટે તે સ્થળ આપણાથી ૧૫×૧૦=૧૫૦ પશ્ચિમ રેખાંશ ઉપર હોવાનું.

પ્ર૦ એક વહાણવટીને સુર્ય માથે આવ્યો તે વખતે તેને ગ્રીનીચના ટાઇમવાળા ઘડીયાળમાં જોયું તો સાંજના ચાર વાગ્યા હતા ત્યારે એ કયે સ્થળે આવેલો હોવો જોઇએ ?

ઉ૦ ૪+૧૫=૬૦ રેખાંશ જેટલો પશ્ચિમમાં.

પ્ર૦ "એક સ્થળેથી ૨૪ મી ઓગષ્ટે તાર મુક્યો તે બીજે સ્થળે ૨૩ મી ઓગષ્ટે પહોંચ્યો, એ કેમ ? તેનો ખુલાસો આપો.

ઉ૦ તારીખ રાતના ૧૨ વાગ્યા પછી બદલ લેવાનો રિવાજ છે જે સ્થળે રાતના બાર વાગે તે સ્થળે બદલાય, પરંતુ રાતના બાર કાંઇ

સર્વત્ર સાથે વાગતા નથી માટે તારીખ પણ સાથે બદલાતી નથી માટે પશ્ચિમ તરફના દેશમાં તારીખ પાછળથી બદલાય છે. એટલે તાર મુકવાનું સ્થળ પૂર્વમાં અને જ્યારે તાર મોકલવો છે તે સ્થળ પશ્ચિમમાં હોય તો પશ્ચિમમાં કહેલી હકીકત બની શકે.

પ્ર૦ મુંબાઈમાં અને પેકીન વચ્ચે ટાઇમમાં ૩½ કલાકનો અંતર પડે છે ત્યારે પેકીન મુંબાઈથી કેટલું પૂર્વમાં ?

ઉ૦ ૩॥+૧૫ પર½ રેખાંશ જેટલુ પૂર્વમાં.

પ્ર૦ કટિબંધ એટલે શું ?

ઉ૦ પૃથ્વીની સપાટી ઉષ્ણતામાનને અનુસરીને જે પાંચ ભાગ પાડેલા તેને કટિબંધ કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ કટીબંધોની સમજુતી આપો.

ઉ૦ વિષુવવૃત અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં સૂર્યનાં કીરણો લંબરુપે પડે છે તેથી એ પ્રદેશમાં તાપ સખત પડે છે, અને જેમ જેમ ઉત્તર અથવા દક્ષિણમાં જઈએ તેમ તેમ ગરમી કમી થતી જાય છે અને હવામાન સમશીતોષ્ણ હોય છે, એટલે બહુ ગરમી નથી પડતી તેમ બહુ ઠંડી પણ નથી પડતી. એ પ્રદેશ વટાવીને આગળ જઈએ તો ઠેઠ ધ્રુવની આસપાસના પ્રદેશમાં ઠંડી પણ પડે છે.

સુર્ય વિષુવવૃતથી ઉત્તરમાં કે દક્ષિણમાં ૨૩½ અંશ કરતાં વધારે દૂર જતો નથી અર્થાત વિષુવૃતની આસપાસના ૪૭૦ ના પટામાંજ કિરણો લંબ રુપે પડી શકે છે, એ બહુ ગરમી વાળો પ્રદેશ ઉષ્ણ કટિબંધ કહેવાય છે.

બંને ધ્રુવની આસપાસના ૨૩½ના પ્રદેશો અતિશય ઠંડીવાળા હોવાથી તેમને શીત કટીબંધ કહેવામાં આવે છે. એ પ્રદેશમાં સમુદ્રો સદાકાળ જામી ગએલાંજ રહેછે. પ્રાણી વનસ્પતિ ટકી શકતું નથી.

ઉત્તર ધ્રુવની આસપાસનો ઉત્તર શીતકટીબંધ અને દક્ષિણ ધ્રુવની આસપાસનો દક્ષિણ શીતકટીબંધ કહેવાય છે. ઉષ્ણકટિબંધ અને શીતકટીબંધ વચ્ચેના પટાઓમાં ટાઢ તડકો સમધાત હોય છે. માટે તેમને સમશીતોષ્ણ કટિબંધ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તરને ઉતર-સમશીતોષ્ણ કટીબંધ અને દક્ષિણનાને દક્ષિણ સમશીતોષ્ણ કટિબંધ કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ દરેક કટિબંધમા પૃથ્વીનો કેટલોક ભાગ રોકાય છે?

ઉ૦ ઉષ્ણ કટિબંધ ૭૦ દરેક સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં ૪૭૦ અને દરેક શીતકટિબંધમાં ૨૧/૨ પૃથ્વી ઉપર વિષુવવૃત્ત આગળના વર્તુળ મોટા અને ધ્રુવ આગળના સાંકડા હોય છે તેથી ક્ષેત્રફળ અંશના પ્રમાણમાં હોતું નથી.

પ્ર૦ અક્ષાંશવૃતો અને રેખાંશ વૃતોનો ભેદ સમજાવો?

ઉ૦ અંક્ષાંશવૃત્તો પુર્વ પશ્ચિમ એક બીજાને સમાંતર હોય છે અને રેખાંશવૃત્તો અને વિષુવવૃતને કાટખૂણે છેદી અને ધ્રુવના બિંદુને એક બીજાને છેદીને ચાલ્યા જાય છે અર્થાત રેખાંશ વૃતનો જેમ જેમ ઉત્તર કે દક્ષિણમાં જાય છે તેમ તેમ તેમની વચ્ચેનું અંતર કમી થતા ધ્રુવના અંતર શુન્ય થઇ જાય છે આથી વિષુવૃત ઉપરના રેખાંશાન જે માપ હોય તેના કરતા ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફના રેખાંશનું અંતર કમી થાય છે; પરંતુ અક્ષાંશવૃત્તો સમાંતર હોવાથી તેના અંશનું માપ સર્વત્ર સમાન હોય છે.

પ્ર૦ વિષુવવૃત અને બીજાં અક્ષાંશવૃત્તો વચ્ચે શો ભેદ છે?

ઉ૦ વિષુવૃત્ત એ મોટામાં મોટું અક્ષાંશવૃત્ત છે. અક્ષાંશવૃત્ત નાના નાના થઇ ધ્રુવ આગળ બિંદુરૂપ બને છે.

પ્ર૦ ક્રાન્તિવૃત એટલે શું?

ઉ૦ દેખાઇતા જે માર્ગમાં સૂર્ય ગતિ કરતો માલમ પડે છે તેને ક્રાન્તિવૃત્ત કહે છે. ક્રાન્તિવૃત્ત, અને વિષુવવૃત્ત સાથે મળી જતા નથી. પણ પૃથ્વીની ધરી ૨૩½ અંશ નમેલી રહે છે તેથી વિષુવવૃત્ત અને ક્રાન્તિવૃત્ત ૨૩½ અંશને ખુણે છેદાય છે.

પ્ર૦ મેષ અને તુલા બિંદુઓ તે કયા?

ઉ૦ ક્રાન્તિવૃત્તના પ્રદેશમાં આકાશમાં તારાના પુષ્કળ જુમખાં આવેલાં છે એ પટાને રાશીકચક્રનો પટો કહે છે ક્રાન્તિવૃત્તના ૧૨ ભાગ પડેલા છે તે દરેકને રાશિ કહે છે. ૭ રાશિઓ વિષુવવૃત્તની ઉત્તર અને ૭ દક્ષિણમાં આવે છે જે બિંદુઓમાં ક્રાન્તિવૃત્ત અને વિષુવવૃત્ત એક બીજાને છેદે છે. તેમને વિષુવબિંદુઓ કે મેષ અને તુલાબિંદુઓ કહે છે,

પ્ર૦ રાશિઓ કઇ કઇ છે.

ઉ૦ મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર કુંભ અને મીન.

પ્ર૦ ઋતુભેદ થવાનાં કારણો કયા ?

ઉ૦ (૧) પૃથ્વીની વાર્ષિક ગતિ, (૨) પૃથ્વીનો અક્ષ તેની કક્ષા સાથે ૨૩½ અંશનો ખુણો કરે છે અને (૩) પૃથ્વીની ધરી એક જ દિશામાં સમાન્તર રહે છે, એ ત્રણ કારણોથી ઋતુઓમાં ફેર પડે છે

પ્ર૦ એ કારણોથી ઋતુભેદ કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવો.

ઉ૦ વાર્ષિક ગતિને લીધે ૩૬૫¼ દિવસમાં પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરી રહે છે અને એમ ફરતાં પૃથ્વીની ધરી એક જ દિશા તરફ એટલે ધ્રુવ તરફ નમેલી રહે છે, તેથી એવું થાય છે વર્ષના ૭ માસ ઉત્તર ગોળાર્ધવાળા પ્રદેશમાં અને ૭ માસ દક્ષિણ ગોળાર્ધવાળા પ્રદેશમાં સૂર્યના કિરણો વધારે પડે છે.

આ કારણથી પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગો ઉપર ઋતુઓમાં અને દિવ ની લંબાઇમાં તફાવત પડે છે.

પ્ર૦ રાત્રિદિવસ સમાન કયે દિવસે હોય છે ?

ઉ૦ મેષ અને તુલા બિંદુઓ આગળ વિષુવવૃત્ત અને ક્રાન્તિવૃત્ત છેદાય છે, એટલે એ બિંદુમાં સૂર્ય હોય ત્યારે વિષુવવૃત્ત ઉપર શુદ્ધ પુર્વમાં ઉગી શુદ્ધ પશ્ચિમમાં આથમે છે અને આખી પૃથ્વી ઉપર ૧૨ કલાકનો દિવસ અને ૧૨ કલાકની રાત્રિ હોય છે અર્થાત સર્વત્ર રાત્રિ દિવસ સમાન હોય છે.

એવા દિવસો વર્ષમાં બેવાર આવે છે—૨૧ મી માર્ચ અને ૨૩મી સપ્ટેમ્બર.

પ્ર૦ સૂર્ય વર્ષના કયા ભાગમાં ઉત્તર ગોળાર્દ્ધમાં રહે છે અને કયા ભાગમાં દક્ષિણમાં રહે છે?

ઉ૦ મેષની કન્યા સુધીની રાશિઓ ઉત્તરની છે અને તેમાં સૂર્ય છ માસ એટલે તા. ૨૧ મી માર્ચની તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર સુધી રહે છે તે વખતે ઉત્તરગોળાર્દ્ધમાં સૂર્યના કિરણો ઉભાં પડે છે તેથી ત્યાં ઉનાળો રહે છે અને એથી ઉલટું એ સમયમાં દક્ષિણગોળાર્દ્ધમાં કિરણો ત્રાંસા પડે છે, તેથી એ ભાગમાં શિયાળો હોય છે, અને તુલાથી મીન સુધીની રાશિઓ દક્ષિણની છે.અને તેમાં સૂર્ય ૨૩મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૧ મી માર્ચ સુધી રહે છે, એ સમયમાં દક્ષિણગોળાર્ધમાં ઉનાળો હોય છે.

પ્ર૦ કર્કવૃત એટલે શું ?

ઉ૦ સુર્ય ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં વધારેમાં વધારે ૨૩½ અક્ષાંશ સુધી જાય છે. એ સ્થળ આગળ થઇને જનારા અક્ષાંશવૃત્તોને અનુક્રમે

કર્ક અને મકરવૃત કહેવામાં આવે છે. એ વૃતોની ઉત્તર કે દક્ષિણમાં સુર્યનાં કિરણ કદાપિ લંબરૂપે પડતાંજ નથી.

પ્ર૦ રાત્રિદિવસની લંબાઈની ચોક્કસ તારીખો ગણાવો?

ઉ૦ (૧) છેક દક્ષિણમાં ગએલા સુર્યનું ઉત્તર તરફનું અયન (જવું શરૂ થાય છે. તે સમય તે મકરબિંદુમાં હોય છે. માટે તેને મકરના સુર્ય કહે છે, ૨૨ મી ડીસમ્બરે સુર્ય વધારેમાં વધારે દક્ષિણ અર્થાત મકરબિંદુમાં હોય છે તેથી તે દિવસે દક્ષિણ ગોળાર્દ્ધમાં મોટામાં મોટો દિવસ અને ટુંકામાં ટુંકી રાત હોય છે, અને એથી ઉલટું ઉત્તર ગોળાર્દ્ધમાં શિયાળો હોઈ લાંબામાં લાંબી રાત અને ટુંકામાં ટુંકા દિવસ હોય છે (૨) પછી ત્રણ માસે સુર્ય મેષરાશિમાં (વિષુવબિંદુમાં) આવે છે એટલે તા. ૨૧ મી માર્ચે પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર ૧૨ કલાકનો દિવસ અને ૧૨ કલાકની રાત્રિ હોય છે. (૩) વિષુવબિંદુમાંથી ઉત્તર ગોળાર્દ્ધમાં સુર્યનો પ્રવેશ થઈ ત્રણ માસે કર્કબિંદુમાં આવે છે. તેથી તા. ૨૨ મી જુને સુર્ય વધારામાં વધારે ઉત્તરમાં આવેલો હોઈ ઉત્તર ગોળાર્દ્ધમાં લાંબામાં લાંબો દિવસ અને ટુંકામાં ટુંકી રાત હોય છે. દક્ષિણ ગોળાર્દ્ધમાં સખત શિયાળો હોઈ ઉપરનાથી તદ્દન ઉલટું હોય છે. (૪) ત્યારપછી સુર્યનું દક્ષિણાયન શરૂ થાય છે, અને ત્રણ માસે પાછા મીનરાશિમાં (વિષુવબિંદુએ) આવે છે એટલે વળી આખી પૃથ્વી ઉપર રાત્રી દીવસ સમાન થાય છે, તે દીવસ તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બરનો હોય છે.

પ્ર૦ સુર્યગ્રહણની માહીતી આપો ?

ઉ૦ સુર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે ચંદ્રનો અપારદર્શક ગોળો આવવાથી પૃથ્વી ઉપરનો સુર્યનો પ્રકાશ આવતો અટકે છે, તેથી સુર્ય ગ્રહણ થાય છે. સુર્યની આસપાસ પૃથ્વી અને પૃથ્વીની આસપાસ ચંદ્ર ફરે છે.

ચંદ્ર ઘણો પાસે છે. અને સુર્ય દુર છે તેથી ભ્રમણ માર્ગમાં સુર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચે આવે અથવા ચંદ્ર એક પાસે રહી જઈ વચ્ચે પૃથ્વી આવે પરંતું સુર્ય તો વચ્ચે આવી શકેજ નહીં એ સ્પષ્ટ છે. સુર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વીના એક લીટીમાં આવવાથી ગ્રહણ થાય છે, કહ્યા પ્રમાણે વચમાં ચંદ્ર આવવાથી સુર્ય પ્રકાશ રોકાય અ-થવા બીજી રીતે કહીએ તો ચંદ્રના અપાર દર્શક ગોળાનો પડછાયો પૃથ્વી ઉપર ફરે છે. તેથી સુર્ય ગ્રહણ થાય એટલે એની વચમાં પૃથ્વી આવવાથી પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઉપર પડવાથી ચંદ્ર ઘેરાયછે. તેથી દેખાતો નથી એથી ચંદ્ર ગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ સુર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણ કયે દીવસે થાય છે.

ઉ૦ સૂર્ય ગ્રહણ અમાસે અને ચંદ્રગ્રહણ પુનમને દીવસે થાય છે. કારણ કે એ દીવસોજ ત્રણે એક સાધી લીટીમાં આવી શકે છે.

પ્ર૦ દરેક પુર્ણિમાએ ચંદ્રગ્રહણ અને દરેક અમાસે સુર્ય ગ્રહણ કેમ થતાં નથી ?

ઉ૦ ચંદ્ર પૃથ્વી કક્ષા, (ફરવાના માર્ગ) સાથે પાંચ અંશનો ખુણો કરી પોતના ગતિમાર્ગમાં ફરે છે તેથી દરેક અમાસે અથવા દરેક પુનમે ત્રણ એક સાધી લીટીમાં ન આવતા ચંદ્ર જરા ઉંચે નીચો રહી જાય તેથી ગ્રહણ થતાં નથી.

પ્ર૦ ખગ્રાસ અને ખંડીત ગ્રહણ એટલે શું ?

ઉ૦ ત્રણે બરાબર સીધી લીટીમાં આવે ત્યારે ચંદ્રવડે આખો સુર્ય ઘેરાય અથવા પૃથ્વીની છાયામાં આખો ચંદ્ર ઘેરાઇ જય ત્યારે ખગ્રાસ-ગ્રહ થય છે. અને એમ ન થતાં અમુક ભાગ જ ઘેરાઇ જાય ત્યારે ખંડિત ગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ ખગ્રાસ અને કંકણાકૃતિ ગ્રહણ વિષે સમજુતી આપો ?

ઉ૦ ચંદ્ર નાનો અને પૃથ્વી પાસ છે, તેથી પૃથ્વીની છાયામાં સંપૂર્ણ ઘેરાય છે તેથી તેનું ખગ્રાસ ગ્રહણ થાય છે, અને સુર્ય દુર હોવાથી નાના ચંદ્રવડ બધો સુર્ય ન ઘેરતાં વચલો ભાગ ઘેરાઇ સુર્યનો આજુબાજુનો ભાગ પ્રકાશિત રહે છે આને સુર્યને કંકણાકૃતિ ગ્રહણ કહે છે. ચંદ્રનું કંકણ ગ્રહણ થઇ શકેજ નહિ સીધી લીટીમાં બરાબર ન આવવાથી કદાચ ખંડિત અને ખરૂં પણ ખગ્રાસ તો નહિજ.

પ્ર૦ સુર્યનું ખગ્રાસગ્રહણ થાય ખરૂં ?

ઉ૦ સુર્યની આસપાસ પૃથ્વીનો ફરવાનો માર્ગ સંપુર્ણ ગોળ નથી પણ લંબગોળ છે આથી કોઇ વખત સુર્ય પૃથ્વીની નજીક આવી જાય છે અને એજ પ્રમાણે લંબગોળ ભતિ માર્ગના ચંદ્ર દુર દુર જાય છે. એવા સંજોગમાંય ગ્રહણ થાય છે. ત્યારે તપર્ણ ઘેરાય છે અને તેનું ખગ્રાસગ્રહણ થાય છે.

પ્ર૦ ક્રાન્તિ અને ચંદ્રના કક્ષાની સપાટી એકજ હોય તો શું પરિણામ આવત ?

ઉ૦ દર પુનમે ચંદ્રગ્રહણ અને દર અમાસે સૂર્યગ્રહણ ખગ્રાસ થાત.

પ્ર૦ રાહુ અને કેતું એ શું ?

ઉ૦ ક્રાન્તિવૃત્ત અને ચંદ્રની કક્ષા બે બિંદુઓમાં છેદાય છે તેમના એકને રાહુ અને બીજાને કેતુબિંદુ કહે છે આ બિંદુમાં અથવા બિંદુ પાસે જ્યારે ચંદ્ર હોય છે ત્યારેજ ગ્રહણ થાય છે તેવું કંઇ દર પુનમે કે દર અમાસે થતું નથી.

પ્ર૦ જ્વાળામુખી એટલે શું ? અને તેનાં કારણો સમજાવો.

ઉ૦ પૃથ્વીના પેટામાં પુષ્કળ ગરમી સમાયલી છે ખાણો અથવા કુવા ખોદતાં એમ અનુભવ થયો છે કે દર પચાસ ફુટે એક અંશ ગરમી વધે છે. આ પ્રમાણે ત્રણ કે ચાર માઇલ ઉંડાણમાં એટલી બધી ગરમી રહેલી છે કે ત્યાં દ્રવ્યો ઉપરનું દબાણ ઓછું થઇ જતાં સર્વ પ્રવાહી રૂપમાં આવી જાય છે. આ કારણથી પૃથ્વીના પેટામાંથી ખડકનો ઓગળેલા રસ, પત્થર, રાખોડી વગેરે કાઇ પર્વતના મુખમાંથી બહાર ફેંકાય છે, એવા પર્વતને જ્વાળામુખી પર્વત કહેવામાં આવે છે.

પ્ર૦ એવા પહાડો દરીઆની પાસે ઘણું કરીને વધારે જોવામાં આવે છે તેનું કારણ શું?

ઉ૦ દરિઆનું પાણી અંદર ઉતરી ગરમ ખડકમાં જઇ વરાળરૂપ ધારણ કરે છે, અને વરાળને રહવા માટ ઘણીજ જગા (પાણી કરતા ૧૭૬ ગણી) જોઇએ છીએ તેથી એકદમ પર્વતના શિખરને ફેડી નાંખે છે. ઉંચે ચઢી જાય છે. આ પ્રમાણે દરીઆનું પાણી પેલા ધગધગતા રસને વહેતા માર્ગ આપે છે. એ માર્ગે રસ નીકળે છે અને વરાળ ઉંચે ચઢી જઇ વાદળાં બંધાઇ થોડાજ વખતમાં વરસાદ વરસે છે.

પ્ર૦ એ રસ માત્ર પર્વતના મુખમાંથીજ નીકળે છે અને બીજે નથી નીકળતા તેનું કારણ શું?

ઉ૦ પર્વતના અંદરના ભાગમાં ઘણે ઉંડે પોલાણ હોય છે અથવા તેનું દ્રવ્ય હલકુ થઇ ગએલું હોય છે તથા નીચેણના ભાગમાં રહેલું દ્રવ્ય દબાણ કમી થવાથી એકદમ પ્રવાહરૂપમાં આવી જઇ બહાર આવે છે. પર્વતના સપાટીની જમીનમાં પણ એવીજ ગરમી હોય છે પણ તેના ઉપરના સખત દબાણને લીધે અંદરનું દ્રવ્ય પ્રવાહી રૂપમાં

આવતું નથી; અને જ્યાં અવકાશ મળે છે ત્યાં જમીનને ઉંચી નીચી કરી નાખે છે. આથી જમીનનો અમુક ભાગ ઉંચો આવી જઇ રણ બની જાય છે.

પ્ર૦ ધરતીકંપ એટલે શું?

ઉ૦ જમીનના પેટામાં રહેલી ગરમીથી અંદરના ખડકો અતિશય તપી જાય અને તે બહાર નીકળવા પામે નહિ ત્યારે પૃથ્વીના પડને ધ્રુજવી નાખે છે તેને ધરતીકંપ કહે છે.

પ્ર જ્વાળામુખીથી થતા લાભાલાભ સમજાવો.

ઉ૦ જ્વાળામુખીથી ગામનાં ગામો નાશ પામે છે. તેના ધગધગતા રસમાં પ્રાણી, વનસ્પતિ જે કંઇ આવે છે તેનો સમુળગો નાશ થઇ જાય છે તો પણ એ મનુષ્ય જાતને અનેક રીતે લાભકારી છે. પેટાની ગરમીને બહાર નીકળી જવાનો અવકાશ મળવાથી નાશકારક ધરતીકંપ થતા અટકે છે. જમીનના પેટમાં રહેલી અનેક વસ્તુ માણસના જાણવામાં આવે છે.

પ્ર૦ જ્વાળામુખી પર્વતોની લીટીઓ કહો; અને મુખ્ય મુખ્ય જ્વાળામુખી પર્વતો ગણાવો.

ઉ૦ ભૂ ભા૦ ૨ જો પૃ૦ ૨૧૦ માં નોટ જુઓ?

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટીના ફેરફાર કરનારાં કારણો કયાં છે?

ઉ૦ જ્વાળામુખી પર્વત ધરતીકંપ અને ધીમે ધીમે જમીનનું નીચે જવું અથવા ઉંચે આવવું. આ ઉપરાંત વાતાવરણની પાણીની અને ગરમી ઠંડીની અસરથી સપાટીનાં ફેરફાર થાય છે.

પ્ર૦ વાતાવરણ શી અસર કરે છે?

ઉ૦ વાતાવરણમાંનો ઓક્સિજન ખડકના પદાર્થની જોડે મળી રસાયન ક્રિયાથી જુદા પદાર્થ બનાવે છે, અને તે ખડક તુટી જાય છે, વળી

વાતાવરણની ગરમી કે શરદીને લીધે ખડકોની સપાટી ફુલે છે અને સંકોચાય છે, અને તેના બળથી ચીરા પડી પથરાઓ છુટા પડી જાય છે. પવન પણ રેતી વગેરે અથડાઈને ખડકોની સપાટી ઘસવામાં મદદ કરે છે.

પ્ર૦ પાણી શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ વરસાદના પાણીથી ખડકની સપાટી ઘસાય છે. માટી રેતી વગેરે ઘસડાઈ જાય છે વળી, પર્વતોનાં પોલાણમાં ભરાઈ રહેલું વરસાદનું પાણી અતિશય ઠંડી વખતે ફુલે છે, ત્યારે તે પર્વતના શિખરોને ચીરી નાખે છે ?

પ્ર૦ ગરમી ઠંડી શી રીતે સપાટીમાં ફેરફાર કરે છે ?

ઉ૦ ગરમીથી ખડકો ફુલે છે. અને ઠંડીથી સંકોચાય છે, આમ વારંવાર થવાથી તેનું કેટલુંક દ્રવ્ય ધીમે ધીમે છુટું પડી જાય છે.

પ્ર૦ સમુદ્રનું પાણી ખારૂં શા માટે હોય છે ?

ઉ૦ નદીઓ જમીન ઉપરનો બધો ક્ષાર ખેંચી લાવે છે, અને તે બધો દરીઆમાં ભેગો થાય છે; પછી બાષ્પીભવનથી દરીઆનું પાણી વરાળ રૂપે ઉડી જાય છે, ત્યારે ક્ષાર નીચે પડયો રહે છે. એમ દિન પ્રતિદિન ક્ષાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે.

પ્ર૦ દરિઆ ખારા હોવાથી શા લાભ છે ?

ઉ૦ દરિઆમાં અસંખ્ય જીવજંતુ અને નાનાં મોટાં જળચર પ્રાણીઓ મરણ પામે છે, તથા નદીઓ દ્વારા અનેક વનસ્પતિ તથા બીજું દ્રવ્ય ઘસડાઈ આવી ભેગું થાય છે; અને એ બધાનું કોહોવાણુ થવાથી ન સહન થઈ શકે તેવી દુર્ગંધ પેદા થઈ મનુષ્ય જાતિનો અને અન્ય પ્રાણીનો વિનાશ કરે પરંતુ ક્ષારને લીધે થોડાક વખતમાં

તે માટી સાથે મળી જાય છે, અને દરિઆનું જળ સ્વચ્છ રહેછે. વળી મનુષ્યને અતિ ઉપયોગી મીઠું દરીઓ પૂરું પાડે છે. તેનું સાપેક્ષ ઘટત્વ વધવાથી વહાણોને તરવામાં સુગમતા થાય છે.

પ્ર૦ બાલ્ટીક સમુદ્ર અને ભુમધ્ય સમુદ્રનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ બાલ્ટીક સમુદ્ર સીતકટિબંધમાં આવેલો હોવાથી તેના જળનું બાષ્પિભવન ઓછું થાય છે અને ભુમધ્ય સમુદ્ર સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલ હોવાથી તેમાં બાષ્પિભવન વધારે ઝડપથી થાય છે તેથી ત્યાં ભુમધ્ય કરતાં બાલ્ટીકમાં નદીઓ દ્વારા પુષ્કળ પાણી આવે છે અને ભુમધ્યમાંથી જેટલું જળ બાષ્પ રૂપે જાય છે તેના કરતાં નદીનું પાણી ઓછું આવે છે આથી ભુમધ્ય પાણી મહાસાગરના પાણીથી વધારે ખારૂં અને બાલ્ટીકનું મહાસાગરના જળથી ઓછું ખારૂં છે. અને સમુદ્ર જમીનથી ઘેરાએલા હોઇ મહાસાગર સાથે ઓછો સંબંધ રાખે છે.

પ્ર૦ મહાસાગરના પાણીમાં કેટલો ક્ષાર હોય છે?

ઉ૦ સરેરાસ ૩॥ ટકા પણ કાળે કરીને એ પ્રમાણ વધવાનો સંભવ છે મૃતસાગરનું પાણી એટલું બધુ ક્ષારવાળું છે કે તેમાં માછલાં જીવી શકતાં નથી, અને તેથી તેનું સાપેક્ષઘટત્વ એટલું બધું છે કે માણસ અંદર ડુબતો નથી, સાગરોમાં આવું પ્રમાણ નથી હોતું કેમકે બધો જળસમુદાય અરસપરસ સંબંધવાળો છે. છતાં જમીનથી છુટો પડેલો દરીઓ (સહેજ વળગેલો) મહાસાગરના સામાન્ય ખારાશવાળા પાણીથી ઓછો વત્તો ખારો હોય છે. રાતો સમુદ્ર વધારે ક્ષારવાળો, ભુમધ્ય વધારે ક્ષારવાળો અને બાલ્ટીક ઓછા ખારવાળો છે.

પ્ર૦ દરીઆની ઉંડાઇ કેટલી?

ઉ૦ સામાન્ય રીતે ૩ ફે મ ઇલ, પરંતુ કોઇ ગાઇ રીતે ૪ થી પા માઇલ સધી ઉડા હોય છે, અને કેઇ છાછ હોય છે (ઈંગ્લાંડની આસપાસના દરીનાાં ઉંડાઇ લગભગ ૬૦૦ ફુટ કરતાં પણ ઓછી છે.)

પ્ર૦ સમુદ્રમાં વિષુવૃત્તના પ્રદેશથી ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ તરફ જે જળપ્રવાહો વહે છે અને જ્યાં જાય છે ત્યાં ગરમી ફેલાવે એવા પ્રવાહો મુખ્ય કયા કયા છે ?

ઉ૦ ગલ્ફસ્ટ્રીન અને કયુરોસીવો ગલ્ફસ્ટ્રીમ ઈંગ્લાંડ અને સીધો જાપાનને ખાસ કરીને ગરમી પુરી પાડે છે.

પ્ર૦ ગલ્ફસ્ટ્રીમ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ મોટો જળ પ્રવાહ આટલાંટીક મહાસાગરમાં વિષુવૃત્ત ઉપરથી ઉત્પન્ન થઇ ઉત્તર તરફ વહી કિનારાના અખાત માગ થઇ યુર- ડાઇ યુરાપના પશ્ચિમ અને વાયવ્ય દેશો—ઈંગ્લાંડ, ડેન્માર્ક, નોર્વે વગેરે દેશ તરફ વહે છે. અને તે દેશાને ગરમી પુરી પાડે છે. તથા આગળ જતાં ઠંડા થઇ જાય છે.

પ્ર૦ કયુરોસીવો વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પાસીફીક મહાસાગરમાં દક્ષિણ તરફથી એક પ્રવાહ ઉત્પન્ન થઇ દક્ષિણ અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારા તરફ આવે છે. ત્યાંથી પશ્ચિમ માં મરડાઇ આસ્ટ્રેલીઆ સુધી પહોંચે છે તેનો એક ફાંટો ફિલિપા- ઇન અને જાપાન તરફ જાય છે. આ પ્રવાહનું નામ કુરોસીવો (કાળો પ્રવાહ) છે તે પોતાનું ગરમ અને કાળું પાણી એશિઆને પુર્વ કિનારે ઉત્તર તરફ લઇ જાય છે.

પ્ર૦ ભરતી ઓટ એટલે શું ?

ઉ૦ મહાસાગરમાં પાણીની સપાટી, લગભગ ૨૫ કલાક બે વખત ચઢે છે. અને ઉતરે છે, ચઢે તેને ભરતી અને ઉતરે છે તેને ઓટ કહે છે.

પ્ર૦ ભરતી ઓટ થવાનું કારણ શું?

ઉ૦ પાણીની રજકણો વચ્ચે આકર્ષણ સ્થુળ હોય છે તેથી બહારનું આકર્ષણ તેના સપાટીને ઉંચે ચઢાવે છે. સુર્ય અને ચંદ્ર એ બંનેના આકર્ષણને લીધે પૃથ્વી પાણીની સપાટી ઉપર ભરતીઓટની અસર થાય છે. સૂર્ય મોટા પણ દુર છે અને ચંદ્ર નનો પણ નજીક છે, તેથી પૃથ્વી ઉપરના જળસમુદાય પર ચંદ્રના આકર્ષણની અસર વિશેષ થાય છે (સૂર્યનું આકર્ષણબળ ચંદ્રના આકર્ષણના મત્ર છે.) તેથી ભરતીના મુખ્ય આધાર ચંદ્ર ઉપર છે. જે ઠેકાણે ચંદ્ર માથા ઉપર હોય છે તે ઠેકાણેના દરીઆનું પાણી ઘસડાઇ આવીને ભરતી થાય છે, પૃથ્વીના ગોળા ઉપર તેની વિરૂદ્ધ બાજુની દરીઆના પાણી ઉપર પૃથ્વીના કોઇ પણ ભાગ કરતાં થોડામાં થોડું આકર્ષણ થવાથી તે ગોળાર્ધનું પાણી ? તન્દ્ર એકઠું થઇને ગોળાના સામુ બાજુએ પણ ભરતી થાય છે આ વખતે બાકીના ભાગમાં પાણી કમી થઇ જવાથી ઓટ થાય છે.

પ્ર૦ ચંદ્ર સાથે આવી ગયા પછી ભરતી થાય છે તેનું કારણ શું?

ઉ૦ પાણીને પૃથ્વીની સાથેજ અવળી ગતિ મળેલી હોય છે. વળી કિનારા પણ ભરતીની ગતિને હરકત કરે છે! તેથી ચંદ્ર માથે આવે તેજ વખતે ભરતી ન થતા મોડા થાય છે.

પ્ર૦ મોટી ભરતી કયારે થાય છે?

ઉ૦ દર અમાસે મોટી ભરતી થાય છે. કેમકે સૂર્ય ચંદ્ર અને પૃથ્વીની એકજ તરફ હોઇ સામટું આકર્ષણ કરે છે, પુનમે સામસામા હોઇ એનાથી સહેજ ઓછું આકર્ષણ કરે છે તેથી અમાસ કરતાં કંઇક નાની ઓછી ભરતી થાય છે.

પ્ર૦ સાતમે, આઠમે કેવી ભરતી થાય છે ?

ઉ૦ તે દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર એક બીજાને કાટખુણે આકર્ષણ કરે છે. તેથી અસર નાશ પામી નાની ભરતી થાય છે.

પ્ર૦ ભરતી બબ્બે ઘડી મોડી કેમ થાય છે ?

ઉ૦ ચંદ્ર દરરોજ બબ્બે ઘડી મોડો ઉગે છે તે માટે.

પ્ર૦ હવામાં કયા કયા તત્વો છે?

ઉ૦ ઓક્સિજન, નાઇટ્રોજન, પાણીની વરાળ, કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ ઓઝોન, અને એમોનિયાનું કેટલું પ્રમાણ.

પ્ર૦ વાતાવરણ કોને કહેવાય ?

ઉ૦ પૃથ્વીના આજુબાજુના નાના ઘેરને વાતાવરણ કહે છે.

પ્ર૦ હવાનું દબાણ શા પ્રમાણમાં થાય છે ?

ઉ૦ હવામાં વજન છે, અને પૃથ્વીની સપાટીથી ૧૦૦-૧૫૦ માઇલ સુધી તેનું આવરણ રહેલું છે એ બધાના સમગ્ર અસરથી દબાણ થાય છે એનું દબાણ દરેક ચો. ઇંચે ૧૫ પૌન્ડનું ગણવામાં આવ્યું છે. એ હિસાબે આપણા શરીર ઉપર ઘણુંજ ભારે દબાણ થાય. પરંતુ પાણીમાં ડુબકી મારનારને જેમ પાણીનો ભાર આપણને લાગતો નથી તેમ ચારે તરફના વાયુના દબાણથી તેની અસર જણાતી નથી.

પ્ર૦ વાયુઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ સમજાવો ?

ઉ૦ વિષુવૃત્ત ઉપરના પ્રદેશનું વાતાવરણુ તપે છે તે હલકું છતાં તેના-થી ચઢે છે તેની ખાલી પડેલી જગા પુરવા માટે ઉત્તર દક્ષિણુ તરફના ઠંડા પ્રદેશોની હવા અસંખ્ય ઘસડાઈ આવે છે, આથી પવન ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્ર૦ નિયમિતના કે સતતવહી પવન એટલે શું ?

ઉ૦ વિષુવવૃત્તના પ્રદેશ ઉપરનું વાતાવરણ તપી ઉંચે ચઢે છે. તેની ખાલી જગા પુરવા માટે ઉત્તર અને દક્ષિણુના ધ્રુવપ્રદેશ તરફથી પવનો ઘસાઇ આવે છે હવે જો પૃથ્વી સ્થિર હોત તો તે પવનોની દિશા ઉત્તર-ગોળાર્ધમાં શુદ્ધ દક્ષિણુ તરફ અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમા શુદ્ધ ઉત્તર તરફ હોત, પરંતુ પૃથ્વી પશ્ચિમથી પૂર્વ દિશા તરફ વેગી ઝડપથી ગતિ કરે છે, આથી પવનની દિશા મરડાય છે. અને બે ગતિ મા-ના મધ્ય દિશા ગ્રહણુ કરી ઉત્તરના પવન ઇશાની બને છે, અને દક્ષિણુ પ્રદેશના અગ્નેય બને છે, આ પવનો નિયમિત રીતે વાય છે. તથા વ્યાપારી વહાણોને અનુકૂળ થઇ પડે છે. તેથી તેને નિય-મિત, વ્યાપારવહી કે સતતવહી કહવામાં આવે છે.

પ્ર૦ મોન્સુન પવન તે ક્યા ?

ઉ૦ મોન્સુન પવનો હિંદુસ્તાનમાં વરસાદ લાવે છે. જ્યારે આપણા દેશમાં ઉનાળો હોય ત્યારે અરબસ્તાન, હિંદુસ્તાન વગેરે પ્રદેશનું વાતાવરણ અતિશય તપી પાતળું અને હલકું બની ઉંચે ચઢે છે, તેની જગા પુરવા માટે ઉત્તર તરફના પવનો હિમાલયને લીધે ઝપાટા બંધ આવી શકતા નથી, પણ હિંદી મહાસાગર ઉપરના ભેજ વાળા પવનો ઘસડાઇ આવે છે. તે સમયે નિયમિત પવનોની દિશા બદલાય છે, આ પવનો અમુક ઉનાળાની મોસમ પૂરતીજ વાય છે, માટે તેને મોસમી કે મોન્સુન પવનો કહે છે મોન્સુન પવનો જ્યાં જ્યાં ઉંચા પર્વતોને કાટખુણે વાય છે, ત્યાં ત્યાં પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે, એ પવનોથી સાહ્યાદ્રિના પ્રદેશમાં નિલગીરીમાં,

આસામમાં અને હિમાલયના પ્રદેશમાં પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે, ચેરાપુંજીએમાં દુનીઆમાં વધારેમાં વધારે વરસે છે, ૫૪૦ ઈંચ આ મોસમી પવનો આસ્ટ્રેલીઆ વગેરે ઘણા પ્રદેશોમાં નાના પાયા ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે.

પવનની દિશા ઉપર આબોહવાનો આધાર રહે છે. દાખલા તરીકે આફ્રિકાના સહરાના રણનો પ્રદેશ તપી ત્યાંનું વાતાવરણ અતિ સુક્ષ્મ થઇ ઉંચે ચઢે છે. પવનો પશ્ચિમ તરફ મરડાઇ (પૃથ્વીની ગતિની વિરૂદ્ધ તરફ મરડાઇને) વિશાળ આટલાંટીક મહાસાગર ઉપર થઇને પુષ્કળ ભેજથી લચપચ બનીને અમેરિકાના પ્રદેશમાં પહોંચે છે; ત્યાં પર્વતોની લાંબી હારો અને જંગલો તેને ઠંડા પડી વરસાદ રૂપે નીચા લાવે છે, આથી એ દેશમાં મોટી મીસીસીપી નદી ઉત્પન્ન થઇ છે. તથા કનિબાનું મોટું જંગલ ઉત્પન્ન થવા પામ્યું છે.

પ્ર૦ હિમાલય પર્વતથી હિંદને શા લાભ થાય છે?

ઉ૦ પરદેશી પ્રજાથી હિંદનું રક્ષણ થાય છે. માત્ર ઉત્તરના લોકોને આવવાના ખૈબર બોલન, કુરમ વગેરે થોડાજ ઘાટ છે. વળી ઉત્તરના ઠંડા પવનો દેશ ઉપર આવી શકતા નથી. તેમજ મોસમી પવનો ઉપર તરફ જતા રહેવા પામતા નથી અને હિંદમાં પુષ્કળ વરસાદ વરસાવે છે તથા સિંધુ ગંગા, જમના, બ્રહ્મપુત્રા વગેરે મોટી મોટી નદીઓ હિમાલય વડે ઉત્પન્ન થવા પામી છે કે ઉત્તર હિંદના ઘણા પ્રદેશને ફળદ્રુપ કરે છે, અનેક પ્રકારે સમૃદ્ધિ પુરી પાડે છે.

પ્ર૦ સાઇક્લોન કે વંટોળીઆ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉ૦ જો કોઇ જગાનું વાતાવરણ એકાએક અતીશય તપી જાય છે ત્યારે તેની ખાલી જગા પુરવા માટે ચારે બાજુએથી એકદમ પવનો જો-

સબંધ કુંકંઇ વચમાં સ્તંભાકારે ધુળ કચરો ઉડાવે છે તથા ઘર, ઝાડ વગેરે પાડી નાખે છે આને વંટોળીઓ કહે છે. એ અનિયમિત પવન કહે છે.

પ્ર૦ વંટોળીઆથી શો લાભ છે.

ઉ૦ ધુળ કચરો વાતાવરણમાં ઉંચે ચઢે છે, અને એવા પાર્થિવ દ્રવ્યથી વાદળાં બંધાવવામાં મદદ મળે છે.

પ્ર૦ દરીઆ કાંઠાના લોકો અને ખંડસ્થ ભુમિમાં વસતા લોકો વચ્ચેનો ભેદ સમજાવો.

ઉ૦ દરીઆ કાંઠે વસતા લોકોને હંમેશાં દરીઆ સાથે ગડમથલ કરવાની હોય છે તેઓ સાહસિક, ઉદ્યોગી, હીંમતવાળા હોય છે, ખંડસ્થ ભુમિમાં વસતા લોકો શાંત, આરામી ઓછી હીંમતવાળા હોય કંઈ બીકણ છે. સમુદ્ર કિનારાના લોકોનો ધંધો મુખ્યત્વે વેપાર રોજગારનો હોય છે તેથી પ્રજા મિશ્ર હોય છે. અને ખંડસ્થ ભુમિના લોકો ઘણે ભાગે ખેડુત વર્ગના હોય છે અને પ્રજા ઝાઝી મિશ્ર હોતી નથી.

પ્ર૦ શહેરમાં વસતા લોકો અને ગામડામાં વસતા લોકોનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ શહેરના લોકો ઉદ્યોગી, સાહસિક અને હિંમતવાળા હોય છે. તેઓ કેળવણીમાં, વેપાર રોજગારમાં, કળા કૌશલ્યમાં આગળ પડતા હોય છે જ્યારે ગામડાના લોકો શાંત અને દરેક બાબતમાં પછાત હોય છે; શહેરમાં વેપાર રોજગાર માટે ભિન્ન ભિન્ન જાતના લોકો ભેગા થયેલા હોવાથી પ્રજા બહુ મિશ્ર થાય છે જ્યારે ગામડાનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હોવાથી તેની જરૂરીયાત પ્રમાણે કારીગર વર્ગ થોડો આગળ પડતો વર્ગ (બ્રાહ્મણ, વાણીઆ જેવા) અને બાકીનો ખેડુત વર્ગ હોય છે. ગામડાની વસ્તી શાંતીને ચાહનારી હોય છે, જ્યારે શહેરની પ્રજા પ્રવૃત્તિને ચાહનારી હોય છે, ગામડામાં રહેનારી પ્રજાને ખુલ્લી હવાનો લાભ મળવાથી શરીરને તંદુરસ્તી હોય છે, જ્યારે શહેરની પ્રજાને એ લાભ મળતો નથી, ગા-

મડાની પ્રજા કુદરતના સૌંદર્યથી શાંત અને આનંદી હોય છે. શહેરની પ્રજાનાં જીવનમાં ધમાલવાળા હોય, ગામડાની પ્રજા નીખાલસ અને પ્રેમાળ હોય છે જ્યારે શહેરની પ્રજા સામી રીતે છળ ભેદવાળી અને સ્વાર્થી હોય છે.

પ્ર૦ દરીઆ કાંઠાના અને ખંડસ્થભૂમિના વાતાવરણોનો મુકાબલો કરો?

ઉ૦ દરીઆ કાંઠે આવેલા શહેરોના શિયાળામાં બહુ ઠંડી લાગ નથી તેમ ઉનાળામાં બહુ તાપ લાગતો નથી અર્થાત શિયાળામાં અને ઉનાળામાં વાતાવરણના અને ઉષ્ણતામાનના અને વચ્ચે બહુ મોટો ભેદ હોતો નથી.

પાણી કરતાં જમીન ઝડપથી તપી જાય છે અને સુર્ય પછી બંને ઠંડા પડવા મંડે છે, ત્યારે એથી ઉલટું બને છે. અર્થાત જમીન વહેલી ટાઢી પડે છે, આ નિયમને લીધે ઉનાળામાં દરીઆની પવન લહેરીઓ જમીન ઉપર આવવાથી ઉષ્ણતામાનમાં ઘટાડો થાય છે. અને શિયાળામાં દરીઆના પવનો સાથે ગરમી લઇને આવે તેથી બહુ ટાઢ વાતી નથી.

પ્ર૦ આબોહવા કઇ કઇ બાબતો ઉપર આધાર રાખે છે.

ઉ૦ (૧) તે જગાના અક્ષાંશ, (૨) સમુદ્રની સપાટીથી તેની ઉંચાઇ (૩) સમુદ્રથી અંતર (૪) ચાલતા પવનો (૫) સમુદ્રના પ્રવાહો.

પ્ર૦ કોઇ જગાના અક્ષાંશ વાતાવરણ ઉપર શી અસર કરે છે?

ઉ૦ વિષુવૃત્ત ઉપર સૂર્યના કિરણો ઉભા પડે છે ને ઘણી ગરમી થોડી જગામાં પથરાય તેથી તેના આસપાસના મુલકમાં વાર્ષિક સરાસરી ગરમી ઘણી રહે છે, જેમ જેમ ઉતર કે દક્ષિણ તરફ જઇએ તેમ તેમ ગરમીનું પ્રમાણ કમી થઇ ઠંડી વધતી જાય છે, છેક ઉત્તરે ધ્રુવ સુધી ઘટીને ૬૨ (અંકની ૬૬) સુધી જાય છે આ અક્ષાંશથી થતા હવાના ઉષ્ણતામાનને અસર કરનારાં બીજાં ઘણાં કારણો છે.

પ્ર૦ સમુદ્રની સપાટીની ઉંચાઇ વાતાવરણને શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ સપાટી પાસેની હવા ઘટ અને ભીની હોવાથી ગરમી વધારે સંઘરે છે પરાવર્તનની (પૃથ્વી ઉપરથી ગરમી પાછી ફરવાથી) પણ હવાના નીચલા [illegible] વિશેષ ગરમી મળે છે. જેમ ઉંચે જઇએ તેમ હવા સુકી [illegible] હોવાને ગરમી ઓછી થાય સંઘરે છે, તેમ પરાવર્તન થવા આવતી ગરમી ઓછી મળે છે, આ કારણથી સપાટી પાસેની હવા ઉને ગરમ અને જેમ ઉંચે જઇએ તેમ હવાનું ઉષ્ણતામાન ઓછું થતું જાય છે.

પ્ર૦ સમુદ્રથી [illegible] સ્થળનું અંતર હવામાન ઉપર શી અસર કરે છે.

ઉ૦ સૂર્યના ગરમીથી જમીન કરતા પાણી મોડું તપે છે, તેમજ સૂર્યાસ્ત જમીન વહેલી ઠંડી પડે છે. અને જળમાં ગરમી રહે છે તેથી સમુદ્ર કાંઠાના પ્રદેશમાં ઉનાળામાં તાપ નથી પડતો અને શિયાળામાં બહુ ઠંડી નથી પડતી, સ્થળ સમુદ્રથી જેમ દુર તેમ શિયાળા ઉનાળાના હવામાનના મોટો ફરક પડે છે.

પ્ર૦ ચાલતા પવનો હવામાન ઉપર શી અસર કરે છે ?

ઉ૦ પવનો ઠંડા પ્રદેશ ઉપરથી આવતા હોય તો હવામાન તે અક્ષાંશ બીજા દેશના હવામાન કરતાં ઠંડુ રહે છે, રશિઆના પ્રદેશમા ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશના ઠંડી હવા પથરાવાથી હવામાન ઠંડુ રહે છે આવે સ્થળે પહાડોની હાર આવેલી હોય તો હવા રોકાય છે, હિમાલયને લીધે ઉત્તરના વાયુઓ હિંદમાં આવી શકતા નથી.

પ્ર૦ સમુદ્રના પ્રવાહો આબોહવા ઉપર શી અસર કરે છે.

ઉ૦ વિષુવૃત ઉપરથી આવતો ગરમ જળપ્રવાહ જે દેશો આગળ વહે છે, તે દેશની હવામાં ગરમી પ્રસરે છે. ગલ્ફસ્ટ્રીમથી યુરોપના પશ્ચિમ દેશોનું અને કુરોસીવોથી જાપાનની આજુબાજુનું વાતાવરણ ગરમ થાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વીની સપાટી કરતાં પર્વતની સુર્યની પાસેછે છતાં ત્યાં ઠંડી કેમ થાયછે.

ઉ૦ વાતાવરણ પૃથ્વીની સપાટીથી જેમ ઉંચે જઇએ તેમ પાતળું હોય છે અને ઘટ વાતાવરણ જેટલી ગરમી સંઘરી રાખે તેવું પાતળું વાતાવરણ સંઘરતું નથી તેથી પર્વત ઉપરનું વાતાવરણ ઠંડું રહે છે સૂર્યનાં કિરણો ઇથર નામના અતિ સૂક્ષ્મ વાયુરૂપ પદાર્થ દ્વારા પૃથ્વી ઉપર પડે છે અને પૃથ્વીને ગરમ કરે છે, પછી પૃથ્વીના સંબંધમાં રહેલું વાતાવરણ ગરમ થાય છે અને ગરમ થયેલું વાતાવરણ ઉંચે ચઢે છે; અર્થાત સૂર્યની ગરમીથી હવા બહાર ગરમ થતી નથી પણ પૃથ્વીના સંબંધથીજ ગરમ થાય છે.

પ્ર૦ પૃથ્વી ઉપર કેટલી જાતના લોકો વસે છે?

ઉ૦ (૧) કાળી અથવા નિગ્રો જાતિ (૨) પીળી કે મોગલ જાતિ અને (૩) ગોરી કે કોકેશીયન જાતિ.

પ્ર૦ એ દરેકનું લક્ષણ આપો અને કયાં કયાં રહે છે તે જણાવો.

ઉ૦ (૧) નીગ્રો જાતના લોકોનું મુખ્ય લક્ષણ તેમની ચામડીનો વર્ણ કાળો હોય છે. તે અકકલમાં ઓછા પણ મહેનતી હોય છે, પશ્ચિમ આફ્રિકામાં વસતા નિગ્રો અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેનારા બંટુ (હોટેન્ટોટ કાફર અને ઝુલુ વગેરે) આ જાતના છે પૂર્વ તરફ ન્યુગીનીમા (પાપુઅનો) અને સોલોમન-ન્યુકેલીડોનિઆ, ફિજી, ટાસ્માનીઆ, ઓસ્ટ્રેલીઆ વગેરેમાં નીગ્રોની ઘણી જાતો રહે છે, અંદામાન અને મધ્ય આફ્રિકાના જંગલોમાં નીગ્રોની એક ઠીંગણી જાત છે.

(૨) પીળી કે મોગલ જાતના ચામડી પીળચટી અને નાક સાંકડું એમ મુખ્ય લક્ષણ છે તેઓ અકકલવાળા પણ સરલ અને હંમેશાં વિચારમાં હોય તેવા ઉદાસ ચહેરાવાળા દેખાય છે આ જાત પૃથ્વી ઉપર ઘણી ફેલાઇ છે. ઉત્તર એશિઆમાં મધ્ય

એશિઆમાં, સૈબીરીઆમાં તથા ચીનના પશ્ચિમ ભાગમાં રહેનાર મોંગલ, તાર્તારીઓ આ જાતના છે, તીબેટ, ચીન જાપાન અને હિંદીચિનમાં વસતા લેકો આ જાતની એક શાખા છે સૈબીરીઆ તુર્કસ્તાન, લાપલાંડ ફિનલાંડમાં રહેનાર તેમજ ઉત્તર અમેરિકન અસ્કિમો પણ આ જાતના છે. મલયદ્વીપો બ્રહ્મદેશ, અને સિયામમાં રહેનાર લોકો તેમજ માડાગાસ્કરના વતની પણ આ જાતની શાખા છે.

(૩) ગોરી અથવા કોકેશિઅન જાત: લોકોની ચામડી ગોરી હોય છે. પૃથ્વી ઉપર વસ્તીમાં ઘણી સુંદરતા તેમજ અક્કલવાળી જાત છે, આ જાતના ચાર ભાગ પાડી શકાય:—

(૧) આર્ય (૨) સેમિટિક (૩) હેમિટિક અને (૪) કોકેશિઅન.

अ આર્ય–હિંદુસ્તાનનો ઘણા ભાગના રહેવાસીઓ આર્ય છે આખા યુરોપના વતનીઓ પણ આર્ય છે (પણ હંગેરીના મગીઆર તુર્ક લોકો તેમજ ફીનલાંડ અને લાપલાંડના મોંગલ કે પીળા ચામડીવાળા છે)

ख જ્યુ અને આરબો સેમેટિક છે.

क બાર્બરી સંસ્થાન વગેરે ઉત્તર આફ્રિકામાં તેમજ ઇજીપ્ત સોમાલી વગેરેમાં રહેનાર લોકો હેમિટિક છે.

ड કોકેસસમાં રહેનાર ખાસ કોકેશિયન કહેવાય છે.

પ્ર૦ દુનીઆની વસ્તીમાં દરેક જાત કેટકેટલી છે.

ઉ૦ આખી પૃથ્વીની વસ્તી દોઢ અબજ છે. તેમાં ૪૫ ટકા કોકેશિઅન જાત ૪૦ ટકા મંગોલિઅન અને બાકીની બાજી જાત છે.

પ્ર૦ ચીનો હબસી અમેરિકનો, ઇન્ડીઅન અને યાહુદીઓ શી રીતે ઓળખાય.

ઉ૦ (૧) ચીનો મોંગોલ જાતનો, હોવાથી તેની ચામડી પીળી અને નાક ચપટું હોય છે, આંખો ત્રાંસી અણીદાર હોય છે.

(૨) હબસી જે નીગ્રો જાતિની પેટા જાતિ છે, પણ તેની ચામ-
વર્ણ કાળો હોય છે. હોઠ જાડા અને વાળ ગુચળીવાળા હોય છે.

(૩) ઇંડીઅન એ પણ નીગ્રો જાતિની પેટાજાતિ છે. પણ તેની ચામડીનો વર્ણ રાતો હોય છે.

(૪) યાહુદી એ માંગોલ જાતિમાં સમાય છે. તેમની ચામડીનો વર્ણ પળચટો હોય છે. અને ચહેરાનો બાંન્ધો દેખાવ કાકેશિઅન જેવો હોય છે.

પ્રશ્નોત્તર રૂપે.

નાગરિકના ધર્મ.

ઉપોદ્ઘાત.

પ્ર૦ નાગરિક એટલે શું ?

ઉ૦ એક ગામ કે નગરનાં વસનારા સઘળા લોકો નાગરિક કહેવાય. અને બહોળા અર્થમાં કહીએ તે એક દેશમાં અથવા એક રાજ્યની સત્તા નીચે રહેનારા સઘળા લોકો નાગરિકજ કહેવાય.

પ્ર૦ નાગરિકના ધર્મ એટલે શું ?

ઉ૦ મનુષ્ય તરીકે પોતાની જાત પ્રત્યે, કુટુંબ પ્રત્યે, ગામ પ્રત્યે દેશ પ્રત્યે અને તેથી આગળ વધતાં સકળ જનસમાજ પ્રત્યે જે જે ફરજો બજાવવાની છે તે ફરજો નાગરિકના ધર્મ કહેવાય છે.

પ્ર૦ ખરો નાગરિક કોણ ?

ઉ૦ ખરો નાગરિક તેજ કે જે દેશના કલ્યાણને જરૂર પડે ત્યાં પોતાના હરેક સ્વાર્થનો ભોગ આપવા સદા તત્પર રહેતો હોય છે.

પ્ર૦ વ્યકિત અને સમાજ એટલે શું ?

ઉ૦ માણસો એક બીજા સાથે ભેગા મળીને રહે છે તે સમાજ કહેવાય અને સમાજનો દરેક માણસ એ એક વ્યકિત કહેવાય છે.

પ્ર૦ વ્યકિત અને સમષ્ઠિ (સમાજ) એ બંનેનો અરસપરસ શો સંબંધ છે.

ઉ૦ મનુષ્ય જાતિનો વિકાસ સમાજમાંજ સંભવીત છે. કોઇપણ મનુષ્ય સમાજથી છુટો પડી એકલો પોતાની ઉન્નતી સાધી શકશે નહિ આમ મનુષ્ય જાતના વિકાસને અર્થે સમાજ આવશ્યક છે આથી સમાજની ઉન્નતિને અર્થે સામજિક લાભના દરેક કર્તવ્ય કરવાની દરેક વ્યકિતને માથે ફરજ છે.

પ્ર૦ મનુષ્યજાતિના વિકાસ માટે વ્યકિતસ્વાતંત્ર આવશ્યક છે કે સમાજ વ્યવસ્થા આવશ્યક છે ?

ઉ૦ સમાજવ્યવસ્થાને હાનિ ન થાય એવું વ્યકિત સ્વાતંત્ર આવશ્યક છે.

પ્ર૦ તેનું કારણ શું ? ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

ઉ૦ વ્યકિતના ભોગે સમાજનું હિત સાધતાં મનુષ્યનો વિકાસ કેવળ યંત્રવત એક દેશી થઇ જાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે એ રીતે સમાજ ઘણીક હિતકર બાબતોમાં પછાત રહી ભવિષ્યને માટે કંઇ શુભ પરિણામ રૂપી વારસો મુકવા હતભાગ્ય નીવડે છે. દાખલા તરીકે પ્રાચીન સ્પાર્ટામાં વ્યકિતસ્વાતંત્ર સમાજ વ્યવસ્થાને હાનિ-કારક માનવામાં આવતું, અને તેથી વ્યકિતના ભોગે સમાજની વ્યવસ્થા સાધવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવતો અને સમાજના રક્ષણને માટે શારીરિક અને સૈનિક ઉત્સાહની જરૂર માની તેની વૃદ્ધિજ માત્ર કરવામાં આવતી, પરિણામ એ આવ્યું કે એ રાજ્યના અંત પછી ભવિષ્યને માટે તેને કંઇ સુંદર સાહિત્ય, કળા કે શોધ ખોળ મુકી નહિ ઉલટું એથેન્સમાં કોઇપણ નાગરિકને દરેક પ્રવૃતી

કરવાની છુટ હોવાથી તેમના શરીર મન, હૃદય માગી ગતે વિકાસ પામી શકયું, અને પોતાની સમાજનું રક્ષણ કરવા ઉપરાંત કળા, સાહિત્ય વિગેરે ભવિષ્યને માટે તેમનાથી મુકી શકાયું અને તેમના જીવન રસિક અને સુખમય બન્યા.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્ર૦ માણુસના જિંદગીમાં કુટુંબની ફરજો ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ કુટુંબમાંજ માણસોનું જીવન શરૂ થાય છે, કુટુંબમાંજ તેમની શક્તિઓ ખીલે છે. અને મોટપણે જીવનમાં કેમ વર્તવું તે કુટુંબમાં શીખાય છે. માટે કુટુંબના ફરજો ઘણી અગત્યની છે.

પ્ર૦ બાળકોની કુટુંબની ફરજો કઇ કઇ ?

ઉ૦ એ જાતની ફરજો ચાર ભાગમાં વહેંચાઇ જાય છે, (૧) પોતાના જાત તરફની; (૨) માબાપ તરફની (૩) પોતાનાં ભાડુઓ તરફની, અને (૪) કુટુંબના સંબંધીઓ તથા મહેમાનો તરફની ફરજો.

પ્ર૦ એ ફરજો સાચામાં સારી રીતે બજાવવામાં કઇ વસ્તુ જરૂરની છે.

ઉ૦ પોતાની ફરજ યથાર્થ - તે બજાવવામાં સાબાપની શીખામણ જરૂરની છે ... દરેકમાં પોતાની ઉમંગ એ મુખ્ય વાત છે. કેમકે ઉમંગ થી દરેક કામ સારૂ થાય છે અને કામ કરનારને આનંદ થાય છે ઉમંગથી કામ સહેલું થાય છે. અને બીજા કામ કરવાની આવડત વધે છે.

પ્ર૦ પોતાના જાત તરફની ફરજો બજાવવામાં કઇ કઇ બાબતો ઉપર ધ્યાન રાખવુ ?

ઉ૦ પોતાના શરીરનું આરોગ્ય જાળવવું; અને તેમ થવા માટે આહાર વિહારમાં નિયમિત રહેવું તથા માફકસર કસરત આપવી એ ખાસ જરૂરનું છે. શરીરની સ્વચ્છતા રાખવી તથા વાણી અને મન પવિત્ર રાખવાં.

પ્ર૦ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પંચાયતન પુજા કઈ કઈ ગણાવેલ છે.

ઉ૦ માતા, પિતા, આચાર્ય, (ગુરૂ) અતિથિ અને ઇશ્વર શા એ પાંચની પુજાને પંચાયતન કરવામાં આવે છે.

પ્ર૦ એમની પુજા કેવી રીતે થાય ?

ઉ૦ તેમના પ્રત્યેની આપણી ફરજો સંપુર્ણ અદા કરવી એ એમની પુજા કરાય.

પ્ર૦ મા બાપ તરફની ફરજ શા રીતે બજાવી શકાય ?

ઉ૦ તેમની ઇચ્છાને આધીન થવુ તથા તેમને શકે તેટલી હરેક રીતે સહાય આપવી.

પ્ર૦ ભાઇભાંડુ પ્રત્યેની ફરજ કેવી રીતે અદા થાય ?

ઉ૦ નનાં ભાઇબેનને હરેક કામે મદદગાર થવુ, તેમને ફરવા લઇ જવાં, તેમનાં લુગડાં વિગેરે નાહિંયે સંભાળવાં, તેમને અભ્યાસ કરવાનાં મદદગાર થવું તેમને જુદી જુદી બાબતની માહીતિ આપવી, તેમની સંગે શાંતિથી અને માયાળુપણે વર્તવું—આમ કરવાથી તેમના પ્રત્યેની ફરજ અદા થાય છે.

પ્ર૦ કુટુંબના સબંધી તથા મહેમાનો તરફની ફરજ કેમ અદા થઇ શકે?

ઉ૦ તેઓ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે તેમની સાથે વિવેકથી બોલવું ચાલવું તથા તેમના કામ કાજની બાબત હરેક સગવડ કરી આપવી, પોતે ગમે તે કામમાં હોય તો પણ બાળકોએ આવનારનો સત્કાર કરવાનું ચુકવું નહિ.

પ્ર૦ માણસનુ મોટામાં મોટું ભુષણ શું ? ઉ૦ ઉંચી રીતભાત.

પ્રકરણ ૨ જું.

શાળા.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીએ શાળામાં એક બીજા સાથે કેવી રીતે વર્તવું ?

ઉ૦ સઘળાં બાળકો ઉપર પોતાના ભાઇ ભાંડુ જેવો ભાવ રાખવો.

પ્ર૦ ગુરૂ ભક્તિ એ મોટામાં મોટો ધર્મ છે તેનું કારણ શું?

ઉ૦ શિક્ષક આપણા આત્માનું કલ્યાણ કરનાર છે, આપણા આત્મામાં પ્રભુએ ઘણી શક્તિઓ મૂકેલી છે તે શક્તિઓને ખીલવનાર શિક્ષક છે મોટપણે માણસ અનેક મહાન કાર્યો કરવા શક્તિમાન થાય છે તે ગુરૂએ આપેલ વિદ્યાના બળેજ આ પ્રમાણે દુનિયામાં આપણું વધારેમાં વધારે હિત કરનાર કોઈ હોય તો તે શિક્ષકજ છે માટે તેના તરફ પૂજ્યભાવ સદા રાખવો, તેમને માન આપવું, તેમની આજ્ઞા પાળવી અને બની શકે તેટલી તેમની સેવા કરવી એ દરેક વિદ્યાર્થીનું કર્તવ્ય છે.

પ્ર૦ શાળામાં બાળકોના ક્યા ક્યા સદ્દગુણો ખીલે છે અને કેવી રીતે?

ઉ૦ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય વર્તન રાખે તો ઘણા ઉપયોગી ગુણો ખીલવી શકે છે. પ્રમાણીકપણું ઉદ્યો ચોકસાઈ, સભ્યતા, સહનશીલતા એ ગુણો ખીલવવાની ઘણીજ તક શાળામાં મળે છે.

ઘણા બાળકોની સાથે સમાનતાથી રહેવાનું હોવાથી તેના સ્વભાવમાંથી ચિડીયાપણું, અધીરાઈ, તોછડાઈ વગેરે વિચિત્રતાઓ જતી રહે છે, તે પોતાના મનપર કાબુ રાખતાં શીખે છે તથા કયે વખતે કેમ બોલવું અને શું બોલવું તે સમજી જાય છે

જુદી જુદી સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહેવાથી સમાનતાઈ અને દીલસાજી આવે છે તેમજ દૃઢતા શાંત સ્વભાવ, ખંત આગ્રહ વગેરે ઘણા સદ્દગુણો શાળામાં ખીલવા પામે છે.

પ્ર૦ અભ્યાસ કરવાના કઈ બાબતો વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાનમાં રાખવી.

ઉ૦ દરરોજ નિયમિત રીતે શાળામાં આવવું, દરરોજ નિયમિત રીતે અપેલા પાઠ ઘેરથી વાંચી જવા, અને નિશાળેથી આવીને શિક્ષકે શીખવેલું યાદ કરી જવું. જે શંકા પડે તે બીજે દીવસે શિક્ષકને શાળામાં પુછી જોવી. નિયમિત અને વખતસર અભ્યાસ કરવો એટલુંજ નહિ પણ જે કંઈ શીખવું તે પરિપકવ શીખવું.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીઓએ કેવી રીતે વિવેક દર્શાવવો ?

ઉ૦ વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના શિક્ષકો સાથે બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે, શાળામાં આવનાર બીજા સદ્ગૃહસ્થો સાથે માન પ્રેમ અને નરમાશથી વર્તવું. કોઈ પણ પ્રસંગમાં અક્કડાઇ કે ઉદ્ધતાઇ બતાવવી નહિ. રસ્તામાં અને નિશાળમાં સઘળે સુલકાઇથી વર્તવું. રસ્તામાં શિક્ષકો કે કોઇ સજ્જનો મળે તો યોગ્ય માન આપવું.

પ્ર૦ સર્વથી અગત્યનો સદ્ગુણ કયો ?

ઉ૦ સત્ય–સાચુ બોલવાની ટેવ પાડવી એ સર્વ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ખાસ અગત્યનું છે. વિદ્યાર્થીએ પોતાના હરેક વ્યવહારમાં સાચું બોલવું, તાત્કાલિક લાભ મેળવવા ખાતર જુઠું બોલી શિક્ષકને છેતરવાનો દુષ્ટ પ્રયત્ન કદી કરવો નહિ. "સત્યનોજ અંતે જય થાય છે." એ વાત હંમેશાં યાદ રાખી નીડરતાથી પોતાનાથી અજાણતાં થએલી ભુલ કે ગુન્હો કબુલ કરી દેવો જોઇએ. એમ કરવાથી સર્વ કોઇ રાજી થાય છે. અને ભુલ માટે ક્ષમા આપે છે. પોતાને ન આવડતી બાબત બીજાનામાં જોઇને નકલ કરીને પોતાને આવડે છે. એમ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અનેક રીતે નુકશાનકારી નીવડે છે.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના કાર્યમાં સફળ થવા માટે અગત્યના સદ્ગુણો કયા છે ?

ઉ૦ સ્વાશ્રય, ખંત, નીડરતા, સ્વમાન, સ્પર્ધા અને અખંડ ઉદ્યોગ એ ગુણો હરેક કાર્યની ફતેહ મેળવવા માટે જરૂરની છે.

પ્ર૦ શાળાની વસ્તુઓની બાળકોએ કેવી રીતે સંભાળ રાખવી.

ઉ૦ નિશાળની સર્વ વસ્તુઓ બહુ સાવચેતીથી વાપરવી, તથા તોડવી કે તેને નુકશાન પહોચાડવું નહિ. શાળાના નકશા, પુસ્તકો કે ચિત્રો એવી રીતે વાપરવા કે તે ઘસાય કે અસ્વચ્છ થાય નહિ.

પ્રકરણ ૩ જું.

સમાજ.

પ્ર૦ વિદ્યાર્થી નાગરિક અવસ્થામાં આવે છે. અર્થાત સમાજમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યારે પોતાના કાર્યમાં કોની સહાય લે છે.

ઉ૦ પોતાની સમજ શકિત.

પ્ર૦ સમાજમા પ્રવેશ કરતાં કઇ કઇ ફરજો માથે આવે છે.

ઉ૦ વૃદ્ધ માબાપની સેવા, પોતાના બાળકોની સંભાળ નિર્વાહનાં કાર્યો પાડોશીઓ પ્રત્યેની ફરજો, જ્ઞાતિસબંધની ફરજો, નગર અને ગામના સામાન્ય હિતનાં કાર્યો, દેશમાં સમાન્યતાનાં કાર્યો, જનદયા અગર પ્રાણુ રક્ષણુના કાર્યો વગેરે ફરજો આવે છે.

પ્ર૦ આ કાર્યો વગેરે ફરજો આવે છે.

ઉ૦ કર્તવ્ય પરાયણ અને સુશિક્ષિત માણુસ વગર બતાવ્યો પોતાની મેળે શોધી લે છે. અને પોતાની શકિત અને અવકાશના પમાણુમાં તે બજાવે છે.

પ્ર૦ સમાજમાં રહેવાથી મનુષ્યને શા લાભ થાય છે.

ઉ૦ તેની અધમ લાગણીઓ દબાઇ જાય છે; ઉંચ લાગણીઓ વિકાશ પામતી જાય છે. સમાજમાં રહેવાથી સ્વચ્છંદતા નાશ પામી સામાજીક નિયમનનાબંધનમાં રહેવાય છે. પોતાના વિકારો ઉપર અંકુશ રાખવો પડે છે, અને હંમેશ નિર્દોષ ઉદ્યોગમાં મચ્યા રહેવું પડે છે આથી માણસો વચ્ચે સંસર્ગ વધે છે. સ્નેહ બંધાય છે, અને એક બીજાનાં કામ જોવા જાણવાની બુદ્ધિ વધતી જાય છે સમાજમાં રહેવાથી આપણું મનુષ્યત્વ કેળવાય છે અને ખીલે છે.

પ્ર૦ નાગરિક તરીકે આપણી કઇ ફરજ છે ?

ઉ૦ (૧) આપણું દરેક કાર્ય સમાજના હિતની દૃષ્ટિથી થવું જોઇએ.

(૨) આપણે નિરંતર સતત ઉદ્યોગી થવું જોઇએ.

(૩) આપણે લીધેલું કામ સાગમાં સારી રીતે કરવું જોઇએ.

(૪) જન હિતનાં કાર્યોમાં આપણુથી બનતો દરેક ફાળો આપવો જોઇએ. એ ફાળો તન મન કે ધન ગમે તે સાધનથી આપી શકાય.

(૫) સાર્વજનિક કાર્યોમાં ધ્યાન આપવાની દરેક નાગરિકની ફરજ છે. (જાહેર પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ, નિશાળો, દવાખાનાં વગેરે)

(૬) દરેક માણસે થોડાક વખત સાર્વજનિક કામને માટે કાઢવો જોઇએ

(૭) નાગરિકોએ પોતાના કામથી સમાજ ઉપર શી અસર થશે તેનો હંમેશ વિચાર કરવો જોઇએ.

(૮) કોઇ પણ પ્રસંગે સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી સમાજને હાનિ કરવી ન જોઇએ.

પ્રકરણ ૪ થું.

રાજ્ય.

પ્ર૦ રાજ્ય એટલે શું ?

ઉ૦ સમાજ સેવા જાળવનારી સ્થાપવામાં આવેલી સત્તા તે રાજ્ય.

પ્ર૦ રાજ્યને માથે હાલમાં કઇ કઇ ફરજો આવી પડેલી છે ?

ઉ૦ અગાઉના સમયમાં તો સમાજનું દુશ્મનોથી રક્ષણ કરવાનું, સમાજ વ્યવસ્થાનો ભંગ કરનારને અંકુશમાં રાખવાનું કે જરૂર પડે તો સમાજથી દૂર કરવાનું અને સમાજના નાગરિકોના અરસપરસના કરાર પાળવાનું કામ રાજ્યનું હતું. હાલમાં તેનો કર્તવ્ય પ્રદેશ વિશાળ થતો જાય છે, હાલમાં તો સમાજહિતના કોઇ પણ કાર્યમાં

પહેલ કરવાનું અર્થાત પ્રજાને ઉતેજવાનું અને સમાજહિતની તમામ યોજનાનું રક્ષણ કરવાનું રાજ્યનું કર્તવ્ય મનાય છે. પ્રજાના જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની ભાવના પણ ઉચ્ચ થઇ ગઇ છે, પ્રજાના જીવન સત્વને હાનિ પહોંચે એવી કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ ઉપર રાજ્ય તરફથી અટકાવ મુકવામાં આવે છે, અને વ્યાપાર ઉદ્યોગ વગેરે પ્રવૃત્તિઓના યોજકોને લોકોના જીવનસત્વને હાનિ ન પહોંચે એવી રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. પ્રજાનું આરોગ્ય વધારવા, કેળવણી આપવા, ધંધા રોજગારની ખીલવટ કરવા તથા સામાજીક સુધારણામાં પ્રજાને આગળ પડતી કરવા રાજ્ય તરફથી પ્રવૃત્તિ થાય છે અને સુધરેલા રાજ્યને માથે એ ફરજો હોવીજ જોઇએ.

પ્ર૦ રાજ્ય વ્યવસ્થાનું વર્ણન કરો ?

ઉ૦ રાજ્ય વ્યવસ્થાના બે વિભાગ છે, (૧) એક મુખ્ય વ્યવસ્થા અને (૨) બીજી સ્થાનિક વ્યવસ્થા.

મુખ્ય વ્યવસ્થામાં કાયદા રચવાનું અને કાયદા અમલમાં આણવાનું એવા બે વિભાગ છે. રાજા પોતના પ્રધાનો અને અમલદારો મારફત આ કામ કરે છે. પરંતુ સારા રાજ્યમાં કાયદા રચવાના કાર્યમાં પ્રજાના આગેવાનની સલાહ લે છે. કાયદા પ્રજાને કોઇ રીતે અડચણ-કર્તા ન થાય તેને માટે જુદા જુદા ધંધામાં પડેલા અનુભવી નાગરિકોને સલાહ બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. તેથી સારાં વ્યવસ્થાવાળાં રાજ્યોમાં એક કાયદા બાંધનારૂં મંડળ હોય છે. તેમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સ્થાન આપવામાં આવે છે ?

મુખ્ય સત્તાનું કાયદા અમલમાં આણવાનું કામ રાજ્યના અમલદારો તરફ ચાલે છે. ધારા મંડળે ઘડેલા નિયમો પ્રમાણે તે અમલ

ચલાવે છે. તે રાજ્ય વ્યવસ્થા ચલાવવા માટે કર ઉઘરાવે છે, અને જુદાં જુદાં કાર્યોમાં ખર્ચે છે, રાજ્ય કાર્યના વિભાગ પાડી મુલકી ન્યાય, કેળવણી, પોલીસ, જમાબંધી, સિપાહી, ફોજ, વ્યાપાર ઉદ્યોગ ખેતીવાડી, સુખ શાંતિ, સ્થાનિક સ્વરાજ, રેલ્વે, પોષ્ટ જાહેર બાંધકામ, વૈદકીય એવાં ખાતાં પાડે છે.

રાજ્યનો બીજો ભાગ જે સ્થાનિક વહીવટ તે મુખ્ય સત્તાની દેખરેખ નીચે સ્થાનિક માણસો મારફત ચલાવવામાં આવે છે જુદાં જુદાં ખાતાના નિપુણ અમલદારો તે કામો ઉપર દેખરેખ રાખે છે. પરંતુ કાર્યની યોજના જે તે સ્થળના નાગરીકોને સોંપવામાં આવેલી હોય છે. કેમકે એ લોકો સ્થાનિક જરૂરીઆતોને સારી રીતે સમજી શકે છે, નગર કે કસબામાં વસતી પ્રજાને કેળવણી આપવાનું, આરોગ્ય જાળવવાનું વગેરે કામો એવી સ્થાનિક સંસ્થાઓ બજાવે છે, મ્યુનિસિપાલીટી અને લોકલબોર્ડ એ પ્રકારની સંસ્થાઓ છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

વડોદરા રાજ્ય

પ્ર૦ બ્રિટીશ રાજ્ય વહીવટ કરતાં વડોદરા રાજ્યમાં સુધારો કેટલો આગળ વધ્યો છે ?

ઉ૦ જુના વખતમાં ચાલતી આવેલી ગ્રામ્ય પંચાયતનો દાખલ કરી પ્રજાને રાજકાજમાં રસ લેતી અને થોડે ખર્ચે નાના ગુન્હાના ફેંસલા લેતી

કરી છે. કેળવણી મફત અને ફરજીઆત કરીને તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી છે.

પ્ર૦ રાજ્ય વહીવટમાં મુખ્ય ખાતાં કયાં ?

ઉ૦ મુલકીખાતું અને ન્યાયખાતું.

પ્ર૦ મુલકીખાતામાં કઇ બાબતો સમાય છે ?

ઉ૦ ખેતીવાડી, જંગલ, આરોગ્યરક્ષણ, વસુલતા, વ્યપાર ઉદ્યોગ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય વગેરે ખાતાનો સમાવેશ થાય છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ રાજ્ય કરતાં આ રાજ્યમાં વિશેષ ખાતું કયું છે.

ઉ૦ લાયબ્રેરી ખાતું ખાસ જુદુ પાડવામાં આવ્યું છે, તેની ખીલવટ માટે ઘણો પ્રયત્ન થાય છે.

પ્ર૦ મુલકી ખાતાના અમલદારો ગણાવો.

ઉ૦ રાજ્ય। ચાર પ્રાંતમાંના દરેકમાં જે મુલકી અમલદાર છે તે સુબા કહેવાય છે સુબાના હાથ નીચે નાયબસુબા અને તેના હાથ નીચે તાલુકાનો વહીવટદાર હોય છે. ચારે પ્રાંતના મુખ્ય અધીકારી સર સુબા કહેવાય છે. આ મુલકી અધીકારીઓને ન્યાય આપવાનું કામ હોતું નથી તેમને સાધારણ રેવન્યુ અને જમીન ઉત્પન્ન માટેનું કામ કરવાનું હોય છે.

પ્ર૦ ન્યાય ખાતાના અમલદારો ગણાવો.

ઉ૦ આખા રાજ્ય માટે વડોદરામાં વરીષ્ટ ન્યાયધીશી છે તેમાં એક વરિષ્ટ ન્યાયધીશ અને બે મદદગાર ન્યાય આપવાનું કામ કરે છે. દરેક પ્રાંતમાં એક પ્રાંત ન્યાયાધીશી અને તાલુકામાં મહાલ ન્યાયાધીશી હોય છે. ન્યાયખાતામાં કોર્ટના ચુકાદા ઉપર અપીલ ઉપલી કોર્ટમાં થાય છે. ઠેઠ વરીષ્ટ કોર્ટના ચુકાદાથી નારાજ થઇ અપીલ કરવી હોય તો ન્યાયસભા પાસે વિવાદ લઇ જવામાં આવે

અભિપ્રાય શ્રીમંત હજુરને વિદિત કરે છે ત્યાંથી હજુર હુકમ મળે છે?

પ્ર૦ આ ઉપરાંત બીજાં કયાં ખાતાં છે.

ઉ૦ કેળવણી," જાહેર બાંધકામ, પોલીસ, સેનેટરી, વૈદ્યકીય વગેરે ખાતાં છે. તેના ઉપર તાલુકાના કે પ્રાંતના અમલદારોની દેખરેખ હોય છે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

બ્રિટીશ રાજ્ય.

પ્ર૦ બ્રિટીશ હિંદનું રાજ્ય બંધારણ સમજાવો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજા તરફથી હિંદુસ્તાનના રાજ્ય વહીવટ માટે જે સુબો નીમવામાં આવે છે તેને વોઇસરૉય અને ગવર્નર જનરલ કહેવામાં આવે છે. તેને રાજકાજમાં મદદ કરવા માટે એક કારભારી મંડળ છે. એ મંડળમાં (એકઝીક્યુટીવ કૌંસીલમાં) હિંદના લશ્કરી ખાતાના વડા શિવાય ૮ સભાસદો છે, તેમાં એક દેશી ગૃહસ્થ છે. રાજ્યનાં જુદાં જુદાં ખાતા ઉપરના દેખરેખ રાખવાનું કામ એ કારભારીઓનું છે. કારભારી મંડળના સભાસદોના હાથ નીચે એક એક મંત્રી હોય છે. તે પોતપોતાના ખાતા માટે જવાબદાર ગણાય છે. આ ઉપરાંત એક બીજું મંડળ હોય છે. તે કાયદા બાંધવાનું કામ કરે છે, એમાં (એ સભાને લેજીસ્લેટીવ કૌંસીલ કહે છે.) વોઇસરૉયના કારભારી મંડળના સભાસદો ઉપરાંત બીજા ૬૦ સભાસદો હોય છે. એ ૬૦ પૈકી ૩૫ સરકારના નીમેલા અને ૨૫ લોકોના ચુંટી કાઢેલા પ્રતિનિધિઓ હોય છે. એ (૧૦+૬૦)=૭૦ સભાસદોના મંડળને વડી ધારાસભા કહે છે. તેને રાજ્ય વહીવટને

લગતા સઘળા કાયદા બાંધવાનું કામ હોય છે, વાઈસરૉયના કારભારી મંડળને વડી સરકાર કહેવામાં આવે છે.

વાઈસરૉયના હાથ નીચે મુંબાઈ, મદ્રાસ અને બંગાળા એ ત્રણ ઇલાકામાં એક એક ગવર્નર નીમવામાં આવે છે. તે દરેકને પણ ગવર્નર જનરલની માફક એક એક કારભારી મંડળ અને એક એક કાયદા બાંધનારૂં મંડળ હોય છે. ગવર્નરના કારભારી મંડળમાં ગવર્નર સિવાય ત્રણ સભાસદો હોય છે. તેમાં પણ એક દેશી ગ્રહસ્થ નીમવામાં આવે છે. ઇલાકાના કારોબાર માટે ઠરાવેલા જુદા જુદા ખાતાંઓ પૈકી એક અથવા અધિક ખાતાં દરેકની દેખરેખ નીચે મુકેલાં હોય છે. એ ઉપરાંત આ કાયદા બાંધનારૂં મંડળ હોય છે, તેમાં ઉપરના કારભારી મંડળના સભાસદો ઉપરાંત બીજા કેટલાક સરકારના નીમેલા અને કેટલાક પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ બેસે છે. બ્રહ્મદેશ, બિહાર અને ઓરિસા, આગ્રા, અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો અને પંજાબ એ પ્રાંતો લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની દેખરેખ નીચે છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરને કારભારી મંડળ હોતાં નથી પણ માત્ર કાયદા બાંધનારાં મંડળો હોય છે. તેથી પ્રાંતોનો સઘળો વહીવટ તેને પોતાનેજ કરવાનો હોય છે, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની નીમણૂંક વાઇસરૉઈ કરે છે.

બ્રિટીશ બલુચિસ્તાન, અજમેર ને મેરવાડા, આસામ, મધ્યપ્રાંત અને વરાડ કુર્ગ, આન્દામાન અને નીકોબાર એ પ્રાંતોમાં એક ચીફ કમિશનર મુકેલો છે તેની નિમણુંક પણ વાઇસરૉય પોતે કરે છે. ચીફ કમીશનરને એક પણ મંડળ હોતું નથી.

પ્ર૦ કયા કયા અધિકારીઓની નીમણૂંક ઇંગ્લાંડના મહારાજા પોતે કરે છે ?

ઉ૦ વાઇસરોય, ગવર્નરો તથ વાઇસરોય અને ગવર્નરોના કારભારી મંડળના સભાસદો; મુંબઇ, મદ્રાસ, કલકત્તાની હાઇકોર્ટના જડજો, લશ્કરી ખાતાના વડા એટલાની નિમણુંક મહારાજા પોતે કરે છે.

પ્ર૦ જીલ્લાનો મુલકી વહીવટ સમજાવો ?

ઉ૦ પ્રાંતો કે ઇલાકાઓના જીલ્લામાં વિભાગ કરેલ હોય છે, એ જીલ્લાઓ ઉપર એકેક કલેકટર હોય છે તે જીલ્લાનું મહેસુલ વસુલ કરવાનું અને બીજી દેખરેખ રાખવાનું કામ કરે છે, તેના હાથ નીચે અસિસ્ટંટ કલેકટર, હજુર ડેપ્યુટી કલેકટર, ડિસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટિ કલેકટરો હોય છે તે કામકાજમાં મદદ કરે છે. જીલ્લાના સમુહને વિભાગ કહે છે. વિભાગનો ઉપરી કમિશનર છે. જીલ્લાનો ઉપરી કલેકટર હોઇને ગવર્નરના હાથ નીચેનો અમલદાર છે. જીલ્લાના ભાગને તાલુકો કહે છે. તેનો ઉપરી અમલદાર મામલતદાર છે. તે તાલુકાનું રેવન્યુ વસુલ કરી જીલ્લામાં મોકલે છે.

દરેક તાલુકામાં ૭૫ થી ૧૦૦ સુધી ગામો હોય છે. અને દરેક ગામ કે ગામડામાં એક એક પોલીસ પટેલ અને તલાટી હોય છે.

પ્ર૦ ગવર્નર લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર અને ચિફ કમિશનર એમ જુદા જુદા અધિકારીઓ નીમવામાં આવે છે તેનો હેતુ શો ?

ઉ૦ જે મુલક સુશિક્ષિત હોઇ જેમાં શાંતિ પ્રસરેલી હોય છે. એવા મુલકમાં ગવર્નર નીમવામાં આવે છે. જે પ્રાંતમાં ગવર્નર નીમાય છે ત્યાંનો અમલ બહુજ સુધરેલી રીતે અને નિયમિત ચાલે છે, તથા પ્રજાને કેટલાક હકો હોય છે. જે મુલક લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની દેખરેખ નીચે હોય છે, તે ઇલાકાઓ કરતાં પછાત છે; વળી જે પ્રાંતનો બ્રિટીશ અમલ તાજોજ થએલો હોય, દેશમાં અશાંતિ હોય, લોકો તોફાની ને બળવાખોર હોય તેવા પ્રાંતમાં ચિફ કમિશનર નીમવામાં આવે છે.

જે જીલ્લામાં ઠરાવેલા કાયદા કાનુન પ્રમાણે વહિવટ કરવામાં આવે છે તે જીલ્લો રેગ્યુલેશન ડિ ટ્રીક્ટ અને જે જીલ્લામાં ઠરાવેલા કાયદાને છેક ન વળગી રહેતાં જરૂર પડે ત્યારે ત્યાંના ચીફ કમીશનરને પોતાની વિવેક બુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ વિશેષ છુટ હોય છે તેવા જીલ્લાને નોન રેગ્યુલેશન ડિસ્ટ્રિક્ટ કહે છે. આપણો પંચમહાલ જીલ્લો થોડા વખત પહેલાં નોન રેગ્યુલેશન હતો, અને સિંધ પ્રાંત અદ્યાપિ નોન રેગ્યુલેશન પ્રાંત છે, જે જે પ્રાંતો ઉપર ચિફ કમિશનર છે તે બધા નોનરેગ્યુલેશન છે.

પ્ર૦ બ્રિટિશ હિંદના ન્યાયખાતા સંબંધી ટુંક માહીતી આપો ?

ઉ૦ દેશમાં બનતા ગુન્હાઓ પકડી પાડવા માટે પોલીસખાતું રાખેલું છે એ ખાતાના અમલદારો ગુન્હેગારને પકડી ન્યાયખાતાના અમલદારો પાસે શિક્ષા કરાવે છે. દરેક તાલુકામાં પોલીસનો ઉપરી પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર છે અને જીલ્લામાં તેનો ઉપરી પોલિસ ઇનસ્પેક્ટર છે ઇલાકાની પોલીસનો ઉપરી પોલીસ કમીશનર કહેવાય છે.

તાલુકાના મામલતદારને તાલુકાનું મહેસુલ વસુલ કરવા ઉપરાંત મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે ગુન્હેગારને શિક્ષા કરવાની પણ સત્તા છે.

મેજિસ્ટ્રેટમાં યોગ્યતા પ્રમાણે ફર્સ્ટક્લાસ, સેકન્ડક્લાસ અને થર્ડક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટ એવા ભેદ હોય છે. મામલતદારનો મુખ્ય કારકુન (અવલકારકુન) થર્ડક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટનો પાવર ભોગવે છે. વળી સરકારી કલેકટરો, આસિસ્ટંટ કલેક્ટરો વગેરેને પણ ફર્સ્ટક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે 'ગુન્હા સાંભળવાની સત્તા છે.'

ચોરી, લુંટ, મારામારી જેવા ફોજદારી કેસ (ગુન્હાઓ) નો ચુકાદો મેજીસ્ટ્રેટ આપી શકે છે. પોતાની સત્તા બહારના ગુન્હાઓ માટે જિલ્લાના સેશન કોર્ટમાં રજુ કરે છે. વળી તાલુકા વાર એક એક દીવાની કોર્ટ હોય છે, તે કોર્ટ માગતા લેણાના દાવા સાંભળી ચુકાદા આપે છે. તેની ઉપરના કોર્ટ પણ સેશન કોર્ટ છે. અર્થાત સેશન કોર્ટના જડજ પાસે બે જાતના કેસ—ફોજદારી

જડજ પાસે જાતના કેસ ફોજદારી અને દીવાની આવે છે, સેશન જડજના ચુકાદાથી નારાજ થઈ અપીલ કરવી હોય તો ઇગ્લાંડની હાઇકોર્ટમાં થઈ શકે છે, અને એ કોર્ટ ઉપરની અપીલ ઇંગ્લાંડમાં પ્રીવી કૌંસિલમાં થાય છે, અને કૌંસિલનો ન્યાય એ છેલ્લો ચુકાદો છે.

પ્ર૦ વાઇસરોયનો ઇંગ્લાંડની સરકાર સાથે શો સંબંધ છે ?

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજા વાઇસરોય મારફતે હિંદનો રાજવહીવટ ચલાવે છે એ ખરૂ તથાપિ તેમના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે ઇંગ્લાંડમાં ૧૦ થી ઓછા નહિ અને ૧૫ થી વધારે નહિ એટલા મેમ્બરોની એક ઇંડીઆ કૌંસિલ છે તેમાંના ઘણા ખરા હિંદના રાજ્યવહીવટથી અને દેશથી સારી રીતે માહિતગાર હોય છે તેમની નીમણુક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ કરે છે, કૌંસીલને એ સેક્રેટરી સુચના અને સલાહ આપે છે, અને સર્વ વહીવટ એ કૌંસીલ કરે છે. આ પ્રમાણે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ મારફતે હિંદનો વહીવટ ચાલે છે એ સેક્રેટરી બ્રિટીશ મહારાજ્યના પ્રધાન મંડળ પૈકીનો એક હોવાથી એને હીંદી પ્રધાન પણ કહી શકાય છે.

એ હિંદી પ્રધાન હિંદના સારા વહીવટ માટે ઇંગ્લાંડના પાર્લામેન્ટને જવાબદાર છે.

પ્ર૦ પાર્લામેન્ટ શું છે અને તેનું બંધારણ અને કર્તવ્ય સમજાવો.

ઉ૦ ઇંગ્લાંડના મહારાજાને રાજકાજમાં મદદ કરવા માટે ઉમરાવોની અને લોકોના પ્રતિનીધીઓની એટલે આમની એવી એવી જે બે સભાઓ છે તેને પાર્લામેન્ટ કહે છે.

ઉમરાવોની સભામાં રાજકુટુંબના માણસો, ધર્માધ્યક્ષો અને વારસાઈ હક ભોગવતા અમીરો બેસી શકે છે. તેમજ સભામાં બેસનારા ઉમરાવો પોતાના બાકી રહેલા ઉમરાવોમાંથી જેને પસંદ કરીને મોકલે

અથવા રાજાએ તેને હક આપ્યો હોય એવા સર્વ ઉમરાવો બેસી શકે છે આ સભા બદલાતી નથી. પણ જેને નવો હક મળે તે માત્ર જિંદગી સુધીજ બેસી શકે છે. એ હક તેને વારસાઇ મળતો નથી.

આમની સભામાં લોકોના પ્રતિનિધિઓ બેસે છે, એ સભાના હાથમાં બજેટ મંજુર કરવાની કુલ સત્તા છે તેથી વધારે અગત્યની એજ સભા છે એ પાંચ કે સાત વર્ષે બદલાય છે.

ઇંગ્લાંડમાં લાંબા વખતથી લીબરલ અને કોન્ઝરવેટિવ એવા પક્ષ બંધાઇ ગયેલા હોય છે, તેથી આમની સભામાં જે પક્ષના વધારે સભાસદો ચુંટાયા હોય છે, તે પક્ષમાંથી પ્રધાન મંડળ ચુંટાય છે, એ પ્રધાન મંડળમાં હિંદી પ્રધાન બેસે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્ર૦ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ?

ઉ૦ પોતાના સ્થાનનો વહીવટ પ્રજા પોતાની મેળેજ પોતાના પ્રતિનિધિ દ્વારા સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે એવી યોજના તે સ્થાનિક સ્વરાજ.

પ્ર૦ "સ્થાનિક સ્વરાજ" ની ભાવના પ્રાચીન કે અર્વાચીન ?

ઉ૦ ઘણા જુના વખતથી હિંદુસ્તાનનાં ગામડાં પોતાના ગામનો સ્થાનિક વહીવટ સ્વતંત્ર રીતે કરતાં આવ્યાં છે. બ્રિટિશ રાજ્ય વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ પણે હિંદમાં દાખલ થઇ ત્યાં સુધી દરેક ગામમાં પંચાયત હતી.

પ્ર૦ પંચાયતનો વહીવટ કેવી રીતે ચાલતો ?

ઉ૦ પોતાના ગામનો દીવાની ફોજદારી તથા સંસારીક વહીવટ એ ગ્રામ્ય પંચાયતો મારફતે થતો. ગામના રક્ષણનું કામ પણ પંચાયત તરફથી કરવામાં આવતું ગામનું મહેસુલ પણ કેટલેક સ્થળે એક આંકડે સરકારમાં ભરવામાં આવતું.

પ્ર૦ પંચાયતોથી સરકારને શા લાભ ?

ઉ૦ પ્રજા રાજકાજમાં ભાગ લેતી અને વ્યાવહારિક કાર્યમાં કુશળ થતી તેથી લોકોને ન્યાય મેળવવા માટે ગામ બહાર સરકારી મામલતદાર કે ન્યાયાધીશ પાસે જવું પડતું નહિ. પરંતુ તે કામ ગામના કુટુંબોમાંથી આગેવાન માણસોની મદદથી પટેલ પોતે કરતો. ટુંકામાં ગામના હિતમાં તમામ કામ પટેલ અને આગેવાન પુરૂષોની આગેવાની નીચે ઘણે ઠેકાણે ગામ લોકો પોતે કરતાં એટલે કે હિંદમાં ગામ તે વખત જુદાં જુદાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો જેવાં હતાં એમ કહીએ તો ચાલે, અને તેમાં રાજ્ય વહીવટની તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા હતી.

પ્ર૦ આવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા દુર કરવાનું કારણ શું ?

ઉ૦ બ્રિટિશ રાજ્યના આરંભ કાળમાં એટલે અરાઢમા સૈકાના સમયમાં વ્યવસ્થા બહુ શિથિલ થઇ હતી તેથી બ્રિટિશ રાજવહીવટમાં જમીન મહેસુલ ગામ લોકો પાસેથી એક આંકડે વસુલ ન કરતાં જુદા જુદા ખેડુતો પાસેથી વસૂલ કરવાની યોજના દાખલ થઇ. તથા લોકોને ન્યાય આપવાને તાલુકા અગર પ્રાંતમાં અદાલતો સ્થાપવામાં આવી ત્યારથી ગામ પંચાયતો તુટી, ગામના પટેલ તથા આગેવાનોના જે અધિકારો હતા, તે રાજ્યના અમલદારો તથા ન્યાયાધીસોએ લીધા તેથી પંચાયતોનું બંધારણ નાશ પામ્યું.

પ્ર૦ ગામ પંચાયતો નાશ પામવાથી શાં શાં નુકશાન થયાં ?

ઉ૦ ગામના સામાન્ય હિતનાં કાર્યો: કરવાની જે કુશળતા જુના લોકોમાં હતી તે ધીમે ધીમે નાશ પામતી ગઇ અને આજે હિંદુસ્તાનનાં ગામડાના લોકો નેસ્તેજ થઇ સામાન્ય કાર્યો તરફ બેદરકાર, સુસ્ત અને સ્વાર્થપરાયણ થઇ ગયા છે.

પ્ર૦ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની પુનઃ જાગ્રતિ કોણે કરી અને કઇ યોજનાથી થઇ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં નામદાર વોયસરોય લોર્ડ રિપને સ્થાનિક

સ્વરાજ્યનો કાયદો રચ્યો તેથી કસ્બાઓ તથા શહેરોમાં મ્યુનિસિપલ વહીવટ શાહેના હાથમાં મુકવામાં આવ્યો અને ગામડાનો સ્થાનિક વહીવટ કરવા માટે તાલુકા બોર્ડો અને ડિસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડો સ્થાપવામાં આવ્યાં.

પ્ર૦ વડોદરા રાજ્યમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની કેવી યોજના થઇ ?

ઉ૦ ૧૮૯૩માં જ્યારે જમીન મહેસુલની નવીન વ્યવસ્થા દાખલ કરી ત્યારે ગામ નોકરોની જુની વ્યવસ્થાનો નાશ નહિ કરતાં તેને વધારે સંગીન પાયા ઉપર મુકવામાં આવી હતી અને તેમના ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે તથા બીજાં સાર્વજનિક કામો માટે પંચાયતો સ્થાપવામાં આવી હતી ? આથી આ રાજ્યમાં પંચાયતો જીવ વગરનું નામનું ખોખું ચાલતું રહ્યું હતું આ જીવ વગરના ખોખામાં ફરીથી જીવન લાવવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સયાજીરાવે ઇ. સ. ૧૯૦૪માં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો કાયદો મંજુર કર્યો જેથી મ્યુનિસિપાલીટીવાળા કસ્બા તથા શહેરોને પણ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય મળ્યું છે.

પ્ર૦ વડોદરા રાજ્યમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓ કયાં કયાં છે ?

ઉ૦ વડોદરા, નવસારી, પાટણ, અમરેલી, વિસનગર, સિદ્ધપુર, પેટલાદ, ગણદેવી, બિલિમોરા, ડભોઇ એ પ્રમાણે દસ મ્યુનિ૦ છે.

પ્ર૦ વિશિષ્ટ પંચાયતો અથવા જેને અગાઉ બ વર્ગની મ્યુનિ૦ કહેવામાં આવતી એવી કેટલી છે ?

ઉ૦ સત્તાવીસ.

પ્ર૦ મ્યુનિસિપાલીટીના બંધારણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ૧૯૦૬ના ફેબ્રુઆરી માસથી નવીન મ્યુનિસિપાલીટીનો કાયદો અમલમાં આવ્યો અને તેની રૂએ દસ મ્યુનિસિપાલીટીઓને સ્વરાજ્ય બક્ષવામાં આવ્યું. આવી મ્યુનિ૦ મંડળ ઓછામાં ઓછા અર્ધા

સભાસદોને ચુંટણીથી નીમવાનું અને બાકીનાને સરકાર તરફથી નીમવાનું ઠર્યું.

આમાંથી વડોદરા મ્યુ૦ પાલીટીમાં ત્યાંના સુધરાઇ કામદારજ અધ્યક્ષ છે. નવસારી, પાટણ અને અમરેલી મ્યુ૦ઓના અધ્યક્ષ પ્રાન્તના સુબાને ઠરાવેલા આવ્યા છે.

પ્ર૦ વિશિષ્ટ પંચાયતોનું બંધારણ કહો.

ઉ૦ એવી પંચાયતો ૨૭ છે, તેમાં ચુંટણીનું તત્વ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ તેમના અધ્યક્ષ તરીકે મહાલના વહીવટદાર અગર મહાલકારીને ઠરાવવામાં આવ્યા છે,

પ્ર૦ એ સ્થાનિક કારોબાર કરનારા મંડળોની—મ્યુનિસિપાલીટી અને ગામ પંચાયતોની-ફરજો કઇ કઇ છે?

ઉ૦ પોતપોતાની હકુમતનાં સ્થળોમાં રસ્તા બાંધવા તથા સમારવાનું, લોકોને માટે પીવાના પાણીની જોગવાઇ કરવાનું, ધર્મશાળાઓ, બજારો વગેરે સાર્વજનિક ઉપયોગનાં મકાનો બાંધવા તથા દુરસ્ત કરવાનું, મહોલ્લાઓમાં દીવાબત્તીની જોગવાઇ કરવાનું, નકામું પાણી રસ્તાઓમાં ભરાઇ ન રહે અગર જમીનમાં પચી ભેજ ન કરે તે માટે તેનો નિકાલ કરવાનું. ગામડામાંથી કચરો કઢાવી સાફસુફી રખાવવાનું વિગેરે પ્રકારનું છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

નાગરિકોને કાર્ય કરવાનાં વિશેષ ક્ષેત્ર.

પ્ર૦ મ્યુનિસિપાલીટી કે ગામ પંચાયતો ઉપરાંત સામાજિક કાર્યમાં ભાગ લેવા માટે નાગરિકોને કયાં ક્ષેત્ર છે?

ઉ૦ ખેતીવાડી, કેળવણી, અને વ્યાપાર ઉદ્યોગને લગતી સંસ્થાઓમાં ઉ-

ષ્ટ ભર્યો ભાગ લેવાથી પ્રજાની માનસીક નૈતિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધરી શકે છે.

પ્ર૦ કેળવણીના પ્રસાર માટે નાગરિકો શું શું કરી શકે?

ઉ૦ પ્રાથમિક કેળવણીની શાળાઓના મુલાકાત લઇ તેમાં કામ કરનારાઓની મુશ્કેલીઓ દુર કરવાનું તેમજ જોઇતાં સાધનો પુરાં પાડવાની વ્યવસ્થા કરવાનું જ્ઞાન લોકોને કેળવણીના જરૂરીઆત સમજાવવાનું એમ ઘણા કામો નાગરિકો કરી શકે તેવાં છે.

પ્ર૦ વ્યાપાર ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપનારી સંસ્થાઓ કઇ છે?

ઉ૦ આપણા વડોદરા રાજ્યમાં ખેતીવાડીની પાંચ સરકારી પેઢીઓ છે, અને આંઠ વધારનારી સહાયકારી મંડળીઓ હોઇસો છે, આ મંડળીઓથી ખેડુતોને થોડે વ્યાજે નાણાં મળી શકે છે.

પ્રકરણ ૯ મું

ઉપસંહાર

પ્ર૦ નાગરિક તરીકેનાં મુખ્ય કર્તવ્ય ગણાવો?

ઉ૦ પોતાના સ્વાર્થ માટે સમાજને કદાપિ હાનિ કરવી નહિ. પોતાના બાળકોને કેળવીને સમાજનાં કાર્યો કરવા માટે લાયક કરવાં હંમેશાં કોઇ પણ સર્વજનિક કામમાં ભાગ લેવા, હંમેશા સર્વજનિક મીલકત ઉપર દેખરેખ રાખવી. સમાજનાં કાર્ય માટે કોઇ મંડળમાં દાખલ થવાના પ્રસંગ આવે ત્યારે તે મંડળીના નિયમો સંપુર્ણપણે પાળવા, રાજ્યભકિત એ નાગરિકનું મોટું કર્તવ્ય છે, એ નિરંતર યાદ રાખવું, રાજ્યના સઘળા કર વગર આનાકાનીએ અને રાજી ખુશીથી આપવા, કોઇપણ મંડળમાં પોતાનો મત આપવાના પ્રસંગ આવે ત્યાં નિષ્પક્ષપાત પણે, અને નિડર પણે આપવો. છેલ્લી અગત્યની બાબત એ છે કે પોતાની જીંદગી હંમેશાં કોઇ પણ સત્કાર્યમાં જોડાયલીજ રાખવી. આળસુ થઇને સમાજને બોજારૂપ ન થવું.

| સમાપ્ત. |